

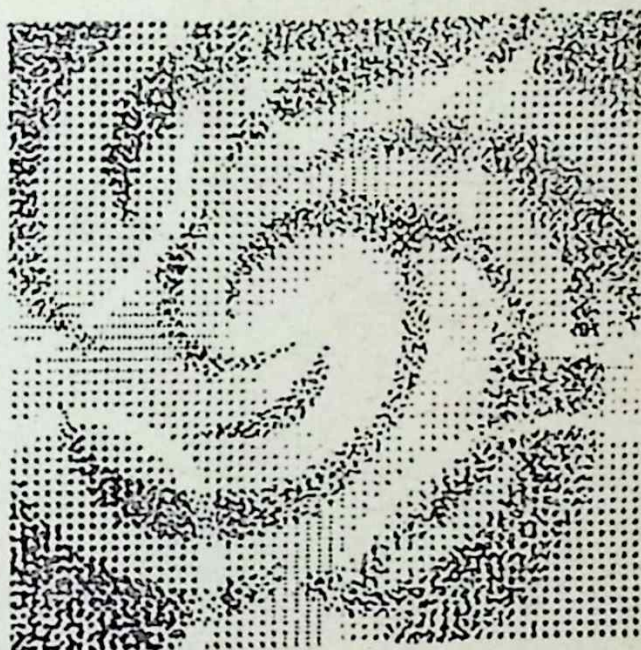
Иван
Ефремов

Андрюша таманлыгы

Иван Ефремов

Андреева
Томанлыз

ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫ
КАЗАН 1967

Тәржемәчеләре:
Ф. ХӘСӘНОВ, С. ИБРАҢИМОВА, Г. ХАНОВ

Жәмәгать эше сыйфатында
ХӘСӘН САРҢАН редакцияләде

УРТА ҺӘМ ОЛЫ ЯШЬТӘГЕ МӘҚТӘП БАЛАЛАРЫ ӨЧЕН

АВТОРДАН

Бу роман журнал битләрендә беренче тапкыр басылып бетәргә дә өлгөрмәде, планетабызны урап ясалма иярченнәр оча башлады.

Бу хәл мине чиксез куандырды, чөнки ул романның нигезенә салынган төп фикерләреннән дәрәслеген раслады.

Кешелек жәмгыятенен техник үсеш турындагы фантазиясенең колачлы булуы, жәмгыятьнен туктаусыз камилләшә баруына, якты киләчәгенә ышану — барысы да кечкенә айлардан килгән сигналлар белән раслана. «Андромеда томанлыгы» турындагы бер хыялның гажәеп тиз чынга ашуы: «Киләчәкнен тарихи перспективасы романда ни дәрәжәдә дәрәсләк яктыртылган?» дигән сорау куя. Язган чагында ук инде мин вакыйгаларның вакытын үзбездә якынайта төшкән идем. Башта миңа жир тормышын романда сурәтләгәнчә үзгәртеп кору өчен кимендә өч мең ел кирәк булыр кебек тоелган иде. Моңы мин кешелек жәмгыятенен гомуми тарихыннан чыгып исәпләгән идем, ләкин техниканың алга барыш темпларын, бигрәк тә кешелеккә чиксез көч-куәт бирәчәк коммунизм мөмкинлекләрен исәпкә алып житкermәгәнмен.

Шулай итеп, соңгы басмаларда вакыйгаларның элек билгеләнгән вакытын мең елга кыскартырга туры килде. Ясалма иярченнәр миңа романдагы вакыйгаларның иртәрәк чынга ашуы ихтимал дип фараз итәргә нигез бирде. Шуңа күрә «Андромеда томанлыгы»ндагы даталар һәр укучының үз сиземләве, үз вакыт үлчәменә якын килерлек итеп үзгәртелде.

Романның бер хосусияте шул — анда төрле фәнни мәгълүматлар, гыйльми төшенчәләр һәм терминнар күп. Моның башта сәеррәк тоелуы, аңлашылып җитмәве дә бик ихтимал. Әмма моны авторның игътибарсызлыгы, я булмаса четерекле төшенчәләргә аңлатып бирүдән качарга тырышуы дип карарга кирәкми. Кешеләрнең бөтен тормышы, аң төшенчәләре, хәтта теле дә фән белән сугарылган ул заманның колоритлы төсмерен бирү шулай гына мөмкиндер дип уйлыйм.

И. Ефремов

І бүлек

ТИМЕР ИОЛДЫЗ

Түшәмнән сирпелгән тонык яктылыкта төрле прибор шкалалары сәер сурәтләр кебек тоела иде. Түгәрәкләре гүяки хәйләкәр елмая, батынкы озынча йөзлеләре үз-үзеннән бик канәгать, тәкәббер булып тора, квадрат формадагылары исә үз-үзләренә чамасыз ышангандай катып калганнар. Ә приборларның жем-жем итеп янып-сүнөп торган яшелле-зәңгәрле утлары бу тәэсирләрне тагын да арттыра иде.

Идарә пультының урта бер жирендәге киң алсу циферблат өстенә бер кыз иелгән. Ул креслосыннан калка төшөп, бөтен игътибарын биреп күзәтә. Кызгылт яктылык шәүләсеннән аның яшь чырае әле житдиләнеп, әле олыгаеп китә, тулы иреннәре күпереп, борыны очлая төшә. Жыерылган калын кашлары кап-кара булып, күз карашына өметсезлек билгесе өстәп торалар.

Счетчикларның тонык гүләвен өзеп металл чыңлый башлауга, кыз сискәнеп китте, гәүдәсен турайтып, авырткан биле язылсын өчен киерелеп алды. Шул чак шыгырдап ишек ачылды, олы гәүдәле, кискен хәрәкәтле бер кеше килеп керде. Бүлмәдә алтынсу яктылык кабыну белән, кызның жирән чәченнән ут бөркелгәндәй булды, күзләрендәге борчылу һәм хис чаткылары әлегә кешегә таба юнәлде:

— Наман йокламадыгызмыни әле? Йөз сәгать бит инде ял-йокы белми эшлисез!..

— Ягъни начар үрнәк күрсәтәм?!— диде ир кеше, аның көр тавышы ниндидер металл чыңлавыдай яңгырап китте.

— Башкалар йоклый, — диде кыз, кыяр-кыймас кына. Аннары пышылдап өстәде: — И... берни белмиләр.

— Әйе, иптәшләр йоклый, хәзер космоста без икебез генә уяу, Жиргә кадәр исә илле биллион^{1*} километр — нибары бер ярым парсек².

* Аңлатманы китапның ахырыннан карагыз.

— Ягулык анамезоны³ да бер юллык кына!

Кызның тавышы аптырау катыш борчулы иде...

Утыз жиденче йолдызара экспедиция башлыгы Эрг Ноор ике адым атлау белән алсу циферблатка текәлде:

— Бишенче әйләнешме?

— Әйе, бишенче әйләнешкә кердек. Ә алар... юк та юк. — Кыз автомат-алгычның тавыш рупорына шелтәләгәндәй итеп күз төшереп алды.

— Шуңа күрә дә йокы килми, һәр вариантны, бөтен мөмкинлекләрне уйлап карарга кирәк. Бишенче әйләнеш ахырына катгый бер карарга килергә тиешбез.

— Ягъни тагын йөз дә ун сәгать дигән сүз... Шуңарчы ял итеп алмыйсызмы?

— Ярый алайса, спораминның⁴ тәсире беткәч, шушында креслода гына черем итеп алырмын.

Кыз шактый вакыт үзалдына уйланып торганнан соң гына кыеп әйтергә булды:

— Бәлки, әйләнәнен радиусын берәз кечерәйтергәдер? Бәлки, аларның тапшыргычлары сафтан чыккандыр?

— Ярамы. Тизлекне киметмәстән радиусны кечерәйтсәң, кораб момент жимереләчәк. Ә тизлекне киметеп, анамезонсыз гына... очсак, борынгы ай ракеталары тизлеге белән баракакбыз, ул чагында йөз мең елдан соң гына үзебезнең кояш системасына якынлашачакбыз.

— Анысы аңлашыла... Бәлки, алар безне...

— Юк! Борынгы заманнарда гына ул кешеләр хаталана да, алдый-алдана да торган булганнар. Ә хәзер бу мөмкин түгел!

— Аны әйтми идем лә мин. — диде хәтерә калган кыз кискен генә. — Бәлки, «Альграб» та үз курсынан тайпылгандыр да безне эзли торгандыр димәкче идем.

— Алай ук нык тайпылырга тиеш түгел. Исәпләнгән, билгеләнгән вакытта кузгалып китмәве мөмкин түгел аның. Әгәр дә инде гайрә табигый хәлгә тарып, тапшыргычларның икесе дә сафтан чыкса, звездолет әйләнәне, һичшиксез, диаметр буенча кисеп оча башлар иде, ул чакта без аны планетар алгыч аша ишетми калмас идек. Әһә, әнә ул очрашу планетасы!

Идарә постының һәр дүрт стенасына тирән итеп куышлап эшләнгән көзгеле экраннарда бихисап күп йолдызлар жемелди иде. Сул яктагы экраннан кечерәк кенә тонык диск үтеп киткәне күренде. Аны яктырта торган кояш Б-7336-С+87-А системасының читендә гаять еракта булганлыктан, яктысы үтә зәгыйфь иде.

— Моннан дүрт мөстөкыйль ел^б элек ташлап калдырган булсак та, безнең бомба-маякларыбыз^б төгэл эшли эле. — Эрг Ноор сул як экрандагы яктылыкка күрсәтте. — «Альграб» моннан өч ай элек шушында булырга тиеш иде. Димәк... — Ноор катгый хөкемне әйтергә кыймыйча берәз икеләнеп торды. — Димәк, «Альграб» һәлак булган!

— Бәлки, метеорит бәрелеп, зарар гына күргәндер, тизлеген арттыра алмыйча азаплана торгандыр? — дип, кыз аңа каршы төште.

— Тизлеген арттыра алмыйча азаплана торгандыр?! — дип, Эрг Ноор аның сүзләрен кабатлады. — Моңысы инде ксраб белән аның кайтыр урыны арасында меңнәрчә еллык юл сузылу белән бер. Аннан да яманрак эле — үлем кинәт килми, өметсез бер хәлгә дучар булып, еллар буге интегәсез. Бәлки, эле алар хәбәр бирер — ул чагында... бер алты елдан... Жиргә кайткач... белербез инде.

Эрг Ноор кискен хәрәкәт белән жыелма кресло тартып чыгарды да, «МНУ-II» маркалы кечкенә электрон-исәпләү машинасы янына утырды. «ИТУ» тибындагы исәпләү машиналарын исә, барча операцияләргә үзләре башкарып, тулысынча идарә итү өчен звездолетларга урнаштыру әлегә мөмкин түгел, чөнки алар артык зур, авыр һәм бик тә нәзберек иде. Шуңа күрә корабның курсына кирәкле төзәтүләр кертә торып өчен идарә постында берәр навигатор дежур торырга тиеш була иде.

Экспедиция башлыгы катлаулы исәпләүләргә кереште, кул һәм бармаклары хисап машинасының кнопоклары өстеннән пианистныкына хас җитезлек белән йөгәрәп йөри башлады. Ул вакыт-вакыт уйлана, аның бөтен кыяфәтеннән ихтыяр көчә сизелә торып, әйтәрсез лә пространство эченә үтәп кергән кешеләргә һәлакәт янаучы гайрә табигый көчләргә каршы ул берүзе көрәшә иде.

Беренче тапкыр йолдызара экспедициягә чыккан яшь астронавигатор Низа Крит бөтен уй-фикерә белән эшкә бирелгән Ноорга сокланып карый. Нинди акыллы, көчле, сабыр ихтыярлы бит аның сөеклесе! Аңа карата мөхәббәт хисә кабынганга биш ел инде. Моңы Ноордан яшерүнең кирәге юк... Ноор аны үзә дә белә, Низа шулай сизенә иде... Хәзер, шушы күңелсезлек вакытында да, аның белән икәү дежур торып Низага зур бәхәтшәтлык иде. Экипажның башка членнары йоклаган чакта, өч ай буена, алар икәүдән-икәү генә булдылар. Тагын унөч көннән соң алар үзләре йокыга талып, иптәшләре икә смена дежур торгачы, ярты ел буге йоклаячаклар. Биологлар, геологлар —

билгелэнгән урынга барып төшкәч кенә эшкә тотыналар, шуңа күрә алар тагын да озаграк йоклый алалар, ә астрономнарның эше искитмәле күп иде.

Эрг Ноор башын калкыта төште, Низаның да уйлары шунда өзелде.

— Мин йолдыз карталары кабинасына киттем. — Ноор тизләнешле вакыт сәгатенә күз төшереп алды: сезнең ял тагын туғыз сәгатътән башлана. Аңа кадәр ял итеп алырга да өлгерермен.

— Сез тыныч кына йоклагыз! Мин армадым, күпме кирәк, шулкадәр торырмын.

Начальникның кашлары жыерылды. Әмма кызның яхшы сүзе, ышаныч белән төбәлгән сөйкемле күзләре аны әсир итте булса кирәк, каршы әйтмичә елмаеп карады да дәмми-тынмый гына чыгып китте.

Низа жайлап креслога утырды... Гадәтенчә приборларны бер кат күздән кичерде дә тирән уйга чумды.

Аның баш өстендә яктылык кайтаргыч экраннар ялык-йолык килеп уйнап тора, үзәк идарә посты энә шул экраннар аша корабны чолгап алган төпсез бушлыкны күзәтә. Йолдызлардан килә торган төрлө-төрлө төстәге яктылык нурлары күзнә, әйтерсәң, үтәли тишеп керәләр иде.

Звездолет бер планетаны куып житеп бара иде, тарту кырының куәте бер артып, бер кимеп тору сәбәпле, кораб тирбәлеп-тирбәлеп ала. Экраннарда әллә нинди тәкәббер кыяфәтле усал йолдызлар биешә. Йолдызлыklarның рәсемнәре күз иярмәс тизлек белән алышынып тора иде.

Үз кояшыннан еракта торучы, садә тереклекнең әсәре дә булмаган, салкын К-2-2Н-88 планетасы звездолетлар очрашу өчен уңай урын буларак билгеле иде, ...әмма көтелгән очрашу булмый калды. Бишенче әйләнеш... Низа үзләренек корабны күз алдына китерде: менә ул, ташбакадай экрен генә хәрәкәт иткән планетаны куып житәм-житәм дигән сыман, радиусы миллиард километрлар белән исәпләнгән түгәрәк буенча киметелгән тизлектә әйләнә бирә. Тагын йөз дә ун сәгатътән кораб бишенче әйләнешне төгәлләячәк... Ә аннан соң нәрсә булачак? Эрг Ноорның куәтле акылы, бөтен көчен туплап, иң уңышлы юлны табу эшенә жигелгән. Экспедиция башлыгы һәм кораб командирының ялгышырга хакы юк — югыйсә «Тантра» дигән беренче класслы звездолет һәм аның яхшы галимнәрдән төзелгән экипажы төпсез пространстводан беркайчан да әйләнәп кайта алмаячак! Юк, Эрг Ноор ялгышмас...

Низа Критның кинәт башы әйләнеп, йөрәге жу итеп китте. Звездолет градусның бик кечкенә өлешенә курсыннан тайпылган иде. Әгәр дә кораб киметелгән тизлек белән очмаган булса, аның эчендәге кешеләр һәлак булачак иде. Кәефе рәтләнәргә дә өлгермәде, кызның яңадан башы әйләнә башлады. Кораб элекке курсына кире кайтты. Үтә сизгер локаторлар алдагы юнәлештә звездолетлар өчен төп куркыныч исәпләнгән метеорит барлыгын хәбәр иткәннәр дә «Тантра»ны идарә итүче электрон машиналары (гаять катлаулы, четерекле хәрәкәтләрне тик машиналар гына кирәк кадәр тиз башкара ала, космик тизлекләргә кеше нервлары түзә алмый) секундның миллионнан бер өлешенә аны читкә тайпылдырып, бәрелешү куркынычы үтүгә тиз генә яңадан элекке курсына кайтарганнар иде.

«Шушындый ук машиналар куелган «Альграб» ничек исән калмады икән соң?» — дип уйлап алды Низа, кәефе яхшыргач. Мөгаен, ул метеоритка бәрелеп зарарлангандыр. Ун звездолетның берсе метеоритка бәрелеп һәлак була ди бит Эрг Ноор. Волл Ход приборы кебек үтә сизгер локаторлар, вак кисәкчекләр бәрки торган калкандай энергия пәрделәре уйлап табылуға да карамастан, һаман һәлакәтләр була шул. «Альграб»ның һәлакәте аларның үзләрен дә жайсыз хәлгә куйды, югыйсә, һәммәсе дә алдан уйланган, яхшылап исәпләнгән иде бит. Кыз очышта булган хәлләрне исенә төшерә башлады.

Утыз жиденче йолдызара экспедиция Елан йолдызлыгында безгә иң якин йолдызның планеталар системасына житү өчен жибәрелгән иде. Монда гапыллы жан ияләре яши торган Зирда дигән бердәнбер планета булып, Бөөк Божрадагы башка дөньялар аша безнең Жир белән күптән инде сөйләшеп тора иде. Менә житмеш елдан артык аннан бер хәбәр дә килгәне юк. Нәрсә булганлыгын ачыклау бурычы, Божрадагы планеталар арасында Зирдага иң якыны буларак, Жир өстенә төшми кем өстенә төшсән. Менә шуңа күрә дә экспедиция корабы бик күп приборлар төяде һәм, күпләгән сынау-тикшерүләр үткәннән соң, нерв системалары еллар буенча звездолет эчендә ябылып яшәүгә түзәрлек дип табылган берничә атаклы галимне үз бортына алды. Анамезон (ягъни атом төшләре жимерек мезон бәйләнешендә булып, агу тизлегә яктылык тизлегенә якин булган матдә) двигательләре өчен ягулык анамезон үзе авыр булганга түгел, бәлки аны саклау контейнерларының күләме артык зур булганга, төкмә-төк житәрлек кенә алынган иде. Анамезон запасын Зирдага барып житкәч тулыландыруга исәп тотылды. Планетага бер-бер хәл булган тәкъдирдә исә «Альграб» дигән

икенче класслы звездолет «Тантра»ны Қ2-2Н-88 планетасы орбитасында каршы алырга тиеш иде.

Низаның сак колагы ясалма тартылу кырын көйләгечнен тоны үзгәргәнән сизеп алды. Уң яктагы өч приборның дисклары тигезле-тигезсез жемелди башлады, уң бортның электронлы капшагычы кабынды. Яктырып киткән экранда ниндидер бер ялтыравык сурәт күренде. Ул снаряд кебек очып туп-туры «Тантра»га таба килә, димәк, аннан шактый еракта иде әле. Ниндидер бер бик зур матдә кисәге иде бу. Андый кисәкләр галәм киңлекләрендә бик сирәк очраганлыктан, Низа тизрәк аның күләмен, массасын, тизлеген һәм очу юнәлешен билгеләп калырга ашыкты. Күзәтүләрне язып бара торган журналның автомат кәтүге шылтырап куйганнан соң гына, Низа яңадан үткәннәрән исенә төшерә башлады.

Хәтергә иң нык сечеп калганы экранда кандай кызара барган шомлы кояшның килеп чыгуы булды. Сәяхәтнен дүртенче елында булды бу хәл. Әйе, $\frac{5}{6}$ абсолют берәмлек, ягъни $\frac{5}{6}$ яктылык тизлегә белән оча торган звездолеттагыларның дүртенче ел сәяхәт итүе иде. Ә Жирдәге ел белән исә жиде елга якын вакыт үткән иде.

Якты йолдызлардан килә торган нурлар кешеләрнен күзен зарарламасын өчен экраннарда алар тоныграк күрсәтелә. Шунлыктан һәр йолдыз — озоннан һәм су парларынан тора торган саклагыч экраннары булган калын атмосфера аша — Жирдән карагандагы сыман булып күренә иде. Югары температуралы йолдызлардан килгән, язып-сөйләп кенә аңлатып бетереп булмый торган тылсымлы шәмәхә төс ничектер агарып яисә зәңгәр булып күренә, кырыс кыяфәтле алсу-соры йолдызлар алтынсу-соргылт төскә кереп, безнең Кояш кебек яктырып киткән сыман тоелалар. Алланып янып торган йолдыз биредә куе кан төсендә булып күренә. Спектрлары буенча М5 классына⁷ керә торган йолдызлар жирдән күзәтүчегә гадәттә шундый булып күренәләр. Әлегә планетаның үз кояшыннан ераклыгы Жирнен үз кояшыннан ераклыгына караганда шактый ким иде. Зирдага якыная төшкән саен, аның алсу кояшы зурайганнан-зурая, аннан килә торган жылылык нурлары көчәйгәннән-көчәя бара иде.

Зирдага барып житәргә ике ай кала дигәндә, «Тантра» ул планетаның атмосферасыз табигый иярчененә урнашкан станция белән элемент урнаштырырга тырышып карады. Иярчене дә Зирдадан безнең Ай белән Жир арасы хәтле түгел, якын иде.

Планетага утыз миллион километр гына ара калып, «Тантра» үзенен тизлеген секундына өч мең километрга кадәр киметкәч тә, звездолет әле сигналлар жиберүен дәвам итте. Дежурда Ни-за тора, ә бөтен экипаж, йокысын онытып, үзәк идәрә постында-гы экраннардан күз дә алмыйча, зарыгып көтә иде.

Ни́за, тапшыру куәтен арттыра барып, өөрмә-өөрмә нурлар жиберә, планетада яшәүчеләргә аваз сала иде.

Ниһаять, экранда нокта сыман гына булып яктырып торган иярчен күренде. Звездолет планета орбитасына чыкты һәм, спи-раль буенча аңа якынайганнан-якыная барып, иярчен тизлегендә әйләнә башлады. «Тантра» һәм иярчен әйтерсең күзгә күренми торган аркан ярдәмендә бер-берсенә тоташтырылган иде. Звез-долет гүяки орбита буйлап бик тиз хәрәкәт иткән кечкенә пла-нетаның нәкъ өстендә асылынып калгандай булды. Корабльдә-ге электронлы стереотелескоплар иярченнең өстен тикшерүгә керештеләр. Менә шунда «Тантра» экипажының күз алдында экраннан онытылмаслык күренеш ачылды.

Пыяладан салынган зур бер бина комачтай кызыл кояш нур-ларында балкып утыра. Жыелышлар үткәрелә торган залга ох-шаган зур бүлмәдә ниндидер кешеләр хәрәкәтсез катып калган. Алар, Жирдәге кешеләргә охшамасалар да, барыбер кешеләр иде. Экспедициянең астрономы Пур Хисс бик дулкынланып инструментның фокусын ачыклай төште. Аның кыюсызлыгы аң-лашыла: ул әле яшә, космик очышларда беренче генә тапкыр, күп сынаулар үткән тәҗрибәле астроном урынына аны тик юлга чы-гып китәр алдыннан гына алганнар иде. Пыяла бина эчендә саф-саф булып утырган кешеләр һаман хәрәкәтсез кала бирде. Пур Хисс аппаратны тагын боргалап алды. Аудитория алдындагы озын өстәл өстенә, төрле приборлар пульты белән әйләндереп алынган калку урынга, аякларын бөкләп, бер кеше утырган, аның еракка төбәлгән күзләре шашкан кешенеке төсле иде.

— Үлгәннәр бит болар, туңып катканнар!— дип кычкырды Эрг Ноор.

Звездолет, Зирданың иярчене белән бер тизлектә әйләнгән-лектән, аның өстендә кала бирде, ә ундүрт пар күз исә пыяла бина эчендәге мәетләргә күзәтүен дәвам итте. Әйе, чыннан да, гаять зур пыяла табут иде бу. Ничә ел буге шулай утыралар икән болар? Планета моннан житмеш ел элек тынып калган иде, шуңа нурлар килеп житү өчен кирәк булган алты елны да кушсаң — өч чирек гасыр дигән сүз...

Барысының да күзләре Эрг Ноорда иде. Агарынган Эрг Ноор планетаның сыек томан сыман атмосферасын шактый озак күзә-

теп торды. Аның аша планетада тау киртлэчлэре, дингез ярлары күренэ иде. Лэкин боларның берсе дә алар ачыкларга килгән сорауга жавап бирми иде.

— Иярчендәге станция һәлак булган, житмеш ел буена аңа кагылучы булмаган! Бу — планетада да ниндидер катастрофа булган дигән сүз. Түбәнэергә, атмосфераны үтеп чыгарга туры килер, ә бәлки, төшөп утырырга да кирәк булмагае. Монда барыбыз да жыелган — Советның фикере ничек?.. — дип, Эрг Ноор экипажга мөрәжәгать итте.

Тик астроном Пур Хисс кына каршы булып чыкты. Низа ачу белән аның ерткыч борыны сыман иләмсез зур борынына һәм салынып торган ямьсез колакларына карап алды.

— Эгәр дә планетада катастрофа булган булса, анамезон запасын арттыруга өмет бик аз. Планета тирәсендә очып әйләнү, житмәсә тагын төшү безнең планетар ягулык⁸ запасын киметәчәк. Организм өчен куркыныч нурланыш булу ихтималын да искә алырга кирәк...

Экспедиция членнарының калганы начальник фикерен яклады.

— Ышанычлы калканы булган кораб өчен бернинди нурланыш та куркыныч тудыра алмый. Планетага ни булганын ачыклап кайтырга дип жибәрелгән түгелме соң без? Бөөк Божрага Жир нәрсә дип жавап бирер? Монда тормыш беткәнлек фактын түгел, моның сәбәпләрен ачыкларга кирәк. Мәктәп укучысыдай фикер йөртүем өчен гафу итегез мине! — диде Эрг Ноор, гадәттәге яңгыравык тавышына мәсхәрәле тон керде. — Төп бурычыбызны үтәүдән баш тарта алмабыз бит инде...

— Атмосфераның өске катлауларында һава температурасы нормаль! — диде Низа, куанган тавыш белән.

Эрг Ноор елмаеп куйды. Звездолет, очыш тизлеген әйләнеш саен киметә барып, спираль буенча түбәнәюгә таба юл тотты. Зирда Жиргә караганда берәз кечерәк булганлыктан, аның тирәсендә әйләнү өчен артык зур тизлек кирәкми иде. Астрономнар белән геолог «Тантра»дагы оптик приборларның мәгълүматларын планета картасы белән чагыштыра тордылар. Материклары нәкъ элекке кыяфәтләрендә, дингезләре дә кояшның кызгылт нурлары астында тыныч кына ялтырап ята иде. Тау сыртлары да формаларын үзгәртмәгән — тик планета тын, жансыз иде.

Экипаж членнары утыз биш сәгать буге күзәтү постыннан китмәделәр.

Зирданың атмосфера составы да, үз кояшыннан килә торган кызыл нурлар да — һәммәсе дә элек билгеле булган мәгълүмат-

ларга туры килә иде. Ноор белешмәләр китабын алды да аннан Зирданың стратосферасына караган мәгълүматлар таблицасын эзләп тапты. Ионлашу элеккедән югары булып чыкты. Ноорның күңелендә шомлы фикер туа башлады. Спираль буенча алтынчы әйләнешкә түбәнәйгәч, зур шәһәрләр аерылып күренә башлады, ләкин бер генә сигнал эсәре дә ишетелми иде.

Низа Крит дежурлыкны тапшыргач берәз тамагына ашап, черем итеп алды. Берничә минут кына йоклаган сыман булды ул. Хәзер звездолет планетаның төн пәрдәсе белән капланган ягыннан оча, очыш тизлегә артык зур түгел. Түбәндә шәһәрләр, заводлар, портлар булырга тиеш. Әмма, куәтле оптик стереотеле-скоплар никадәр генә эзләнмәсеннәр, астагы караңгылыкта бер генә ут эсәре дә күренмәде. Атмосфераны ерып очып баручы звездолетның гөрелтесе уннарча километрларга яңгырап ишете-леп торырга тиеш иде.

Тагын бер сәгать үтте, бернинди яктылык эсәре дә күренмәде. Зарыгып көтүче кешеләрнең сабырлыгы бетә башлады. Ноор кисәтү сигналларын тоташтырды. Түбәндә көчле сигнал тавышы караңгылыкны кисеп үтте. Бу тавыш һәм һава гөрелтесе серле йокыга талган Зирда кешеләрен уятырлык иде... Тик алар уян-мады...

Уттай кызыл яктылык, канаты белән җилпенгән кош сыман, шомлы караңгылыкны ачты. «Тантра» планетаның яктыртылган ягына килеп чыкты. Урман, үләннәр бөтенләй юк, меңнәрчә кило-метр киңлекне кара мэк баскан. Кап-кара мэк келәме өстендәге шәһәр урамнары гаять зур скелетның кабырга сөякләре төсле, ә тимер биналар исә кан саркып торган жәрәхәткә охшап ыржай-ганнар иде. Бер генә жан иясе дә, бер генә агач та күренми — кая карама, тик кара мэк кенә иде!

«Тантра» планета өстенә күзәтү станциясе ташлады. Алты сәгать үткәннән соң, робот-станция һава составы, температура, басым һәм туфрак өстендәге башка шартлар турында мәгълү-матлар тапшырды. Радиоактивлык югары булуны исәпкә алма-ганда, башка мәгълүматлар барысы да планета өчен нормаль иде.

Экспедициянең биологы Эон Тал станциядән алынган соңгы мәгълүматларны язып бетерде дә:

— Коточкыч трагедия булган! — дип куйды. — Алар үзләр-ен дә, бөтен планеталарын да һәлак иткәннәр!

— Чынлапмы? — дип сорады Низа, килеп тыгылган күз яшь-ләрен тыярга тырышып карады. — Менә син, бичаралар! Ион-лашу артык көчле дә түгел бит, югыйсә.

— Шактый күп еллар үткән шул инде,— диде биолог корыгына. Аның кәкре борынлы, курку белмәс черкес кешесенә охшаган йөзе тагын да кырыслана төште.— Андый радиоактив таркалуның килер сәгәте сизелми, менә шуның белән куркыныч та ул. Зарарлы нурларның микъдары гасырлар буена кордан корга⁹ арта барып, нурланыш биодозасының¹⁰ соңгы чигендә кинәт кенә сыйфат үзгәреше китереп чыгарырга мөмкин! Шуннан соң яңа буыннар тудыру, үрчү сәләте бетә, нәсел корый, өстәвенә тагын радиоактив эпидемияләр башлана... Мондый хәлләр беренче тапкыр гына түгел — андый фажигаләр Божрага мәгълүм...

— Мисал өчен «Шәмәхә кояш планетасы» дип йөртелгән планетаны алырга була,— диде Эрг Ноор.

Пур Хисс караңгы чырай белән әйтте:

— Ул планетаның сәер кояшы анда яшәүчеләргә чамасыз күп энергия биргән, аларның бәхетсезлегә дә шунда. Яктыртуы безнең кояшка караганда житмеш сигез тапкыр артык һәм спектраль классы да — А нуль...

— Нинди планетаны әйтәсез сез?— дип сорады биолог Эон Тал.— Совет яшәргә дип кешеләр жибәрергә жыена торган планета түгелдер бит?

— Әйе, шул планета. Һәлакәткә очраган «Альграб»ка шуның исеме бирелгән иде бит.

— Ә, Альграб йолдызын әйтәсеңмени? Аның икенче исеме Карга Дельтасы бит!— диде биолог төшенеп.— Ләкин бик ерак бит ул!

— Кырык алты парсек. Без хәзер һаман саен еракка оча торган звездолетлар төзибез бит...

Биолог башын селкеп куйды да, звездолетны һәлак булган планета исеме белән атау кирәк идеме икән, дип ризасызлык белдерде.

— Йолдыз һәлак булмаган ич, планетасы да исән-сау. Гасыр да үтмәс, күрерсез, без анда тереклек үрчетеп жибәрербез, тормыш корырбыз,— дип җавап бирде аңа Эрг Ноор.

Эрг Ноор звездолетның орбиталь юлын киңлекләр юнәлешенән меридианнар юнәлешенә (ягъни Зирданың әйләнү күчәре юнәлешенә) борып, хәтәр бер маневр ясап карарга булды. Барысы да үлеп беткәнме-юкмы икәннен ачыкламый торып, ничек итеп планетаны ташлап китәсең? Бәлки, исән калганнары да бардыр, тик алар, энергия станцияләре жимерелеп, приборлары сафтан чыкканлыктан гына, звездолетны үзләренә ярдәмгә чакыра алмый торганнардыр?

Эрг Ноорнын идарэ пульты янына басып жаваплы маневрлар ясаганын Низа беренче тапкыр гына күзэтми. Анын житдитэвэккэл кыяфэте, төгэл үти торган кискен хэрэкэتلэре һәрвакыт ниндидер бер легендар батырны хәтерлэтә иде.

«Тантра» Зирда тирәсендә нәтижәсез очуын дәвам итте. Тик хәзер ул бер котыптан икенче котыпка таба оча иде. Урыны-урыны белән, бигрәк тә урта киңлекләрдә, шәп-шәрә калган туфрак зоналары сузылып киткән. Андый урыннар саргылт томан пәрдәсә белән капланган, шул томан аша киртле-киртле булып, кызгылт комлы тау тезмәләре күренеп кала иде.

Планетаның башка өлешә янадан әлегә шул шомлы кара жәймә белән, радиоактивлык тәсирен сизмәгән яки, сизсә дә аңа бирешмичә, яшәү сәләтен саклап калган бердәнбер үсемлек — кара мәк жәймәсә белән капланган иде.

Инде барысы да ачыкланды. Чит дөньялардан очып килүче кунаклар өчен дип (Зирданың үзендә әле звездолетлар юк, анда тик планетолетлар гына бар иде), Бөек Божра рекомендациясә буенча әзерләнеп куелган анамезон запасын үлек хәрабәләр арасынан эзләп йөрү өметсез эш кенә түгел, бәлки куркыныч та иде. «Тантра», әкренләп спиральне кире якка таба «сүтеп», планетадан читләшә башлады. Звездолет ион-триггер моторларының¹¹ яки планетар моторларның тизлеген секундына унжиде километрга житкәргәннән соң, үле планетаны артта калдырып, китеп барды. (Мондый ион-триггер моторлары планетаара очышларда, күтәрелеп киткәндә һәм төшкәндә генә кулланыла иде.) «Тантра» шифр белән генә билгеләнеп йөртелә торган, бернинди тереклек ияләре дә булмаган системага таба юл тотты. Анда бомба-маяклар ташлап калдырылган булып, «Альграб» аларны шунда көтеп торырга тиеш иде. Анамезон двигательләре эшкә башлады. Ике тәүлектән соң звездолет нормаль тизлеккә — сәгатенә тугыз йөз миллион километрга житте. Очрашу урынына барып житәргә унбиш ай, ягъни, корабтагы вакыт белән исәпләгәндә, унбер айлык юл калды. Дежурныйлардан кала бөтен экипажга йокларга да мөмкин иде. Ләкин алар бер ай буе фикер алыштылар, исәпләү эшләрен башкардылар. Советка тапшырылачак мәгълүматларны әзерләделәр. Зирдада өлешчә таркалган атом ягулыклары белән хәтәр тәжрибә-сынаулар үткәргәннәр — бу турыдагы мәгълүматларны белешмә китаплардан алдылар. Һәлак булган планетада яшәгән күренекле галимнәрнең, тереклек өчен куркыныч сынау-тәжрибәләрне туктатырга кирәк дип кисәткән чыгышлары табылды. Моннан йөз дә унсигез ел элек Бөек Божрадан да шундый кисәтү жибәрелгән булган. Акыл

дәрәжәсе югары булган кешеләр өчен бик анлаешлы булса да, Зирда хөкүмәте бу кисәтүгә житди игътибар бирмәгән булса кирәк.

Мәсьәлә ачыкланды: атом энергиясенен хәтәр төрләрән саксыз куллану һәм күпләгән тәҗрибә-сынаулар үткәрү нәтижәсендә тупланган зарарлы радиация аркасында тереклек һәлак булган, ә тереклек өчен зарарсыз энергия чыганакларын эзләп тормаганнар, күрәсен...

Звездолет экипажы ике тапкыр өчәр ай йоклап, ике тапкыр инде өчәр ай уяу тормыш белән яшәде.

Ә хәзер исә «Тантра» берничә тәүлек рәттән инде соры планета тирәсендә әйләнәп оча, ә «Альграб»ны очрату ышанычы сәгать саен кими бара. Ниндидер бер коточкыч хәл көтелә иде...

Эрг Ноор, уйга чумган Низага карап, бусагада туктап калды. Аның тузгыган куе чәчләре ниндидер алтынланып янган йомшак чәчәк төсле... Шук малайлар кыяфәтенә хас профиль, кыйгач каш, көлгән чакта оялчан гына кысыла торган, хәзер исә зур итеп ачылган борчулы да, кыю да күзләр! Үзенен тирән мэхәббәте белән Ноорга никадәр рухи көч бирүен кыз үзе башына да китерә алмый торгандыр. Гәрчә үзе утлар-сулар кичеп, ихтыярын һәм хисләрен чыныктырган булса да, кораб өчен дә, андагы кешеләр өчен дә, экспедициянен уңышлы чыгуы өчен дә бөтен жаваплылыкны теләсә кайсы минутта үз өстенә алырга эзер торучы начальник булу кайчакта Ноорны ялкыта да иде. Жирдә исә нинди дә булса эш өчен бер генә кеше жавап бирү күптән бетерелде; анда теге яки бу мәсьәләне шул эшне башкарырга тиешле кешеләр хәл итә. Четерекле хәл килеп чыкса, шул минутта ук теләгән киңәшенне, консультациянне алырга була. Ә биредә киңәш сорап барыр урын юк, шуңа звездолет командирларының хокуклары да башка. Мондый жаваплылык уртача сроктагы йолдызларга экспедицияләреннән бөтен дәвамына, ягъни ун-унбиш елга сузылмыйча, ике-өч ел гына дәвам итсә дә жиңелрәк булып иде.

Ноор үзәк постка таба атлады.

Низа аның каршысына таба кузгалды.

— Кирәкле материаллар, карталар эзер,— диде Ноор,— эшне машинага тапшырырга кирәк!

Экспедиция башлыгы креслога чумылып утырды да, металл битләрен акрын гына актаргалап, координат күрсәткечләрен, магнит, электр һәм тартылу кырларының¹² көчәнешләре күпме булуын, метеоритлар агымының куелыгын күрсәткән саннарны әйтергә кереште. Низа, бөтен көчен куеп, хисап машинасының

өзгөч-тоташтыргычларын боргалап, кнопкаларга баскалап торды. Эрг Ноор машина биргән нәтижәләрне анализлады да кашларын жыерып уйга калды.

— Безнең юл өстендә гаять көчле тарту кыры бар. Ул — 6555-ЦР+11-ПКУ йолдызы тирәсендә, Чаяннын карасу төстәге матдәсе тупланган жирдә,— дип башлады сүзен Ноор.— Ягулык әрәм итмәс өчен, безгә менә мондарак, Елан йолдызына таба тайпылырга кирәк. Борынгы заманнарда тарту кырларын тизлекне көчәйткөч сыйфатында файдалана торган булганнар, ул кырларның чикләре буйлап моторсыз гына очканнар...

— Без дә шул ысулны файдалана алмыйбызмы соң?— дип сорады Низа.

— Юк шул, моның өчен безнең звездолетларның тизлегә артык зур. Алтыдан биш абсолют берәмлектәге, ягъни секундына ике йөз илле мең километрга тигез булган тизлек, Жирнең тарту кыры шартларына нисбәтән безнең авырлыгыбызны уникаль мең тапкырга арттырыр иде — димәк, бөтен экспедицияне тузанга әйләндерер иде. Без бары тик галәм киңлекләрендә генә, әре материя тупланышларынан ерак булган урыннарда гына алай оча алабыз. Звездолет берәр тарту кырына якынлаша башлады исә, бу кырның тарту көче ни дәрәжәдә булуына бәйле рәвештә, тизлекне киметергә туры килә.

— Алайса, монда каршылык килеп чыга бит,— диде Низа, балаларча бер хәрәкәт белән мангаена кагылып куйды,— тарту кыры никадәр көчле булса, шулкадәр акрынарак очарга кирәк була!

— Бу гаять зур субъектылык¹³ тизлегә белән барганда гына шулай; мондый тизлектә звездолет үзе дә, яктылык нуры кебек, бары тик туры сызык буенча гына оча, дәрәжәгә, тигез көчәнешләр дугасы дип йөртелә торган сызык буенча гына оча ала.

— Әгәр дә мин дәрәжә аңлаган булсам, сезгә без оча торган «нурны», ягъни «Тантра»ны туп-туры кояш системасына таба юнәлтергә кирәк.

— Йолдызара очышларның бөтен кыенлыгы да менә шунда шул. Мөмкин булган барлык тайпылуларны исәпкә алып эш итсәк тә, теге яки бу йолдызга туп-туры очу мөмкин түгел. Юл дәвамында жыела килгән авышуларны исәпләп, корабның курсы үзгәртеп торырга туры килә. Менә шуңа күрә идарә итүне тулысынча автоматлаштыру мөмкин дә түгел. Хәзер исә без мөшкөл хәлдә. Очышны туктату яисә һич югында бик нык акрынайту безнең өчен үлем белән бер булачак, чөнки безнең тизлекне яңадан арттырыр чарабыз калмаячак. Куркынычның кайда

икәнән карагыз менә: 344+2У өлкәсе бөтенләй тикшерелмәгән. Монда йолдызлар да, тереклек булган планеталар да юк, тик тарту кыры барлыгы гына мәгълүм. Менә аның чикләре. Мәсьәләне ахырынача хәл итү өчен, астрономнарны көтәргә кирәк булыр — бишенче әйләнештән соң барысын да уятырбыз, ә хәзергә... — экспедиция башлыгы чигәләрен угалады да бер иснәп алды.

— Спораминның тәэсире бетеп килә,— диде Низа, — сез ял итәргә ята аласыз!

— Ярый, мин шушы креслога гына ятармын. Бәлки, берәр төрле мөгжиза булып, берәр тавыш ишетелер!

Эрг Ноорның бу сүзләре Низаның күнелен нечкәрттеп жибәрде. Үз сүзендә нык торучан шушы кешене кысып кочаклыйсы, вакыты житмәс борын чал төшкән кара чәчләреннән сыйпап иркәлисе килде...

Низа урыныннан торып басты да белешмә мәгълүматлар язылган битләргә пөхтәләп жыеп куйды, утны сүндерде. һәр төрле прибор-сәгатъләр тезелгән панельләр буендагы зәгыйфь утлы яшел лампалар гына янып калды. Звездолет иксез-чиксез галәм киңлегендә үз көенә генә очуын дәвам итә. Жирән чәчле астронавигатор тавыш-тынсыз гына үз урынына — гигант корабның «мие» янына килеп утырды. Приборлар үзләренен гадәттәгә көйләрен жай гына көйлиләр, кечкенә генә бозыклык та фальшь булып яңгыраячак иде. Эмма көй төзек чыга, тиешле тональлектә ага. Әледән-әле гонг тавышына охшаган авазлар чыгып куя — алары «Тантра»ның курсың кәкре сызык буйлап юнәлтә торган ярдәмче планетар мотор тоташып эшкә кушылганда ишетелә. Дәһшәтле анамезон двигательләре тын калган. Звездолет эчендә озакка сузылган йокы һәм төн тынлыгы хөкем сөрә, әйтерсең һәммәсе дә ал да гөл, әйтерсең корабны да, андагы кешеләргә дә бернинди хәвеф-хәтәр көтми иде. Менә-менә алгычның рупорында зарыгып көтелгән чакыру сигналлары ишетелер дә, ике кораб та үзләренен коточкыч зур тизлекләрен тыя төшәрләр, бер-берсенә якынаерлар, ниһаять, янәшә үк килеп, «житәкләшәп» диярлек оча башларлар. Трубалардан торган киң галерея корабларны бер-берсенә тоташтырыр да «Тантра» яңадан да үзенен элекке баһадир куәтен алып кебек иде.

Низаның күнеле тыныч тынычлыкка: ул үзенен начальнигына ышана иде. Биш елга сузылган сәяхәт озак сыман да тоелмады, ялыктырмады да. Мәхәббәте бөреләнә башлагач — бигрәк тә... Хәер, ана хәтле дә мавыктыргыч күзәтүләр ясау, китап, музыка, фильмнарның электрон язмаларын өйрәнү аның белемен өзлексез

арттыра, эллэ кайда төпсез караңгылыкта тузан бөртегедэй генэ булып калган гүзэл Жирне юксыну хисен оныттыра иде. Юлдашлары бик тә белемле халык, ә инде күп тээсирдән яисә озакка сузылган киеренке эштән нервлар арый башласа... Хәер, аның каравы гипноз тирбәлешләренә көйләнгән озак йокыга чумып, эллә никадәр вакытның үткәнен бөтенләй сизми каласың. Якында сөөкле кешесе дә булганга, Низа бик бәхетле иде. Башкаларга, бигрәк тә Эрг Ноорга кыендыр дигән уй гына борчый иде аны. Әгәр дә Низаның кулыннан килсә... Ләкин артык яшь, тәҗрибәсез астронавигатор мондый кешеләр янында нәрсә генә эшли алсын соң инде! Шулай да аның эчкерсез мәхәббәте Эрг Ноорга ярдәм иткәндер, авыр хезмәтен жиңеләйтү өчен чын күңелдән тырышып йөрүе, кулыннан килгәнне эшләргә атлыгып торуы булышкандыр.

Экспедиция башлыгы, йокысыннан уянып, авырайган башын күтәрә төште. Приборлар жыры элеккечә үк дәвам итә, планетар двигатель элеккечә үк әледән-әле кискен тавыш биреп тора иде. Низа, берәз иелә төшеп, приборлар янында басып тора, йөзәндә — арганлык шәүләсе. Эрг Ноор очу тизлегенә бәйле вакытны күрсәтә торган сәгатенә¹⁴ күз төшереп алды да, кинәт кенә талпынып китеп, креслосыннан торып басты.

— Ундүрт сәгать йоклаганмын! Ә сез, Низа, уятырга уйламагансыз да! Бу... — Ул, кызның шат елмаюын күреп, тотлыгып калды. — Барыгыз, хәзер үк ял итегез!

— Сезнең кебек, шушында гына йокларга мөмкинме? — дип сорады Низа. Аннары ул ашап, юынып килде дә җайлап креслога урнашты.

Кыз, очкынланып торган коңгырт күзләрен ала алмыйча, астан гына Эрг Ноорны күзәтеп утыра башлады. Тегесе дулкын душы астына кереп сафланып алды да Низа урынына приборлар янына басты. Электронлы бәйләнешне саклау (ЭБС) индикаторларының мәгълүматларын тикшереп чыкканнан соң, Ноор жил-жил атлап йөрәнергә тотынды. Низадан катгый тавыш белән:

— Нигә йокламыйсыз? — дип сорады.

Низа, жирән чәчләрен тузгытып, башын селкеп куйды. Кызның чәчләре инде шактый озын булып үскән, кистерер вакыт житкәнлегә күренеп тора. Ерак очышларга чыккан хатын-кызлар чәчне озын итеп үстермиләр иде. Ул кыяр-кыймас кына сүз башлады:

— Уйлыйм-уйлыйм да... Хәтта менә хәзер, куркыныч алдында торганда да, галәм киңлекләренә үтеп кергән кеше көченә башымны иям. Сез монда күп нәрсәгә күнеккәнсез инде, ә мин бит

эле космоста беренче тапкыр гына! Искиткеч — мин йолдызлар аша үтеп, яңа дөньяларга юл салуга катнашам!

Эрг Ноор елмайгандай итеп маңгаен кашып куйды.

— Куэтебезнең чын бөеклеген күрсәтеп бирсәм, күңелегезгә авыр алмассыз дип уйлыйм. Менә, карагыз.

Ноор проектор янында туктап калды, экранда яктылык бөркеп торган Галактика спирале барлыкка килде.

Эрг Ноор спиральнең иң кырыйдагы бер тармагын, караңгы фонда томанланып, сизелер-сизелмәс кенә күренгән тонык йолдызлардан торган тармагын күрсәтте.

— Бу — Галактиканың яктылык та, тереклек тә бик чамалы булган аулак һәм тын өлкәсе. Безнең кояш системасы да, эле без үзебез дә нәкъ шушы өлкәдә. Әмма бу тармак кына да, энә күрәсез, Аккош йолдызлыгынан Кораб Өрлегә йолдызлыгына кадәр сузыла. Аның буеннан-буена үтү өчен генә дә безнең «Тантра»га кырык мең мөстәкыйль ел чамасы вакыт кирәк булчак. Безнең тармакны күрше тармактан аерып торган кара бушлыкны үтү өчен исә дүрт мең ел кирәк. Күз алдыгызга китерегез, иксез-чиксез галәм киңлекләре белән чагыштырганда безнең очышлар хәзергә эле диаметры нибары илле яктылык елы чаклы кечкенә бер төбәктә таптану белән бер. Куәтле Божра белән бәйләнеш булмаса, дөнья турында нәрсә генә белер идек икән без! Аяныч дәрәжәдә кыска булган кеше гомере ирешә дә, жинә дә алмаячак пространстводан жибәрелгән хәбәрләр, уй-фикерләр, образ-сурәтләр Бөек Божра белән информация алмашу аркасында иртәме-соңмы безгә килеп җитә, һәм без галәм киңлекләрендә янадан-яңа дөньялар ача барабыз. Белемебез артканнан-арта, ул шулай өзлексез дәвам итәчәк тә!

Низа тын калып тыңлый бирде. Эрг Ноор уйчанланып сүзен дәвам итте:

— Йолдызара беренче очышлар... Кечкенә генә кораблар... Аларда тизлек тә, көчле саклагыч жайланмалар да булмаган. Борынгы бабаларыбызның гомере дә безнекенә караганда бермә-бер кыска булган — ә кеше барыбер никадәр эшләр башкарган!

Низа, килешмәгәнлеген белдереп, башын чайкап куйды.

— Киләчәктә, пространствоны мөгезсез сыер кебек сөзеп түгел, ниндидер башка ысуллар белән жинәргә өйрәнгәч, сезнең турыда да: «Космосны примитив чаралар белән яулаган батырлар», — дип сөйләрләр эле!

Экспедиция башлыгы шат елмаеп кулын кызга сузды.

— Сезнең турыда да шулай әйтәчәкләр, Низа!

Кыз кабынып китте.

— Мин монда, сезнең янда булуыма горурланам! Космоска янадан да очар өчен бөтен көчемне — белгәннәремне бирергә эзермен.

— Анысын беләм... — диде Эрг Ноор, уйланып. — Эмма башкача уйлаучылар да бар шул!..

Низа хатын-кызга хас бер сизгерлек белән Эрг Ноорның нәрсә әйтергә теләгәннен аңлады. Ноорның каютасында алтынсу-шәмәхә төсендә ике гажәеп стереопортрет бар иде. Аларның икесендә дә — бер үк кеше: борынгы заманны өйрәнүче тарихчы, аяз күк йөзенә охшаган зәңгәр күзле, кыйгач кашлы, үткер карашлы гүзәл Веда Конг иде. Берсендә ул алсуланып янган йөзле, саргылт чәчләрен кулы белән төзәткәләгәндәй итеп сөйкемле елмаеп тора. Ә икенчесендә исә, бик борынгы заманнарның истәлеген итеп саклана торган бакыр туп өстенә менеп баскан да көлеп тора иде.

Эрг Ноор ничектер сүлпәнләнеп киткәндәй булды, ипләп кенә астронавигатор каршына килеп утырды.

— Зирданың фажигасе ничек итеп изге хыялларымны челпәрәмә китергәннен белсәгез иде сез, Низа! — диде ул тонык тавыш белән. Аннары, звездолетның ашкынып очуын тагын да тизләтергә теләгәндәй, бармакларын саклык белән генә анамезон двигательләрен жибәрә торган тотка өстенә куйды. Низаның сүзсез генә бирелгән соравына җавап кайтаргандай дәвам итте:

— Зирда һәлакәткә очрамаган булып, без аннан ягулык ала алган булсак, мин экспедицияне ары алып китә идем. Совет белән шулай килешенгән иде. Зирда, нәрсәләр кирәк икәннен әйтеп, Жиргә хәбәр биргән булыр иде, ә «Тантра» теләгән кешеләрне генә алган булыр иде... Қалган кешеләрне «Альграб» алып кайтыр иде.

— Зирдада кем генә калыр иде икән соң? — дип куйды кыз. — Пур Хиссмы? Ул — зур галим, гыйлем эстәү бер дә кызыктырмас иде микәнни?

— Ә сез нишләр идегез, Низа?

— Минме? Китәр идем!

— Қая?.. — дип, Эрг Ноор кинәт кызның күзләренә туп-туры карады.

— Теләсә кая... — Низа Галактика йолдызлары төзегән спиральнең ике жиңсәсе арасындагы дәм-караңгы төпсез бушлыкка таба күрсәтте һәм, иреннәрен бераз ача төшеп, Эрг Ноорның күзләренә нәкъ анычча туп-туры текәлде.

— Исәбегез артык ерак китүдә түгел икән әле! Моннан сик-

сән биш еллар чамасы элек оештырылган утыз дүртенче йолдыз-ара экспедиция турында ишеткәнсездер бит, хөрмәтле астронавигатор? Аны «Буынтыклы экспедиция» дип атаганнар иде. Өч звездолет, бер-берсен ягулык белән тәмин итешә-итешә, Лири йолдызлыгына таба бик еракка очып китә. Звездолетларның икесе, экипажсыз очканнары, аномезоннарын биреп бетергәч, кире кайталар. Элек биек тау башларына спортчы альпинистлар да шулай менә торган булганнар бит. Ниһаять, өченчесе, «Парус» дигәне...

— Әйләнәп кайтмаганын әйтәсезме? — дип пышылдады кыз, дулкынланып.

— Әйе, «Парус» әйләнәп кайта алмый. Әмма ул билгеләнгән урынына барып җитә, тик кире кайтырга чыккач, юлда һәлак була. Бу турыда ул хәбәр җибәрергә дә өлгерә. Вега яисә Лири Альфасы дип йөртелә торган күгелҗемләнәп янган йолдызның планета системасына барып җитәргә дип чыгып киткән була ул. Күк йөзәндә, төньякта җем-жем итеп балкып янган бу йолдызны ничәмә-буыннар күзәтмәгән дә, аңа карап кемнәр генә сокланмаган! Вега сизгез парсек ераклыгында, ягъни мөстәкыйль вакыт белән исәпләгәндә аңа барып җитү өчен утыз бер ел гомәр кирәк. Кешеләрнең Кояштан ул кадәр үк еракка очып киткәннәре юк иде әле. Ничек кенә булмасын, «Парус» әнә шунда барып җитә... Аның нилектән һәлак булуы мәгълүм түгел — метеоритмы, әллә берәр төзексезлек сәбәпле авария килеп чыкканмы? Ә бәлки, ул әле хәзер дә галәм киңлекләрендә очып йөридер, аның һәлак булган дип исәпләнгән кешеләре дә исәндәр...

— Коточкыч бит бу!

— Субъектылык тизлегә белән оча алмаган һәр звездолетны шундый язмыш көтә. Үз планетабыз белән звездолет арасын меңнәрчә елларга сузылган юл кисеп куя.

Низа ашыгып сорады:

— «Парус» нинди хәбәрләр җибәргән иде икән соң?

— Аның җибәргән хәбәре бик кыска була. Сүзгә-сүз хәтерлим әле мин аны: «Мин Парус, мин Парус, Вегадан егерме алты ел... җитә... көтәчәкмен... Веганың дүрт планетасы... тагын да гүзәлрәк нәрсә юк... нинди бәхет!...»

— Алар ярдәм сорагандыр бит, кайдадыр көтеп алырга уйлаганнардыр!

— Билгеле, сораганнар, юкса звездолет шулкадәр күп энергия әрәм итеп хәбәр җибәрәп маташмас иде. Ни хәл итмәк кирәк — шуннан соң «Парус»тан бер генә хәбәр дә алынмады.

— Егерме алты мөстәкыйль ел — кире кайтыр өчен, дигән.

Кояшка житэргэ биш ел чамасы кала... Кораб хэзер без очкан район тирэсендэрэк, хэтта Жиргэ тагын да якынак булырга тиеш.

— Ай-най, алай микэн... Эгэр дэ нормаль тизлектэн узып, квант чигенэ ¹⁵ якын тизлек белэн очса гына инде. Лэкин алай очу бик хэтэр бит!

Эрг Ноор яктылык тизлегенэ якынайганда матдэ кичерэ торган жимерелүнең нидэн килеп чыгуын кыскача гына аңлатырга тотынды, эмма кызның игътибар белэн тыңламавын күреп алды.

Низа да аның сүзе бетэр-бетмэстэн үк:

— Аңлашылды, мин сезне аңладым! — дип эйтэ салды. — Мин башта ук аңлаган булыр идем, тик звездолетның һәлак булуы гына фикеремне чуалтты... Фажига минем һәрвакыт котымы ала, мин аның белэн һич кенэ дэ килешэ алмыйм!

— Алынган хәбәрдэ иң мөһиме шул, — диде Эрг Ноор, кырыс кына, — алар ниндидер искиткеч гүзэл яна дөнья ачканнар. «Парус» үткән юлны тагын бер кат үтэргэ иде дип, мин күптәннән хыялланып йөрөм. Хэзер исә моны бер кораб белэн генэ дэ эшлэп була. Яшь чакларымнан бирле мин Вега белэн — искиткеч планеталары булган шул күгелжем кояш белэн хыялланып яшим!

— Ул дөньяларны күрсән иде... — диде Низа калтыранган тавыш белэн. — Лэкин аннан эйләнөп кайту өчен жирдәге вакыт белэн алтмыш ел, э мондагы вакыт белэн кырык ел кирәк шул... Ул чагында... ярты гомер үткән була.

— Шулай, зур казаныш өчен бөтен гомерен дэ үтэ. Хәер, мин үзем гомерем монда үтте дип үкенмим. Минем жирдәге тормышым кыска вакытлы тәнәфес кенэ булды. Мин бит туганда да звездолетта туганмын.

— Ничек алай? — дип, кыз гажәпкә калды.

— Утыз бишенче йолдызара экспедиция дүрт корабтан торган. Аларның берсендэ минем энием астроном булган. Мин МН19026+7АЛ дигән куш йолдызга очып барганда ярты юлда туганмын, шулай итеп, жир законнарын ике тапкыр бозганмын. Чөнки минем үсүем дэ, тәрбияләнүем дэ мәктәптэ түгел, бәлки эти-эни янында, звездолетта булган. Ни хәл итмәк кирәк? Экспедиция Жиргэ эйләнөп кайтканда, миңа унсигез яшь тулган иде инде. Балигъ булу чорына звездолет йөртү сәнгатен үзләштереп, астронавигатор булуымны Геркулес батырлыгына тиңләделәр.

— Шулай да мин аңлап житкерэ алмыйм... — диде Низа.

— Сез әле яшь — олыгая төшкәч аңларсыз! Ул чакта әле врачлар тәэсире озак саклана торган АТ-Анти-Тья сыворотка-

сын белмэгәннәр... Ничек кенә булмасын, мине нәкъ менә шушындый ук идарә постына алып кергәннәр, мин берни аңламыйча, аңсыз күзләремне тутырып экраннарға караганмын, алардагы жем-жем итеп тирбәлеп торган йолдызларны күзәткәнмен. Без Бүре Тетасына таба очканбыз. Анда безнең Кояшка бик охшаган бер куш йолдыз бар икән. Берсе зәңгәр төстә, ә икенчесе әфлисун төсөндә, куе болыт белән капланган кәрлә йолдыз икән алар. Хәтеремдә калган беренче тәэсирем — тереклектән мәхрүм бер планетаның күк йөзе булды. Мин аны вакытлы станциянең пыяла гөмбәзеннән күзәтә торган идем. Куш йолдызларның планеталарында, орбиталары дәрәс булмаганлыктан, гадәттә тереклек тә юк. Экспедиция планетага төшөп, жиде ай буена тау токимнарын тикшерде. Шунысы хәтеремдә калган: анда платина, осмий, иридий бик күп иде. Бик авыр иридий шакмакларын мин уенчык итеп уйный торган идем. Мин беренче күргән күгем жемелдәми-нитми тын гына янган йолдызлар белән чуарланган кап-кара күк йөзе булды. Анда берсе кызгылт сары, икенчесе куе зәңгәр төстәгә гажәеп матур ике кояш бар иде. Тагы шунысы хәтеремдә: ул кояшлардан килгән нурлар кайчакта бер-берсе белән кисешә торган иде. Ул чакта планета өстенә күңелне күтәрә торган шундый куәтле яшел яктылык сибелә иде ки, мин хәтта шатлыгымнан кычкырып жырлап жибәрә торган идем!..

Эрг Ноор сүзен болай дип бетерде:

— Житәр, мин яшьлек хатирәләре белән артык мавыга башладым бугай, ә сезгә күптән инде ял итәргә кирәк.

— Сөйләгез, зинһар, мондый кызык нәрсәләргә минем беркайчан да ишеткәнем юк иде,— дип ялынды Низа. Эмма начальник сүзендә нык торды.

Ноор гипнотизатор алып килде. Кыз, әллә начальникийнң боеручан карашыннан, әллә йоклата торган прибор тәэсиреннән, шундый тирән йокыга чумды, тик алтынчы әйләнешкә борылганда гына уянып китте. Башлыкларының чырае кырыс булудан ук «Альграб»ның әле һаман табылмаганлыгын аңлап алды.

Низа электр һәм дулкын душында коенып, өстен-башын рәтләп килеп житүгә үк, Ноор ана:

— Нәкъ вакытында уяндыгыз. Музыка һәм уяту сигналын тоташтырыгыз. Барысы да торсыннар!— диде.

Низа тиз-тиз генә кнопкаларга басып чыкты, барлык каюталарда бер-бер артлы утлар кабынып, калын тавышлы үзенчәлекле аккордлардан торган музыка уйнап жибәрде. Кешеләр тирән йокы хәленнән акрынлап кына уянып, нормаль эш хәленә

кайта башладылар. Биш сэгатытэн соң экспедиция членнары тэмам уянып — ашап-эчеп, нерв стимуляторлары ярдэмендэ көч алгач, звездолетның үзэк идарэ постына жыелганнар иде инде.

Ярдэмче звездолетның һәлак булуы хәбәрэн һәркем үзенчә кабул итте. Эрг Ноор уйлаганча булып чыкты — экспедиция членнары сынатмадылар. Каушап-куркып калу яисә төшенкелеккә бирелүнең эсәре дә сизелмәде. Хәтта Зирда янында үзен йөрәксезрәк тоткан Пур Хисс та бу хәбәрне шактый сабыр кабул итте. Тик экспедициянең яшь врачы Лума Ласви гына бераз агарынып, кипшенгән иреннәрен башкаларга сиздерми генә ялап куйды.

— Һәлак булган иптәшләребезне искә алыйк! — дип, Эрг Ноор проекторны жиберде. Экранда «Альграб»ның «Тантра» очып китәр алдыннан төшереп алынган сурәте күренде.

Барысы да аягүрә бастылар. Экранга «Альграб» экипажының кайсысы елмаеп, кайсысы бик житди кыяфәттә төшкән жиде кешесе бер-бер артлы чыгып торды. Эрг Ноор һәркайсының исемен атаган саен, барысы бергә үзләренең һәлак булган иптәшләренә бәхилләшү сүзе әйтәләр иде. Бу — астролетчиклар арасында гадәткә кергән бер йола иде. Бергә очып киткән звездолетлар һәрвакыт экспедициягә катнашучы барлык кешенең рәсемнәрен дә үзләре белән алалар иде. Юкка чыккан корабларның бик озак вакытлар буге космоста сәяхәт итеп йөрүе, кешеләрнең дә бик озак вакытлар буге исән-имин булулары ихтимал иде. Ләкин моңардан бернинди файда юк, чөнки андый кораблар барыбер кире әйләнеп кайтмыйлар, эзләп табып ярдәм кулы сузарга да реаль мөмкинлек юк иде. Кораблардагы машиналар шундый камил эшлängән ки, вак-төяк ватылулар бөтенләй булмый яки булса да бик тиз төзәтелә, ә житди авариягә очраган машиналарны космоста төзәтә алганнары юк эле. Кайчакта кораблар, «Парус» кебек, хәбәр биреп калырга өлгерә — ул чакта да күп вакыт, юнәлешне төгәл билгеләү бик кыен булганлыктан, хәбәр Жиргә килеп ирешә алмый кала. Бөек Божра эчендәге төгәл юнәлешләр инде мең еллар буена тикшерелгән, өйрәнелгән, хәтта бер планетадан икенче планетага, юнәлешләрен үзгәртә-үзгәртә дә, хәбәр тапшырып була иде. Звездолетлар исә бер дә өйрәнелмәгән өлкәләрдә очканлыктан, хәбәр бирү юнәлеше дә мәгълүм түгел, ялгыш кына барып житүе бар иде.

Астролетчиклар арасында: «Космоста нуль-өлкәләр дип йөртелә торган ниндидер нейтраль мәйданнар бар икән, яктылык нурлары да, тапшырылган хәбәрләр дә шунда килеп керү белән эзсез югалалар икән», — дигән фикер таралган иде. Эмма астро-

физиклар өчен мондый нуль-өлкәләр — юк нәрсә, алар аны космос сәяхәтчеләре уйлап чыгарган хыял гына дип исәплиләр иде.

Кайгы йоласы беткәч, берәз кинәшеп алдылар, аннары Эрг Ноор анамезон двигательләрен тоташтырды. Ул двигательләр ике тәүлек буе эшләде дә тынды, звездолет тәүлегенә егерме бер миллиард километр тизлек белән Жиргә якыная башлады. Жир вакыты белән исәпләгәндә, Қояш системасына кадәр алты (мөстәкыйль) ел чамасы юл калды. Үзәк идарә постында да, китапханә-лабораториядә дә кызу эш башланды: сәяхәтчеләр яңа курсны исәпләп чыгарырга тотындылар.

Алты ел буена анамезонны тик корабның курсын дөрөсләү өчен генә тотарга кирәк — башкача әйткәндә, тизлекнең арта баруын киметми очарга кирәк иде. Қояш белән ике арада тикшерелмәгән 344+2У өлкәсә бар иде, шул гына барысының да күңеленә шом салды. Аны читләтеп үтү һич мөмкин түгел, чөнки ике як кырыенда да ирекле метеорит зоналары бар, өстәвенә, борылганда корабның тизлегә артмаячак иде.

Ике ай дигәндә очу юнәлешен исәпләп чыгардылар. «Тантра» сөзәкләп кенә тигез борыла барган юнәлеш алды.

Мәһабәт кораб төзек иде, алдан исәпләнгән тизлек белән очуында дәвам итте. Хәзер Туган илләренә кайтып житү өчен космостагы вакыт белән дүрт кенә ел чамасы очасы бар иде.

Эрг Ноор белән Низа, дежур итү вакыты үткәч, арып, озак йокыга чумдылар. Алар белән бергә ике астроном, геолог, биолог, врач һәм дүрт инженер да йокларга яттылар.

Чираттагы сменада галәмгә икенче тапкыр сәяхәткә чыккан тәжрибәле астронавигатор Пел Лин, астроном Ингрид Дитра һәм алар янында үзе теләп калган инженер-энергетик Кэй Бэр иде. Ингрид әледән-әле, Пел Линнан рөхсәт сорап, идарә посты күршесендәге китапханәгә кереп китә, анда алар, үзенә күптәнне дусты Кэй Бэр белән икесе, Зирда фажигасе турында «Планетаның һәлак булуы» дигән монументаль симфония язалар иде. Пел Лин исә, космостагы төпсез упкыннарны күзәтеп, приборлар көйләвен тыңлап арыгач, пульт янында Ингридны калдыра да үзе, бөтен дөньясын онытып, Центавра йолдызлар системасыннан — яшәүчеләре нишләптер ташлап киткән планетадан алынган серле язмалар белән шөгыйльләнә башлый, шуларның серен ачармын да укырмын дип юкка гына ышана иде.

Дежурлык нәүбәте тагын ике тапкыр алмашынды. Звездолет Жиргә ун мең миллиард километрга диярлек якынайды, шулай

булса да анамезон моторлары берничә сәгатькә генә тоташтырылган иде.

«Альграб» белән очрашасы урыннан киткәннән соң, Пел Лин сменасы дүртенче кабат дежурда тора иде. Смена бетеп килгәндә, астроном Ингрид Дитра исәп-хисап эшләрен төгәлләде дә гравитация приборларының кызыл укларын кәефсез генә күзәтеп торган Пел Линга таба борылды. Гадәттә, сменаның икенче яртысында психик сизгерлек кими башлый, моны иң таза кешеләр дә кичерми калмый иде. Звездолетның очу юнәлешен айлареллар буена автомат идарә итә. Әгәр дә кинәт автомат та аңлап житкерә алмый торган гадәттән тыш берәр хәл килеп чыкса, кораб гадәттә һәлакәткә очрый. Мондый чакта аны инде кеше дә коткарып кала алмый, чөнки кеше мие тиз уйларга никадәр күнеккән булса да, барыбер житәрлек тизлек белән нәтижә ясап өлгөрә алмый.

Ингрид астронавигаторга карады:

— Минемчә, без тикшерелмәгән 344+2У районына күптән кердек булса кирәк. Монда Эрг Ноор үзе дежур тормакчы иде,— диде.

Пел Лин көн исәбе счетчигына күз төшереп алды.

— Тагы ике көннән без барыбер алмашынабыз. Хәзергә алай игътибарны жәлеп итәрдәй бернәрсә дә күренми әле. Үз сменабыз беткәнче торыйк бер булса.

Ингрид каршы килмәде. Койрыктагы бүлмәдән Кэй Бэр чыгып тигезлек саклау механизмнары янындагы үз креслосына килеп утырды. Пел Лин иснәп алды да урыныннан торды, Ингридка таба борылып:

— Берничә сәгать йоклап алыым әле булмаса,— диде.

Ингрид ризалык белдерде, үз өстәленнән китеп, алга, идарә пульта янына барып утырды.

«Тантра» тирбәлми-чайкалмый гына абсолют бушлыкта оча бирде. Гаять сизгер Волл Ход приборлары да ни якында, ни еракта бер генә метеорит барлыгын да күрсәтми иде. Звездолет хәзер Кояштан чама белән бер ел ярым ераклыкта читтәнрәк оча иде. Алгы экраннардан кап-кара бушлык кына күренә — әйтерсен звездолет дөм-карангылыкның иң үзәгенә килеп керткән иде. Ян-яктагы телескоплардан гына экраннарда бихисап күп йолдызлардан килгән яктылык нурлары төшә иде.

Ингридның тәне эсселе-суыклы булып китте. Ул яңадан үз машиналары, үз телескоплары янына килде, алар күрсәткәннәрне кат-кат тикшерергә тотынды. Борчылыр урын юк кебек иде, әмма Ингрид корабның борын төбөндәге шомлы карангы-

лыктан гажиз иде. Кэй Бэр, аның борчылуын күреп алгач, үзе дә озак кына вакыт приборларны карап та, тыңлап та тикшереп чыкты. Ахырда әйтте:

— Миңа калса берни дә юк кебек,— диде. — Син нәрсә күрдең сон?

— Үзем дә белмим. Мине алда торган энә шул дәм-кара бушлык шикләндерә. Безнең кораб туп-туры кара томанлыкка килеп кERGәндәй тоела миңа.

— Монда кара болыт булырга тиеш,— дип, Кэй Бэр аның сүзен раслады. — Тик без аны бер читеннән генә кисеп үтәчәк без. Шулай исәпләнгән иде бит! Тарту кырының көче тигез һәм салмак кына арта бара. Бу районнан үткән чагында без болай да тарту көченә ия булган ниндидер бер үзәккә якынаерга тиеш без. Қараңгы булса ни дә, якты булса ни — барыбер түгелмени?

— Шулаен шулай ла,— дип, Ингрид тынычлана төште.

— Шулай булгач нигә борчыласың? Без хәтта билгеләнгән юнәлеш белән, күздә тотылганга караганда, тизрәк тә очабыз. Әгәр ул-бу килеп чыкмаса, без хәтта ягулыгыбыз житмәгән сурәттә дә Тритонга барып житәбез.

Нептунның иярчене булган Тритонда — Кояш системасының читендә — звездолетлар өчен төзелгән станция бар иде, шуның турында уйлый башлауга ук, Ингрид күңелендә шатлык хисләре кабынуын тоеп алды. Тритонга житү өйгә кайтып керү белән бер иде...

— Мин әллә, синен белән икәүләп, музыканы дәвам иттерер безме дигән идем дә, булмады инде, Лин ял итәргә ятты. Алты-жиде сәгать йоклар әле ул, ә мин ул арада икенче бүлек финалының оркестровкасын уйлай торыйм: ничектер анда хэвеф килүен күрсәткән өлеше бәйләнеп бетми. Менә бу төшләрә... — дип, Кэй берничә нотаны көйләп алды.

Қинәт, аңа кушылып, әйтерсең лә идарә постының бөтен стеналары көйли башлады:

— Ди-и, ди-и, да-ра-ра!

Ингрид сискәнеп китеп як-ягына каранып куйды, әмма шундук эшнен нәрсәдә икәнән аңлап алды: тарту кырының көче үскәнлектән, ясалма гравитация аппаратының тавыш үзгәртүе иде бу.

Ингрид үзен гаепле сизгәндәй елмаеп куйды.

— Туры килсә дә килер икән!

— Гравитация көчәйде, кара болытка кERGәндә шулай бу-

лырга тиеш тә. Тыныч бул, хәзер инде борчыласы юк, Лин да йоклаган көе йоклый бирсен.

Кэй Бэр шулай диде дә идарә постыннан чыгып китте. Яп-якты китапханәгә кереп, кечкенә генә электрон скрипка-рояль янына утырды, дөньясын онытып ижатына чумды. Берничә сәгать үтүгә, китапханәнең герметик ишеге кинәт ачылып китеп, Ингрид килеп керде.

— Кэй, Линны уятып кил әле, сөөкләм.

— Нәрсә булды тагын?

— Тарту кырының көче исәпләп чыгарганга караганда күбрәк арта.

— Алда үзгәреш юкмы?

— Искечә, шул ук караңгылык,— диде дә Ингрид чыгып китте.

Кэй Бэр астронавигаторны уята китте. Лин сикереп торды да йөгәрә-атлый идарә постына килде.

— Баш бетәрлек куркыныч юк. Тик каян чыккан мондый тарту кыры? Кара болыт өчен ул артык куәтле, ә йолдыз-мазар юк биредә...

Лин бераз уйланып торгач, экспедиция башлыгын уяту кнопкасына басты, тагын бераз уйланып торды да Низа Крит каю-тасына да хәбәр итте.

— Әгәр ул-бу булмаса, смена гына алмашыну булыр,— дип аңлатты ул аптырап калган Ингридка.

— Әгәр дә бер-бер хәл була калса? Эрг Ноор биш сәгатьтән соң гына табигый халәтенә кайтачак бит. Инде нишләргә?

— Көтәргә кала,— диде астронавигатор тыныч кына. — Без әле барлык йолдызлар системасыннан бик ерак очабыз, биш сәгать эчендә генә әллә нәрсә булмас...

Приборлардан чыга торган авазлар яңгырашы кимегәннән-кими барды, бу исә очу шартларының үзгәрүен күрсәтә иде. Көтү минутлары бик акрын үтте. Ике сәгать вакыт бөтен бер смена чаклы тоелды. Пел Лин тыштан караганда тыныч сыман иде, Ингридның дулкынлануы исә Кэй Бэрга да йокты. Ул, озак йокыдан бик акрын уянгандыкны белсә дә, менә-менә ишек ачылып китәр дә аннан гадәтенчә ялт итеп Эрг Ноор килеп керер дигән сыман, әледән-әле ишеккә карап ала иде.

Сузып звонок шалтыравы барысын да сискәндереп жибәрде. Ингрид Кэй Бэрга тотынды.

— «Тантра»ның хәле мөшкел! Тарту кырының көче алдан исәпләгәннән ике тапкырга артты!

Астронавигатор агарып катты. Бу — көтелмәгән хәл иде, ки-

чекмәстән чарасын күрергә кирәк иде. Звездолетның язмышы хәзер аның кулында. Үскәннән-үсә барган тарту көчен киметү өчен тизлекне акрынайту таләп ителә иде. Акрынайту кирәклеген корабта авырлык артканга гына түгел, бәлки алда, корабның нәкъ юл өстендә, тыгыз матдә жыелмасымы-ниме булу ихтималыннан да килеп чыга иде. Ләкин очышны бер әкрәнәйтсәң, тизлекне яңадан арттыру өчен ягулык юк иде. Пел Лин тешләрен кысып ионлы планетар тормоз двигательләрен эшләтә торган тотканы борды. Приборлар көйләвенә шақылдау тавышлары да килеп кушылгач, тарту көче белән тизлек чагыштырмасын исәпләүче аппаратның шомлы авазы басыла төшкәндәй булды. Звонок тынды, приборлар тизлекнең артканнан-арта барган тарту көче белән бер чамага килүен күрсәттеләр, ул-бу килеп чыгу куркынычы беткән иде. Ләкин Пел Линның тормозны жибәрүе булды, гүләү тавышы яңадан купты. Звездолетның куәтле тарту кыры үзәгенә таба очканлыгы көн кебек ачык — дәншәтле тарту көченнән очу тизлеген киметеп кенә котылырга була иде.

Астронавигатор корабның күп хезмәт куеп ирешелгән юнәлешен зур төгәллек белән үзгәртәргә батырчылык итмәде, планетар двигательләр ярдәмендә звездолетның очышын гына әкрәнәйтте. Звездолетның очу юлы ялгыш билгеләнгән булып, аның ниндидер билгесез жисем куелыгына килеп керергә тиешлегендә аермачык иде.

Ингрид пышылдап кына диярлек:

— Тарту кыры бик зур,— дип куйды. — Ә бәлки...

— Корабны бору өчен тизлекне тагын да киметергә кирәк! — диде астронавигатор. — Ә аны яңадан ни белән арттырасың?..

Аның тавышында аптыраулы бер өметсезлек чагылып китте.

— Тышкы өермә зонасын ¹⁶ үттек инде без,— диде Ингрид. — Хәзер гравитация бик тиз арта бара.

Янгыравык шақылдау авазлары ешай төште. — Идарә итүче электрон машинасы алда ниндидер гаять зур матдә йомгагы барлыгын сизеп алгач, планетар моторлар үзләреннән-үзләре эшли башлаган иде. «Тантра» чайкалырга тотынды. Звездолетның очу тизлеген киметелсә дә, идарә постындагы кешеләрнең хәле начарая барды: Ингрид һушсыз диярлек идәнгә тезләнде, Пел Лин кургашындай авыр башын күтәрә алмый азаплана, коты алынган Кэй Бэрның буыннары йомшап төшкән иде.

Двигательләренң дөпелдәве ешайганнан-ешай барып, тоташ бер гөрелтегә әйләнде. Корабның электрон «мие», һушсыз калган хужалары урынына, коточкыч тарту көче белән көрәшүен давам итте. Ләкин барыбер, никадәр куәтле булса да, барлык

четерекле хэллэрне һәм алардан котылу юлын алдан күрә алмый иде.

Чайкалу кими төште. Планетар ион запасын күрсәтүче сызыклар бик тиз аска шуышты. Ыушына килгән Пел Лин тарту көченең гаять артканлыгын күрде — тиз генә корабны туктатып, юнөлешне үзгәртергә кирәк иде.

Ул анамезон двигательләрен эшләтә торган тотканы борды. Идарә пультаындагы махсус ярыктан бор нитридыннан эшлэнгән дүрт озын цилиндрның да яктырганы күренде: аларның эченә яшен тизлегә белән кереп тулган яшыкелт ягулык бөтерелеп, котырынып яна башлады. Корабның борын өлешендә көчле магнит кыры хасил булып, мотор стеналарын кинәт җимерелүдән саклай торган тышча барлыкка килде.

Астронавигатор тотканы тагын да бора төште. Өермә сыман бөтерелеп торган яшыкелт масса аша К-кисәкчекләренең¹⁷ соргылт ташкыны күренде. Тотка тагын алгарақ күчте — һәм соры нур буйлап күз чагылдыргыч шәмәхә яшен сызылып үтте — анамезонның ургылып ага башлавын күрсәткән сигнал иде бу. Звездолет бик нык селкенә башлады. Мондый селкенү корабтагы кешеләр организмына бик авыр тәэсир итә иде...

Эрг Ноор, билгеле микъдар ашап алганнан соң, нерв системасына электромассаж ясап, рәхәтлектә йокылы-уяулы ята иде. Эмма бөтен тәнен, башын чолгап алган йокы изрәве тиз генә үтмәде. Уяткыч көй дә һаман дәртлерәк, көчлерәк яңгырый башлады...

Көтмәгәндә, уянуың бөтен ләззәтен китәреп, аның күңеленә ниндидер бер шом керде. Экспедиция башлыгы икәнлеген исенә төшереп, ул табигый хәленә кайту өчен бар көченә көрәшә башлады. Ниһаять, ашыгыч рәвештә анамезон двигательләре эшли башлавын шәйләп алды — димәк, гадәттән тыш хәл булган. Ул торырга омтылып карады, ләкин, тез буыннары гәүдәсен тоталмыйча, гөрселдәп каюта идәнненә ауды. Берәздән шуыша-шуыша ишеккә барып житеп, коридорга чыкты, мүкәләп үзәк идарә постына килеп керде.

Күзләрен алмыйча экран һәм циферблатларны күзәтеп утырган кешеләр, куркып китеп, дәррәү башлыкларына ташландылар. Ә ул аягына баса алмаган хәлдә боерык бирде:

— Алдагы экраннарны... инфра-кызылга тоташтырыгыз... моторларны туктатыгыз!

Боразон цилиндрлар тыну белән бер үк вакытта корпус таселкенүдән туктады. Алгы уң экранда, тонык кына кызгылт көрән яктылык сибеп, гаять зур бер йолдыз күренде. Корабның

нэкъ борын төбеннән — караңгылык эченнән килеп чыккан бу зур жисемнән күзләрен ала алмыйча, барысы да катып калдылар.

— Ахмак мин! — диде Пел Лин ачынып. — Мин бит үзөбезне кара болыт эчендә дип уйлаган идем! Ә бу...

Коты алынган Ингрид Дитра:

— Тимер йолдыз бит бу! — дип кычкырып жибәрде.

Эрг Ноор креслога тотынып торып басты. Аның гадәти ак йөзе көлсү төскә кәргән, мәгәр күзләре элеккечә очкынланып яна иде.

— Әйе, астролетчикларның котын алган тимер йолдыз шушы инде, — диде ул экрен генә.

Бу төбәктә тимер йолдыз булыр дип башларына да китермәгән дежурныйлар курку катыш өмет белән аңа төбәлделәр.

Пел Лин үзен гаепле сизгәндәй:

— Мин бары тик болыт турында гына уйладым, — диде.

Эрг Ноор икеләнүгә урын калдырмыйча, тыныч кына әйтте:

— Тарту көче шундый зур булган кара болыт зур-зур каты кисәкләрдән торырга тиеш иде, ул чагында инде «Тантра» күптән бәрелеп һәлак булган булыр иде.

— Ләкин тарту көченең кискен үзгәреше, әллә нинди өермәләр чыгу — болыт булырга тиешлекне күрсәтә түгелме соң?

— Бәлки, бу йолдызның планетасы бардыр, бәлки, берәү генә дә түгелдер...

Астронавигатор канатырлык итеп иренен тешләде. Эрг Ноор, килешеп, башын какты да уяту сигналы кнопкаларына басты.

— Тизрәк күзәтә башлап, күзәтүнең нәтижәләрен исәпләргә кирәк!

Звездолет яңадан чайкала башлады. Экранда күз ачып йомган арада искиткеч зур нәрсә күренеп узды.

— Менә сезгә җавап!.. Планетага бәрелә язып киттек бит. Тизрәк эшкә тотынырга кирәк, эшкә!

Эрг Ноорның карашы анамезон исәбен билгели торган счетчикка төште. Ул, кресло аркасына ябышкан хәлдә, нидер әйтергә теләгән иде дә — сүзен әйтмәстән тынып калды.

II бүлек

ТУКАН ЭПСИЛОНЫ

Пыяла зыңлавына тартым аваз чыгарып, өстәлдә кызгылт-сары һәм зәңгәрсү утлар кабына башлады. Үтә күренмәле бүлмә тактасы буйлап төрлө төстөгә якты шәүлэләр йөгөрешеп үтте. Бөөк Божрадагы тышкы станцияләр мөдире Дар Ветер Спираль Юл яктылыгын күзәтүендә булды. Спираль Юл, диңгез читендә чагылудан салават күпередәй дугаланып, бик биектә тора иде. Күзен шуңа төбәгән хәлдә Дар Ветер кулын сузды да рычагны Р турысына куйды — уйланулар әле бетмәде дигән сүз иде бу. Дар Ветер тормышында бүген зур үзгәрешләр булды. Иртән көньяк ярымшардан Мвен Мас килде. Йолдызара очышлар Советында ул Дар Ветер урынына сайлап куелган иде. Божра буенча жибәреләчәк соңгы тапшыруны алар икәүләп башкарачаклар, ә аннан соң... Нәкъ менә шул «аннан соң» дигәне хәл ителмәгән иде дә инде. Алты ел буена Дар Ветер чиктән тыш киеренке, авыр эш башкарып килде. Мондый эшкә хәтер ягы искиткеч шәп, беләм дәрәжәсә һич тә тел тидермәслек булган үтә сәләтле кешеләрне генә куялар иде. Ә соңгы вакытта аны эш өчен иң хәтер авыру — һәр нәрсәгә битарафлык өянәге тотта башлады. Аны атаклы психиатор Эвда Наль тикшереп карарга булды. Күксел йокы бүлмәсендә күңел тынычландыргыч дулкыннар аша моңсу аккордлардан торган музыка тыңлату иң ышанычлы дип танылган иске ысуллардан санала иде. Ләкин ул да ярдәм итмәде. Эш урынын алмаштырып, физик хезмәт ярдәмендә дәваланудан бүтән чара калмады. Кичә аңа сөөкле дусты, тарихчы Веда Конг үз кул астында жир казучы булып эшләргә тәкъдим итте. Археологик казылмаларны машиналар ахырына кадәр ерып чыга алмыйлар иде әле — иң вак эшләрне кул белән башкарырга туры килә иде. Бу эшкә атлыгып торучылар, билгеле, аз түгел, әмма Веда Конг экспедициягә Дар Ветерны чакырды, ул

аны борынгы далаларга алып китеп, табигать кочагында эшлэтчэк иде.

Их, эгэр Веда Конг аны яратса да икэн!.. Хэер, аның тойгылары кызга күптән мәгълүм. Ләкин Веда Конг утыз жиденче йолдызара экспедиция башлыгы, Йолдызара очышлар Советы члены Эрг Ноорны ярата иде. Эрг Ноор Зирда планетасыннан хәбәр бирергә тиеш булса да, көтелгән хәбәр һаман да юк иде. Хәбәр булмаган хәлдә дә — Йолдызара очыш юнәлешләре төгәл исәпләнгәнлектән — аларның урап кайтуына шик юк, шуңа күрә Веданың мәхәббәтен яулап алу турында уйлау да килешә торган эш түгел иде! Алар арасында дуслыктан башка нәрсә булачак түгел. Шулай булса да Дар Ветер Веда кул астында эшләргә китчэк!

Ул рычагны борып куйды, кнопкага басты, бүлмә эче ялт итеп яктырып китте. Диңгез буена биек итеп салынган иркен бинаның стеналары тәрәзә сыман итеп хрустальдән эшләнгән иде. Дар Ветер, икенче бер рычагны борып, бу стенаны үзенә таба авыштырды — юл буйларындагы, йортлардагы утларны һәм диңгез яр буендагы маякларны металл рам каплап, бинадан йолдызлы күк йөзгә ачылып китте.

Дар Ветер өч катлы божра сыман итеп эшләнгән галактик сәгатьнең циферблатына күз салды. Бөек Божрага информация Галактика вакыты белән секундның йөз меңнән бер өлеше саен, ягъни Жир вакыты белән сигез көн саен, елга кырык биш тапкыр тапшырыла, Галактиканың үз күчәре тирәсендә бер тапкыр әйләнәп чыгуы бер галактик тәүлеккә тәшкил итә иде.

Чираттагы тапшыру Тибет обсерваториясә вакыты белән иртәнге сәгать тугызда башланырга тиеш. Димәк, биредә, Советның Урта диңгез обсерваториясендә, ул вакытта төнге сәгать ике була. Дар Ветер катнашы белән узачак бу соңгы тапшыруга ике сәгатьләп вакыт калып бара иде.

Өстәлдәге прибор яңадан зыңлый башлады, утлары да бер кабынып, бер сүнә иде. Бүлмәнең теге ягында елкылдап торган аксыл киём кигән бер кеше күренде.

— Без тапшыра һәм кабул итә башларга эзер, — диде ул.

Аның күз карашында начальнигына соклану хисе чагылып үтсә дә, тышкы яктан ул артык хөрмәт билгеләре күрсәтмәде.

Дар Ветер бер сүз дә әйтмәде, ярдәмчәсе исә, горур кыяфәт белән баскан хәлдә, дэшми тора иде.

— Күбик залга жыелыргамы? — дип сорады ниһаять Дар Ветер. Бу сорагына уңай җавап алгач, Мвен Масның кайда икәнлеген белеште.

— Ул иртэнге сафлык аппараты янында. Юл газлапларын-
нан арынып маташа. Өстөвенә берәз дулкынлана да төслә кү-
ренде...

Дар Ветер мәгънәлә генә итеп:

— Шулай була инде ул, — дип куйды. — Моннан алты ел
элек мин дә шулай дулкынланган идем...

Ярдәмченең йөзенә алсулык йөгерде. Мондый зур һәм жавап-
лы эшнең бөтен ачысын-төчесен кайчан да булса үзе дә татыр-
га тиешлекне сизенепме, ул үзенә начальнигың бөтен күңелә
белән кызгана иде. Ә тышкы станцияләр мәдиренең исә үз киче-
решләрен сиздерәсе килми: аның яшендәге кешеләр өчен бу ки-
ләшә торган эш исәпләнми иде.

— Мвен Мас килеп чыгуга ук минем янга алып кереgez.

Ярдәмчәсе китеп барды. Дар Ветер үзе почмакка, үтә күрен-
мәлә бүлемнең идәннән алып түшәмгә кадәр карайтылган туры-
на килеп басты да затлы агачтан панель итеп эшләнгән ике кап-
качны ачып жибәрде. Көзгегә охшаган экранның төбеннән үк
яктылык бөркелеп чыкты.

Тирән дуслык җепләре белән бәйләнгән кешеләр арасында,
теләсә кайсы вакытта үзара сөйләшә алсыннар өчен, турыдан-ту-
ры элемент урнаштыра торган «дуслык векторы» кнопкасы бар
иде. Ул кнопка кешенең даими тору урынын, эш урынын, ял
итәргә ярата торган урынын берьюлы тоташтыра иде. Тышкы
станцияләр мәдире аерым клемма ярдәмендә шуларны тоташ-
тырды.

Экран яктырып китте, анда биек панельләр белән чиратла-
шып, электрон фильмнарның шартлы билгеләре буй-буй булып
тезелеп китте: китапларның борынгы фотокопияләрен инде күп-
тән электрон фильмнар алмаштырган иде. Кешелек җәмгыятә,
катлаулы галәмәтләре булмаган туры сызыклы бердәм алфавит-
ка күчкәч, китапларның һәртөрлесен, хәтта иң искеләрен дә,
фильмлаштыру тагын да гадиләште, моны автомат машиналар
башкара башлады. Сузылып киткән яшел, зәңгәр, кызыл буй-
лар — үзәк фильмотекаларның билгеләре булып, анда моннан
бик күп заманнар элек берничә данә генә басылып чыккан фән-
ни хезмәтләр саклана иде. Шифрларын тиешле тәртиптә жый-
дың исә, китап-фильмның тексты автомат рәвештә экранда күрсә-
телә башлый. Экранда күренгән шушы кечкенә машина Веданың
шәхси китапханәсе иде. Әз генә «чырт» иткән тавыш чыкты да —
берни күренмәс булды, аннары экран яңадан яктырып китте, ан-
да икенче бүлмә күренде. Китапханә кебек анысы да буш иде.
Прибор икенче тапкыр «чырт» итте — монысында инде зәгыйфь

кенә яктыртылган зал килеп чыкты. Анда өстәл сыман пульта
тезәлеп киткән иде. Шуларның иң алдагысы янында зур соры
күзле, озынча сылу йөзле Веда Конг утыра иде. Ул күтәрелеп
карады, ап-ак тешләрен күрсәтеп елмайганда, бит алмалары тү-
гәрәкләнеп, килешле генә чокырланып китте, моңардан йөзе та-
гы да сөйкемлеләнә төште.

— Веда, ике сәгать вакыт калды. Ә мин сезнең, тиешенчә ки-
неп, обсерваториягә алданрак килүегезне теләм.

Экрандагы хатын күпереп торган аксыл сары чәчен сыпырып
куйды, көлә-көлә:

— Баш өсте, сөекле Ветер, — диде. — Хәзер үк өйгә кайтып
китәм.

Дар Ветер бу сүзләренең шат күңел белән әйтелүенә игътибар
итте.

— Кыю йөрәкле Веда, тынычлана күрегез. Бөек Божрадан
чыгыш ясаган һәркемнең дә сезнекедәй беренче чыгышы булган...

Веда Конг башын күтәрде.

— Минә юатырга дип сүз эрәм итмәгез, тиздән килеп җитәр-
мен, — диде.

Экран сүнде. Дар Ветер капкачларны япты да үзенең урын-
басарын каршыларга дип ишеккә таба борылды. Эре-эре ат-
лап Мвен Мас килеп керде. Кучкылланып ялтырап торган йөзе
борынгы бабаларының негр булганын күрсәтә иде. Өстенә кигән
ак плащы аның киң жилкәле таза гәүдәсен тагын да авырайта
төсле. Ике куллап күрештеләр. Берсе — тышкы станцияләрен
беренче башлыгы, икенчесе — иртәгә булачак башлык, һәр икесе
дә озын буйлы кешеләр иде. Нәселе рус халкыннан килгән Ве-
тер, зифа гәүдәле африкалыга караганда, киңчәрәк күренә иде.

Мвен Мас Бөек Божра эрасы кешеләренә хас самимилек бе-
лән сүз башлады.

— Бүген ниндидер бер мөһим нәрсә булыр күк тоела миңа.
Дар Ветер инбашларын жыерып куйды.

— Өчебез өчен дә бик мөһим яңалык шул: мин эшемне тап-
шырам, сез кабул итәсез, ә Веда Конг беренче тапкыр галәм бе-
лән сөйләшәчәк.

— Ул бик чибәр, ахры? — диде Мвен Мас.

— Күрерсез. Хәер, бүгенге тапшыруда искитәрлек нәрсә юк.
Веда Жир тарихы турында КРЗ 664456+БШ 3252 планетасы
өчен лекция укыячак.

Мвен Мас күнеленнән искиткеч тизлек белән исәпләп тә алды:

— Сыңар Мөгез йолдызлыгындагы Росс 614 йолдызының
планеталар системасы борынгыдан ук билгеле, эмма аларның

бер дә тавыш биргәннәре юк. — Аннары, гафу итегез инде дигән кебегрәк итеп: — Иске сүз һәм атамаларны бик яратам мин, — дип куйды.

Совет кешеләрне сайлый белә, дип уйлап алды Дар Ветер.

— Юний Ант белән эшләве сезгә уңайлы булачак. Ул, электрон-хәтер машиналары белән идарә иткәнгә, үзен хәтер лампалары мәдире дип йөри. Борынгы заман яктырткычлары булган лампа мәгънәсендә түгел, әлбәттә, — беренче электрон приборлар мәгънәсендә дип әйтүем. Алар да бит, шул чактагы электр яктырткычлары сыман, эченнән һавасы суыртып алынган шыксыз пыяла колпаклы булганнар.

Мвен Мас рәхәтләнәп көлеп жибәрде, Дар Ветер шунда ук үзендә бу кешене якын итү хисе артканлыгын сизеп алды.

— Хәтер лампалары! Безнең хәтер иләген миллиардларча элемент-күзәнәкләрдән төзелгән берничә километр озынлыгындагы коридорлар тәшкил итә. Шулай да мин хисләремә чиксез ирек куеп, иң кирәклесен ачыкламый калдырганмын ич. Росс 614 кайчан сөйли башлаган иде?

— Моннан илле ике ел элек. Шуннан соң алар Бөөк Божра телен өйрәнде. Аларга кадәр нибары дүрт парсек. Веданың лекциясе аларга унөч елдан соң барып житәчәк.

— Ә аннары?

— Лекциядән соң, космос хәбәрләрен кабул итәбез. Үзебезнең иске дусларыбыз аша Божрада булган яңалыкларны иштербез.

— Аккош 61 ашамы?

— Әлбәттә. Яисә, сезнең иске терминология белән әйтсәк, Елан йөз дә жиде аша.

Өстенә, Дар Ветерның ярдәмчесе төсле үк, Йолдызара очышлар Советы киеме кигән бер кеше килеп керде. Тәбәнәк кенә буйлы, житез хәрәкәтле, кылыч борынлы бу кешенең шомырттай кара күзләре, карашының үткенлегенә ничектер аны бик тә якын, бик тә ягымлы итеп күрсәтә иде. Ул чәчсез башын учлары белән ышкып алды. Нәзек тавыш белән өзеп кенә:

— Мин Юний Ант булам, — диде. Аның бу сүзләре Мвен Маска төбәп әйтелде булса кирәк.

Мвен Мас ихтирам белән башын иде. Хәтер машиналарын идарә итүчеләр гыйлемлек ягыннан аерылып торалар иде. Алынган хәбәрләрнең кайсын кайда жибәрүне алар хәл итә: кайсын хәтер машиналарына алып мәңгеләштерәләр, кайсыларын гомуми информация линиясенә яки ижәт сарайларына жибәрәләр иде.

— Тагын бер бреван, — дип, Юний Ант яңа танышының кулын кысты.

Мвен Мас аңламыйча:

— Нәрсә? — дип сорады.

— Бу сүзне мин латин теленнән алдым. Кыска гомерле кешеләрнең барысын да — тышкы станцияләрдә эшләүчеләрне, йолдызара флот очучыларын, звездолет двигательләре ясый торган завод техникларын шулай дип йөртәм мин. Сезнең белән бездә инде шулар рәтенә керәбез. Бездә бит кешенең нормаль гомере озынлыгының яртысыннан да артык яши алмаячакбыз. Нишлисең бит? Аның каравы — тормышыбыз кызыклы! Веда юкмыни әле?

— Алданрак килмәкче иде дә... — дип Дар Ветер сүз генә башлаган иде, аның тавышын Галактика сәгате чыңлавыннан соң ук ишетелгән шомлы музыкаль аккордлар томалады.

— Бөтен Жир шарына кисәтү сигналы. Бөтен энергостанцияләргә, барча завод, электр транспорты, радиостанцияләргә ярты сәгәттән энергия жиберүне туктатырга һәм аны атмосфераны үтеп чыгарга җитәрлек итеп конденсаторларга туплап калырга, дигән сигнал. Бөтен тапшыру Жирдәге энергиянең кырык өч процентын, ә кабул итү каналы сигез процентын алачак, — дип аңлатты Дар Ветер.

Мвен Мас башын селекте:

— Мин дә нәкъ шулай уйлаган идем.

Аның уйчан йөзе кинәт кенә ачылып, яктырып китте. Дар Ветер борылып карады. Искәрми калганнар икән: үтә күренмәле колонна янында Веда Конг басып тора иде. Чыгыш ясау өчен ул моннан мең еллар элек крит культурасы чорында уйлап чыгарылган, хатын-кызга бик килешә торган иң яхшы киёмнәрен киеп килгән.

Чәч толымнары нәфис муенын капламаслык итеп артка жыеп куелган. Инбашлары шәрә, яртылаш ачык күкрәге зәңгәрсу корсаж белән будырылган. Көмешсу жирлеккә күк бизәк төшкән киң кыска итәк, кояшта янган шәрә аякларына чия төсендәге туфли кигән. Алтын чылбырга төзелгән муенсасының эре төймәләре тамарга торган чия төсле булып, дулкынланудан болай да кызарган битләренә, нәфис колакларына алсулык өстәп, тагын да матурлый төшкән.

Мвен Мас, аны беренче тапкыр күрүе булганга, аеруча йотылып, сокланып күзәтә иде.

Веда борчулы күзләрен Дар Ветерга төбәде. Анысы, дустының сүзсез соравына җавап итеп:

— Яхшы, — диде.

— Минем беренче тапкыр чыгыш ясавым түгел-түгелен, эма болай дулкынланганым юк иде.

Дар Ветер сүзен дәвам иттерде:

— Совет иске гадетен куа. Чит планеталар өчен булган хәбәрләрне һәрвакыт чибәр хатыннар укый. Бу — безнең дөнья кешеләренең матурлык хисен ничек аңлауларын азмы-күпме күз алдына китерергә мөмкинлек бирә, гомумән, бу күп нәрсә турында сөйли.

— Совет ялгышмаган, — диде Мвен Мас.

Веда мәгънәле генә итеп африкалыга карап алды.

— Сез ялгызмы әллә? — дип сорады ул әкрен генә. Мвен Масың, баш кагып, уңай җавап биргәннен күргәч, көлеп җибәрде. Аннары Дар Ветерга таба борылды:

— Минем белән сөйләшмәкче идегез бугай?

Алар түгәрәкләп эшлängән киң террасага чыктылар. Веда йөзен диңгездән искән саф җил ягына борды.

Тышкы станцияләр мәдире үзенең казылмалар эзләү эшенә китәргә карар кылуы турында, утыз сигезенче йолдызара экспедициягә китү мөмкинлеген, Антарктикадагы су асты рудниклары белән археология арасындагы икеләнүләре турында сөйләде.

— Юк, юк, йолдызара экспедициягә түгел! — диде Веда, ә Дар Ветер үзенең урынсыз әйткәннен тоеп, уңайсызланып калды. Эчке кичерешләре белән мавыгып китеп, искәrmәстән Веда күңелдәге авырткан җиргә кагылган иде.

Бу кыен хәлдән аны музыкаль аккордлар коткарды. Дар Ветер саклык белән генә Веда Қонгны култыклап алды.

— Вакыт җитеп килә, Божраны тоташтыруга ярты сәгать калды!

Үзе хәрәкәт итә торган баскычка баскан хәлдә, алар барысы бергәләп тирәнгә, җир астына, кыяны чокып ясалган куб формасындагы бүлмәгә төшеп киттеләр.

Монда приборлардан башка берни юк иде. Кара стеналарның тонык панельләре бәрхет сыман булып күренә. Аларны хрусталь төсле буй сызыклар телгәләп үткән. Шкалалардагы билгеләр һәм саннарны алтынсу, яшькелт, зәңгәр, саргылт-кызыл утлар тонык кына яктырта. Укларның ялтыравыклы очлары дуҗадай кара түгәрәкләр янында калтыранып торалар, әйтерсең бу киң стеналар үзләре дә сабырсызланып нидер көтәләр иде.

Берничә кресло, бер зур өстәл — барысы да кара агачтан эшлängән иде. Өстәлнең бер өлеше гаять зур алтын кысалы, энҗедәй ялтырап торган батынкы экранга кертеп куелган иде.

Дар Ветер ишарә белән Мвен Масны үз янына чакырды, башкаларга исә биек кара креслоларны күрсәтеп, утырырга кушты. Мвен Мас — кайнар далаларда ерткыч хайваннар аулаган борынгы бабалары кебек — аяк очларына гына басып һәм тын да алмый тора башлады. Нәкъ менә шушы таш баз эченнән галәмнең чиксез киңлекләре ачылачак, һәм кешеләр башка дөньядагылар белән элемтәгә керәчәкләр, фикерләрен, белемнәрен уртаклашачаклар. Жирдәге жәмгыятнең биш кешесе бүген галәм алдына чыгачак. Ә иртәгәсә көннән алып Мвен Масның берүзенә шушы элемтә белән житәкчелек итәргә туры киләчәк. Бөек көчнең бөтен тоткалары аның жаваплылыгына тапшырылачак. Аның бөтен тәне буйлап салкын йөгәрдә. Советка ризалык биреп үз өстенә никадәр жаваплылык йөгә алганын, мөгаен, ул әле генә аңлап житкергәндер. Идарә пульты тоткаларын ашыкмыйча гына боргалаган Дар Ветерга карау белән, аның күзләрендә ниндидер бер гажәпләнүгә тартымрак караш сизеп алды.

Жизне жизгә суккан тавышлар ишетелә башлаган иде, Дар Ветер тиз генә рычагны күчереп куйды. Тавыш тынды, ә Веда Конг уң як стенадагы панельнең яктырып китүен күрде. Стена әйтерсең лә улылып юкка чыкты. Шәүлә сыман булып очлы бер тау түбәсе күренде. Шунунң нәкъ очында гаять зур бер түгәрәк таш утыра, ә аннан түбәндәрәк, анда-санда, биек тау битендәге ак кар ятмалары күренә иде.

Мвен Мас Африкадагы иң биек таулардан саналган Кения таулыгын танып алды.

Әлегә жиз калай тавышы жир асты бүлмәсен тагын бер тапкыр дер селкетеп алды; бу исә анда булган кешеләрне игътибар көчен туплап тагын да сагаерга мәжбүр итте.

Дар Ветер Мвен Масның кулын куе кызыл яктылык чыгарып яна торган түгәрәк тоткага китерде. Мвен Мас тотканы соңгы чиккә кадәр күчерде. Хәзер Жирнең бөтен көче, иң куәтле меңдә жиде йөз алтмыш электростанциядән алына торган бөтен энергиясе экваторга, биш километр биеклегендәге тауга юнәлде. Тау түбәсенең очында балкыш уйный башлады, ул бөтерелеп-йомарланып шар булып торганнан соң, күкне ярып, өскә таба уктай атылып китте. Балкыш өстендә өермәдәй бөтерелеп менгән юл хасил булып, шул юл эченнән урала-урала, күксел яктылык пәрдәсә күтәрелә иде.

Уктай атылган нур көлтәсе жир атмосферасын тишеп үтеп, тышкы станцияләр өчен тапшыру һәм кабул итү каналы барлыкка китерде. Ә югарыда, Жир өстеннән утыз алты мең километр биеклектә, гаять зур ясалма иярчен әйләнә иде. Ул, экватор буй-

лап планета тирәсендә тәүлегенә бер тапкыр әйләнеш ясаса да, тышкы станцияләр белән даими бәйләнеш тоту өчен сайланып алынган Кения тавы өстендә гүя хәрәкәтсез торган кебек тоела иде. Икенче бер зур иярчен илле жиде мең километр биеклегендә полюслар аша меридиан буйлап әйләнәп йөри. Анысы Тибеттагы тапшыру-кабул итү обсерваториясе белән бәйләнеш тота. Анда тапшыру каналын ачу өчен шартлар уңайрак булса да, даими элемтә юк иде. Бу ике зур иярчен бөтен Жир тирәли тагын берничә автомат станция белән тоташканнар иде.

Ундагы тар панель караңгыланды: канал иярченнән кабул итү станциясенә тоташтырылды. Хәзер алтын каймалы энже сыман экран яктырып яна башлады. Менә аның нәкъ уртасында кеше сурәте пәйда булып, ул ачыкланганнан-ачыклана барды һәм зур авызын ачып елмайды. Ясалма иярчен күзәтчеләреннән берсе Гур Ган экранда әкиятләрдәге Алып батыр сыман зур булып күренә иде. Ул шат елмаеп башын иде дә өч метрлы кулы белән планетабыз тышындагы станцияләргә бер-берсенә тоташтырды. Шулай итеп, Жирдән жибәрелгән көч бер түгәрәк хасил итте. Алгычларның сизгер күзләре галәм кинлегенә төрле якларына төбәлдә. Сыңар Мөгез йолдызлыгындагы тонык кына яна торган кызгылт йолдызның планеталарыннан әле күптән түгел генә чакыру сигналы алынган иде. Ә 57 нче иярченнән ул йолдызны табу уңайрак булганлыктан, Гур Ган шул иярчен белән бәйләнешкә керде. Жирнең башка бер йолдыз белән элемтәсе тик чирек сәгать кенә дәвам итә ала. Бу кадерле вакытның бер генә минутын да әрәм итмәскә кирәк иде.

Дар Ветерның ишарәсеннән соң Веда Конг экран алдындагы зәңгәрсу металл түгәрәк өстенә менеп басты. Күзгә күренми торган нурлар ташкыны аның кояшта янган тәнән тагын да матурайта төште. Веда сөйлесе сүзләргә Бөек Божра теленә тәржемә итәчәк электрон машиналары тавышсыз гына эшли башлады. Ә үнөч ел үткәч, кызгылт йолдызның планетасындагы алгычлар аның сүзләрен бөтен галәм өчен уртақ символлар ярдәмендә язып алырлар, әгәр анда да сөйләм теле булса, электрон машиналары бу символларны шундагы телгә тәржемә итәчәк.

«Кызганыч: Жир сылуының яңгыравыклы йомшак тавышын, аның тәэсир көчен ерак планета кешеләре ишетмәс, аңлый алмас инде, — дип уйлап куйды Дар Ветер. — Аларның колак төзелеше ничек икәннән кем белгән? Ишетүнең бик күп төрле формалары булуы мөмкин. Ә менә атмосфераны тишеп үтә торган электромагнит тирбәлешләр тәэсиренә корылган күрү сәләте бөтен

галәмдә бердәй үк диярлек, димәк алар, дулкынланудан күңеле ташыган Веданы күреп, һичшиксез сокланачаклар».

Дар Ветер Веданың яртылаш чәч каплаган кечкенә колагынан күзен ала алмаган хәлдә, аның лекциясен тыңлап утырды.

Веда Конг кыска һәм ачык итеп кешелек тарихының төп этаплары турында сөйләде. Кешелек тарихының борынгы чорлары, эре һәм вак халыкларның үзләренә аерым яшәүләре, төрле илләрнең, экономик һәм идея ягынан дошманлык итеп, әледән-әле бәрелешеп торулары турында сөйләп үтте. Бу чорларга Таркау Дөнья эрасы — ТДЭ дигән жыелма бер исем бирелгән иде. Моңа Веда Конг озак тукталып тормады, чөнки Бөөк Божра эрасы кешеләрен Антик гасырлардан, Караңгылык яки Капитализм гасырларынан калган борынгы тарих китапларындагы һәртөрле дәншәтле сугышлар, коточкыч жәфа чигүләр яисә бөөк хөкемдар исеме алган патшаларны санап чыгулар һич тә кызыксындырмый иде. Алар өчен житештерү көчләренә каршылыклы үсеш тарихы, идея, сәнгать, гыйлем формалашуы, чын кеше һәм кешелек өчен рухи көрәш тарихы — бөтен планетада куәтле коммунизм жәмгыяте төзү һәм аның чәчәк атуына илткән карашларның үсеше мөһим иде.

ТДЭның соңгы гасырында — Бүлгәләнү гасыры дип йөртелә торган чорда — кешеләр бөтен бәла-казаларның сәбәбе кыргый заманнардан калган иске жәмгыять төзелешендә икәнлеккә, кешелекнең бөтен көче, бөтен киләчәге азат хезмәттә, миллионнарның бердәм тырышлыгында, тормышны фәнни нигездә үзгәртеп коруда икәнлеккә ниһаять төшенәләр. Ижтимагый үсешнең төп законнары, тарихның диалектик каршылыклы юл белән баруы, кешеләр күбәйгән саен ныклы ижтимагый тәртип тәрбияләүнең зарурилыгы ачыклана.

Иске белән яңа идеяләр арасындагы көрәш Бүлгәләнү гасырында тагын да кискенләнеп, бөтен дөньяның икегә бүленүенә китерә. Экономик төзелеше төрле булган ике лагерь: берсе — иске, капитализм дәүләтләре, икенчесе — яңа, социализм дәүләтләре барлыкка килә. Ул вакытларда инде атом энергиясенең беренче төрләре ачылган була, һәм иске дөньяны яклаучыларның каршылыгы аркасында бөтен кешелек жәмгыяте чак кына һәлакәткә очрамый кала.

Ижтимагый аң никадәр генә тоткарласа да, яңа ижтимагый төзелеш барыбер жиңеп чыга. Экономиканы тамырдан үзгәртмичә торып, хәерчелек, ачлык, йончыткыч авыр хезмәтне бетермичә торып, дөньяны коммунистик нигездә үзгәртеп кору мөмкин түгел. Экономиканы үзгәртү өчен гаять катлауланган производ-

ствоны, хезмэт бүленешен төгэл идарэ итү кирэк, э бу һәр кешенең ижтимагый аңын, квалификациясен үстөрмичә мөмкин түгел.

Коммунистик жәмгыять бар илләрдә дә берьюлы урнашмый. Бүлгәләнү гасырындагы идея көрәше вакытында тупланып килгән дошманлык һәм ялганны юкка чыгару өчен гаять зур көч һәм тырышлык куярга кирәк була. Кешеләр арасындагы яңа мөнәсәбәтләрнең үсешендә дә күп кенә хаталар жибәрелә. Кешелек алдында торган кыенлыктардан котылу юлын үткәнгә кире кайтуда күрүче искелек яклы, артта калган кешеләр коткысына бирелеп, урыны-урыны белән баш та күтәрәләр.

Ләкин ничек кенә булмасын, яңа тормыш котылгысыз һәм тайпылышсыз рәвештә бөтен Җир йөзендә төзелә, төрле раса, төрле халыктар бердәм, тату семья булып яши башлыйлар.

Энә шулай итеп Төрле телләр, илләр Союзы гасырларын эченә алган ДБЭ — Дөньякүләм Бердәмлек Эрасы — башлана. Бу, Энергия өчен көрәш, Гомуми Тел эрасы була.

Ижтимагый үсеш һаман тизләшә бара, һәр яңа дәвер элеккесенә караганда тизрәк үтә. Кешенең табигать өстеннән хакимлегә гигант адымнар белән үсә башлый.

Борынгы утопистлар, матур киләчәкне күз алдына китергәндә, кешеләрне акрынлап хезмәттән азат итү белән хыялланганнар. Уртактан муллык, гомуми бәхет өчен нибары ике-өч сәгать эшләү дә кешелек жәмгыятьне бөтен кирәк-ярак белән тәмин итәргә жетәчәк, э калган вакыт кәеф-сафа сөрөп тик ятуга багышланачак, — язучылар якты киләчәкне энә шулай сурәтләгәннәр.

Мондый карашларны борынгы замандагы ялыктыргыч авыр хезмәттән жиксенү китереп чыгарган.

Ләкин тора-бара кешеләр хезмәтнең бәхет икәнлеген, табигать белән ике арада барган өзлексез көрәш, җиңү икәнлеген, фән һәм экономика үсешендәге яңадан-яңа мәсьәләләрне хәл итү икәнлеген аңлап алганнар. Сәләтенә, теләгенә туры китереп хезмәт сайлау, көченнән килгәнчә тырышып эшләү, эшенең дә бер төрле һәм ялыктыргыч булмавы — кешегә энә шул кирәк икән. Кибернетиканың, ягъни автомат идарә итү техникасының үсеше, гакыл һәм белем дәрәжәсенең гаять югары булуы, һәр кешенең яхшы физик тәрбия алуы — кешеләргә профессиональләрен алмаштырып торырга, яңа профессиональләргә бик тиз үзләштерергә, хезмәтне өзлексез төрләндерергә, шуның белән күбрәк канәгатьләнү хисе алырга мөмкинлек бирә. Үскәннән-үсә барган фән кеше эшчәнлегенең бөтен якларына үтеп керә, табигатьнең яңа серләрен ачуның ижади шатлыгы бик күпләр өчен уртактан булып әве-

релә. Ижтимагый тәрбия бирү, тормышны үзгәртеп кору эшенең күп кенә өлеше сәнгать өстенә төшә. Ниһаять, кешелек жәмгыяте тарихындагы иң гүзәл эра — Гомум Хезмәт Эрасы килеп житә. Ул — Әйберләргә Гадиләштерү, Үзгәртеп Кору, Беренче Муллык һәм Қосмос гасырларынан тора.

Электрны туплау яңа заманда техника революциясенә китергән иң зур ачыш булган. Ул гаять зур аккумуляторлар, күләм ягыннан кече, ләкин куәтле электр моторлары төзәргә мөмкинлек биргән. Тагын да элгрәк, ярым үткәргечләр ярдәмендә электр тогыннан файдаланып, үз-үзләрен идәрә итә торган кибернетик машиналар төзәргә өйрәнгәннәр. Техника үтә нечкәргән, бөек сәнгать дәрәжәсенә күтәрелгән. Шуңа ук вакытта ул галәм масштабындагы куәтләргә дә үзенә буйсындырган.

Әмма бөтен ихтияжларны үтәү өчен кешенең көндәлек тормышын бик нык гадиләштерү кирәк булган. Кеше әйбер колы булудан котылган. Төгәл стандартлар күп булмаган конструктив элементлардан теләсә нинди әйбер һәм машиналар төзәргә мөмкинлек биргән. Искиткеч күп төрле терек организмнар да нәкъ шулай төзелә бит: күзәнәкләр — аксымнан, аксымнар протеиннан төзелә. Борынгы заманнардагыча азыкны әрәм-шәрәм итүдән котылу гына да миллиардларча халыкны азык-төлек белән тәмин иткән.

Борынгы заманнарда сугыш машиналары төзү, гаять зур гаскәрләр асрау, политик пропаганда өчен тотылган расходлар тормышны яхшырту һәм фәнни тикшеренүләргә китә башлаган.

Веда Қонгның ишарәсе буенча Дар Ветер кнопкага басты, экранда гүзәл тарихчы белән янәшә зур глобус күренде.

— Без планетабыздагы торак, промышленность зоналарын өр-яңадан бүлүдән башладык, — дип дәвам итте Веда.

Глобустагы төньяк һәм көньяк ярымшарларның утызынчы градус киңлегә буйлап сузылган коңгырт тасмалар кыш бөтенләй булмый торган йомшак климатлы жылы диңгез ярларына тупланган шәһәрләр теземен күрсәтә иде. Кышкы айларда торак йортларны жылыту, жылы киёмнәр әзерләү хажәте бетү кешелек жәмгыятен гаять күп расходлардан коткарды. Халыкның иң зур күпчелегә кешелек культурасының бишегә исәпләнгән Урта диңгез буена тупланды. Қотыплардагы боз тауларын эреткәч, субтропик өлкәләргә майданы өч тапкырга киңәйде.

Халык яшәгән зонадан төньякта чиксез зур болынлыктар, далалар зонасы башланып китә. Анда исәбе-хисабы булмаган мал көтүе утлап йөри.

Элек җансыз чүлләр җәелеп яткан миллиардларча гектар майданнар хәзер бакчага әверелгән. Элек монда кояш энергиясен туплый торган электростанцияләрнең кырлары урнашкан иде.

Азык җитештерү, агач үстерү тропик зонага тупланган. Салкын климат шартларына караганда монда алар меңнәрчә тапкыр файдалырак эшләнә. Күптән инде, кояш яктысы һәм углекислотадан шикәр табарга өйрәнгәч, без шикәр үсемлекләре икми башладык. Туклыклы аксым матдәләрен без әле промышленность ысулы белән күпләп җитештерә алмыйбыз, шуңа күрә басуларда аксымга бай булган ашлык һәм гөмбәләр, ә океаннарда чиксез күп су үсемнәре үстерәбез. Ясалма май азыклары җитештерү ысулын без Бөек Божра информациясе аша өйрәндек, теләсә нинди витамин һәм гормоннарны ташкүмердән күпме кирәк булса шулкадәр ясыйбыз. Авыл хужалыгы хәзер азык продуктларының кайбер төрләрен җитештерү мәшәкатеннән бөтенләй котылды. Шикәр, май һәм витаминнарны без чиксез күп җитештерә алабыз. Аксым җитештерү өчен генә дә жирдә һәм суда чиксез майданнарыбыз бар. Дистә мең еллар буена кешеләрне буып килгән ачлык афәте күптән инде онытылды.

Үзләренә азык эзләп, җәнлек аулап урыннан урынга күчеп йөргән борынгы бабаларыбыздан хәзер безгә сәяхәт ярату гына торып калган. Бу сыйфат, ягъни сәяхәт итү хосусияте кешенең төп куанычларынан берсенә әйләнде. Хәзер исә бөтен планетаны әйләнәп чыга торган Спираль Юл төзелде, ул юл бу газлар аша салынган гигант күперләре белән бөтен материкларны үзара тоташтыра. — Веда, глобусны әйләндерә-әйләндерә, көмеш сыман аксыл спираль сызыкны күрсәтеп чыкты. — Спираль Юл буйлап бертуктаусыз электр поездлары йөрөп тора. Йөз меңләгән кешеләр яшәү зоналарынан утырып китеп, бик тиз арада дала, кыр, тау зоналарына барып җитә алалар. Анда даими шәһәрләр юк, тик терлекчелек, игенчелек, урман һәм тау промышленносте осталары өчен салынган вакытлы лагерлар гына бар. Барлык завод һәм энергостанцияләрне тулысынча автоматлаштырганнан соң, алар тирәсенә шәһәрләр төзү кирәк булмый башлады: анда аз санлы дежур-күзәтчеләр, механик һәм монтерлар өчен вакытлы йортлар гына салына.

Тормышны планлы оештыру нәтижәсендә һәлакәтчел тизлек бетерелде — берсеннән-берсе тизрәк йөри торган транспорт машиналары төзүнең кирәге калмады. Спираль Юлда поездлар сәгатенә ике йөз километр үтәләр. Берәр төрле бәхетсез-

лөк килеп чыкканда гына сэгатенә меңәр километр тизлек белән йөри торган кораблар жибәрелә.

Моннан берничә йөз ел элек без планетабызның тышкы кыяфәтен бик нык яхшырттык. Бүлгәләнү гасырында ук инде эчке атом энергиясе ачылган иде. Шул чакларда ук инде, анын кечкенә бер өлешен аерып алып, шуны шартлатырга өйрәнделәр. Шартлауның жимергеч сыйфаты шунда ук сугыш кораллары эзерләүгә файдаланыла башлады. Қотоккыч жимерү көченә ия булган бомба запаслары тупланды. Коммунизм төзөлгәч, аларны энергия житештерүгә файдаланып карадылар. Нурланышның үлем куркынычы китерүе аңлашылганнан соң элөгә атом төше энергетикасына чик куелды. Ул вакытта астрономнар ерак йолдызлар физикасын өйрәнөп, эчке атом энергиясен алуның яңа ысулларын ачтылар. Ку һәм Ф дип исемләнгән бу ысуллар күп тапкыр нәтижәлерәк, аннары алар таркалганда зарарлы эз калдырмыйлар.

Без хәзер бу ысулларның икесен дә кулланабыз. Хәер, звездолет двигательләрендә төш энергиясенә тагын бер төре — анемезон энергиясе кулланыла. Энергиянең бу төре Бөек Божра информациясе аша Галактиканың гигант йолдызларын күзәтү нәтижәсендә мәгълүм булды.

Радиоактив уран, торий, водород, кобальт, литий изотопларын һәм аларның таркалу калдыкларын жир атмосферасы тышына чыгарып ташлау ысулын табу белән үк, күптәннән тупланып килгән барлык атом-төш материаллары запасын юк итәргә карар кылынды. Үзгәртеп Қору гасырында поляр өлкәләр өстенә, күккә ясалма қояшлар «чыгардылар». Шулай итеп дүртенчел бозлык чорында ук хасил булган боз тауларын бик нык кечерәйтөп, бөтен планетаның климатын үзгәрттөк. Океан сулары жиде метрга күтәрелде, Жирнең атмосферасында капма-каршы полюслар шактый йомшарды, тропиклар чигендәге чүлләргә қорылык китерә торган пассат жылләр кимеде. Гарасат куптара торган жылләр, гомумән көнне кисәк боза торган үзгәрешләр чыганагы бетерелде.

Жылы далалар алтмышынчы параллельләргә кадәр, ә уртача климат буендагы болыннар һәм урманнар житмешенче параллельгә барып житте.

Дүрттән өч өлөше инде боздан арчылган Антарктика материгы кешелек жәмгыятенә рудалар хәзинәсенә әверелде — андагы жир асты байлыклары кеше кулы тимәгән килеш сакланган, ә башка материкларда исә ул байлыклар чамасыз таланып, борынгы заманнардагы жимергеч сугышлар өчен тотылып,

эрэм-шэрэм ителеп беткәннәр иде. Спираль Юлның ике башы Антарктикада килеп кушыла да инде.

Климатны энә шулай кискен үзгәртүгә кадәр үк әле планетаның су һәм һава шартларын тигезләү өчен гаять зур каналлар казылып, таулар аша тирән ерганаclar үткәрелгән иде. Мәңгелек диэлектрик насослар хәтта Азиянең биек тау чүлләренә дә су менгезергә мөмкинлек бирде.

Азык-төлек житештерү мөмкинлегенә күп тапкырлар артты, яңа жирләр яшәү өчен иң уңай урыннарға эверелде. Жылы диңгезләр аксымга бай су үсемнәргә игүгә файдаланыла башлады.

Иске планетолетлар, тиз ватылучан һәм куркыныч булуларына да карамастан, безнең системаның иң якин планеталарына барып житәргә мөмкинлек бирде. Жирне ясалма иярченнәр әйләндереп алды, аларга менеп кешеләр космосны якыннан өйрәнә башладылар. Ә моннан дүрт йөз сигез ел элек кешелек җәмгыять тарихында яңа эра — Бөек Божра Эрасы башланды.

Сурәт, тавыш һәм энергияне ерак планеталарга тапшыру өчен кешеләр күптәннән бирле баш ваталар иде инде. Йөз меңләгән талантлы галимнәр энергияне билгеле бер юнәлештә ерак планеталарга тапшыру мөмкинлеген ачканга кадәр, әле хәзергә көндә дә Юнәлешле Нурлар Академиясе дип йөртелә торган махсус оешмада армый-талмый эшләп килде. Энергияне ерак планеталарга тапшыру — «энергия күләме нур почмагының синусына туры пропорциональ» дигән ачыш ясаганнан соң гына мөмкин булды. Ул чагында параллель нур көлтәләргә ясалма иярченнәр белән — димәк, бөтен космос белән — даими элемтә урнаштыра. Жирдәге тереклекне саклаучы ионлы атмосфера пәрдәсә галәм киңлекләренә сигналлар жиберү һәм кабул итүне тоткарлаучы мәңгелек киртә булып тора иде. Бик күптән, Таркау Дөнья Эрасы ахырында ук инде, безнең галимнәр Жир өстенә космостан куәтле радионурлар ташкыны килгәнлекне белгәннәр. Галактикадан һәм йолдызлыklардан безгә төрле сигналлар һәм Бөек Божра хәбәрләргә дә килеп торган, әмма атмосфера аша үткәндә алар яртылаш сүнәп зәгыйфьләнә торган булган. Без бу серле сигналларны тотарга өйрәнгән булсак та, аларны аңламаганбыз, терек булмаган матдәдән килә торган нурлар дип исәпләгәнбез.

Чыгышы ягыннан һинд Кам Амаг дигән бер галим ясалма иярченнәрдә сурәт алгычлар белән тәҗрибә ясарга дигән уйга килә. Дистәләргә еллар буге зур түземлек белән төрле диапозонны сынап чыга.

Ниһаять, Кам Алат борынгы заманда Аккош 61 дип йөртөлгән куш йолдызның планеталар системасы тапшыруларын тоталган. Экранда безгә бөтенләй охшамаган бер кеше Бөек Божра символларыннан төзелгән язу күрсәткән. Ул язуны тик туксан ел үткәннән соң гына укый алганнар: «Безнең арага керәчәк туганнарыбызга сәлам! Ара ераклыгы һәм вакыт белән аерылган булсак та, без гакул көчөбез белән бергә, Бөек Божрага кушылачакбыз», диелгән. Бу сүзләр хәзер Кам Алат һәйкәлен бизәп тора.

Бөек Божраның символлар, сызымнар һәм карталар теле кешелек жәмгыяте ирешкән гакул дәрәжәсә өчен жиңел аңлашылырлык булып чыга. Ике йөз елдан соң инде без тәржемә машиналары ярдәмендә иң якин йолдызларның планеталар системасы белән сөйләшергә өйрәнгәнбез, төрле дөньялардан төрле-төрле тормыш күренешләрен кабул итә һәм тапшыра башлаганбыз. Әле күптән түгел генә без үзөбездән йөз егерме ике парсек ераклыгындагы, яктылыгы дүрт мең сигез йөз кояш кадәр булган гаять зур йолдызның ундүрт планетасыннан хәбәрләр алдык. Анда фикер үсеше башкача юл белән барса да, безнең дәрәжәгә житкән.

Ә борынгы дөньялардан, ягъни Галактиканың тереклек булган гаять зур үзәк өлкәләреннән — иксез-чиксез ераклыклардан безгә сәер сурәتلәр һәм күренешләр килеп тора, ләкин аларга әле безнең төшенә алганыбыз, аңлатып бирә алганыбыз юк. Аларны хәтер машиналары язып ала да Гыйлем Чикләре Академиясенә тапшыра. Фәндә әле яңа гына төсмерләнеп килә торган проблемаларны тикшерүче фәнни оешма бездә энә шулай атала. Без — үсеш ягыннан безгә караганда миллион елларга алга киткән фикерләренә аңларга тырышабыз. Бу фикерләр безнекеннән аермалыдыр: тереклекнең иң түбән органик формалардан фикерләү сәләтенә ия булган югары формаларына таба үсеш тарихы аларда башка юл белән баргандыр.

Веда Конг гипноз тәэсиренә бирелгән кешедәй карап торган экраныннан читкә таба борылды да Дар Ветерга сораулы караш ташлап алды. Дар Ветер елмаеп, Веданы хуплаган ым кагып куйды. Веда, башын горур тоткан хәлдә, кулларын алга таба сузып, әлегә күренми торган билгесез затларга — унөч елдан соң аның үзен күреп, сүзләрен ишетәчәк затларга мөрәжәгать итеп болай диде:

— Безнең гыйлем биеклекләренә менүебезнең тарихы энә шулай булган. Ул гаять авыр, гаять катлаулы һәм озакка сузылган юл үткән. Безгә билгесез кешеләр! Терек булмаган материя-

нең торгынлыгын жиңә-жиңә, куәтле акыл көчен иксез-чиксез галәмнен барлык тарафларына тарату өчен безнең белән Бөөк Божрага кушылыгыз!

Веданың тавышында тантана яңгырап китте, әйтерсең ул — хәзерге вакытта үз Галактикаларыннан читкә чыгып, инде галәмдәге бүтән йолдызлар турында уйлар дәрәжәгә житкән Жир кешеләренен көчен үзенә туплаган иде.

Сузып кына тагы жиз тавышы яңгырады — Дар Ветер тотканы борып, энергия ташкыны бирүне туктатты. Экран сүнде. Ун яктагы үтә күренмәле панельдә үткәргеч каналның яктырып торган эзе генә торып калды.

Веда арып-талып зур креслога килеп утырды. Дар Ветер идарә өстәле янына Мвен Масны утыртты да үзе аның артына басып күзәтә башлады. Тулы тынлыкны тотка стопорларының әледән-әле шалтырап куюы гына боза иде. Алтын кысалы экран кинәт кенә юкка чыкты да аның урынында төпсез тирәнлек ачылып китте. Веда Конг, бу мөгжизаны әле беренче тапкыр гына күрүе булганлыктан, тирән итеп сулап куйды. Чыннан да, күрү мөмкинлеген кинәт ерагайтып, киңәйтеп жибәргән бу тамаша яктылык дулкыннарының катлаулы интерференция юлын яхшы белгән кешегә дә һәрвакыт гажәеп тоела иде.

Ят планетаның караңгы өсте якынайганнан-якынаеп, секунд саен зурайганнан-зурая барды. Бу гадәттән тыш сирәк очрый торган куш йолдыз системасы иде. Андагы ике кояш планетага бертигез ераклыкта торганлыктан, планеталары да төзек орбита буйлап хәрәкәт итә, — ул планетада тереклек булуы бик ихтимал иде. Бер кояшы кызгылт сары төстә, икенчесе ал төстә булып, һәркайсы безнең Кояшка караганда кечерәк, әле исә планетадагы диңгезнең кызгылт булып күренгән бозлары өстенә яктылык сибәләр иде. Кара-кучкылланып күренгән сөзәк таулар беткән жирдә, серле шәмәхә нурларына ялтырап, гигант бер яссы бина күренде. Күзәтү нуры шул бинаның түбәсендәге мәйданчыкка төбәлеп, аны үтәли тишеп үткәндәй булды — шул арада соры тәнле, мәче башлы ябалак күзенә охшаган, читләрен аксыл йон каплаган зур күзле бер кеше пәйда булды. Аның буге озын, ләкин гәүдәсе какча, нәзек, кул-аяклары иләмсез капшавычлар кебек иде. Бу «кеше», сөзгәндәгедәй, килбәтсез генә итеп башын селкеп куйды — үзенчә ашыгып сәлам бирүе булды, күрәсен, аннары пыяла сыман күзләрен экранга төбәде дә, борынга охшаган йомшак ит каплаган иренсез авызын ачып сөйли башлады. Тәржемә итүче машинаның көйле нәфис тавышы яңгырады:

— Заф Фтет, Аккош алтмыш бернең тышкы информация мө-

дире. СТЛ 3388+04ЖФ сары йолдызы өчен тапшыруубызны башлыйбыз...

Дар Ветер белән Юний Ант бер-берсенә карашып алдылар, ә Мвен Мас Дар Ветерның беләгеннән кысып тотты. Бу — Жирнең, дөресрәк итеп әйткәндә Кояш планеталары системасының. Галактикага жибәрелгән чакыру сигналлары иде. Башка дөньяларны күзәтүчеләр бу системаны, Жир исәбе белән исәпләгәндә, Кояш тирәли илле тугыз елда бер әйләнәп чыга торган зур, бердәм иярчен дип уйлаганнар. Әнә шул вакыт эчендә Юпитер белән Сатурн бер-берсе белән очрашалар, бу хәл якындагы йолдызларның астрономнарына Кояшны сизелерлек дәрәжәдә янтайган итеп күрсәтә. Төрле йолдызларның галимнәргә бик борыннан билгеле булган планеталар системасын күзәткәндә безнең астрономнар да шул ук хатаны ясаганнар.

Юний Ант, шактый кабаланып, хәтер машинасының көйләнешең һәм төзеклек саклый торган ОЭС приборларының нәрсә күрсәтүләрен тикшереп чыкты.

Электрон тәржемәченең битараф тавышы болай дип дәвам итте:

— Без Бөөк Божра тапшырулары вакытында түгел, бәлки очраклы рәвештә генә йолдызның тапшыруларын бик яхшы кабул иттек. Алар Божра телендә кулланыла торган шифрларны укый алмаганнар һәм, тынлык сәгәтләрендә тапшырулар оештырып, юкка гына энергия эрәм итәләр. Үз тапшырулары вакытында без аларга җавап жибәрдек — нәтиҗәләре секундның уннан өч өлеше чамасы үткәннән соң билгеле булачак...

Тавыш тынып калды. Сигнал приборларының яшел күзәтүчеләре, башкалары яна бирде.

Бу хәлне Ведага Юний Ант болай аңлатты:

— Тапшыру ни сәбәптәндер бүленде, ихтимал, ике арадан нинди дә булса астролетчиклар үтүдән легендар нейтраль кыр хасил булгандыр.

Дар Ветер кәефсез генә әйтеп куйды:

— Галактика секундның уннан өч өлеше — безнеңчә алты йөз ел чамасы дигән сүз. Шунисы кызык, нигә кирәге бар монның безгә?

— Минем аңлавымча, алар белән элементгә кергән йолдыз көньяк күгә йолдызлыгындагы Тукаң Эпсилонны булырга тиеш, — дип, Мвен Мас та сүзгә кушылды. — Ул исә безгә туксан парсек ераклыгында. Димәк, безнең даими элементә чигебезгә якин. Ә безнең әле Денебтан да арырак китеп элементә урнаштырганыбыз юк,

— Без Галактика үзөгөннөн килгән сигналларны да кабул итәбез түгелме соң?— дип сорады Веда Конг.

— Даими рәвештә түгел,— диде Мвен Мас,— очраклы рәвештә генә. Я булмаса Божраның Галактикага таба тезелеп киткән башка планеталарындагы хәтер машиналары аша гына кабул итә алабыз.

— Моннан мең, хәтта ун мең еллар элек жибәрелгән хәбәрләр пространствода югалып калмый калуын, алар безгә кайчан да булса бер килеп житә,— дип өстәде Юний Ант.

— Алайса, без үзебездән бик еракта булган чит дөньялар тормышын һәм акыл дәрәжәләрен бик соңга калып беләбез түгелме соң? Әйтик, Галактиканың үзәк зонасынан жибәрелгән хәбәр безгә егерме мең елга соңгарып килә.

— Әлбәттә, шулай. Хәбәрләр безгә якынак дөньяларның хәтер язмалары аша киләме, әллә турыдан-туры үзебезнең станцияләр тарафыннан тотыламы, без барыбер ерак дөньяларны бик күптән үткән заманнардагыча гына күрәбез. Инде күптән үлеп, әллә кайчан онытылып беткән кешеләрне генә күрәбез.

Веда Конг балаларча беркатлылык белән әйтеп куйды:

— Табигать өстөннән хакимлек итүебез шул дәрәжәгә житкән була торып та, без бу мәсьәләдә шулкадәр көчсез микәнни? Ерак дөньялар белән дулкын нурынан, ягъни фотон нурынан¹⁸ тыш бәйләнеш тотып булмый микәнни соң?

— Фикерегезгә тулысынча кушылам, Веда!— дип куйды Мвен Мас.

Сүзне Дар Ветер ялгап алып китте:

— Гыйлем Чикләре Академиясендә космосның нигезен тәшкил иткән пространство, вакыт, тартылыш көчләрен жиңү проектын эшлиләр, ләкин алар әле тәҗрибә стадиясенә барып житә алмаганнар...

Прибордагы яшел күз кинәт кенә яктырып китте, пространство упкынына төбәлгән экранга караудан Веданың яңадан башы әйләнеп куйды.

Сурәт читләренең кырт киселгән булуы моның турыдан-туры тотылган тапшыру түгел, бәлки хәтер машинасы башкарган язма икәнлеген күрсәтә иде.

Башта планета өс йөзенең тышкы иярчен-станциядән карагандагы кыяфәте күренде. Аның күксел болыт катлавына охшаган атмосферасы өстенә аксыл-шәмәхә төстәге гаять зур кояшның мул нурлары сибелә иде.

— Нәкъ үзе — Тукан Эпсилоны планетасының кояшы. В9

классындагы югары температуралы йолдыз шул инде. Яктылык ягыннан безнең Қояштан житмеш сигез мәртәбә артык.

Дар Ветер белән Юний Ант аның фикерен раслап ым кактылар.

Күренеш үзгәрде, ул ничектер тараеп, билгесез дөнья туфрагы өстенә үк төшкәндәй булды.

Бакырдан коелган гөмбәзләрне хәтерләтә торган биек-биек тау тизмәләре күренде. Күксел қояшның гажәеп нурлары астында билгесез тау токымнарымы, әллә вак бөртекләрдән торган металлмы — алсуланып янган сыман күренә иде. Хәтта приборлар бик камил күрсәтмәсә дә, бу билгесез дөнья ниндидер жинү тантанасы кичергәндәй балкый иде.

Бакыр тау түбәләрендә алсу нурлар жемелдәшеп уйный, ул нурлар юл-юл булып шәмәхә диңгез дулкыннары өстенә төшә. Куе аметист төсөндәге су бик авырдыр сыман күренә, су өстендә күз-күз булып кызыл яктылык уйный. Дулкыннар яр өстенә менеп, ярдан еракта ялгыз гына басып торган горур қыяфәтле статуяның аяк астына ук барып житәләр, аннары кире чигенәләр. Куе кызыл төстәге таштан чокып ясалган хатын-кыз сыны экстаз хәлендәгечә башын артка ташлаган да, кулларын алга сузып ялваргандай, ялкынланып торган күккә төбәлгән. Ичбер икеләнүсез, ичбер шикләнүсез аны Жир кызы дип кабул итәргә була: сынның гажәеп сылулыгы никадәр сокландырса, аның жир кешеләренә охшаган булуы шулкадәр таңга калдырды. Гүя аның тәнәндә Жир скульпторларының хыялы төгәл чагылган: йөзеннән һәм бөтен гәүдәсеннән тиңсез көч һәм жанлылык бөркелә. Статуяның шомартып ялтыратылган ташында билгесез бер серле, мавыктыргыч тормыш ялкыны балкып тора иде.

Биш Жир кешесе гажәеп яңа дөньяны тавыш-тынсыз күзәттеләр. Мвен Мас кына киң күкрәген тутырып, тирән итеп сулап куйды — статуяга күзе төшүгә үк аның нервлары ниндидер шатлыклы вакыйга көткәндәгедәй киеренке бер хәлгә кергән иде.

Яр өстендәге статуя каршысында челтәрләп эшлängән көмеш сыман башнялар булып, алсу яфраклы төп-төз урман өстеннән сузылган киң ак баскыч энә шул башнялардан башланып китә.

— Көмештәй тавыш чыгара торганнардыр! — дип, Дар Ветер башняларга таба күрсәтте. Веда да аның белән килешкән белдереп башын селкеп куйды.

Ят планетаның тапшыргыч аппараты яңа күренешләрне тавыш-тынсыз гына бер-бер артлы тезә торды.

Бер мизгелдә күк таштан уеп эшлängән зур ишекке ак стена-лар күренеп үтте дә, экранда бик якты биек бина барлыкка кил-

де. Сырланып-сырланып эшлэнгән стеналарның энже сыман төстә булуы залдагы бөтен нәрсәне үтә ачык итеп күрсәтә иде. Зөбәржәттәй ялтырап торган панель алдына баскан кешеләр төркеме игътибарны үзенә тартты.

Аларның тәннәре диңгез буендагы баягы статуяныкы кебек янып торган кызыл төстә иде. Бу төс Жир өчен һич тә ят түгел — борынгы заманнарда сакланып калган төсле рәсемнәргә караганда, Үзәк Америкада яшәгән кайбер индеец кабиләләренең дә тәне шундый төстә булган.

Залдагы кешеләрнең икесе ир, икесе хатын-кыз иде. Ике пар ике төрле киенгән. Яшел панельгә якынарак торганның берничә каптырмалы нәфис комбинезонга охшаган кыска гына алтынсу киём кигәннәр. Калган икесе стена төсө кебек җемелдәгән озын плащтан иде.

Панель янына басканның панельнең сул чите буйлап кыйгачлап тарттырылган кылларга кагылгалап, ниндидер салмак кына хәрәкәт ясыйлар. Зөбәржәттәнме, пыяладанмы ясалган ялтыравык стена торган саен яктыра бара. Әлегә кешеләр ясаган хәрәкәтләр белән бер көйгә кристаллда аермачык сурәтләр үтеп тора. Алар шундук күренәләр дә, шундук юкка да чыгалар, хәтта Юний Ант белән Дар Ветерның үткән күзләре дә тиз генә күрәләр алмый кала иде.

Бер-бер артлы күренеп үткән коңгырт таулар, шәмәхә океан һәм алсу урман күренешләреннән планетаның тарихын чама-ларга була. Күпләгән хайван һәм үсемлек төрләренең аңлап-төшенеп булмый торган иләмселәре дә, бик матур булганның да үткән заман шәүлэләредәй бер-бер артлы үтә тора. Аларның күбесе җир кабыгы катлауларында уелып калган борынгы хайван һәм үсемлек сурәтләре төсле иде. Тереклек формаларының, ягъни камилләшә барган терек матдәнең үсеш баскычы бик озака сузылды — иге дә, чиге дә булмаган бу озын үсеш юлы Жир кешеләре үткән юлдан да озынарак, авыр һәм җәфалырак булгандыр сыман тоелды.

Экранда яңадан-яңа күренешләр чыгып торды: ялкынланып янган зур учаклар, тигезлек өстендә тау-тау булып яткан таш өемнәре, әллә нинди усал жанварларга каршы көрәшүче кешеләр, мәет күмү йолалары, гыйбадәт кылулар... Менә, бөтен панельне каплап, иңенә ала тиредән тегелгән җиңсез плащ салган зур бер ир кеше гәүдәсә калкып чыкты. Бер кулы белән сөңгегә таянган хәлдә, икенче кулын йолдызларга таба сузган да иләмсез ыржаеп торган эре тешле, бөтен сыртын каплап алган каты яллы бер хайваный затның муенына басып тора иде. Ә арттарак бер

төркем халык парлы-парлы булып житәкләшәп басканнар да, ниндидер жыр жырлылар иде, ахры.

Сурәт юкка чыкты, әле генә күренгән кешеләр урынына ялтырап торган шома таш хасил булды.

Аннары өсләренә алтынсу киём кигән теге ике кеше уңга таба чигенде, алар урынына икенче пар килеп басты. Алары житез бер хәрәкәт белән өсләрендәге плащларын салып ташладылар — тәннәре энжә сыман балкып торган стена фонында куе кызыл иде. Ир кеше ике кулын да хатынга таба сузды, тегесе аңа чиксез шатлык белән горур елмаеп кулын сузды — хәтта Жир уллары да ирексездән елмаеп куйдылар. Ә тегендә, чамасыз ерак дөнъяның энжеле залында, ике кешенә салмак биюе башланды. Юк, биюдән бигрәк, ритмик хәрәкәтләр иде бу. Биючеләр, күрәсен, үз гәүдәләренә камиллеген, сылулыгын, сыгылмалылыгын күрсәтүне максат итеп куйганнар. Әмма ритмик хәрәкәтләр агышында мәһабәт тә, моңсу да булган музыка сизелә иде. Гүяки ул музыка фикер йөртү сәләтенә ия булган гүзәл затны — кешене — китереп чыгарган үсешнең гаять катлаулы юлында кичерелгән кыенлыкларны һәм чиксез күп корбаннарны искә төшерә иде.

Мвен Маска нечкә нотадагы саф авазлар катыш, тигез ритмлы калын авазлардан торган ниндидер көй ишетелгән сыман тоелды. Веда Конг Дар Ветерның кулын кысып куйды. Юний Ант исә керфек тә какмыйча күзәтүендә булды, аның маңгаена бөрчөк-бөрчөк тир бәрәп чыккан иде.

Тукан кешеләре Жир кешеләренә шулкадәр охшаш иде ки, аларның чит дөнъя кешеләре икәнлекләре бөтенләй онытылып китте. Әмма кызыл тәнле бу кешеләрнең сылулыгы искиткеч иде. Андый сылулык Жир кешеләренә әле бик азында, үтә чибәрләрендә генә булып, күпчелекнең тик хыялында, яки рәссамнар ясаган сурәтләрдә генә яши иде.

«Хайваннардан алып фикерләү сәләтенә ия булган затка кадәр үткән эволюция юлы никадәр озын һәм авыр булса, тереклекнең югары формалары шулкадәр камилрәк, тормышка җайлашканрак — димәк, гүзәлрәк була,— дип уйлап куйды Дар Ветер.— Матурлык ул — теге яки бу форманың, теге яки бу вазифа үтәүгә җайлашуның максатка ярашлы булуы. Ул инстинкт белән генә сиземләнә. Моңың шулай икәнлеген Жир кешеләре инде күптән аңлаганнар. Үти торган вазифалары никадәр күп төрле булса, форма шулкадәр матуррак була. Бу кызыл тәнле кешеләр мөгаен безгә караганда күп тапкыр булдыктырак, белемлерәк—

тер. Бәлки, аларда цивилизация башкачарак булгандыр, техниканы үстерү исәбенә генә түгел, ә бәлки, иң элек кешенәң үзен матур итү, аның рухи һәм физик куәтен арттыру юлы белән баргандыр? Бездә исә озак вакытлар буе төп игътибар техниканы үстерүгә бирелеп килгән. Бары тик коммунистик жәмгыять төзелгәч кенә, культура үсеше кешегә кирәкле машиналар, торак йортлар, ашау-эчү, күнел ачу чараларын гына түгел, бәлки кешенәң үзен кайгырта башлаган, аның үзен камилләштерү юлына баскан».

Бию тәмам булды. Зал уртасына кызыл тәнле яшь кенә бер хатын чыгып басты, приборның күзәткеч нурлары аңа төште. Кулларын жәйгән хәлдә ул күзләрен залның түшәменә төбәде.

Жир кешеләренәң күзләре дә ирексездән ул караган якка юнәлде. Әллә түшәм дигән нәрсә бөтенләй юк иде, әллә инде искиткеч оста корылган оптик иллюзия аны шулай күрсәтә иде — әмма өстә янып торган эре йолдызлар белән чуарланган ачык күк йөзә ачылган иде. Йолдызларның бик тә якты янулары аларны табигый йолдызлар булудан бигрәк ниндидер бер сурәткә охшата иде. Ят йолдызлыктар килеп аралашкан булу да бернинди таныш ассоциация тудырмады. Экрандагы хатын кулын селтәп жибәрде, сул кулының имән бармагы очында зәңгәр төстәге бер шар барлыкка килде. Шуңардан көмеш сыман нур сызылып китеп, озын бер таяк кыяфәтенә керде. Нур таягы үзенәң ялтырап торган очы белән түшәмдәге йолдызларның әле берсенә, әле икенчесенә туктала башлады. Нәкъ шул чакта зөбәржәттәй балкып торган панельдә гаять киң планда төшерелгән хәрәкәтсез бер сурәт пәйда булды. Күрсәткеч нур, бер урыннан икенче урынга күчә барып, экраннан төрле-төрле планеталар — тереклек булганнары да, булмаганнары да — күренә торды. Я кызгылт, я зәңгәрсу, я шәмәхә, я сары кояш нурларына күмелгән ташлы яисә комлы жирләр ниндидер бер өметсез моңсулыкта яткан сыман тоела иде. Кайчакта күгелжем-сорғылт төстәге сәер кояш нурлары яктысында чит планеталарда яссы гөмбәз яисә спираль рәвешендәге нәрсәләр күренеп кала, алар медуза сыман, эфлисун төсендәге атмосферада яки океанда йөзеп йөриләр иде. Кызыл кояш дөньясында кайрылары лайлаланып торган бик озын кара агачлар үсә, бихисап күп кәкре ботаклары, бар нәрсәдән өмет өзгәндәй, күкләргә ашкан иде. Кайбер планеталарның өсте тоташтан кара-кучкыл су белән капланган. Анда иләмсез зур утраулар йөзеп йөри. Хисапсыз күп йөнтәс капшавычлары белән суда йөзеп йөрүче бу тереклек ияләренәң үсемлекме, хайванмы икәнән дә аңлап булмый иде.

Юний Ант, таныш булмаган йолдызлы күк йөзеннән күзен алмастан:

— Боларның якын-тирәсендә югары формалы тереклек ияләре булган планеталар юк,— дип куйды.

— Ник булмасын,— дип, Дар Ветер аңа каршы төште.— Аларның бер ягында Галактикада соңгы вакытта барлыкка килгән яссы йолдыз системасы бар. Яссы һәм сферик йолдыз системаларының исә гадәттә яңалары белән элеккеләренен чиратлашып килүен без яхшы беләбез. Эридан ягында, мәсәлән, фикерләү дәрәжәсенә ирешкән җан ияләре булган система бар. Ул Божрага керә.

— ВВР 4955+МО 3529... һәм башкалар,— дип тезеп китте Мвен Мас.— Нишләп соң алар аны белмиләр икән?

— Бу система Бөек Божрага моннан ике йөз житмеш биш ел элек кергән, ә бүгенге тапшыруны алар элегрәк жибәргәннәр,— дип җавап бирде аңа Дар Ветер.

Ерак дөньяның кызыл тәнле кызы бармак очындагы зәңгәр шарчыкны жай гына ташлады да, тамашачыларга таба борылып, кемнеләр кочакларга теләгәндәй, кулларын жәеп жибәрде. Аңары килешле генә итеп башын артка ташлады — ялкынлы дәрт белән янган вакытында Жир кызы да нәкъ шулай эшләгән булып иде. Аның иреннәре бер ачылып, бер йомылып, нинлидер ишетелмәс сүзләр сөйли иде. Кыз шул хәлендә катып калды, йолдызара бушлыкның өшеткеч карангылыгына төбәлгән хәлдә, башка дөнья кешеләренә ялкынланып нидер сөйли башлады.

Аның искиткеч гүзәллеге Жирдән карап торучыларны яңадан таңга калдырды. Ул кызда Жирдәге кызыл тәнле кешеләргә хас кырыслыкның эсәре дә юк иде. Түгәрәк йөзе, кечерәк кенә борыны, зур ачылган зәңгәр күзләре, уймактай авызы Жирдәге төньяк халыкларыныкы кебек иде. Аның йөзеннән дә, хәрәкәтеннән дә үзенә бертөрле шат жиңеллек, үз көченә ышанганлык бөркелә иде.

Веда Конг космос кызының гүзәллегенә сокланып:

— Чынлап та, алар Бөек Божраның барлыгын да белмиләрме икән?— дип куйды.

— Хәзер, бәлки, белә дә торганнардыр,— дип җавап бирде аңа Дар Ветер.— Без тамаша иткән бу кыз моннан өч йөз ел элек булган бит.

— Сиксән сигез парсек,— дип куйды Мвен Мас калын тавыш белән.— Сиксән сигез! Без күргән кешеләрнен барысы да күптән инде үлеп беткән.

Шунда, аның сүзләрен раслагандай, гажәеп дөнья күренмәс

булды, элемтәнең яшел күзе дә сүнөп юкка чыкты. Бөөк Божра эчендәге хәбәр тапшырулар тәмам булды.

Барысы да берәр минут чамасы тын тордылар. Беренче булып Дар Ветер аңына килде. Ачынып иренен тешлэгән хәлдә тиз генә гранат тотканы борды. Энергияне галәмгә жиберүне туктаткач, ниндидер тонык гүелдәү ишетелде; бу исә энергостанция инженерларына куәтле ташкынны яңадан гадәти каналларга бүлгәләп жиберү кирәклеген искәртү иде. Приборларның барысын да тиешенчә көйләп куйганнан соң гына тышкы станцияләр мөдире үзенә иптәшләренә таба борылды.

Кашлары күтәрелгән Юний Ант, сызгаланып беткән кәгазь битләрен бер-бер артлы күздән кичергәннән соң, Дар Ветерның яшь ярдәмчесенә карады:

— Мемонотграмманың (хәтер язмасының) бер өлешен түшәмдәге йолдызлар картасы белән бергә хәзер үк Көнъяк Күк Институтына жиберергә кирәк! — диде.

Ярдәмчәсе исә, татлы йокыдан сискәнеп уянып киткәндәге сыман гажәпләнеп, Юний Антка карап алды.

Кырыс кыяфәтле галимнең йөзүндә чагыла башлаган елмаю чаткылары юкка чыкты — әле күргәннәр чыннан да шундый гүзәл дөньядан моннан өч гасыр элек пространствога жиберелгән татлы бер хыял гына булды түгелме соң? Аны бит хәзер Жирдәге миллиардлаган кешеләр дә, Ай, Марс һәм Венера станцияләрендә эшләүче кешеләр дә аермачык итеп күрәчәкләр.

— Тапшыру башланганга кадәр үк әле: бүген гадәттән тыш хәл булачак дип әйткән идегез, Мвен Мас. Сүзегез дөрөскә чыкты, — диде Дар Ветер. — Бөөк Божраның безгә мәгълүм булган сизгә йөз еллык яшәү дәверендә әле беренче тапкыр космос киңлегендә акыл үсеше ягыннан гына түгел, ә бәлки тән төзелешләре ягыннан да безгә бик якын торган кешеләр яшәгән планета күренде. Бу ачышка мин бик шат! Эшчәнлегегез уңышлы башланды сезнең! Борынгы кешеләр моны бәхетле язмышка бәйләгән булырлар иде, яисә, безнең психологлар әйткәнчә, юлыгызга уңай шартлар туры килеп, эшегезгә ышаныч һәм уңыш китергән диярләр иде.

Дар Ветер үзенә артык күп сөйли башлавын, ә моның исә нерв киеренкелегеннән килеп чыккан булуын искәрәп алды. Бөөк Божра эрасында күп сөйләү гадәте кешегә хас кимчелекләрнең зурысынан исәпләнә иде. Шунлыктан тышкы станцияләр мөдире башлаган сүзгә әйтеп тә бетермәстән тынып калды.

Мвен Мас игътибарсыз гына:

— Әйе, шулай! — дип куйды.

Юний Ант аның тавышында һәм хәрәкәтләрендә ниндидер каушап калу билгеләре сизеп сагая төште. Веда Конг бер бармагы белән генә Дар Ветерның кулына кагылды да, башы белән ымлап, африкалыга күрсәтте.

«Бәлки, ул хискә бирелүчән кешедер?» — дигән уй йөгереп үтте Дар Ветерның башыннан. Аннары үзен алмаштыручыга текәлеп бер карап алды.

Эмма Мвен Мас, иптәшләренә аптырауда калуларын сизеп булса кирәк, тураеп басты да үзенә элекке кыяфәтенә керде. Үз йөрешле баскыч аларны киң тәрәзәле бинага һәм йолдызлы күккә таба алып менде. Ә күк йөзгә биек иде — утыз мең ел буена, ягъни кешеләрнең Homo sapiens (Зирәк кеше) дигән төрә яшәгән гомер буена нинди булса, хәзер дә шундый ук биек, ерак иде.

Мвен Мас белән Дар Ветер калырга тиеш иде.

Веда Конг бу төнне беркайчан да онытмаячагын Дар Ветерга пышылдап әйтте:

— Мин шундый бер мескен булып калдым! — дип, үзенә сагышлы сүзләренә үч иткәндәй, елмаеп куйды.

Дар Ветер, аның ни әйткәнен аңлап, килешмичә башын чайкады:

— Шөбһәсез әйтә алам, Веда: әгәр дә әлегә кызыл тәнле кыз Сезде күргән булса, ул Сездең белән горуранлыр иде. Чынлап та, безнең Жир алар дөньясыннан бер дә ким түгел бит! — Дар Ветерның йөзгә мәхәббәт балкыды.

— Сездең күзгә генә шулай ул, дускай, — диде Веда елмаеп. — Эңә сез Мвен Мастан сорап карагыз!

Веда шаярып кулы белән күзләрен каплады да почмактан борылып күздән югалды.

Ниһаять, Мвен Мас берүзгә генә калгач, яктырып таң атты. Салкынча тымызык һавага соргылт яктылык таралды, дингез дә, күк йөзгә дә хрусталь сыман үтә күрәнмәләгә әйләнде. Дингез өсте көмеш сыман ялтырап, күк йөзгә алсуланып күрәнә иде.

Мвен Мас, биналарның таныш шәүләләренә күзләрен төбәгән хәлдә, обсерватория балконында озак кына басып торды.

Эңә арыдарак, калкулык өстендә, алюминий һәм пластик пыяладан гигант капкага охшатып салынган зур бина — Йолдыз-ара очышлар Советы бинасы тора. Аның алдында — космос киңлекләренә беренче булып чыккан кешеләр һәйкәле. Бик текә бер тауның болытларга кадәр үк сузылган кыясына борынгы заман звездолеты куелган; балык төсле эшләнгән бу ракетаның очлы борыны әле ул заманнарда ирешү мөмкин булмаган күккә төбәлгән. Һәйкәлнең нигезендә, спираль буйлап, өскә таба бер-

бер артлы тырыша-тырмаша менеп баручы кешеләр тезелгән, алар — ракета корабларында очучылар, физиклар, астрономнар, биологлар, фантаст-язучылар... Борынгы звездолетның корпусында, биналарның мәһабәт корпусларында алсуланып таң нурлары уйный башлады, ә Мвен Мас әле һаман балкон буйлап арлы-бирле йөрәнә иде. Әлегә кадәр беркайчан да әле аның мондый дулкынлану кичергәнә юк иде. Ул — Бөек Божра эрасының гомуми кагыйдәләре рухында тәрбияләнгән, ныклы физик чыныгу алган, үз өстенә төшкән Геркулес батырлыкларын уңышлы үтәп чыккан кеше. Борынгы Элладаның гүзәл мифлары хөрмәтенә, мәктәпне тәмамлаган һәр яшь егет башкарырга тиеш булган авыр эшләр шулай атала иде. Әгәр дә яшь егет батырлыктар эшләп үзен күрсәтә икән, ул белем алуның югарырак баскычына күчәргә лаеклы санала иде.

Мвен Мас башта Көнбатыш Тибет руднигында су бирү системасы ясау эшендә эшләде, аннары Көнъяк Америкадагы Нахэб яссы таулыгында араукария урманнары үстерде, Австралия ярлары буена янадан килеп чыккан акулаларны аулап йөрде. Тормышта чыныгуы һәм искиткеч сәләтле булуы аңа күп елларга сузылган киеренке уку кыенлыкларын жинеп, авыр да, җаваплы да булган эшкә хәзерләнәргә мөмкинлек бирде. Ә бүген, яңа эшкә тотынуының беренче сәгатендә үк, аңа нэкъ Жир кебек дөнья белән очрашырга туры килде. Шунин белән күнелендә ниндидер бер яңа хис туды. Мвен Мас эчендә ниндидер упкын булуын, үзен шул упкынны моңа кадәр белми йөрүен, хәтта гомере буена бер тапкыр башына да китермәвен тоеп борчылды. Тукан Эпсилоны планетасы белән янадан очрашу теләге шундый зур иде, гүя ул планета Жир кешеләренен иң гүзәл әкиятләре үрнәгендә туган дөнья иде. Әлегә кызыл тәнле кызны, анын дәрт белән сузылган кулларын, нәфис иреннәрен ул мәңгә оныта алмас!..

Араның искиткеч ерак, ике йөз туксан яктылык елы кадәр булуы да, бу араны үтү өчен Жирдәге техниканың бернинди мөмкинлекләре булмау да аның шашкын хыялын баса алмады — киресенчә, көчәйтә генә төште.

Мвен Масның күнелендә ниндидер бер хис туды, ул ихтыяр көченә дә, аек акылга да баш бирми торган дуамал хис иде. Аңа әле беркайчан да сөю-гыйшык хәлләре күрергә туры килмәгән иде; ул моңа кадәр эш мәшәкатьләреннән башканы бөтенләй белми иде. Пространство һәм вакытның чиксез кинлекләрен үтүгә бәйләнгән бүгенге хәлдән соң күнелендә туган мондый хисләрне, бер караганда ачы, бер караганда татлы булган тылсымлы хисләрне аның әле моңа кадәр бер дә кичергәнә юк иде.

III бүлөк

КАРАҢГЫЛЫК ТОЗАГЫНДА

Приборларда анамезон ягулык микъдарын күрсөткөн кара юан стрелкалар нуль турысында туктап калган. Тизлек бик зур булганлыктан, звездолетның курсы эле үзгэртелмэгән, кораб туп-туры тимер йолдызга таба оча да оча, кеше күзенә күренми торган бу шомлы күк жисеменә якынайганнан-якыная бара иде.

Киеренкелектән хэлсезләнеп калган Эрг Ноор, калтырана-калтырана, астронавигатор ярдәме белән хисап машинасы янына килеп утырды. Рулевой роботтан аергач, планетар двигательләр тынып калды.

Астроном артында озак кына тораташтай басып торган Кэй Бэр кинәт:

— Нәрсә соң ул тимер йолдыз, Ингрид?— дип сорады.

— Спектраль Т классындагы күзгә күренмәс сүнгән йолдыз ул. Эмма — я эле тәмам суынып бетмэгән, я булмаса яңадан кызып житмэгән. Ул озын дулкынлы инфракызыл жылылык нурлары тарата. Бу нурлар безнең күзгә күренми. Без аларны электроник инвертор¹⁹ аша караганда гына күрә алабыз. Ә менә мәче башлы ябалак бу йолдызны күрә алыр иде: ул инфракызыл жылылык нурларын күрә бит.

— Нишләп тимер соң ул?

— Моңа кадәр тикшерелгән йолдызлар спектрының һәммәсендә тимер күп. Күрәсең, бу жисем составында да күптер. Йолдыз үзе зур булса, аның массасы һәм тарту көче дә гаять зур була. Нәкъ менә шундый йолдыз белән очрашмагаебыз дип куркам мин...

— Инде ни хэл итәргә кала соң?

— Белмим шул. Ягулыгыбыз юк — үзең күреп торасың. Ә үзебез туп-туры йолдыз өстенә очабыз. «Тантра»ның тизлеген абсолют тизлекнең меңнән бер өлешенә кадәр киметергә кирәк. Шул чакта гына курсны үзгәртеп, йолдызны читләтеп үтәргә мөм-

кин булачак. Эгәр дә инде планетар ягулык та житми икән, ул чагында звездолетыбыз, якынайганнан-якыная барып, йолдыз өстенә төшәчәк.— Ингрид тынычсызланып башын селкеп куйды, ә Бәр аның бала йоннары кабарган шәрә беләгеннән иркәләп сыйпап алды.

Экспедиция башлыгы, идарә пульты янына күчеп, приборларга текәлдә. Берсе дә дәшми, әле яңа гына йокысыннан уянган Низа Крит та, хәвефле хәлдә калуларын бөтен күңеле белән тоеп, тын да алмый тора иде. Ягулык тизлекне акрынайтуга гына житәрлек, ә инде тизлек бик нык кимесә, звездолетка тимер йолдыз тартуыннан ычкыну кыенлашачак иде. «Тантра» болай ук якын килмәгән булса икән дә, Линның башы эшләп, вакытында... Хәер, алай булса, болай булса дип утырудан хәзер ни файда?

Өч сәгать чамасы вакыт үткәч, Эрг Ноор, ниһаять, тәвәккәлләргә булды. Триггер моторларның көчле эшләвеннән «Тантра» калтыранып куйды. Корабның тизлеген бер сәгать, ике, өч, дүрт сәгать буена кими барды. Ниһаять, башлыкларының сизелерсизелмәс бер хәрәкәт ясап алуы булды — бөтенесе дә чыдап торгысыз күнел болгану сизделәр. Көрән төстәге дәншәтле күк жисеме алдагы экраннан юкка чыгып икенче экранга күчте. Приборлар күзгә күренмәс тарту көче «чылбырларының» әле һаман корабка сузылуын күрсәтә иде. Эрг Ноор тотканы кинәт кенә үзенә таба борды — двигательләр туктап калды.

— Ычкындык!— дип, Пел Лин жиңел сулап куйды.

Башлыклары ашыкмыйча гына аңа таба борылды:

— Юк! Ягулык тик орбиталь очу һәм төшөп утыру өчен житәрлек кенә калды.

— Нишлибез соң?

— Көтәргә кала! Мин звездолетны берәз бордым. Әмма барыбер бик якыннан үтәбез. Йолдызның тарту көче белән «Тантра»ның кими барган тизлеген арасында көрәш бара. Хәзер «Тантра» ай ракетасы кебек оча, эгәр дә ул бу йолдыздан ычкына алса, без Кояшка таба китәчәкбез. Дөрөс, ул чакта сәяхәтебез бик озакка сузылачак. Без бер утыз елдан соң гына ярдәм сорап сигнал жибәрә алачакбыз, ә ярдәм тагын сигез ел үткәч кенә килеп житәчәк...

— Утыз сигез ел!— дип, Бәр Ингридның колагына пышылдады.

Ингрид исә анын жиненнән тартып куйды да читкә борылды.

Эрг Ноор креслога утырып кулларын тезенә куйды. Беркем бер сүз эндәшми, тик приборлар гына үз көйләрен көйлиләр иде. Навигацион приборларның бердәм жырына ничектер дәншәтле

булып тоелган икенче бер өзек-өзек көй килеп кушыла иде. Бу — тимер йолдызнын үзенә чакыруу, хәлдән тайган корабны куа килүче реаль көче иде.

Низа Критның бите ут яна, йөрәге еш-еш тибә. Чарасыз көтөп тору кызга чамасыз авыр иде.

...Сәгатьләр бик акрын үтә. Экипаж членнарының йокыдан уянганы бере үзәк постка килә тора. Ундүрт кешенең барысы да жыелып беткәнче берәү бер сүз дәшмәде.

Һаман экренәя барган очыш тизлеге качу тизлегеннән ²⁰ ки-меде. «Тантра» хәзер тимер йолдыздан аерылып китә алмый иде инде. Йокыларын да, ашауларын да оныткан кешеләр моңаешып сәгатьләр буге үзәк постта тордылар. «Тантра»ның очу курсы кәкрәйгәннән-кәкрәя барды, ниһаять, кораб хәтәр орбиталь эллипс буенча әйләнәп оча башлады. «Тантра»ның язмышы һәр кемгә ачык иде инде.

Кинәт ишетелгән ачы тавыш барысын да сискәндереп жибәрде. Астроном Пур Хисс урыныннан сикереп торган да кулларын болгый башлаган. Аның кан качкан йөзе танымаслык булып үзгәргән. Галимнең йөзөндә бернинди нур эсәре калмаган, анда тик Божра эрасы кешеләренә бөтенләй хас булмаган курку, үзен-үзе кызгану һәм кемнәндер үч алырга теләү хисләре генә чагыла иде. Пур Хисс Пел Линга төртеп күрсәтеп кычкырып жибәрде:

— Ул гаепле монда, ул! Ангыра бәрән, черегән ми!..

Ул борынгы бабаларыбыз кулланган сүгенү сүзләрен исенә төшерергә тырышып тотлыгып калды.

Янәшәдә басып торган Низа жирәнәп бер читкә тайпылды. Эрг Ноор урыныннан торып басты.

— Иптәшене битәрләүдән бер файда да юк. Күрәләтә хата эшли торган заманалар күптән үткән.— Ноор илтифат итмәгәндәй генә хисап машинасының тоткасын әйләндереп алды.— Бу очракта исә хата ясау ихтималының утыз проценты менә монда, күрдөгезме? Шунның өстенә тагын, дежур тору ахырында котылгысыз була торган депрессия белән звездолет чайкалудан организмның изрәнүен дә китереп кушсан, һич шикләнми әйтә алам, Пур Хисс, сез үзегез дә шул ук хатаны эшләгән булыр идегез.

— Ә сез эшләгән булыр идегезме?— дип сорады астроном, берәз сүрелә төшеп.

— Юк,— диде Эрг Ноор.— Йолдызара утыз алтынчы экспедициядә вакытта миңа шундый ук коточкыч нәрсәне шактый якыннан күрергә туры килгәне бар... Гаеп миндә. Өйрәнелмәгән районда звездолетны үзем алып барырмын дип ышанып, бары-

сын да исәпкә алып житкermәгәнмен, гадәттәге инструкция белән генә чикләнгәнмен.

— Аларның бу районга үзегез булмаганда килеп керәчәген каян белергә тиеш соң сез?!— дип сорады Низа гажәпләнеп.

Эрг Ноор Низаның дусларча ярдәм кулы сузуын кире какты:
— Мин моны белергә тиеш идем. Ләкин бу турыда хәзер сөйләшүнең мәгънәсе юк, Жиргә кайткач сөйләшербез.

— Жиргә кайткач!— дип кычкырды Пур Хисс. Аның бу кычыруыннан хәтта Пел Лин да аптырап кашларын жыерды.— Алда һәлакәт көтеп торсын да, Жиргә кайту турында сөйлән, имеш.

— Алда һәлакәт түгел, зур көрәш көтә,— дип, Эрг Ноор кырт кисте дә өстәл янындагы креслога барып утырды.— Утырышыгыз! Ашыгыр урын юк, «Тантра»ның бер ярым әйләнеш ясыйсы бар әле...

Барысы да аның ихтиярына буйсынды, ә Низа белән биолог, хәлнең мөшкел булуына да карамастан, елмаешып бер-берсенә карашып алдылар.

— Бу йолдызның, һичшиксез, планетасы булырга тиеш, хәтта мин, изогравның ²¹ кәкрелегенә караганда, берәү генә дә түгел, ике планетасы бардыр дип уйлыйм. Менә карагыз,— дип экспедиция начальнигы жыйнак кына бер схема сызды.— Планеталар зур. Димәк, аларда атмосфера булырга тиеш. Хәзергә анда төшүнең хәжәте юк, чөнки әлегә каты атомар ²² кислородыбыз күп әле безнең.

Эрг Ноор уйга калып берәз тын торды.

— Без планетаның иярчененә әверелербез дә тирәли әйләнә башларбыз,— дип дәвам иттерде ул.— Планетаның атмосферасы суларга яраклы булса, үзебезнең һаваны тотып бетергән сурәттә дә куркыныч түгел. Планетар ягулыгыбыз корабны планета өстенә төшереп утыртырга һәм ярдәм сорап хәбәр жибәрергә җитәрлек. Юнәлешне исәпләп чыгару өчен ярты ел китсен ди. Шуннан соң без Зирда нәтижәләрен тапшырырбыз. Ә аннары ярдәмгә звездолет чакырып корабыбызны бәладән коткарырбыз.

Пур Хисс, куанычын тыярга тырышып:

— Коткара алсак...— дип куйды.

— Әйе, алсак шул!— дип, Эрг Ноор аның сүзен куәтләде.— Ләкин бу — безнең төп максатыбыз. Аңа ирешү өчен бөтен көчне тупларга кирәк. Пур Хисс, сез Ингрид белән бергәләп планеталарны күзәтегез дә зурлыкларын исәпләп чыгарыгыз. Ә сез, Бәр белән Низа, планеталарның массасына карап качу тизлеген,

шуңардан орбиталь тизлекне, аннары звездолет әйләнешенен оптималь радиантын ²³ исәпләп чыгарыгыз.

Тикшеренүчеләр, алай-болай була калса дип, планета өстенә төшү хәзерлеген дә күрә башладылар. Биолог, геолог һәм врач разведка өчен планета өстенә робот-станция төшерергә әзерләделәр, механиклар локатор һәм прожекторларны көйләделәр, Жиргә хәбәр жиберү өчен иярчен ракета кордылар.

Хәвефле кичерешләрдән соң эш бик тә тиз бара, тик гравитациянен өөрмәле урыннарына килеп кереп звездолет чайкала башлаганда гына тукталып тора иде. «Тантра»ның тизлеген шулкадәр кимегән, аның тирбәнүләре кешеләр өчен куркыныч түгел иде инде.

Пур Хисс белән Ингрид йолдызның ике планетасы барлыгын ачыkladылар. Тышкы планетага якынаю уеннан ваз кичәргә туры килде: гаять зур булган бу сап-салкын планета үтә калын атмосфера белән чорнап алынган иде. Ул атмосфераның агулы булуы да бик ихтимал иде, шулай булган сурәттә, аңа килеп керүгә үк, һәлак булуыңны көт тә тор. Әгәр дә инде үлемне сайлап алырга кала икән, бу атмосфераның аммиак базына батып үлгәнче — тимер йолдыз өстенә төшеп, янып үлгәнәң артык. Кояш системасында да Юпитер, Сатурн, Уран һәм Нептун кебек гигант һәм куркыныч планеталар бар бит.

«Тантра» йолдызга якынайганнан-якыная барды. Унтугыз тәүлектән соң эчке планетаның да зурлыгы ачыкланды — ул Жирдән зуррак булып чыкты. Тимер йолдызга якын гына булганы өчен бу планета үзенә орбитасында шашкын тизлек белән оча иде. Аның ел әйләнәсе Жирдәге ике-өч айдан да артмый торгандыр. Күзгә күренмәс Т йолдызы үзенә кара нурлары белән аны житәрлек дәрәжәдә жылыта, күрәсен, — атмосфера булган сурәттә тереклек тә булу ихтимал иде. Ул чакта инде аңа төшү бигрәк тә куркыныч булачак...

Бер үк аксымнан яралган тереклек чит планеталарда бөтенләй башка төрле эволюцион юл белән үскәнлектән, Жирдә яшәүче кешеләр өчен гаять зарарлы иде. Һәр төрле зарарлы матдәләрдән, авыру таратучы бактерияләрдән саклану өчен планетабызда миллион гасырлар буена туплана килгән чаралар ят планеталарда бөтенләй көчсез булчан. Чит планеталарда туган тереклек ияләре дә безнең Жиргә килеп эләксә, шундый ук куркынычка дучар булыр иде.

Хайваный тереклекнең төп эшчәнлеген — үтереп ашаудан һәм ашап үтерүдән гыйбарәт. Төрле дөнья вәкилләре булган хайваннар очрашканда бу эшчәнлек аеруча рәхимсез бер төс ала. Терек-

лек ияләре булып та кешеләре булмаган планеталарны беренче тапкыр тикшергәндә билгесез авырулар кичерергә, ялмап кына алган эпидемияләргә, гаять тиз үрчеп киткән корткычларга дучар булырга туры килә иде. Фикерләү сәләтенә ия булган кешеләр яшәгән дөньяларга да, турыдан-туры йолдызара элемтә урнаштырганга кадәр, күп кенә тәжрибәләр ясап, хәзерлек чаралары күрергә туры килә иде. Безнең Жиргә, Галактиканың тереклек мул булган үзәк зоналарыннан ерак торганлыктан, башка йолдыз планеталарыннан кешеләр килгәнә юк эле. Йолдызара очышлар Советы артык ерак булмаган Елан, Аккош, Жидегән, Ожмах Қошы йолдызларыннан киләчәк дусларны кабул итүгә хәзерлек эшләрен эле күптән түгел генә төгәлләде.

Таныш булмаган тереклек дөньясы белән очрашу ихтималынан пошаманга калган Эрг Ноор биологик саклану чараларын әзерләп куярга кушты.

Ниһаять, «Тантра» үзенең орбиталь тизлеген тимер йолдызның эчке планетасы тизлегенә көйләде дә шуның тирәсендә әйләнергә тотынды. Планетаның кандай кызгылт-көрән нурларга күмелгән йөзе — дәресрәге, аның атмосферасы электроник инвертордан караганда гына күренә иде. Экспедиция членнарының барысы да приборлар янында кайнаша башлады.

— Яктыртылган яктагы өске катлау температурасы Кельвин²⁴ буенча өч йөз егерме градус!

— Үз күчәрендә әйләнү вакыты — егерме тәүлек чамасы!

— Локаторлар су һәм коры жир барлыгын күрсәтә.

— Атмосфераның калыңлыгы — мең жиде йөз километр.

— Планетаның массасы Жир массасыннан кырык өч бөтен уннан ике өлеш артык.

Мәгълүматлар туктаусыз килә торды, планетаның характеры ачыкланганнан-ачыклана барды.

Эрг Ноор алынган саннарны жыя, орбиталь режимны исәпләп чыгару өчен материал туплый иде. Массасы Жир массасыннан кырык өч тапкыр артык булган планета шактый зур планета инде ул. Аның тарту көче корабны планета өстенә китереп кенә сылаячак, кешеләре дә жилемгә ябышкан бөжәкләр хәленә төшәчәк иде...

Экспедиция башлыгы төрле сәбәпләр аркасында зур планеталарга барып эләккән борынгы звездолетлар турында сөйләнәп килә торган кот очарлык легендадай хикәятләрне исенә төшерде. Ул чаклардагы кораблар — тизлекләре бик кече, ягулыклары начар булганлыктан — һәлакәткә бик еш очрый торган булганнар. Моторларын бөтен көчкә эшләтсә дә, кораб планетадан ыч-

кынып китэ алмаган, өзлексез үкереп бер урында утырган да утырган. Звездолет үзе ватылмаган ватылуын, эмма кешелэрнең сөякләре шытырдап сына торган булган. Андый кораблардан тапшырылган иң соңгы бәхилләшү авазлары, үксеп-үксеп елашкан тавышлар килгән...

Планета тирәли әйләнәп очып йөргәндә «Тантра» экипажын андый ачы язмыш көтми көтүен. Эмма ләкин планетага төшәргә туры килсә, анда тик үтә көчле кешеләр генә үз гәүдәләрен күтәрәп йөри алачак. Күпме еллар буена алар шунда калачак... Түзә алырлармы соң алар? Көчле басым авырлыгына, инфракызыл кояшның мәңгелек караңгылыгына, тыгыз атмосфераның кысуына чыдый алырлармы? Эмма, ничек кенә булмасын, бу әле үлем түгел, бу — котылуга кечкенә булса да бер өмет дигән сүз! Башка чараң булмагач ни хәл итәсең?

«Тантра» атмосфера чигенә якынлашып килә иде инде. Экспедиция членнарының, Жирдән артык ерак тормаса да, моңа кадәр билгесез булган бу планетаны тикшерү мөмкинлегеннән файдаланып каласылары килә иде. Планетаның яктыртылган — дөрөс-рәге, жылытылган ягының күләгәле яктан аермасы югары температуралы булуда гына түгел, бәлки анда бик күп микъдарда электр тупланган булуда да иде. Ул электр хәтта куәтле локаторларга да комачаулап, аларның мәгълүматларын төшенмәслек дәрәжәдә бозып күрсәтә иде. Эрг Ноор планетаны бомбалы станцияләр ярдәмендә тикшерергә булды. Физик станция²⁵ ташладылар, ул планетаның неонлы-азотлы атмосферасында бик күп ирекле кислород барлыгын, су парлары да булуын, температураның уникале градус жылылык икәнлеген хәбәр итте. Бу шартлар гомумән алганда Жирдәгә шартларга охшаш иде. Тик менә калын атмосфера катлавының басымы гына Жирдәгә нормаль басымнан бер бөтен уннан дүрт тапкырга, авырлыкның ике ярым тапкырга артыграк булуы гына борчый иде.

Биолог, станциядән алынган хәбәрләрне начальниikka биреп: — Монда яшәргә була! — дип куйды.

— Әгәр дә без шушындый дөм-караңгы планетада яши алабыз икән, анда инде нинди дә булса тереклек яшәргә тиеш!

Звездолет унбишенче әйләнәшенә киткәндә, куәтле телевизион тапшыргычы булган бомбалы станцияне төшерергә әзерләделәр. Ләкин, планета йөз егерме градуска борылгач, күлгә якка ташланган икенче физик станция бернинди сигнал бирмичә юкка чыкты.

Геолог Бина Лед ачудан иреннәрен тешләде:

— Океанга барып төште.

— Телевизорлы роботны ташлаганга кадәр, олы локатор белән тикшереп карарга туры килер! Телевизорлы роботыбыз икәү генә бит!

«Тантра», бер юнәлешкә радиодулкыннар көлтәсе жибәрәп, планета тирәсендә әйләнәп очуын дәвам итте. Материкны дингездән әллә ни аерып та булмый иде. Бик зур бер тигезлек барлыгын шәйләп була, әмма — әллә ул океан эченә кереп тора, әллә ике океанны планетаның экваторы турысыннан ук диярлек аерып тора — анысын әйтүе кыен иде. Звездолеттан жибәрелгән нурлар, зигзаг ясап, ике йөз километр араны иңләп бара. Кинәт локатор экранында яп-якты бер нокта кабынды. Киеренке хәлдәге нервларга килеп кагылган сызгыру тавышы моның галлюцинация булмавын раслады.

— Металл ич бу! — дип кычкырды геолог. — Ачык металл ятмалары.

Эрг Ноор башын чайкап куйды:

— Кабынган ут бик кыска вакытлы гына булса да, мин аның контурларын искәреп калдым. Бу — я зур гына бер металл кисеге — метеорит, я булмаса...

— Кораб! — дип кычкырдылар Низа белән биолог беравыздан.

— Ташлагыз буш хыялны! — дигән булды Пур Хисс.

Эрг Ноор аңа каршы төште:

— Ә бәлки, чыннан да шулайдыр.

— Бәхәсләшүдән барыбер файда юк, — диде Пур Хисс бирешергә теләмичә. — Моңы берничек тикшереп булмый. Планета өстенә төшмәбездер бит инде...

— Тагын өч сәгатътән, яңадан шушы тигезлек турысына килеп житкәч тикшерербез. Шунысына игътибар итегез: әлегә металл әйбер тигез жир өстендә ята, корабны төшерү өчен мин дә шундый урын сайлаган булыр идем... Телевизорлы станцияне нәкъ энә шунда ташларбыз. Локатор нурын алты секундка алга-рак күчереп куегаыз!

Экспедиция башлыгы корган план унышлы чыкты — «Тантра» шомлы планетаны икенче тапкыр әйләнү юлына китте. Әлегә тигезлек турысына яңадан урап килгәндә, кораб телевизион роботтан хәбәр алды. Кешеләр яктырып яна башлаган экранга текәделәр. Чырт итеп күрү нуры кабынды, аннары ул, кеше күзе сыман әле бер якка, әле икенче якка төбәлеп, мең километрларга сузылган караңгылык упкынының төбөндә яткан нәрсәләрнең контурларын сыза башлады. Робот-станциянең каты калканнан чыгып торган маяктай башын, аның ничек итеп борылганын Кэй

Бэр аермачык итеп күз алдына китерде. Автомат нурлары белән яктыртылган зонада экран буйлап тәбәнәк кенә ярлар, калкулыктар, бормалы ерганаклар йөгереп узды. Аларны шундук фотога төшерә бардылар. Кинэт экран буйлап балыкка охшаган ниндидер бер елтыравык нәрсә сурәте йөгереп узды.

— Звездолет!— дип кычкырдылар берничә кеше берьюлы.

Низа, менә күрденме инде дигәндәй, тантана белән Пур Хисска карап алды. «Тантра» телевизион тапшыргычтан тагын ерагайды, әмма биолог Эон Тал электроник фоторәсем тасмасын эшкәртүгә керешкән иде инде. Менә ул тасманы сабырлыгы житмәүдән калтырана башлаган бармаклары белән тотып ярым сферик экранның²⁶ проекторына кертәп жибәрде. Проектордан зурайтылган сурәт күренде.

Очлаеп килгән борын өлеше, юанаеп киткән койрык ягы, тигезлек саклау алгычының биек сырты... Төмсә караңгы планетада бу тамаша никадәр гайре табигый, башка сыймаслык хәл булмасын, әмма бу, һичшиксез, Жирдән очып килгән звездолет иде! Ул нормаль төшөп утыргандагыча горизонталь хәлдә, куәтле терәкләренә таянган килеш тора иде. Үзе бер дә зарарланмаган, гүяки ул шушы тимер йолдыз планетасына әле яңа гына килеп төшкән иде.

«Тантра» планетага якынайган саен тизрәк оча башлады. Үзе сигнал артыннан сигнал жибәрде, әмма аларга бернинди җавапта килмәде. Күпмедер сәгать үтте. Экспедиция членнарының үндүрте дә янадан үзәк постка җыелды. Шунда тирән уйга чумып утырган Эрг Ноор торып басты.

— Мин «Тантра»ны планета өстенә төшерергә кирәк булып дип уйлыйм. Бәлки, безнең туганнарыбыз ярдәмгә мохтаждыр. Бәлки, алар, кораблары ватылып, кайта алмый ятадыр. Шулай булса, без аларны үзебез белән алырбыз, анамезоннарын төярбез дә — үзебез дә котылырбыз. Коткару ракетасы төшерүнең мәгънәсе юк. Безне ягулык белән тәэмин итү өчен ул берни дә эшли алмаячак, тик энергиягә генә сарыф итәчәк. Аннары энергиябез Жиргә сигнал жибәрергә дә житмәс.

Пел Лин кыяр-кыймас кына сорап куйды:

— Әгәр алар үзләре дә монда анамезоннары житмәгәнлектән килеп төшкән булсалар?

— Ул чагында аларның планетар ион зарядлары калган булырга тиеш — бар булган запасларын тотып бетерүләре мөмкин түгел. Күрәсезме, звездолет дәрәс утыра. Димәк, алар планетар моторлар ярдәмендә төшкәннәр. Без ион ягулыгын алырбыз да янадан күтәреләп китәрбез. Орбитага чыккач, Жиргә хәбәр жи-

бәрербез, ярдәм килгәнән шунда көтәрбез. Эшебез унышлы чыкса, сигез ел гына вакыт үтәчәк. Әгәр инде анамезон таба алсак, ул чагында — без жиндек дигән сүз.

— Ә бәлки, аларның планетар ягулыгы ион булмыйча, фотон зарядтыр?— дип шикләнә калды инженерларның берсе.

— Ярдәмче двигательләрдәге кайтаргычларны күчереп куйсак, без аны төп двигательләрдә файдалана алабыз.

— Сез барысын да алдан ук уйлап куйгансыз, күрәсен,— дип, инженер да ризалашты.

— Ләкин бу авыр планета өстенә төшүнен яшәү өчен хәтәр-легә бар бит,— дип куйды Пур Хисс.— Бу дөм-караңгы дөнья турында уйлый башлауга ук чәчләр үрә тора.

— Андый куркыныч бар, әлбәттә. Әмма безнең хәлдә тәвәккәлләми чара юк.

— Бу планета ул кадәр үк начар да түгел. Тик менә корабны гына саклап калырга кирәк!

Эрг Ноор тизлекләренә тигезләүче приборның циферблатына күз төшереп алды да тиз генә пульт янына килде. Бер минут чамасы идарә пультының рычаглары, верньерлары алдында басып торды. Аның озын бармаклары пианино уйнагандай биешә иде. Менә ул иелеп, бөтенләй бөкрәеп калды, ә йөзе житдиләнгәннән-житдиләнә барды.

Низа Крит аның янына килеп, уң кулын учына алды, аннары үзенә шома янагына тигезде. Низаның янаклары дулкынланудан уттай яна иде. Эрг Ноор рәхмәт белдереп баш какты, аннары кызын күпереп торган чәчләрен сыйпады да тураеп басты. Сигналны тоташтыргач ул:

— Атмосфераның түбәнгә катлаулары аша үтеп, төшеп утыруга таба юл тотабыз!— диде.

Бөтен кораб буйлап ниндидер улаган тавышлар янгырап үтте, ә кешеләр үз бүлмәләренә кереп бикләнеп, йөзмә утыргычларына чумдылар.

Эрг Ноор пульт алдындагы люктан калкып чыккан йомшак эчле махсус креслога чумып утырды. Планетар двигательләр гөрелди башлау белән, звездолет, ярып үкерә-үкерә, аска, билгесез планетаның кыя тауларына, дингезләренә таба томырылды.

Локаторлар һәм инфракызыл кайтаргычлар астагы мәңгелек караңгылыкны кармалый башладылар. Биеклең шкаласының унбиш метр биеклегендә кызыл утлар яна иде. Сунда да, кара кояш жылысының да планета өстенә тәэсире көчле булганлыктан, биредә ун километрдан да биегрәк таулар булу ихтималы юк иде.

Беренче әйләнештә үк, көтелгән таулар урынында, Марстагы калкулыктарга караганда аз гына биегрәк түбәләр булуы беленде. Таулар ясый торган эчке процесслар монда я бөтенләйгә, я вакытлыча туктаган иде, күрәсен.

Эрг Ноор очу биеклеге чикли торган приборны ике мең метр турына күчереп куйды да куәтле прожекторларны кабызды. Аста искиткеч зур һәм дәһшәтле океан жәелеп ята иде. Кап-кара дулкыннары актарылып-актарылып киләләр дә, ярулары басылгандай булып, кире чигенәләр иде.

Биолог мангаендагы бөрчек-бөрчек тирен сөртеп алды да дулкыннардан кире кайткан яктылык нурларын махсус прибор белән тотарга итеп карады. Чагылыш тирбәлүләрен дә сизә торган шушы прибор ярдәмендә дингезнең тозлылыгын һәм минераллашу дәрәжәсен билгеләмәкче иде.

Ялтырап торган караңгылыкны тонык караңгылык алмаштырды — коры жир башланды. Прожекторлар бөркегән нурлар, аркылы-торкылы кисешеп, караңгылык стеналары арасындагы тар юлны айкый тордылар. Анда һич көтелмәгән төсләр килеп чыга — әле тоташ комнан торган саргылт жирләр, әле сөзәк кенә кыялар тезмәсенен яшькелт-соры өсте күренеп китә иде.

«Тантра», идарә итүче оста кулның ихтыярына буйсынып, материк өстеннән оча башлады.

Ниһаять, Эрг Ноор әлегә тигез урынны шәйләп алды. Бу тигезлек башка урыннарда караганда йөз метр чамасы биек булганлыктан, караңгылык дингезендәге су күтәрелешләренен, жидавылларның ана менеп житү ихтималы булмаска тиеш иде.

Сул як борттагы алгы локатор сигнал бирде. «Тантра» прожекторларын шул якка таба төбәде — планета өстөндә аермачык булып беренче класслы звездолет күренде. Аның иридий белән капланган борын өлеше прожектордан төшкән нурлар яктысында ялтырап, өр-яңа булып күренә иде. Кораб тирәсендә бернинди йорт-бина юк, ут юк — звездолет үз янына тагын бер иптәше килеп төшүгә бер дә исе китмичә, жансыз-сүнгән хәлдә утыра иде. Прожектор нурлары арырак күчте. Менә спираль сыман чыгыштылары булган зур бер диск күренде, прожекторның нурлары зәңгәр көзгә өстеннән чагылып кире кайтты. Диск берәз авышкан хәлдә кабыргасы белән ята, берәз өлеше кара туфракка кереп баткан. Башта диск артында ниндидер кыялар булып, арырак яңадан караңгылык башланып киткән сыман тоелды. Анда ниндидер текә ярмы, сөзәкләнәп киткән урынмы бар иде, ахры.

«Тантра»ның колак тондыргыч үкерүе бөтен корпусны дерселкетте. Эрг Ноорның звездолетка якынрак урынга төшсә килә

иде. Ул, төшкән урыннан мең метр радиусындагы зонада үлем куркынычы ихтимал дип, экипажны кисәтеп куйды. Планетар моторлар гөрелтесе хәтта кораб эчендә дә коточкыч булып яңгырый башлады, экраннарда кызган туфрак кисәкчекләреннән торган болыт пәйда булды. Корабның борын өлеше кинәт өскә күтәрелеп, койрык өлеше аска авыша башлады. Гидравлик шарнирлар кресло утыргычларын, тавыш-тынсыз салмак кына итеп, стеналарга перпендикуляр борып куйдылар.

Корпустан гаять зур терсәкле терәкләр чыкты. Алар, ят дөнья туфрагына беренче буларак килеп орыну вазифасын үз өсләренә алып, тырпаешып бастылар. «Тантра» бер этелеп, бер тартылып берәз калтыранып торды да, двигательләрен бөтенләй сүндереп тынып калды. Эрг Ноор, баш очына күчкән пульта күрелеп, терәвечләрне аера торган рычагны борды. Звездолет борын өлеше белән экрен генә төшә башлап, яңадан горизонталь хәленә кайтты. Кораб тәмам төшөп урнашты. Төшөп утыру моменты һәрвакыт кеше организмын тинтерәтә, астролетчиклар шактый гына вакыт урыннарыннан кузгалмыйча, аңнарын жыеп утырырга мәжбүр булалар иде.

Һәркем үз өстенә коточкыч авырлык басканын тойды: каты авырудан яңа гына терелгәндәй, көчкә-көчкә генә кыймылдыйлар иде. Шулай да тынгысыз биолог инде тыштагы һава пробасын алырга да өлгөргән.

— Һава сулау өчен яраклы,— диде ул.— Хәзер микроскоп ярдәмендә тикшереп карыйм!

— Кирәкмәс,— дип, Эрг Ноор креслосының беркеткечләрен чишеп жибәрде.— Скафандр кимичә корабтан чыгарга ярамый. Монда үтә куркыныч споралар, вируслар булачагы һичшиксез.

Чыгу юлындагы шлюзлы каютада алдан ук биологик скафандрлар һәм сикергеч жайланмалар эзерләп куелган иде. Кориш чыбыклардан эшләнеп, күн белән тышланган, авырлык көче зур булганда, йөрү өчен электр двигателе, пружиналары һәм амортизаторлары булган бу жайланмалар скафандр өстеннән киелә иде.

Галәм бушлыгында алты ел буе очып сәяхәт итеп йөргәннән соң, барысының да тизрәк туфрак өстенә басып карыйсы, аяк астында, чит-ят булса да, каты туфрак барлыгын тоясылары килә. Радио, прожекторлар һәм приборлар янында дежур торучылар өчен Кэй Бэр, Пур Хисс, Ингрид, врач Лума һәм ике инженер-механик звездолетта калырга тиеш булды.

Низа кулына шлемын тоткан килеш бер читтәрәк басып тора иде.

Эрг Ноор шлем түбәсендәге радиостанциясен тикшергән уңайда:

— Нилектән шикләнеп калдыгыз, Низа? Әйдәгез теге звездолетны тикшереп килик!— диде.

— Минме...— дип, ни әйтергә белми тукталып калды кыз.— Ул звездолет миңа күптән монда торадыр, инде кешеләре юктыр кебек тоела. Бу — тагын бер катастрофа, рәхимсез космосның тагын бер корбаны. Моңың котылгысыз икәнлеген аңлайым миңа аңлавын, әмма барыбер авыр... Бигрәк тә Зирдадан соң, «Аль-граб»тан соң...

— Бәлки, бу звездолетның үлеме безгә тормыш бирер,— дип сүзгә кушылды Пур Хисс. Ул кыска фокуслы күзәтү трубасын элеккечә үк дәм-караңгылыкта утырган корабка төзәп маташа иде.

Сигез сәяхәтче аралык камерага чыгып, туктап калдылар.

— Һаваны тоташтырыгыз!— дип команда бирде Эрг Ноор корабта калганнарغا. Аларны инде тавыш та, яктылык та үткәрми торган стена аерып тора иде.

Камерадагы басым уң атмосферага житеп, тыштагы басымнан артып киткәч кенә, гидравлик домкратлар эретеп ябыштырылгандай тыгыз ябылган ишекне этеп ачтылар. Һава басымы кешеләрне камерадаң чыгарып ук ташлады, шул ук вакытта басым көче камера эченә нинди дә булса зарарлы нәрсәләр үтеп керүгә ирек бирмәде. Ишек шап итеп кире ябылды. Проектордан яп-якты юл сузылды. Ә безнең тикшеренүчеләребез авыр гәүдәләрен көчкә күтәреп, пружиналы аяклары белән шул юлдан атлап киттеләр. Яктыртылган юлның теге башында зур кораб утырып тора иде. Километр ярым юл гадәттән тыш озын булып тоелды. Кара кояш чамасыз жылыткан тигезле-тигезсез туфрақ өстеннән алпан-тиллән атлап бару бик авыр иде.

Дымга туенган калын атмосфера катлавы аша күктәге йолдызлар үтә тонык, аксыл тап төсле булып кына күренә. Планетаның күгендә космос гүзәллегенең әсәре дә сизелми. Йолдызлардан килә торган кызгылт яктылык нурлары планета өстенә иңгән караңгылык янында бөтенләй көчсез иде.

Тирә-юньдәге өнсез караңгылык эчендә кораб аеруча калку булып күренә. Аның тышкы яктагы боразон-циркони́й лагы буялган калын катлавы урыны-урыны белән кубып төшкән. Күрәсәң, бу звездолет космосны озак вакытлар буена иңләп йөргән.

Эон Тал барлык телефоннардаң да ишетелерлек тавыш белән «аһ» итеп куйды да кулы белән кара тап булып ачылып торган ишеккә һәм аска төшерелгән кече күтәргечкә күрсәтте. Күтәр-

геч янында, корабның астында тырпаешып утырган нәрсәләр һичшиксез үсемлек булырга тиеш иде. Берәр метр озынлыгындагы юан сабак очларында читләре тешле тәгәрмәч сыман сырланган һиндидер кап-кара нәрсәләр утыра иде. Болары — яфракмы, чәчәкме булса кирәк. Бу кап-кара үсемлекләр урманы күнелгә шом сала. Ачылып торган ишек тагын да куркынычрак иде. Кеше кулы тимәгән үсемлек, ачык ишек — димәк, кешеләр күптәннән инде бу ишектән йөрми, Жирдән килгән бу кечкенә дөньяны ят дөньядан сакламыйлар иде.

Эрг Ноор, Эон һәм Низа күтәрткечкә кереп бастылар. Башлык рычагны борды. Жинелчә шыгырдап механизм эшли башлады, өчесен дә ишеге шыр ачык калган аралык камерага алып менде. Алар артыннан башкалар да күтәрелде. Эрг Ноор «Тантра»да калганнарға прожекторны сүндерүләрен үтенеп хәбәр итте. Шул арада алар карангылык упкынында калдылар, тимер йолдыз дөньясы исә үзенен кара планетасына Жирдән килеп төшкән тереклекне гүяки юк итәргә тели иде.

Шлемнары түбәсендәге фонарьларын кабыздылар. Аралык камерада кораб эченә керә торган ишек ябык, ләкин бикләнгән булып чыкты. Жинелчә этүгә ачылып та китте. Тикшеренүчеләр карангыда урта коридорга килеп керделәр. Звездолетның конструкциясе «Тантра»ныкыннан вак-төяк детальләр белән генә аерыла иде.

— Корабль моннан берничә дистә ел элек төзелгән, — диде Эрг Ноор. Үзе Низа янынарак килде.

Кыз ана таба борылды. Начальникның яртылаш яктыртылган йөзө шлем силиколы ²⁷ аша ничектер серле булып тоелды.

— Әллә бу... әллә бу... — дип, Эрг Ноор сүзеннән тотлыгып калды.

Микрофон барлыгын да оныткан Низа:

— «Парус» түгелме икән! — дип кычкырып жибәрде.

Барысы да ана таба борылып карадылар.

Алар корабның төп бүлмәсенә — китапханә-лабораториягә үтеп керделәр, аннары борын ягына таба, үзәк идарә постына киттеләр. Экспедиция башлыгы, үзенен скелет сыман киеме белән алпан-тилпән атлап, стеналарга бәрелә-сугыла, бүлү щиты янына килеп житте. Звездолетның яктырту системасы тоташтырылган булып чыкты, эмма ток юк иде. Карангы бүлмәләрдә тик фосфорлы күрсәткечләр генә яктырып тора иде. Эрг Ноор авария клеммасын эзләп тапты, шул чакны күзләренә чагылдырырлык булып ут кабынды. Күрәсен, ул күтәргечтә дә кабынды булса кирәк, ник дисәң, шлемнарға куелган телефоннан Пур Хисс

тавышы ишетелде: ул корабтагы хэллэр белән кызыксына иде. Ана геолог жавап бирде, чөнки Эрг Ноор үзәк постның ишек төбендә хәрәкәтсез катып калган иде. Ул караган якка карауга ук Низа хәйран калды: өстә, алгы экраннар арасында, Жир телендә һәм Бөөк Божра коды белән «Парус» дип язылган иде. Түбәндәрәк, сызык астында Жирнең Галактикадагы позывнойлары һәм Кояш системасының координатлары бар иде.

Моннан сиксән ел элек югалган звездолет әлегә кадәр бөтенләй билгеле булмаган, күпме вакытлар буге тик карангы бер болыт дип кенә йөртөлгән кара кояш системасыннан табылды.

Звездолетның барча бүлмәләрен карап чыксалар да, кешеләренә кая киткәнлеген ачыкый алмадылар. Кислород резервуарлары бушамаган, су һәм азык запаслары тагын берничә елга житәрлек, әмма бер жирдә дә «Парус» экипажының эзе юк иде.

Коридорларда, үзәк постта һәм китапханәдә урыны-урыны белән кара төстәге ниндидер сәер таплар очрый. Китапханәнең идәнәндә дә шундый тап бар. Бу тап идәнгә ниндидер сыеклык түгеләп, ул кибүдән хасыйл булган катлы-катлы элпә сыман иде. Койрык өлешендәге машина постында, арткы бүлмәнең ачык ишеге турында өзелгән чыбыклар асылынып тора, ә суыткычларның фосфорлы бронзадан эшләнгән баганалары нык кына кәкрәйгән. Нигездә кораб үзе төп-төзек булганга, бары тик каты бәрелүдән генә булырдай мондый зарарлануның нидән килеп чыгуы һич тә аңлашылмый иде. Тикшеренүчеләр хәлдән тайганчы эзләнсәләр дә «Парус» экипажының нилектән һәлак булып юкка чыгу сәбәпләрен таба алмадылар.

Аның каравы, эзләнә торгач, гаять мөһим булган икенче бер табышка юлыктылар: корабта сакланып калган анамезон һәм планетар ион заряды запасы «Тантра»ның бу авыр планетадан күтәреләп китеп, Жиргә кайтып төшәренә житәрлек иде.

Шундук «Тантра»га тапшырылган бу хәбәр тимер йолдыз эсирлегенә килеп эләккән кешеләрнең күнелләрендә туган өметсезлек тойгысын юкка чыгарды. Жиргә хәбәр жиберү эше белән мәшәкәтләнәп торасы калмады. Аның каравы, алда анамезон контейнерларын күчерү эше тора, бу — коточкыч зур эш иде. Болай да авыр исәпләнгән бу эш биредә — авырлык Жирдәгегә караганда өч тапкыр диярлек артыграк булган планета шартларында — аеруча зур осталык һәм зирәкле таләп итә иде. Әмма Божра эпохасы кешеләре мондый авырлыктан курыкмыйлар, хәтта әле киресенчә, моңа сөенәләр генә иде.

Биолог үзәк посттагы магнитофоннан очыш көндәлегенә язылган катушкаларны алды. Эрг Ноор белән геолог зур сейфның

герметик ишеген ачтылар. Анда «Парус» экспедициясе жыйган мәғлүматлар саклана иде. Алып кайтырдай йөк шактый булып чыкты: фотон-магнит фильмнарның күпләгән төргәкләре, көндәлекләр, астрономик күзәтү һәм исәпләү мәғлүматлары бар иде монда. Үзләре дә тикшеренүче буларак, экспедиция членнары бу кадәр кыйммәтле байлыкны бер генә минутка да үзләреннән калдырасы ытмәделәр.

Арым, хәлдән таеп кайтканнан соң, «Тантра»ның китапханә бүлмәсендә ут йотардай булып көтеп торган иптәшләре белән очраштылар. Гадәтләнгән обстановкада, якты ут янып торган жайлы өстәл янында утырганда, тирә-юньдәге кабер караңгылыгы да, әлегә үлек звездолет та төнлә күргән куркыныч төш кебек кенә булып калды. Тик һәркемне бу шомлы планетадагы коточкыч зур тарту көче, ул көч тәэсиренә бер генә минутка да тукталып тормавы изә — һәрберсе жыймылдаган-хәрәкәтләнгән сәен, теге я бу жире авыртудан сызланып, кашларын жыерып куя иде. Зур тәжрибәң булмаса, гәүдәң хәрәкәтләрен корыч жайланма хәрәкәтенә туры китерү дә бик авыр икән. Шунлыктан, йөргән чакта этеләп-төртеләп, бәреләп-сугылып бетәсең. Хәтта энә шул кыска гына сәяхәттән дә кешеләр шактый ук ватылып кайтылар. Геолог Бина Ледның мие жиңелчә генә селкенгән, ахры. Ләкин ул да кораб көндәлегенә соңгы катушкасын тыңлап бетергәнгә кадәр китмәскә булды, башын игән хәлдә чигәләрен уауа өстәл янында утыра бирде. Шомлы планетага килеп төшөп һәлак булган корабта сиксән ел буена сакланган бу язмада Низа әллә нинди коточкыч нәрсәләр бардыр дип көтте. Ул өзгәләненп ярдәм сорап кычкырган тавышлар, сызланып ыңгырашулар, йөрәк әрнеткеч хушлашу авазлары ишеткәндәй булды. Аппараттан тыныч кына яңгыравык тавыш ишетелә башлауга, ул калтыранып куйды. Хәтта йолдызара очышларга кагылышлы мәсьәләләрдә иң мәғлүматлы кеше булган Эрг Ноор да «Парус» экипажыннан берәүне дә белми иде. Экипажы фәкать яшьләрдән генә тупланган бу звездолет, тиндәшсез батырлык кирәк булган әлегә рейсына, ягъни Вегага сәяхәткә киткәндә, кешеләре турында Йолдызара очышлар Советына фильм да тапшырмыйча киткән.

Таныш булмаган тавыш Жиргә жибәрелгән соңгы хәбәрдән соң жиде ай үткәч булган вакыйгалар турында сөйли башлады. «Парус» үзе моңа кадәр чирек гасыр элек, Вега системасы читендәге космик боз поясы аша үткәндә үк зарарланган булган. Койрык өлешендәге тишекне ямап, сәяхәтне дәвам иттергәннәр. Әмма шуннан соң моторларны саклау мәйданының көйләнеш тө-

гәлләге бозылган. Егерме елга сузылган көрәштән соң двигателләрне туктатырга туры килгән. Тагын биш ел буге «Парус» инерция буенча очып йөргән, аннары ул, курсның төгәл булмавы сәбәпле, бер читкә тайпылган. Шул чакта беренче хәбәрне жи-бәргәннәр. Икенче тапкыр хәбәр жи-бәрергә жыенганда гына, звездолет тимер йолдыз системасына килеп кергән. Аннары ул «Тантра» кичергән хәлне үк кичергән. Аерма тик шунда, йөрткөч моторлары булмаганлыктан, бер тормозлаганнан соң, ул янадан күтәрелеп очып китә алмаган. Ул — планетаның иярчене булып та кала алмаган, чөнки аның койрык өлешендәге тизләнеш моторлары да, анемезон моторлары кебек үк, яраксыз хәлгә килгән булган. «Парус» дингездән ерак түгел әлеге тигезлеккә уңышлы гына төшөп утырган. Аның экипажы өч төрле бурычны хәл итүгә — двигательләрне ремонтлап карауга, жиргә хәбәр жи-бәрү хәзерлегенә, билгесез планетаны өйрәнү эшенә керешкән. Ракета башнясын жыеп бетерергә дә өлгөрмәгәннәр, нилектәндер бер-бер артлы кешеләре югала башлаган. Эзләргә кеше жи-бәреп караганнар — алары да әйләнеп кайтмаган. Планетаны тикшерү эшләре туктатылган, башня кору өчен корабтан бергәләп кенә чыгып йөри башлаганнар. Авырлык көче тәэсиреннән һәм чамасыз авыр эштән арыган чакларда озак вакытлар буге кораб өченә кереп бикләнеп утырырга туры килгән. Ракетаны тизрәк жи-бәрү мәшәкате белән мавыгып, алар хәтта «Парус»тан ерак та түгел утырган диск рәвешендәге ят звездолетны да тикшереп карамаганнар. Анысы исә монда күптәннән килеп төшкән булган, күрәсәң.

Низаның башына кылт итеп: «Әллә шул дискмы?» дигән уй килде. Аның күзләре Эрг Ноор күзләре белән очрашты, башлыгы аның уен аңлап, башын кагып куйды. «Парус»ның ундүрт кешелек экипажыннан тора-бара сизгезе генә исән калган. Шулурында көндәлек өч көн чамасы өзелеп торды, шуннан соң сөйләүне яшә кенә бер хатын-кыз тавышы дәвам иттерде.

«Бүген, Божраның өч йөз егерме өченче елы, жиденче ае, уникенче көнендә, без, калганнарыбыз, тапшыргыч ракета әзерләүне төгәлләдек. Иртәгә бу вакытта...»

Кэй Бэр чорнала барган тасма читендәге сәгать күрсәткеч шкалага карап алды — «Парус» вакыты белән иртәнге сәгать биш, ә бу планета вакыты белән күпмедер, анысын кем белгән...

«Без бик ышанычлы исәпләп жи-бәрәбез...— Шунда тавыш өзелеп калды, аннары тагын ишетелә башлады, ләкин бу юлы инде, сөйләүче кеше алгычтан читкә борылгандай, тавышы тоныграк, зәгыйфьрәк булып чыга иде.— Тоташтырам! Тагын!...».

Прибор тынып калды, мәгәр тасма чорналуында дәвам итте. Тыңлап торучылар тәшвишләнеп бер-берсенә карашып алдылар.

— Нидер булган!— дип, Ингрид Дитра сүз башлады.

Магнитофоннан ашыгыч әйтелгән өзек-өзек сүзләр агыла башлады: «Икесе котылды... Лаик сикереп менәргә өлгерә алмады... күтәрткеч... беренче ишекне яба алмаганнар, тик икенчесен генә яптылар! Механик Сах Ктон двигательләргә таба шуышып китте... планетар двигательләр белән бәрдермәкче... Ярсу һәм куркудан башка берниләре юк! Әйе, юк нәрсә...»

Тасма берникадәр вакыт тавышсыз гына әйләнде дә, шул ук тавыш яңадан сөйли башлады.

«Ктон өлгерә алмады бугай. Мин берүзем, шулай да уйлап таптым.— Тавыш ныгый төшеп, зур көч белән яңгырады:— Башлаганга кадәр кисәтеп әйтәм: туганнар, әгәр сез «Парус»ны тапсагыз, беркайчан да корабтан чыгып китмәгез».

Сөйләүче кыз тирән итеп бер көрсенеп куйды да үзалдына әйткәндәй тын гына итеп:

«Ктонның хәлен белергә кирәк. Әйләнеп килгәч, бәйнә-бәйнә аңлатырмын...» — диде.

Магнитофон чырт итте дә, тасмасы, катушка беткәнгә кадәр, тагын бер егерме минут буена тавышсыз гына әйләнде. Әмма тыңлаучылар юкка гына көттеләр булып чыкты — әлеге кызга яңадан бернәрсәне дә бәйнә-бәйнә аңлатырга насыйп булмады, аңа шулай ук әйләнеп кайтырга да насыйп булмагандыр, күрәсен.

Эрг Ноор аппаратны сүндереп, үзенә иптәшләренә мөрәжәгать итте:

— Безне һәлакәткә очраган иптәшләребез коткара. Аларның көчле кулын тоясызмы?! Корабта анамезон калган. Хәзер без монда сагалап торган үлем куркынычыннан да хәбәрдарбыз! Нинди нәрсәдер ул, мин анысын белмим. Мөгаен, ул — ят тереклек ияседер. Әгәр дә ул космик көч яисә стихия булса, кешеләрне генә үтереп калмас иде — корабны да зарарлаган булыр иде! Шушындый ярдәм алып та без котыла алмасак, «Парус»ның һәм үзебезнең ачышларны Жиргә алып кайтып житкерә алмасак, безгә оят булыр. Һәлак булганнарның бөөк хезмәтләре, аларның космос белән ярты гасырлык көрәшләре әрәм булмасын.

— Корабтан чыкмыйча торып, сез ничөк итеп ягулык булдырмакчы буласыз соң?— дип сорады Кэй Бэр.

— Нишләп корабтан чыкмыйча булсын? Сез үзегез белеп торасыз, чыкмыйча мөмкин түгел. Безгә чыгарга, тышкы якта

эшлэргэ туры килэчэк. Эмма без — кисәтелгән, шулай булгач, саклану чаралары күрербез...

— Әйе, — диде биолог Эон Тал, — эшли торган урынны саклану чаралары белән әйләндереп алабыз — барраж корабыз.

— Эш урынын гына түгел, ике кораб арасындагы юлны да! — диде Пур Хисс.

— Билгеле! Нинди куркыныч янаганын белмәгәч, без барражны ике катлы итеп ясыйбыз: бер катына нур, икенчесенә ток жибәрәбез. Чыбыклар үткәреп, юлның буеннан-буена яктылык коридоры ясыйбыз. «Парус» артында файдаланылмаган ракета тора, андагы энергия эшәбезне бетергәнгә кадәр житәчэк.

Бина Ледның башы шык итеп өстәлгә бәрелде. Врач белән икенче астроном, авырлык көчен жиңеп, һушсыз калган иптәшләрә янына килделәр.

— Менә бит, ә! — дип куйды Лума Ласви. — Мие селкенгән һәм артык киеренкелектән хәле киткән. Булышыгыз әле, зинһар, Бинаны урынына илтөп салыйк.

Эгәр дә механик Тарон роботның автомат арбасын жайлаштыру эмәлен тапмаган булса, шушы гади генә эш тә әллә никадәр вакытны алыр иде. Йөрөп кайтучыларның сигезен дә шул арбага салып үз урыннарына илтөп куйдылар — инде ял итәргә бик вакыт, югыйсә, яңа шартларга күнекмәгән кешеләрнең, артык күп көч түгөп, авырып китүе ихтимал — экспедициянең авыр моментында һәр кеше алыштыргысыз иде.

Озакламый бер-берсенә тагылган ике автомат арба звездолетлар арасындагы юлны тигезләү эшенә кереште. Билгеләнгән юлның ике ягы буйлап юан кабельләр сузылды. Ике звездолет янына да калын силикобор²⁸ кабиналы күзәтү башнялары куелды. Анда күзәтчеләр утыра. Алар әледән-әле пульсацион камералардан юл өстенә үтергеч нурлар өермәсе жибәрөп торалар. Эш барышында көчле прожекторларның уты бер генә секундка да сүнөп тормады. «Парус» килеңдагы иң зур люкны ачтылар, бүлемнәрен сүтеп алдылар да арбага төшерү өчен анимезон тутырылган дүрт контейнер һәм ион зарядлы утыз цилиндр әзерләп куйдылар. Аларны «Тантра»га төяү исә тагын да катлаулырак эш иде. Үле «Парус»ны ачкан кебек звездолетны ачарга ярамый, чөнки корабка ят дөньяның үтергеч микроблары керөп тулуы бар. Шуңа күрә башта люкны әзерләп, эчке бүлемнәрен ачтылар, «Парус»тагы баллоннарга тутырган сыек һава запасларын шунда күчәрделәр. Уйланылган план буенча, люкны ачып контейнерларны төяп бетергәнгә кадәр, кабул итү бүлмәсен кысылган һаваның көчле агымы белән өзлексез өрдөр-

теп торырга кирәк иде. Моннан тыш тагын корабны көчле нурлар ташкыны белән баштанаяк киртәләп алырга кирәк иде.

Корыч жайланмалар киеп эшләүгә кешеләр экренләп күнөгә бардылар, өчлөтә диярлек артык булган авырлык көченә ияләшә төштеләр. Кораб төшөп утыргач та кичерелгән чамасыз сөяк сызлаулар кимегәндәй булды.

Жир исәбе белән берничә көн үттө. Серле «зат» күренмәде. Ләкин тирә-юньдәге һава температурасы кинәт кенә төшә башлады. Сәгать саен көчәя барган өөрмә купты. Бу — кара кояшның баюы иде: звездолетлар төшөп утырган материк «төн» ягына авыша башлады. Конвекцион тоklar, океаннан кайтарылган жылылык һәм атмосфераның калын булуы аркасында, суыну бик кискен булмады, шулай да планета «төнөнөң» уртасында каты салкын төштө. Эшлөгәндә скафандрларның жылыткычларын тоташтырып эшләргә туры килде. Беренче контейнерны «Парус» тан төшереп «Тантра»га китереп житкергәндә, кояш «чыгышында» кояш баегандагыга караганда да көчлерәк булган яңа давыл купты. Температура бик тиз нульдән өскә күтәрелде, тыгыз һава дулкыннары галәмәт күп дым алып килде — яшен яшьнәп, күкләр күкрәде. Хәтта звездолет давылдан калтырана башлады. Кешеләрнең бөтен игътибары контейнерны «Тантра»ның киле астына урнаштыруга юнәлтелгән иде. Давылның дөһшәтле улавы көчәйгәннән-көчәя барып, яссы таулык өстендә жирдәге торнадо өөрмәсенә охшаган багана сыман куркыныч өөрмәләр бөтерелде. Яктылык төшкән жирдә кар һәм тузаннан гыйбарәт булган өөрмә баганасы күтәрелде, аның очлы түбәсе кара-кучкыл булып торган күк гөмбәзенә кадәр үк сузылган иде. Давыл басымына чыдый алмыйча, югары вольтлы ток чыбыклары өзелде, божра-божра булып бөтерелгән тимер чыбык очлары, бер-берсенә тиеп житеп, зәңгәрсү утлар чәчеп алалар иде. «Парус» янындагы прожекторның саргылт уты жил өрөп сүндергәндәй сүнде.

Эрг Ноор эшне туктатып корабка жыелырга боерык бирде.

Геолог Бина Лед силикобор башнядагы зәгыйфь утка күрсәтеп:

— Анда күзәтүче калды бит!— дип кычкырып жибәрде.

— Беләм, анда Низа, мин хәзер үзем шунда китәм,— дип жавап бирде экспедиция башлыгы.

— Ток өзелде, теге «зат» көчен күрсәтә башлар,— дип, Бина аңа каршы төштө.

— Әгәр бу өөрмә безгә тәэсир итә икән — ул, һичшиксез, әлегә «зат»ка да тәэсир итәргә тиеш. Өөрмә тынмый торып,

безгә куркыныч янамаячак дип уйлыйм. Хәзер мин шулкадәр авыр — әгәр жиргә ятып шуышсам, мине өөрмә алып китә алмаячак. Күптән инде минем, башняга менеп, әлегә «зат»ны сагалап торасым килә иде.

— Мин дә барыйм әле сезнең белән?— дип, аның янына биолог килеп житте.

— Әйдәгез, тик сез генә, башка берәү дә бармый. Сезгә кирәк бу.

Таш ярыкларына, түмгәкләргә ябышып, өөрмә баганаларының юлына эләкмәскә тырышып, бик озак шуыштылар. Өөрмә аларны, жирдән йолкып алып, тәгәрәтеп алып китәргә итә иде. Хәтта Эонны алып та китә язды — ул тәгәри үк башлады. Ярый Эрг Ноор тотып калды — иптәшенең өстенә ятты да тырнаклы перчаткалары белән зур гына бер ташка ябышты.

Низа башня люгын ачты, шуышып килүчеләр чиратлашып кысыла-кысыла эчкә керделәр. Монда жылы да, тыныч та иде. Башня үз урынында нык утыра, аны, өөрмәләр булырын алдан күреп, бик ышанычлы итеп беркеткәннәр иде.

Бөдрә чәчле астронавигатор иптәшләре килү сөөнеченнән нишләргә белмәде. Дөрөсөн генә әйткәндә, чит-ят планетада өөрмә эчендә берүзе калып тәүлек уздырулары бик үк ансат булмас иде.

Эрг Ноор исән-сау килеп житүләре турында «Тантра»га хәбәр итте. Шуннан соң корабның прожекторы сүнде. Хәзер бу дәһшәтле караңгылыкта башня эчендәгә зәгыйфь-ут кына жемелдәп яна иде. Давыл котырудан, күкләр күкрәп яшен яшынәүдән һәм карлы-балчыклы өөрмә баганалары бөтерелеп йөрүдән планета өсте тетрәнә иде. Низа, реостатка аркасын терәп, әйләнмә урындыкка утырган. Башлык белән биолог аның аяк очына, башня нигезенең божрадай чыгып торган жиренә утырдылар. Скафандрларын кигәч бик юанаеп, бөтен урынны биләп торалар иде.

— Йоклап алырга тәкъдим итәм,— диде Эрг Ноор телефоннан экрен генә.— Караңгы таң атканчы әле уника сәгәтьләп вакыт бар, шунда гына өөрмә туктап, һава жылыначак.

Иптәшләре бик теләп риза булдылар. Өчләтә авырлык баскан, корыч жайланма кыскан скафандр эчендә интегеп килгән кешеләр өөрмәдән дерелдәп торган тар гына башня эчендә йокыга да киттеләр. Кеше организмында төрле шартларга яраклашу, төрле кыенлыктарга каршы тору сәләте бик көчле иде.

Вакыт-вакыт Низа уяна да, «Тантра»дагы дежурныйга юаткыч мәгълүматлар тапшырып, тагын йокыга китә. Өөрмә сизе-

лерлек кимеде, селкенү басылды. Хәзер инде теге «зат»ның килеп чыгуы да ихтимал иде. Башнядагы күзәтчеләр игътибар пилюлясы эчтеләр, ул йончыган, талчыккан нервларны уятып жиберү өчен кирәк иде.

Низа сабырсызланып:

— Теге ят звездолет миңа тынгылык бирми,— диде.— Шулкадәр беләсем килә: кемнәр икән «алар», каян, ничек килеп эләккәннәр икән монда...

— Минем дә беләсем килә,— диде Эрг Ноор.— Тимер йолдызлар турында, аларның звездолетларны үз тозакларына эләктерә торган планеталары турында Бөөк Божра тапшыруларында күптәннән бирле сөйләнелә иде инде. Галактиканың тереклек ияләре ешрак очрый торган өлкәләрендә, кораблар элегрәк тә, ешрак та очып килгәләгән урыннарда звездолетлар төшөп һәлак булган планеталар аз түгел. Аларга төшөп ничәмә-ничә кораб юкка чыккандыр! Күпме жан тетрәткеч нәрсәләр сөйләнми алар турында! Бу сөйләүләр хәзер космос киңлекләрен яулауның иң авыр сәхифәләре турындагы шомлы риваятьләр генә булып калганнар. Бу планетада, бәлки, әле тагы да борынгырак звездолетлар бардыр? Хәер, тереклек ияләре аз очрый торган планетага өч кораб килеп төшү — бик сирәк була торган нәрсә. Безнең Қояш системасына якин өлкәләрдә монарчы әле тимер йолдыз барлыгы билгеле түгел иде — без беренчесен ачтык.

— Диск сыман звездолетны тикшерергә кирәк булыр дип уйлыйсызмы сез?— дип сорады биолог.

— Ичшиксез! Мондый мөмкинлекне бер галим дә кулдан ычкындырмас иде. Тереклек ияләре булган күрше өлкәләрдә диск сыман звездолетларның төшкәне юк. Бу, мөгаен, төзәтелмәслек булып ватылганнан яки экипажы һәлак булганнан соң Галактикада меңнәрчә еллар буена сәяхәт итеп йөргән звездолеттыр. Бәлки, ул корабтагы материалларны алып өйрәнгәч, Божра буйлап бирелә торган күп кенә тапшыруларны аңлап житкерербез. Формасы да бик сәер аның — диск сыман спираль, ян-яннары да бик нык чыгып тора. «Парус»тагы ягулыкны ташып бетергәч, шуның белән шөгыйльләнербез — хәзергә бер генә кешене дә эштән бүләргә ярамый.

— Ә «Парус»ны берничә сәгать эчендә тикшереп чыктык бит...

— Мин ул дискны стереотелескоптан карадым. Ул бикле, бер жирендә бернинди ишек-фәлән күренми. Жирдәге бөтен табигать көчләреннән дә гайрәтләрәк көчләргә каршы торырдай итеп ясалган космик корабның эченә керү жиңел эш түгел. Сез

менә бикле «Тантра»ның эченә керергә маташып карагыз — аның эчке яктагы кристалга әйләндерелгән металл бронясы аша, өскә боразон тышчасы аша үтеп карагыз — крепость алудан да кыенрак эш ул. Ә инде кораб бөтенләй таныш булмыйча, төзелеш принциплары билгеле түгел икән — бу эш тагын да авыррак. Шулай да, без бу мәсьәләне чишәргә тырышып карарбыз.

— Ә «Парус»тан табылган нәрсәләргә кайчан карыйбыз? — дип сорады Низа. — Тапшыруда сүз барган гүзәл дөньялар турында искиткеч яңа хәбәрләр булырга тиеш анда.

Телефоннан рәхәт итеп көлгән тавыш ишетелде.

— Мин үзем дә сабырымны көчкә тыеп торам. Чөнки мин — бала чактан ук Вегага очу белән хыялланган кеше. Шулай да, без аларны кайтырга чыккач карарбыз, юлда безнең вакыт жигерлек булачак. Иң элек — бу дөм-караңгыдан, әүвәлгеләр теле белән әйтсәк, бу жәһәннәм базыннан чыгарга кирәк. «Парус»тагы тикшеренүчеләр башка планеталарга төшмәгәннәр. Төшкән булсалар, без корабның коллекция кладовойларынан бик күп әйбер табар идек. Исегездәдер, без бит жентекләп карадык — шулай да фильмнар, үлчәүләр, рәсемнәр аңлатмасы, һава пробасы һәм шартлау юлы белән алынган тузан баллоннарыннан башка нәрсә күрмәдек...

Эрг Ноор, тынып калып, тышка колак салды. Давыл тынган иде булса кирәк, хәтта үтә сизгер микрофонда да жил тавышы ишетелмәде. Тышта ниндидер кыштырдаган тавыш ишетелде.

Башлык кул ишарәсе ясады, ә Низа аны шундук аңлап алып, утны сүндерде. Инфракызыл нурлар тәэсиреннән кызган башня эчендә шундый караңгы булып китте, әйтерсەң лә, башня океан төбөндә утыра иде. Үтә күренмәле силикобор стена аша ниндидер көрәнсу утлар кабынып-кабынып киткәне аермачык булып күренде. Утлар кабына да, берәр секунд нур чәчеп торганнан соң, яңадан сүнә, аннары тагын кабыналар. Ул утлар бер-бер артлы тезелеп килеп, бормаланып бөтерелә-бөтерелә, башня кабинасының алмаздай каты стенасының тышкы ягына тиеп, тавышсыз гына шуып үтәләр. Башня эчендәгеләрнең кинәт күзләре ачыта башлады, тәннәренә эре нерв тупланган урыннары сызланарга тотынды, әйтерсәң лә, әлегә коңгырт утлардан таралган кыска нурлар нерв күзәнәкләренә кереп кадала иде.

Эрг Ноор пышылдап кына Низага дәште:

— Низа, регуляторны бөтен көченә куегыз да кинәт яктылык бирегез.

Башняда гөлт итеп зәңгәрсу якты ут кабынды. Күзләре чагылган кешеләр берни дә диярлек күрә алмадылар. Хәер, Эон

белән Низа башняның уң ягындагы бер кара шәүләнең кинәт кенә юкка чыкмавын, ә бәлки тырпаешып торган ниндидер кармавычлары булган жан ияседәй жәелеп ятуын искәреп калдылар. Әллә, юкса, шулай булып тоелды гынамы? Бу «зат» яшен тизлегә белән кармавычларын жыештырып алды да, караңгылык эченә ялт итеп кереп тә китте. Эрг Ноор үзе берни күрми калды, әмма ике иптәшенең кинәттән сискәнеп китүенә ышанмый да булдыра алмады.

— Бәлки, бу шәүлә генә булгандыр?— дигән булды Низа, аптырап.— Берәр төрле энергия заряды тирәсендәге куе караңгылык шәүләсә түгелме икән? Андый шәүләләр яшен яшынәгән чакта безнең Жирдә дә була бит. Монда бөтен нәрсә кара төстә, шулай булгач, яшене дә карадыр.

— Сезнең фикерегез матур, тик аның дәрәслеге ни дәрәжәдәдер?— дип, Эрг Ноор аңа каршы төште.— Беренчедән, бу «зат» безнең ит исенә сусап аермачык һөжүм итте. «Парус» кешеләрен шушы «зат» үземе, аның токымыннан булган башкаларымы юк иткән булырга тиеш. Әгәр дә алар оешкан төстә үзләренә кирәк юнәлештә хәрәкәт итеп, житмәсә үзләренә ниндидер энергия туплап, аны бүлеп чыгара алалар икән,— ул чагында, әлбәттә, аларны өрәк дип уйлау мөмкин түгел. Ул — һичшиксез терек матдә токымы. Һәм ул безне кабып йотарга жыена!

Начальник фикеренә биолог та кушылды:

— Миңа калса, бу караңгы планетада безнең күзләр спектрның жылылык өлешендәге инфракызыл нурларны тоймый, шул сәбәпле монда безнең өчен генә караңгы. Ә башка төрле нурлар — әйтик, сары һәм зәңгәр нурлар — әлегә «зат»ларга бик көчле тәэсир ясарга тиеш. Аларның сизгерлегә шундый зур — «Парус» кешеләре, һөжүм итү урынын гына яктыртып, берни дә күрергә өлгерә алмый калганнардыр... Ә күргәч, инде эш үткән булган, үлеп ятучылар берни дә сөйли алмаганнардыр...

— Бу «зат»ның якын килүе бик яман булса да, тагы бер тапкыр сынап карыйк.

Низа утны сүндерде, өчесе дә, күзгә төртсән күренмәслек караңгыда калып, теге жан иясенең килгәнен көтә башладылар.

— Нәрсә белән коралланган икән ул? Нилектән аның якынаюы башня стенасы аша, скафандр аша сизелә икән?— дип сораулар яудырырга тотынды биолог.— Икенче бер энергия төре микән?

— Энергия төрләре бик аз бит, ә бу, һичшиксез, энергиянең электрлы-магнитлы төредер. Әмма аның рәвешләре бик күп төрле була. Бу жан иясендә безнең нерв системасына тәэсир итә

торган корал булырга тиеш. Шундый капшавычның шәрә тәнгә кагылуы ничек булачагын күз алдыгызга китереп карагыз әле!

Эрг Ноор калтыранып китте, Низа Крит исә, өч яклап урап килгән коңгырт утлар чылбырын күреп, дерелди үк башлады.

— Бу «зат» берүзе генә түгел!— диде Эон.— Башняга кагылдырмаска кирәктер.

— Дөрөс әйтәсез. Әйдәгез, һәрберебез яктыга артыбыз белән әйләник тә, үз ягыбызга гына карыйк. Низа, утны яндырыгыз!

Бу юлы тикшеренүчеләрнең һәрберсе аерым детальләрне күреп калырга өлгерделәр, аннары, шуларның барысын бергә жыйгач, әлеге «зат»ны тулаем күз алдына китерергә мөмкин булды. Жир өстеннән артык күтәрелмичә, чуктай күп аяклары белән йөрүче бу «зат» гигант зурлыктагы яссы медузага охшаган иде. Гәүдәсенә караганда артык зур булмаган берничә капшавычы бар. Аларның озынлыгы берәр метр чамасы булып. Гәүдәсенә очлаеп килгән почмакларында тагын икешәр капшавыч жилферди. Болары тегеләренә караганда шактый озын. Капшавычларның гәүдәгә тоташкан жирендә биолог бик зур куыклар булуын күреп калган. Бу куыклар эчке яктан яктырып, капшавыч буйлап йолдыздай кабынып-кабынып киткән яктылык жибәргән сыман булып күренәләр икән.

Кинәт төп корабтан Ингридның хәвефле-кайгыртучан тавышы яңгырады:

— Нишләп сез утыгызны бер кабызасыз да бер сүндерәсез? Ярдәм кирәкме әллә? Давыл тынды, без эшкә башларга торабыз. Хәзер сезгә ярдәмгә барабыз.

— Уйламагыз да!— диде бик катгый итеп Эрг Ноор.— Безнең алда хәзер бик зур куркыныч тора. Бөтенесен дә чакырыгыз әле!

Эрг Ноор аларга дәншәтле медузалар турында сөйләде. Кинәшәп алганнан соң, алар планетар двигателенә беркадәр өлешен арбага салып сузмакчы булдылар. Өчәр йөз метр озынлыктагы ут ташкыннары юл өстендәгә бөтен нәрсәне кырып-себереп, ташлы тигезлек өстенә омтылдылар. Ярты сәгать дигәндә, инде кешеләр давил өзгәләп бетергән кабельләрне ялгыйлар иде. Саклану чаралары яңадан төзәтелде. Анамезонны планета төне житкәнче төяп бетерү кирәклегә ачык иде. Гадәттән тыш көчкү бәрабәренә бу эш эшләнеп бетте. Хәлдән тайган кешеләр, ишекләрен ныгытып ябып, звездолетның бирешмәс бронясы эченә кереп урнаштылар. Звездолетның дерелдәнүенә тыныч кына колак салып утыра бирделәр. Микрофоннардан исә тышта да-

вылның төрселдәве, котырынып улавы ишетелеп тора, аның саен инде караңгылык көчләрә үтеп керә алмый торган бу якты дөнья кысан булса да рәхәт иде, аның саен иплерәк, уңайрак булып тоела иде.

Ингрид белән Лума стереоэкранны ачып куйдылар. Фильм бик уңышлы сайланган булып чыкты. Китапханә бүлмәсендә утыручыларның аяк очында Һинд океанының зәңгәр дулкыннары уйный башлады. Су спортының барлык төрләрә буенча дөнья чемпионаты — Посейдон уены бара иде. Божра эпохасындагы кешеләр, борынгы заманда диңгез буенда яшәгән кешеләр кебек үк, диңгез белән дус иде. Жил йөртә торган саллар, моторлы такталар белән йөзү, чуму, сикерү, жыр, көлү, тантаналы финал музыкасы...

Низа янәшәсендә утырган биологка таба иелде. Ә биолог исә тирән уйга чумып, күңеле белән чиксез еракларга, туган планетасының бәрәкәтле табигате кочагына кайтып киткән иде.

— Мондый ярышларга катнашканыгыз булдымы сезнең, Эон?

Биолог, кызының ни сөйләгәннен аңламыйча, берәз карап торды.

— Ә. мондыйларны әйтәсезме? Юк, бер дә катнашканым булмады. Уйларыма бирелеп аңламый да торам икән тагы.

— Ник, уегызда шул ярышлар түгел идемени?— дип, кыз экранга күрсәтте.— Бу караңгылык дөньясында, давыл вакытында, әлеге электрлы кара медузаларны күргәннән соң үзебезнең дөньяның гүзәллеген аеруча тирән тоясың. Шулай бит?

— Шулай, билгеле. Шундый медузаны кулга төшерү теләге аның саен көчәя бара. Менә шул турыда баш вата идем.

Низа Крит биологтан читкә борылды. Аның күзләре елмаеп карап торган Эрг Ноор белән очраштылар.

— Сез дә шул кара дәмшәтне ничек тоту турында уйлана идегезме?— дип сорады ул, шаяртып.

— Юк, мин диск-звездолетны тикшерү турында уйлый идем.

Башлык күзләрендәге шаян очкыннар Низаны бөтенләй ачуландыра язды.

— Борын заманда ирләрнең ни өчен сугыш белән шөгыльләнүләре хәзер аңлашыла миңа! Моңарчы мин моны сезнең... көчле саналган халыкның мактануы дип кенә исәпли идем.

— Юк, безнең борынгы психологиябезне берәз аңласагыз да, бик үк хаклы түгел сез. Минем шулай инде: үз планетам гүзәлрәк булган саен, аны ныграк яраткан саен, аңа шулкадәр күбрәк хезмәт итәсем дә килә. Бакчалар утыртасым, металллар чы-

гарасым, энергия, азык-төлек булдырасым, музыка чыгарасым килә — кыскасы, мин үткән жирдә минем кулым, башым эшләп калдырган реаль тормыш кисәге булырлык булсын. Мин космосны, йолдызара очышлар сәнгәтен генә беләм — һәм шуның белән үзебезнең кешелек жәмгыятенә хезмәт итә алам. Эмма максат — очышның үзе түгел бит, максат — яңа мәгълүматлар алу, яңа дөньялар ачу, кайчан да булса үзебезнең Жиребез кебек гүзәл планеталар ясардай дөньялар ачу. Ә сез нинди максатка хезмәт итәсез, Низа? Нилектән ул диск-звездолетның серләре сезне дә шулай нык кызыксындыра? Қоры кызыксыну ғына микән ул?

Кыз арыган кулларын, көчкә-көчкә генә диярлек күтәреп, Эрг Ноорга сузды. Эрг Ноор исә аның кулларын үзенә олы учына алып җазлап сыйпады. Низаның яңаклары алланып китте, арыган гәүдәсенә яңа көч тулды. Шушы планетага төшөп утыру куркынычы алдында торган вакыттагы кебек, ул Эрг Ноорның кулын үзенә яңагына куйды. Шул уңайда биологның Жиргә булган «хыянәтен» дә гафу итте. Икесе белән дә килешкәнлеген исбатлар өчен, ул әле генә башына килгән идеяне тәкъдим итте. Су багына үзе ябыла торган капкач куярга кирәк, диде. Аның эченә җим урынына консервланган ит кисәге салыйк, диде. Андый ит астролетчикларның азык рационында бар: затлы азык сайфатында концентратка өстәмә итеп бирелә иде. Әгәр дә кара «зат» шул бакка кереп, бакның капкачы ябылса, алдан әзерләп куелган краннар аша баллонга инерт газ өрдертеп, капкач кырыйларын эретеп ябыштырырга була иде.

«Жирән чәчле кызыйның» бу идеясенә Эонның исе-акылы китте.

Эрг Ноор исә, үз нәүбәтендә, кешегә охшашлы роботны көйли башлады, көчле электрогидравлик кискеч әзерләде. Бу кискеч ярдәмендә ул ерак йолдызлар иленнән килгән спиралодиск өченә керергә уйлый иде.

Инде таныш караңгылык дөньясында давыл басылды, салкынны жылы алмаштырды — тугыз тәүлеклек «көн» туды. Жир исәбе белән дүрт көндә бетәрлек эш калды: ион зарядларын, кайбер запас нәрсәләрен, кыйммәтле инструментларны төйисе бар иде. Болардан тыш, Эрг Ноор һәлак булган экипаж членнарының кайбер шәхси әйберләрен дә алырга кирәк дип тапты: ул аларны әйбәтләп дезинфекцияләгәннән соң жиргә алып кайтып, һәлак булганнарның туган-тумачаларына истәлек итеп бирергә мөмкин булыр дип уйлый иде. Божра эпохасында кешеләрнең

эйбере күп түгел иде — булган кадәресен «Тантра»га алып килү эллә ни мәшәкәт тудырмады.

Бишенче көндә токны өздәләр. Биолог, Кэй Бэр һәм Ингрид үзләре теләп «Парус» янындагы күзәтү башнясына кереп бикләндәләр. Кара «зат»лар шундук диярлек килеп тә життеләр. Биолог инфракызыл экран жайлаштырып куйган иде, шуннан медузаларны күзәтергә мөмкин булды. Менә аларның берсе капкын-бак янына ук килеп житте, капшавычларын жыеп һәм йомгак рәвешендә йомарланып, бакның эченә керергә маташа башлады. Бакның ачык авызы янында кинәт кенә тагын берсе пәйда булды. Беренчесе капшавычларын тырпайтты — күз иярмәс тизлек белән йолдыз сыман утлар сибелде. Ул утлар бер-бер артлы тезелеп китеп, күрәнми торган нурлар экранында яшел төстәге яшен булып ялтырадылар. Беренче «зат» читкәрәк китте, шулчакны икенчесе йомгак булып йомарланды да «ә» дигәнче бак төбенә барып төште. Биолог кулын кнопкага сузган иде — Кэй Бэр аны тотып калды. Теге гыйфритләрнең баштагысы да йомарланып икенчесе артыннан төшеп китте. Хәзер бак төбендә куркыныч ике медуза ята иде. Күрер күзгә шулкадәр зур булган гәүдәләрен ничек болай бәләкәйләтә алдылар икән дип гажәпләнергә генә калды. Кнопканы басуга, бакның капкачы шапылдап ябылды — шул минут эчендә бишме, алтымы кара медуза цирконий тышлы бакны әйләндереп тә алды. Биолог ут кабызды да, саклагычны тоташтыруларын сорап, «Тантра»га хәбәр итте. Кара шәүләләр шундук юкка чыктылар, әмма икесе бак эчендә әсир калды.

Биолог бак янына китте. Бак капкачына кагылган гына иде — гәүдәсен ток суккандай нидер өтеп алды, ул, авыртуга чыдый алмыйча, кычкырып жибәрде. Сул кулы параличланып, салынып төште.

Механик Тарон югары температурага түзә торган саклагыч скафандр киде. Шуннан соң гына бакны чиста жир азоты белән өрдәртеп, капкачын эретеп ябыштырып куйды. Краннарны да ябыштырдылар, бакны корабларны изоляцияли торган запас материал кисәгенә төрделәр дә коллекцияләр камерасына кертәп куйдылар. Жинү кыйбатка төште — врачлар никадәр тырышса да, биологның паралич суккан кулы төзәлмәде. Эон Тал авыртудан жәфаланса да, спиралодиск янына барудан баш тартырга уйлап та карамый иде. Тикшеренүгә хирес жан икәнлеген искә алып, Эрг Ноор аны үзе белән алырга булды.

Ерак дөньялардан килгән спиралодиск «Парус»тан алай ук ерак булыр дип уйламаганнар иде. Ерагайган саен сыегая бар-

ган прожектор яктысында алар корабның зурлыгын да чамалап бетерә алмаганнар икән. Аркылысы өч йөз илле метрдан ким булмаган гигант корылма иде бу. Саклагыч киртәне дискка сузу өчен «Парус»ның кабельләрен алырга туры килде. Серле звездолет кешеләр каршысына кара-кучкыл күк караңгылыгы эченә менеп киткән биек бер стена булып килеп басты. Гигант дискның өске чите күмердәй кара болыт эченә кереп тора, корпусы малахит төсле яшел масса белән тышланган, яргаланып беткән катлавы бер метр чамасы калынлыкта иде. Ярыклар ыржаеп торган жирдә, тышкы катлау астында, зәп-зәңгәр металл күренә, бу металл малахит катлам кырылган урыннарда ничектер күкселләнеп тора иде. Дискның «Парус»ка караган ягында спираль кебек бөтерелгән вал сыман чыгынты булып, аркылы кисеме унбиш, биеклеге ун метр чамасы иде. Звездолетның дөм-караңгылыкка чумган икенче ягы кабарыбрак киткән, үзе егерме метр калынлыктагы дискка китереп ябыштырылган ярым шар кыяфәтendә иде. Бу якта да спираль сыман бормаланып менгән биек вал бар, әйтерсең лә, корпус аша спираль труба үткәрелгән дә, баш-башлары чыгып калган иде.

Гигант диск бер ягы белән туфракка шактый тирән баткан. Металл стена итәгендә, куе сумала кебек булып, як-якка эреп аккан таш күренде.

Тикшеренүчеләр, звездолетка керү юлын эзләп бик күп вакыт үткәрделәр. Ләкин ишек табылмады — я малахит буяу астында, яисә тимер касмагы астында калган, яисә, гомумән, кораб бернинди дә эз калдырмаслык дәрәжәдә оста ябылган иде. Оптик прибор тишекләре дә, өрдерү системасы краннары да табылмады. Металл стена бөтенләй тоташ сыман тоела иде. Шулай булырын алдан ук чамалаган Эрг Ноор корабның корпусын электрогидравлик кискеч ярдәмендә, жирдәге звездолетларның иң каты һәм иң үзле өслекләрен дә ала торган кискеч белән тишәргә булды. Үзара киңәшеп алганнан соң, спираль валның өстеннән башларга дигән карарга килделәр. Нинди дә булса торба яки кораб буйлап сузылган юл шуннан үтәргә тиеш иде. Әгәр шулай булса, аның аркылы звездолетның эчке бүлмэләренә үтәргә мөмкин булыр иде.

Спираль дискны ныклап өйрәнү эшен махсус экспедиция генә башкара алыр иде. Бу куркыныч планетага шундый экспедиция жиберер өчен ерак дөньялардан килгән кораб эчендәге бөтен приборлар һәм материалларның исән-имин торган булуын, шушы хәтле корабны пространствоың тирән уккыннары аша алып килгән кешеләрнең бөтен кирәк-ярак әйберләре кул

тимэгэн килеш саклануын исбатларга кирэк. Моның алдында Жир звездолетларының юлы космоска кыяр-кыймас кына бер чыгып керү иде бит эле.

Спираль вал дискның икенче ягыннан туфракка кадэр төшө икэн. Прожекторны һәм югары вольтлы тимер чыбыкларны шул урынга алып киттеләр. Дисктан чагылып кайтарылган зәңгәрсу яктылык тигезлек өстенә сыек томан булып жәелде, ул томан стена сыман биек бер кара нәрсәгә барып төртелде. Юк, стена түгел иде бу, икегә бүленгән кыя таулар иде бугай ул. Сыек томан шәүләсә дә, прожектор нурлары да шул бүлем-капка турында бернинди дә туфрак-жисем барлыкны күрсәтми иде. «Тантра» планета өстенә төшкән чагында күренеп калган иңкелдәге тигезлектә чыгу юлы шунда иде булса кирек.

Үкерә-үкерә гөрләп автомат арба килеп житте. Ул корабтагы бердәнбер автомат роботны алып килде. Автомат робот, өчләтә артык булган авырлык көчен сизмәгәнлектән, диск янына бик тиз барып житеп, металл стена янында туктап калды. Ул алга таба иелгән иләмсез олы башлы, аяклары кыска, ә гәүдәсе чама-сыз озын булган юан бер кеше төсле тора иде.

Эрг Ноор ихтыярына буйсынып, робот үзенә дүрт кулы белән дә авыр кискечне күтәрәп алды да, хәтәр эшкә тотынырга әзерләнеп, аякларын аерып басты.

— Роботны махсус скафандрлар киеп Кэй Бэр белән мин генә идарә итәчәкбез,— дип боерды экспедиция башлыгы телефоннан.— Жңицелчә скафандр кигәннәр, барыгыз да читкә китегез...

Начальник тотлыгып калды. Аның аңыннан ниндидер уй йөгереп үтте, күңелен ниндидер сагыш басты, тез буыннары йомшап калды. Ихтыяр көче сүнәп, ул бөтенләй боегып төште. Шабыр тиргә баткан хәлдә, ирексездән шомлы капкага таба атлап китте. Телефоннан Низаның тавышын ишетү аны аңына китерде. Ул туктап калды, әмма аның ихтыярын биләп алган кара көчләр аны яңадан алга таба әйдәделәр.

Аның белән бергә, аның кебек үк акрын гына, туктый-туктый гына, күрәсен, үз-үзләре белән тартыша-тартыша, Кэй Бэр һәм Эон Тал да китте. Алар яктылык түгәрәгенә читендә торалар иде. Тегендә, караңгы капканың томаны эчендә, күз алдына да китереп булмый торган коточкыч бер өрәк хәрәкәтләнгән иде. Моңысы инде әлегә таныш булган медуза сыман хәшәрәт түгел — уртасында кабарынкы эллипс булып, шул эллипстан дүрт якка киң канатлар сузылган, үзе кап-кара бер әвернә сыман нәрсә иде. Әвернәнәң өч канатында ниндидер линзалар бар, ул линза-

лар дымлы томан аша көчкө-көчкө генә үткән прожектор яктысында ялтырап күренә, әвернәнәң нигезе яктыртылмаган туфрак иңкелендәге караңгылыкка күмелгән кебек иде.

Эрг Ноор башкалардан алдарак бара иде. Әлеге билгесез нәрсәгә барып житәргә йөз адымнар калгач, кинәттән егылды да китте. Катып калган кешеләр аңнарына килеп, башлыкларына үлем куркынычы жилүен чамалап өлгөргәнче, кара әвернә саклагыч тимер чыбыклардан да биегрәк күтәрелгән иде инде. Ул алга таба үсемлек сабагы сыман иелеп төште. Аның бу хәрәкәте, һичшиксез, саклагыч чыбыклар аша үрелеп, Эрг Ноорны өлөктөрөп алырга теләве иде.

Низа ярсып-каударланып робот янына йөгөрөп килде дә аның аркасындагы идарә рычагларын боргаларга тотынды. Робот ашыкмыйча гына кискечне күтәрә башлады. Ләкин Низа катлаулы машинаны идарә итә алырына өметен өзөп, Эрг Ноорны саклап калу теләге белән алга ыргылды. Әвернәнәң өч канатыннан еландай боргаланып торган ниндидер яктылыкмы, яшенме бөркелде. Кыз, кулларын жәйгән хәлдә, Эрг Ноор өстенә егылды. Ярый әле, бәхеткә каршы, робот кискечнең эченә очлык куелган көпшәсен әвернәнәң үзәгенә төбәргә өлгөргән иде. Әвернә, калтыранып бөгелеп төште дә, кыялар арасындагы шомлы караңгылык эченә кереп юк булды. Эрг Ноор белән ике иптәше шундук аңнарына килеп, кызны күтәрөп алдылар да спираль дискның артына чигенделәр. Башка иптәшләре, эшнәң нәрсәдә икәнән аңлау белән, планетар двигательдән тиз-тиз генә ясалган пушканы тәгәрәтеп алып килделәр, Эрг Ноор моңа кадәр беркайчан да жичермәгән рәхимсезлек белән ярсып, үтергеч нур ташкынын таш кыя капкага, әлеге әвернә сыман зат урнашкан якка таба юнәлдерде. Шул ук вакытта, туфракның бер генә квадрат метрын да калдырмаска тырышып, иңкүлекне аеруча жөнтөкләп айкады. Эон Тал хәрәкәтсез калган Низа янына килеп тезләнеп утырды да, телефоннан артык кычкырмыйча гына сорапшырырга тотынды, шлем силиколлы аша аның йөзен күрергә тырышып карады. Низа күзләрен йомган хәлдә хәрәкәтсез ята иде. Әмма аның сулыш аламы-юкмы икәнән биолог телефоннан тыңлап та, скафандр аша карап та белә алмады. Янына килеп житкән Эрг Ноорны күрүгә, Эон Тал кычкырып жибәрде:

— Теге хәшәрәт үтергән бит Низаны!

Махсус скафандр шлемының тар гына күз ярыгынан башлыкның йөзен күрөп булмый иде.

— Хәзер үк «Тантра»га, Лума янына илтөгез,— диде Эрг Ноор. Аның тавышы металл чыңлагандай көчле яңгырады.— Ни

булганын ачыкларга сез дә ярдәм итәрсез... Без алтыбыз монда калып, тикшерү эшләрен тәмамларга тиеш. Геолог та сезнең белән китсен, диск белән «Тантра» арасында очраган тау токымнары үрнәкләрен жыя кайтсын — тиздән бу планетадан китәбез. Монда тикшеренү эшләрен үтә калын саклагычлы махсус танклар белән генә үткәрергә кирәк, без исә экспедицияне генә һәлак итәчәкбез. Өченче арбаны алыгыз да тизрәк кайтып китегез!

Эрг Ноор, сүзен бетереп борылды да, туп-туры звездолет-дискка таба китте. «Пушканы» алгарак күчерделәр. Аның артына баскан инженер-механик, бөтен ярым түгәрәкне дискның читенә кадәр әйләндереп алып, ут елгасын һәр ун минут саен тоташтырып торды. Робот кискечне спираль валдагы икенче элмәкнең өске читенә якын китерде. Бу урында дискның туфракка баткан кырые булып, ул автоматның күкрәк турысына туры килә иде.

Көчле гүелдәү тавышы үтә калын булган махсус скафандр аша да үтеп керде. Малахит катлавының билгеләнгән урыннарында вак ярыклар сызыла башлады. Каты масса кисәкләре кителеп-кителеп тирә-якка чәчри, шак итеп роботның металл гәүдәсенә килеп бәрелә иде. Кискеч ян-яктан кисеп, өске катлауны тоташ бер плита итеп күбарып алды. Аның астындагы ачык зәңгәр металл бөтенләй шәрәләнеп, матураеп калды. Кәй Бэр скафандр кигән кеше сыярлык квадрат билгеләп, роботка зәңгәр металл өстенә тирән эз сызарга кушты. Робот беренче сызыкка почмак ясатып тагын бер сызык сызды, гайрәт белән кискечнең йөзен бер алга, бер артка таба йөртөргә тотынды. Металлда бер метрдан да тирәнрәк ярык хасил булды. Механик ярдәмче квадратның өченче кырын сызгач, ярыклар киңәеп китеп, киселгән металл тышка таба каерыла башлады.

— Сак булыгыз! Барыгыз да читкәрәк китегез! Ятыгыз! — дип кычкырды Эрг Ноор микрофонга. Ул роботны аерып, арткарак чигенде.

Калын металл кисәге кинәт консерв банкасы калае сыман каерылып чыкты. Тишектән күзне сукурайтыр дәрәжәдә якты булган төрле төстәге ялкын бөркелә башлады. Әмма эрегән зәңгәр металл шундук катып, тишекне яңадан бикләп куйды. Тикшеренүчеләрне тик шул гына коткарып калды. Куәтле робот эреп формасыз бер металл кисәгенә әйләнгән, аның тик кыска металл аяклары гына тырпаешып калган иде. Эрг Ноор белән Кәй Бэр махсус скафандр кигән булганлыктан гына исән калдылар. Шартлау көче аларны әллә кая, серле звездолеттан еракка ук атып бәрде. Башкаларны да кайсын-кая илтеп ыргытты,

«пушканы» аударып ташлады, көчле ток үткән чыбыкларны өзгәләп бетерде.

Аңнарына килгән кешеләр үзләренен бөтенләй саклагычсыз калуларын төшенеп алдылар. Бәхеткә каршы, ярый әле прожектор исән калган, ә кешеләр шуның яктысы астында яталар иде. Беркемгә дә алай зыян-мазар тимәгән булып чыкты, әмма Эрг Ноор монда артык озак юанырга ярамас дигән карарга килде. Алар кирәкмәс инструментларын, кабельләрне һәм прожекторны калдырырга булдылар. Үзләре, ватылмый калган арбага төялеп, тиз генә звездолетларына кайтып киттеләр.

Ят звездолетны ачарга иткәндә саксызлык күрсәтсәләр дә, күнелсезлек килеп чыкмавы Эрг Ноорның алдан күрүчәнлегенә һич тә бәйләнмәгән иде. Ә менә звездолетны тишәргә тагын бер талпынып карасалар, бик тә күнелсез хәлләр килеп чыгуы ихтимал иде... Ярый, хәерлегә булсын, тик менә сөөкле астронавигаторлары Низага ни булды икән?.. Эрг Ноор кара әвернәнән үтергеч көчен скафандр киметә төшкәндер дип ышанган иде. Кара медузага кагылудан биолог үлмәде бит. Әмма монда Жирдәге куәтле дэвалау институтлары юк иде, шулай булгач, билгесез көч тәэсирен бетерә алырлармы икән соң алар?..

Аралык камерада Кэй Бэр, башлыклары янына килеп, аңа сул як инбаш каплавычына карарга кушты. Эрг Ноор көзгә алдына барып басты. (Ят планета өстендә йөрөп кайтканнан соң үз-үзләрен карап күздән кичерсеннәр өчен, аралык камераларда һәрвакыт көзгеләр куелган була). Цирконийлы титаннан эшләнгән инбаш каплавычының юка катлавы ертылган иде. Аның ярыгынан зәңгәр металл кыйпылчыгы карап тора. Ул изоляция катламына кереп кадалган, әмма скафандрның эчке каты тишелмәгән иде. Аны бик кыенлык белән генә ала алдылар. Ят звездолет металынын очраклы рәвештә — житмәсә бик куркынчылык белән генә кулга төшкән бу үрнәген Жиргә алып кайтырга булдылар.

Ниһаять, Эрг Ноор, скафандрын салып, үзләренен корабы эченә кереп китте.

Экспедиция членнары аны түземсезлек белән көтә иде. Алар диск янында булган катастрофаны стереовизофоннардан карап торганнар, шулай булгач, эш нәтижеләрен сорашып торуның кирәге дә юк иде.

IV бүлөк

ВАҚЫТ ЕЛГАСЫ

Винтолет иге-чиге күренмэгән дала өстеннән салмак кына оча. Аның бәләкәй генә түгәрәк майданчыгына Веда Конг белән Дар Ветер баскан. Шау чәчәктә утырган куе үләннәрне тибрәндереп салкынча жил исә. Сулда, бик еракта, як, сыер һәм буйволны кушу юлы белән китереп чыгарылган яңа токым мал көтүе утлап йөри иде.

Артык биек булмаган таулары өченме, тын гына ага торган кин үзәнле елгалары өченме, кайчандыр Көнбатыш Себер иңкүлегә дип йөртөлгән бу жирләрдә үзенә бертөрле кинлек, рәхәтлек тоясын.

Дар Ветер озак кына вакыт аска, Төньяк Себернең кайчандыр күңелсез сазлык булган, кәкре-бөкре кәрлә агачлардан торган жиргә карап барды. Шул чагында аның күз алдына борынгы заманның бер мастеры ясап калдырган картина килде. Ул картина аның күңеленә сабий чакта ук онытылмаслык эз салган иде.

Зур гына бер елганың кинәт борылган текә яры өстендә искереп-төссезләнеп беткән бер агач чиркәү утыра. Әйтерсен ул, елга аръягындагы кырлар, болыннарға карап, моңсу уйга калган иде. Гөмбәз очындагы нәзек тәресе түбәнтен генә үтеп барган авыр болытлар фонында ничектер караеп күренә. Чиркәүнең артында — кечерәк кенә зират. Зират өстендәге каен агачларын, бөдрә талларны тибрәндереп, көчле жил исә. Агач ботаклары иелеп, төрлесе төрле якка авышкан тәре баганаларына тиеп тора диярлек. Елга аръягынан куе кара болытлар күтәрелеп килә. Елга өстендә әллә нинди шыксыз салкынлык елтырый. Бөтен тирә-якта шундый ук күңелсезлек хөкем сөрә. Төньяк кинлекләрдә ява торган эчпошыргыч көзгә яңгыр бөтен жирне юешләткән. Картинадагы зәңгәр, соры, яшел төсләр бергә кушылып, уң-

дырышсыз жирләрнең мәрхәмәтсезлеге, бәрәкәтсезлеге турында, анда яшәү өчен кешеләргә бик тә кыен булуы, үз-үзләрен ялгызлыкта хис итүләре турында сөйли иде.

Музейда үтә күренмәле броня астында саклана торган, яңартылып, күзгә күренмәс нурлар белән яктыртылган бу картина Дар Ветерга бик борынгы заманнарны күзәтү өчен ачылган бер тәрәзә булып тоелган иде...

Дар Ветер сүзсез генә Ведага таба борылды. Яшь хатын платформа култыксасына тотынган. Жилдә тирбәлеп утыра торган үләннәргә карап, башын игән хәлдә, уйланып бара иде. Аста аксыл кылганнар дулкынлана, ә винтолет мәйданчыгы дала өстеннән салмак кына оча бирә. Эссе һава ташкыны өермә булып бөркелә, Веданың чәчләрен тузгыта, күлмәген жилфердәтә, Дар Ветерның битенә, күзләренә килеп сылана. Эмма автомат тигезләгеч йөгереке уйдан да тизрәк эшли, ә очып барган мәйданчык жинелчә генә тирбәлә иде.

Дар Ветер курсограф рамкасы өстенә иелде. Аларның очышын чагылдырган карта тасмасы бик тиз хәрәкәт итә башлады — алар төньякка таба артык кәргәннәр иде булса кирәк. Күптән инде алар алтмышынчы параллельне дә, Иртыш белән Обь елгалары кушылган урынны да үттеләр, хәзер исә Себер таулары дип йөртелә торган калкулыкларга якынлашып киләләр иде. Алтай таулары итәгендәге эссе далада дүрт ай бие борынгы каберлекләренә казу эшендә эшләгәнлектән, икесе дә ялан киңлекләренә ияләшкәннәр иде инде. Алар гүя ки үзләре дә борынгы заманнарга әйләнеп кайтканнар иде.

Веда борылды да сүзсез генә алга таба төртеп күрсәтте. Алда, рәшә дулкыннары эчендә, ниндидер бер кара утрау күренә иде. Берничә минуттан винтолет кечерәк кенә бер тау янына килеп житте. Монда кайчандыр рудник булып, бу тау шул рудниктан чыккан ташландыклардан ясалган иде булса кирәк. Шахта каралтыларының эсәре дә юк, тик кие чиялек каплаган калкулык кына утырып калган.

Түгәрәк мәйданчык нилектәндер кинәт кенә янтаеп оча башлады.

Дар Ветер тиз генә Веданың биленнән кочып алды да платформаның күтәрелгән кырыена күчте. Винтолет секундның күпмедер өлешенә генә тигезләнгәндәй булды да тау итәгенә түше белән килеп тә төште. Веда белән Дар Ветер амортизаторлар тәэсиреннән өскә чөелеп, тау итәгендәге кие чытырманлык эченә барып төштеләр. Берәр минут өнсез ятканнан соң, дала тынлыгын ярып, Веданың көлү тавышы яңгырап үтте. Аңа кушылып

Дар Ветер да көлө башлады. Авариянең хэвеф-хэтэрсез генэ үтүе, Веданың зыян-каза күрми генэ котылуына ул бик шат иде.

— Винтолетларга сигез метрдан да өстэрэк очу тикмэгэ генэ тыелмый икэн шул. Хэзер менэ аңладым...— диде Веда Конг, сулышын еш-еш алып.

Дар Ветер, салкын канлылык күрсэтергэ тырышкан булып, сөйлөп китте:

— Ватыла калса, машина шунда ук барып төшө, бердәнбер ышаныч амортизаторда гына. Берни эшли алмыйсың, жиңеллек һәм кечкенәлек өчен законлы жэза дияргэ туры килә. Моңа кадәр хэвеф-хэтэрсез очканыбыз өчен безне тагын бер жэза көтө түгелме икэн әле.

— Нинди жэза ул?— дип, Веда сагаеп ук калды.

— Тигезлек саклау приборларының эшенә тел тидерерлек түгел, бу — механизмнарның үтә катлаулы икәнлеген күрсәтә. Аларны тикшереп, авариянең сәбәбенә төшенеп житү һәм төзөтү өчен миңа бик күп вакыт кирәк булыр дип куркам. Борынгы фэ-кыйрь бабаларыбыз йөргән кебек, тәпи-тәпи китэргэ туры килер, ахрысы...

Веда, күзләрен наян елтыратып, Дар Ветерга кулын сузды. Анысы яшь ханымны жай гына күтәрәп алды. Алар винтолет янына төштеләр, сыдырылган урыннарына дэвалы эремә сөрт-теләр, Веданың күлмәген ябыштырып ямап куйдылар. Дар Ветер Веданы куаклык төбенә күлэгэгэ утыртты да үзе авариянең сәбәпләрен ачыкларга кереште. Нэкъ ул уйлаганча, автомат тигезләгечкә нидер булып, аның блокировка жайланмасы двигателне туктаткан иде. Дар Ветер, приборның капкачын ачу белән, аны ремонтлап булмаячагын аңлап алды: гаять катлаулы электроникага төшенеп житү өчен бик күп вакыт сарыф итэргә кирәк булачак иде. Жиңелчә көрсенеп куйды да арыган билен язу өчен бер киерелеп алды, аннары Веда ягына таба күз төшерде. Веда Конг исә куак төбөндә йоклап киткән иде. Эсседән әлсерәп жәелеп яткан киң далада бер генә адәм заты да күренми, тик рәшә дулкыннары өстендә салмак кына канат кагып зур гына ике киек кош очып йөри иде...

Күндәм машина, коры жир өстенә килеп төшкәч, үле дискка әйләнде дә калды. Дар Ветерның күңелен ниндидер бер ялгызлык, дөньядан аерылганлык тойгысы биләп алды.

Шул ук вакытта ул бернидән дә курыкмый да иде. Тизрәк төн житсен, ул чагында күз дә ерактанрак күрә башлый; нинди дә булса ут күренми калмас, алар шул утка карап китеп барырлар

иде. Юлга бик жиңелчә генә чыгып киткәннәр икән шул, радиотелефон да, фонарь-мазар да, ашарларына да алмаганнар иде.

«Кайчандыр далада, үзең белән күп итеп азык, су алып чыкмасан, ачыгып яисә кибегеп үлүең ихтимал булган!»— дип уйлап куйды тышкы станцияләрнең элекке мөдире, кояшта чагылган күзләрен кыса төште. Ул да, чия куагы төбөндә күлэгәле урын сайлап, жиргә сузылып ятты. Қорыган үлән сабаклары жиңелчә киеме аша үтеп аның тәннен чәнчеп-чәнчеп ала иде. Эсселек тә, әкрән искән жыл дә ничектер изрәтеп, күңелен оетып жибәрде: фикерләре салмак кына ага китеп, бик борынгы заманнардагы тормыш күренешләре бер-бер артлы күз алдына килә башлады — бик борынгы заманнарда яшәгән халыклар, ырулар, аерым кешеләр озын бер чират булып берсе артыннан берсе үтә иде... Әйтерсең лә, борынгы дәвердән үк башланып киткән зур бер елга агып ята, әйтерсең лә, ул елга секунд саен үзгәреп торган вакыйгаларны, кешеләрне, аларның киёмнәрен чагылдыра иде.

Шулай йокымсырап ятканда, кинәт сөекле тавышның:

— Ветер!— дип кычкырганын ишетеп, уянып китте дә торып утырды.

Қып-кызыл ут төсле кояш инде горизонт сызыгына якынаеп килә, һавада бер генә жыл әсәре дә сизелми иде.

— Ветер әфәндекәем,— дигән булды Веда, борынгы Азия хатын-кызлары кебегрәк итеп башын иде.— Уянырга вакыт түгелме икән сезгә? Бәлки, мине дә исегезгә төшерү кирәктер?

Йокысын таратып тәннен язылдыру өчен, Дар Ветер берничә гимнастик күнегү ясап алды. Веда аның төнне көтәргә кирәк булыр дигән тәкъдире белән килеште. Башкарган эшләре турында сөйләшә-сөйләшә кызып китеп, төн житкәнне сизми дә калдылар. Көтмәгәндә генә Дар Ветер Веданың өшеп калтыранганын искәреп алды. Аның куллары сап-салкын булган, юка күлмәге исә төньяк өлкәләрнең төнге салкынын жиңә алырлык түгел иде.

Алтымышынчы параллельнең жәйге төне якты иде, һәм алар күп итеп чыбык-чабык жыеп китерделәр.

Винтолетның куәтле аккумуляторындагы электрик кабызгыч белән Дар Ветер учакка ут төртеп жибәрде. Озак та үтмәстән, үзенең шифалы жылысын бөркеп, ялкынланып ук яна башлады. Тирә-яктагы караңгы төн тагын да куера төште.

Өшеп бөршәйгән Веда, кояшка ачылган чәчәк шикелле, яңадан жылынып-жанланып китте. Икесе дә тирән уй эчендә утыра бирделәр. Ничәмә йөз мең еллар буена кешеләр уттан файдаланып килгән, ут аларның төп таянычы, ярдәмчесе булган. Мөгаен, шуңа күрәдер, салкында яисә караңгылык эчендә калган ми-

нутларда ут ягып жибәрсәң, күнел түрендә үзенә бертөрле тирән рәхәтлек тоясың...

— Ни уйлыйсыз, Веда?— дип, тынлыкны Дар Ветер бозды.

Веда алтынланып янган учактан күзен алмыйча:

— Теге хатын исемә төште, әлеге яулыклы хатын...— дип жавап бирде.

Дар Ветер шундук аңлап алды. Алар, очып китәр алдыннан гына, Алтай буендагы далада скифлар күмелгән зур бер каберне ачканнар иде. Нилектәндер череми сакланган агач бура эченнән карт юлбашчы скелеты килеп чыкты. Аның тирә-ягында күп кенә ат һәм кол скелетлары. Карт юлбашчы кылычы, калканы һәм көбә күлмәге белән күмелгән, ә аяк очында яшь кенә бер хатынның кәкерәеп каткан скелеты ята иде. Аның башына ефәк яулык бәйләнгән, аны йөзен кысып бәйләгән булганнар, күрәсең. Никәдәр тырышсалар да, яулыкны саклап кала алмадылар — ул тузан булып очты. Шулай да, моннан мең еллар элек тукума өстенә төшкән гүзәл йөз сызыкларын чамалап кала алдылар. Бу яулык тагын бер коточкыч вакыйга шаһите булды — аңа әлеге хатынның атылып чыккан күзләренең эзе дә төшкән иде. Бу хатын шушы яулык белән буып үтерелеп, теге дөньяда ире янында йөрсен дип, аның каберенә ташланган булырга тиеш иде. Хатынга күп дигәндә унтугыз яшь булып, ә иренә ким дигәндә житмеш яшьләр иде. Житмешкә кадәр яшәү ул заманнарда картаю исәпләнгән булган.

Каберне ачканнан соң купкан бәхәс келт итеп Дар Ветерның исенә төште. Бәхәсне Веда экспедициясенә катнашучы яшь хезмәткәрләр башлаган иде. Бу хатын, ире үлгәч, үзе теләп үлгәнме, әллә аны көчләп үтергәннәрме диделәр алар. Нигә дип үлгән ул? Нәрсә хакына үлгән? Әгәр дә турылыклы олы мәхәббәте хакына икән, нигә аны үтерергә кирәк булган? Ире үзе якты дөньядан киткәндә, иң гүзәл истәлеге итеп, хатынын исән калдыруны кирәк тапмады микәнни?

Шул чагында Веда Қонг сүз алган иде. Ул очкынланып янган күзләрен кара-кучкылланып яткан кабер өеменә төбәгән хәлдә озак кына карап торды, гүяки ул үткән заманнар өстенә өелгән калын катламнарға үзенең уй-фикерләре белән үтеп керергә жыена иде.

— Ул кешеләрне дә аңларга тырышып карагыз,— диде ул.— Ул заманнарда атлар, дөяләр һәм үгезләр юл йөрүнен бердәнбер чарасы исәпләнгән, дала чыннан да иксез-чиксез булып тоелган. Ә далада төркем-төркем булып терлек асраучы күчмә халыклар яшәгән. Алар үзара бәйләнеш-элементә тотмаганнар, хәт-

та бер-берсен аяусыз дошман күрөп яшэгәннәр. Буыннан буынга үч саклана килгән, очраклы рәвештә килеп чыккан ят кешенең һәрберсе дошман саналган, һәрбер чит ыру — табыш исәпләнгән, аның терлекләрен талап алып, үзләрен колга әйләндергәннәр, ягъни аларны хайван дәрәжәсенә куеп, чыбыркы белән кыйнап эшләтә торган булганнар. Андый жәмгыять төзелеше, бер яктан, аерым кешегә үзенең түбән теләкләрен, түбән хисләрен канәгатьләндерү өчен чиксез иркенлек, хәтта без күз алдына да китерә алмый торган азгын хөрлек биргән, ә икенче яктан, кешеләр арасында тар мәнфәгатьчелек тамыр жәюгә, йомыклыкка, бер-берсен күрәлмәуга китергән. Аучылык белән яшәгән яисә жиләк-жимеш жыеп көн күргән вак халыклар, кабиләләр, берәр яктан сугыш чукмарлары килеп чыгып басып алмагыйлары, кырып бетермәгәйләре дип, кан калтырап яшәгәннәр. Илнең халкы күп булганда да, үзара аерымланып яшәгәнгә күрә, төрлө баскыннар һөжүменнән саклану өчен бик күп гаскәр туплау кирәк булган. Моның авырлыгы барыбер шул ук кешеләр өстенә төшкән, чөнки андый куәтле дәүләتلәрдә һәрвакыт көчле деспотизм һәм тирания тамыр жәйгән. Борынгы Мисыр, Ассирия һәм Вавилониядә нәкъ әнә шулай булган.

Борынгы заманда хатын-кызлар, бигрәк тә чибәрләре, көчлеләр өчен табыш булып, күңел юаткыч булып исәпләнгән. Ирләр хакимлегеннән һәм химаясеннән тыш алар яши дә алмаганнар.

Хатын-кызның үз теләкләрен, үз омтылышларын бөтенләй диярлек исәпкә-санга да алмаганнар, шулай булгач, болай яшим дип интеккәнче... Бәлки алар өчен үлем авыр язмыштан котылу чарасы исәпләнгәндер...

Дар Ветерның уйларына кушылгандай, Веда аның янынарак килде дә, күмер өсләрендә уйнаклаган зәңгәрсу ялкын телләренә карап, учакны төзәткәләп алды. Авыр сулап әйтеп куйды:

— Дәрәжәң төшөп, тормышта түбән таба тәгәрәмәс өчен, югарыга үрләү өчен ул заманнарда хатын-кызга күпме сабырлык, күпме батырлык кирәк булган!..

— Миңа калса, без борынгы тормышның авырлыгын арттырып жибәрәбез шикелле,— дип, Дар Ветер аңа каршы төште.— Ул тормыш инде күнегелгән булган, шуның өстенә тагын, аның тәртипкә салынмаган булуы күп төрлө көтелмәгән хәлләр китереп чыгарган. Кеше ихтыяры, кеше көче, сорыташ кисәгеннән очкын чыгарган шикелле, әнә шул тормыштан да романтик куаныч чаткылары чыгара торган булган.

— Мин дә аптырыйм,— диде Веда.— Безнең борынгы бабаларыбыз жәмгыять язмышының бары тик үзләренә бәйләнгән

булуын, кешеләрнең экономикага бәйле булган идея-әхлак үсеше нинди булса, жәмгыятьнең дә шундый булуын күпме заманнар буге аңлый алмаганнар бит.

— Жәмгыятьне фәнни нигезгә коруның камилләшкән формасы — житештерү көчләрөн сан ягыннан гына арттыру түгел, ә бәлки сыйфат ягыннан да яңа баскычка күтәрү. Шундый гап-гади нәрсәне аңламаганнар, — диде Дар Ветер. — Аннары тагын диалектик бәйлелек мәсьәләсе бар: яңа төр экономикадан башка яңа кешеләр була алмаган кебек, яңа кешеләрдән башка яңа ижтимагый мөнәсәбәтләр дә була алмый. Моңы аңлагач, жәмгыятьнең төп бурычы кешене тәрбияләү, аны физик һәм рухияктан үстерү дип исәпли башлаганнар. Мондый караш кайчан гына туган соң әле?

— Таркау Дөнъя эрасында, Бүлгәләнү гасыры ахырында. Икенче Бөек Революциядән соң гына туган.

— Ярый әле шуннан да сонрак түгел. Юкса, жимергеч сугыш техникасы...

Дар Ветер сүзен бетерә алмады, тын калып, учак белән тау бите арасындагы караңгы бушлыкка таба борылды. Якында гына ниндидер дөп-дөп иткән аяк тавышы, мыш-мыш сулаган тавыш ишетелә иде. Икесе дә торып бастылар.

Учак янына иләмсез зур кара үгез килеп чыкты. Аның әллә нинди ачу белән акайган күзләре уттай яна иде. Үкерә-үкерә алгы аяклары белән жир казуы менә-менә һөжүмгә ташланырга жыенуын күрсәтә иде. Зәгыйфь яктылык фонында үгез чама-сыз зур булып күренә, аның аска иелгән башы зур гранит кисәгә төсле, ә муен ялы ниндидер тау сыртына охшаган. Веданың да, Дар Ветерның да беркайчан да мондый рәхимсез хайваный көч белән, акыл көчен бар дип тә белми торган сукур көч белән күзгә-күз очрашканнары юк иде.

Веда куллары белән үзен үзе кочаклаган хәлдә, тын да алырга куркып, баскан урынында катып калды, әйтерсең лә, ул караңгылык эченнән килеп чыккан шушы жанварны күрүдән сикерләнгән иде. Куәтле инстинкт көченә буйсынган Дар Ветер, Веданы каплап, үгезнең каршысына килеп басты. Аның борын-гы бабалары меңнәрчә мәртәбә шулай эшләгән. Әмма яңа эра кешесенең куллары коралсыз иде. Дар Ветер:

— Веда, уңга сикер... — дип кенә әйтергә өлгереп калды. Үгез шашынып алар өстенә ташланды.

Житезлек ягыннан алар икесе дә үгез белән генә ярыша алалар иде. Алыптай үгез килгән шәпкә үтеп тә китте — чытырман эченә атылып барып та керде. Веда белән Дар Ветер винтолет-

тан берничә адым гына читтәрәк караңгыда торып калды. Учак яныннан читкәрәк киткәч, төн артык караңгы түгел, шулай булгач, Веданың күлмәге ерактан ук күренергә тиеш иде. Үгез чытырман эченнән килеп чыкты. Дар Ветер Веданы, жай гына күтәрәп, винтолет майданчыгына менгереп жибәрде. Үгез аяклары белән жир казып, борылып маташкан арада, Дар Ветер үзе дә инде Веда янына менеп баскан иде. Алар күзгә-күз карашып алдылар, Дар Ветер Веда күзләрендә зур куанычтан башка берни дә күрә алмады. Двигательнең капкачы инде көндөз үк, четерекле машинаның серенә төшенмәк булып маташканда ук ачылып куелган иде. Ә хәзер Дар Ветер бар көче белән майданчык тирәли корылган тигезләгеч кабелен тартып алды, аның шәрә башын трансформатордагы төп клемма пружинасы астына тыкты, саклану йөзеннән Ведага бер читкәрәк китәргә кушты. Шул мизгелдә үгезнең мөгезе култыксага килеп эләкте, шашкын көч тәэсиреннән винтолет селкенеп куйды. Дар Ветер ачык кабель очын үгезнең борынына китереп төртү белән саргылт яшен сызылып үтте — үгез төрселдәп жир өстенә барып төште.

— Үтердегез бит!— дип кычкырды Веда ачу белән.

— Үлмәскә тиеш, жир коры бит!— дип, хәйләкәр генә елмаеп куйды Дар Ветер.

Үгез, аның сүзләрен раслагандай, авыр гына итеп бер мөгрәдә дә аягына торып басты, оятына чыдый алмагандай, як-ягына да карап тормастан, чабып та китте. Сәяхәтчеләр янадан учак янына килделәр. Чыбык-чабык өстәп аны яңартып жибәрделәр.

— Миңа хәзер суык түгел инде,— диде Веда.— Тау өстенә менәбезме?

Тауның сырты учакны каплап тора, төньяк күгенен зәгыйфь йолдызлары горизонт тирәсендә тонык кына булып жемелди иде.

Көнбатыш якта берни дә күренми, төньякта исә күренер-күренмәс кенә булып ниндидер утлар яна, тик көньякта гына (шулай ук бик еракта) көтүчеләрнең күзәтү башнясындагы уты аермачык булып күренә иде.

— Юлыбыз уңмады, төн буге барырга туры киләчәк...— дип куйды Дар Ветер.

— Юк, юк, энә карагыз әле!— дип, Веда көнчыгышка таба күрсәтте. Анда кинәт кенә дүрт почмакта дүрт ут кабынды. Өч дүрт километрдан да ары түгел иде алар. Сәяхәтчеләр йолдызларга карап юнәлеш билгеләделәр дә учаклары янына төштеләр. Веда Конг сүнәр-сүнмәс кенә көйрәп яткан күмерләргә карап, нидер исенә төшерергә теләгәндәй, тукталып калды.

— Хуш, сау бул, безнең йортыбыз...— диде ул.— Күчмә ха-

лыкларнын да торагы һәрвакыт шушындый жинелчә һәм вакытлыгына булгандыр инде. Мин дә бүген гүя шул заман хатынына әйләндем.

Ул Дар Ветерга таба борылып, кулын анын муенына салды.

— Яклаучым булмаган булса, ни эшләгән булыр идем икән!.. Куркуын кырыкмадым мин үзе! Шулай да язмыш көченә үзенән-үзе буйсынып киттем шикелле...

Веда, кулларын баш артына куеп, ут алдында бер киерелеп алды. Берәр секунд үтүгә, анын йомыла төшкән күзләре янадан дөртле ялкын белән елтырый иде.

— Ярый алайса, алып барыгыз мине... герой!— диде ул. Анын калын тавышы ничектер серле дә, нәфис тә булып тоелды.

Төн якты иде. Тирә-якта үлән исе аңкый, әледән-әле ниндидер жәнлекләр кыштырдап йөгереп үтә, төнгә кошлар сайрап куя. Веда белән Дар Ветер берәр жәнлек оясына яисә жир ярыгына батмагаек дип, сакланып-чамалап кына атлыйлар. Жилфер кылган сабаклары балтырларын тырнап кала иде. Дала өстендә кап-кара куаклыклар күренә башлауга ук, Дар Ветер, сагаеп, як-ягына каранып алды.

Веда әкрен генә көлеп жибәрде.

— Бәлки, безгә аккумулятор белән кабель алырга кирәк булгандыр?

— Бик тә жинел уйлаучан сез, Веда,— диде ана Дар Ветер.— Сез мин көткәнгә караганда да жинелрәк уйлыйсыз!

Яшь хатынның йөзе кинәт кенә житдиләнеп китте.

— Минә яклап калу өчен сузылган ярдәм кулыгызның көчен тойдым мин...

Шуннан соң Веда үз экспедициясе алдында торган эшләр турында сөйләргә, дөресрәге, уйларын кычкырып сөйләргә тотынды. Даладагы зур каберлекләргә чоку эшләренән беренче этабы тәмам булды. Экспедициягә катнашучылар үзләренән элекке эшләренә яисә башка эшкә кайтып киттеләр. Ә Дар Ветер, үзенә нинди дә булса бер эш сайларга өлгермәгәнлектән, буш калды, шуннан ул сөйгәнә белән китәргә булды. Килеп житкән хәбәрләргә караганда, Мвен Масын эше унышлы бара иде. Унышлы бармаган сурәттә дә Совет Дар Ветерны шул ук эшкә менә хәзер генә билгеләмәячәк. Бөек Божра эпохасында кешеләрне бер эштә озак тоту файдалы дип исәпләнми иде. Бер урында озак эшләү һәркем өчен иң кадерле булган ижат күтәрелкелеген сүрелдерә, шуна күрә кеше элек эшләгән эшенә бик озак вакытлы тәнәфестән соң гына кайтырга тиеш дип куелган иде.

— Алты ел буена космос белән шөгыйльләнгәннән соң, безнең эш вак һәм күнелсез булып тоелмадымы соң?— дип сорады Веда, туп-туры Дар Ветерның күзләренә карарга тырышты.

— Сезнең эш вак та, күнелсез дә түгел,— диде Дар Ветер.— Әмма мин ул эштә бар булган көчемне жигә алмыйм. Чиктән тыш тыныч һәм гамьсез бер кешегә әйләнәм мин, әйтерсең лә, мине зәңгәр йокы белән дәвалыйлар!

— Зәңгәр йокы белән?..— дип кайтарып сорады Веда. Аның кинәт тотлыгып калуыннан Дар Ветер күп нәрсәне аңлады.

— Мин, көньякка таба күчә барып, тикшеренү эшләрен дәвам итәчәкмен,— дип, Веда сүзен икенчегә борды.— Ләкин бу эш әле тиз түгел — жир казучылар группасы жыелып бетми торып башланмаячак. Аңа хәтле диңгез буена китәчәкмен, анда да миңа эш бар: күптән инде ярдәм сорап жибәргәннәр иде.

Дар Ветер аның сүзен аңлап алды, йөрәге сөенеп-канатланып тибә башлады. Әмма ул, хисләрен йөрәк түренә үк яшереп, тизрәк Веда сөйләгәннәргә куәт бирергә ашыкты — аңардан тыныч кына болай дип сорады:

— Сез Сицилиядән көньяктарак табылган су асты шәһәре казылмаларын күз алдында тотасызмы? Аннан табылган әйберләренә Атлантида Сараенда күргәнем бар иде.

— Юк, без хәзер Урга диңгезнең көнчыгыш ярлары тирәсендә, Кызыл диңгез буенда, Һиндстан ярлары буенда эшлибез. Су астыннан борынгы культура хәзинәләрен эзлибез.

Дар Ветер, аксыл тигезлекне уйчан гына күзәткән килеш, сүз башлады:

— Жаһиллек һәм караңгылык аркасында килеп чыккан рәхимсез усал көчләр кысуы аркасында цивилизация жимерелгәндә, кыйммәтле әйберләренә яшереп калдырылуы яисә турыдан-туры диңгезгә ташлануы бик мөмкин, миңа монысы аңлашыла. Антик дәүләтләр дөньяда бернәрсәне дә — жан әрнеткеч коллыкны да, жәмгыять жилкәсендә сорыкорт булып яшәгән өстен катлауларны да жиңә, үзгәртә алмаганнар. Шул сәбәпле, борынгы культура жимерелгән дә. Миңа монысы да аңлашыла.

— Аннары кешеләр,— дип Веда дәвам итте,— антик коллыкны дин томанына өртелгән урта гасыр төненә, феодализмга алмаштырганнар. Моның нәрсәсе аңлашылмый калды соң сезгә?

— Минем Крит-Һиндстан культурасын белүем бик чамалы.

— Яңа тикшеренүләренә белмисез сез. Ул культураның эзләре хәзер бик күп урыннарда бар — Америкадан башлап, Крит, Урта Азиянең көньягы, Төньяк Һиндстан аша үтеп, Көнбатыш Кытайга кадәр барып җитә.

— Ул заманнарда ук инде, Карфаген, Греция яисә Римдагыча, сәнгать жәүһәрләрен саклау өчен махсус биналар ясалып калдырылган булу минем башыма да килгәнә юк иде.

— Минем белән барсагыз, күрерсез,— дип куйды Веда.

Дар Ветер берәз дәшми барды. Сөзәк кенә үр башланды. Менә алар үрне дә менделәр. Шунда кинәт Дар Ветер туктап калды.

— Чакыруыгыз өчен рәхмәт, мин барам...— диде.

Веда ышанып житмичәрәк аңа таба борылды, әмма төньяк төненең караңгылык пәрдәсе аңа юлдашының күзләре ни сөйләгәнне аерырга мөмкинлек бирми иде.

Үр башына менеп житкәч, утлар якында гына булып күренә иде инде. Яктылыкны полярлаштыра торган капкачлар эченә куелган фонарь нуры читкә таралмый, шуңа күрә ул фонарьлар үзләре торган жирдән арырак күренә иде. Яктылыкның бер урынга тупланган булуы төнлә дә эш эшләүләрен күрсәтә иде. Киеренке ток гүләве көчәйгәннән көчәя барды. Челтәрле балка контурлары биектәге зәңгәр лампалар астында көмештәй елтырап күренә башлады. Юлчыларны кисәтеп, сакта торган робот тавышы аларны туктап калырга мәжбүр итте. Күзгә күренмәс радиодән каты тавыш белән:

— Турыга китә күрмәгез, баганалар линиясенә якын килми-чә генә сулга таба китегез,— диделәр.

Ветерлар күндәм генә борылып, ак төстәге күчмә йортларга таба киттеләр.

Автомат үз сүзен дәвам итеп:

— Кыр ягына таба карамагыз!— дип куйды.

Шунда ике өйнең ишеге берьюлы ачылып китте дә, алардан яктылык сибелеп, караңгы юл өстен яктыртты. Бер төркем ир һәм хатын-кызлар юлчыларны якты йөз белән каршы алды, аларның жиде төн уртасында килеп чыгуларына, бабайлар заманындагы шикелле жәяү йөрүләренә гажәпләнеп бетә алмадылар.

Тар гына кабиналарга кереп, газ һәм электрлы аромат сулы душта юынып алганнан соң, арыганлык бетеп, тәннәре рәхәтләнәп китте.

Алар, юынгач, өстәл янында очраштылар.

— Ветер, сөеклем, без хезмәттәш иптәшләребез янына килеп чыкканбыз бит!

Веда нәзек кенә бокалларга алтынсуланып торган эчемлек салды. Салкын эчемлектән бокал стеналарына шундук бөрчөк-бөрчөк тир бәрәп чыкты. Дар Ветер, үз бокалына үреләп:

— Биредә «ун тонус»!— дигән булды.

— Үгезне жингән батыр, сез далада кыргыйлана барасыз,— диде ана Веда.— Мин сезгә кызыклы яңалыклар сөйлим, э сез гел азык кына уйлыйсыз!

— Монда да ни дә булса казыйлармы эллә?— дип, Дар Ветер шикләнә калды.

— Әйе, ләкин археологик казылмалар түгел, палеонтологик казылмалар. Моннан ике йөз миллион еллар элек пермь гасырында яшәгән хайваннарның калдыкларын өйрәнәләр. Алар белән чагыштырганда, безнең мең еллар мескен генә...

— Қазып та тормастан өйрәнәләрмени? Ничек була соң ул?

— Әйе, казып та тормастан өйрәнәләр. Әмма моның ничек эшләнгәннен белә алмадым әле.

Өстәл янында утырганнардан саргылт йөзле, ябык кына бер ир аларның сүзенә кушылды:

— Хәзер безнең группа икенче бер группаны алмаштыра. Әле менә яңа гына эзерлек чараларын күреп бетердек, инде нур үткәреп, яктыртып карауга керешергә торабыз.

— Қаты радиация юлы беләнме?— диде Дар Ветер, ул да төшенә башлаган иде.

— Әгәр бик арымаган булсагыз, карап торырга килегез. Иртәгә инде без арырак китчәкбез, анда инде бер кызык та юк.

Веда белән дар Ветер куанышып риза булдылар. Кунакчыл хужалар урыннарыннан кузгалышып, аларны күрше йортка таба алып киттеләр. Һәркайсының өстенә циферблатлы индикаторлар куелган махсус бүлемнәрдә саклагыч костюмнар эленеп тора иде.

Бөкрерәк гәүдәле озын гына бер хатын, гафу үтенгәндәй итеп:

— Безнең көпшәләр бик куәтле, шунлыктан ионлашу дәрәжәсе дә бик зур була,— диде. Аннары ул Ведага тыгыз тукумадан тегелгән саклагыч костюм һәм үтә күренмәле шлем кияргә булышты, аркасына батареялар салынган сумкалар беркетеп куйды.

Қалкулы-тигезле дала өстендәге һәр түмгәк полярлашкан яктылык астында үзенә бертөрле табигый булмаган ачыклык белән күренә иде. Квадратлап рәшәткә белән әйләндереп алынган кыр артында тонык кына булып ниндидер ыңгырашкан тавыш ишетелә башлады. Жирнең өске катлавы бүлтәеп чыгып, ярылып китте дә, бүрәнкә сыман чокыр хасил булды. Аның нәкъ урта бер жиреннән очлы башлы ялтыравык цилиндр килеп чыкты. Аның шомартып ялтыратылган стеналары спираль сыман бөтерелеп-бөтерелеп тора, э алгы очында зәңгәрсу металлдан эшләнгән катлаулы электрофрез әйләнә иде. Цилиндр чокыр эченнән чыкты

да арткы өлөшөндөгө калакларын ялтыратып борылды, аннары чокрыдан берничэ метр читтэрэк, очлы борынын жиргэ терәп, яңадан казып керә башлады.

Дар Ветер цилиндр артыннан ике кабель сузылганын искәреп алды. Кабельнең берсе изоляциялэнгән, ә икенчесе шәрә иде. Веда, Дар Ветерның жиңеннән тотып, магнит рейкаларыннан ко-рылган киртәнең аръягына таба күрсәтте. Анда да жир астын-нан шундый ук цилиндрның икенчесе килеп чыкты, шундый ук хәрәкәт белән чокрыдан сулга таба сикереп, суга чумгандай юк булды — яңадан жир астына кереп китте.

Сары йөзлө кеше ишарә белән ашыга төшөргә кирәклеке аң-латты.

— Таныдым бит мин бу кешене,— диде Веда пышылдап кы-на.— Ляо Лан ич бу, палеонтолог, палеозой эрасында Азия материгына халык урнашуның серен ачкан галим.

Дар Ветер, галимнең кысык күзлө булуына игътибар итеп:

— Чыгышы ягыннан кытаймы ул?— дип сорады.— Әйтергә оят бит: мин аның хезмәтләрен белмим.

— Сезнең палеонтология белән танышлыгыгыз чамалы күре-нә,— дип куйды Веда.— Чит йолдызлар дөньясының палеонтоло-гиясе яхшырак таныштыр сезгә.

Тереклекнең күп төрдәге формалары бер-бер артлы тезелеп Дар Ветерның күз алдына килде. Алар — төрлө планеталардагы тау токомнары астында яткан миллионнарча сәер скелетлар, әллә нинди дөньяларның әллә кайчан үткән заманнары турында-гы хатирәләр иде. Ул хатирәләр табигать тарафыннан яратылып, аның үзе тарафыннан ук язылып та бара. Фикерләү сәләтенә ия булган кешеләр яралганга кадәр ул энә шулай дәвам иткән.

Алар түбәсә ярым гөмбәз сыман итеп, челтәрләп эшлэнгән кечерәк кенә бер мәйданчыкка килеп керделәр. Идән уртасында тонык кына бер зур экран тора иде. Сигез кешенең барысы да экран алдындагы тәбәнәк урындыкларга утырышып, тын гына көтә башладылар.

— «Сукур тычканнарның» эше хәзер бетә,— дип башлады сүзен Ляо Лан.— Искәргәнсездер инде, алар тау токомы катлау-лары аша шәрә кабель үткәреп, металл челтәр үрәләр. Көпшәк ком-ташлы урыннарда хайван скелетлары жир өстеннән ундүрт метр тирәнлектә ята. Тагын да астарак, унжиде метрлар тирә-сендә, бөтен мәйданда металл челтәр катлавы хасил ителеп, ул челтәр куәтлө индукторларга тоташтырыла. Кайтаргыч мәйдан булдырыла, ул рентген нурларын экранга жибәреп тора, экранда исә ташка әйлэнгән хайван сөякләренең сурәте күренә.

Цокольлэргэ урнаштырылган ике зур гына металл шар борылып куйды. Проекторлар кабынды, сак булырга кирэклеке искэртеп, сиреналар үкерергэ тотынды. Миллион вольтлы даими ток жиле саф озон жиледэй исэ башлады. Клеммалардан, изоляторлардан зэнгэр яктылык бөркелде.

Ляо Лан идарэ щитындагы кнопкаларны исе китмэгэндэй генэ баскалап-боргалап торды. Зур экран яктырганнан-яктыра барды. Анардан нэрсэ икэнлеген аерып булмый торган ниндидер тонык шәүлэлэр акрын гына үтэ башлады. Бераздан хэрэкэт туктап калды, зур бер кара нэрсэ бөтен экранны билэп, аның читлэре торган саен ачыклана барды.

Идарэ щитында тагын берничэ манипуляция ясауга, экранда томанлы гына булып ниндидер бер билгесез жан иясенең скелеты күренэ башлады. Аның озын тырнаклы юан аяклары жыерылып гәүдэ астына китерелгән, озын койрыгы божраланып-бөтерелеп тора. Сөяклэре чамасыз эре булып, куэтле мускулларын тоташтыра торган орылары күренеп тора иде. Авызы йомык, эре-эре алгы тешлэре котыңны алырдай булып ыржайган. Ул йөзтүбән яткан, сырт ягыннан караганда, кытыршы өсле ниндидер бер тоташ сөяк кантарына охшаган иде. Ляо Лан тирәнлек фокусын һәм зурлыкны үзгэртте. Әлегә хайванның баш сөягә бөтен экранны билэп алды. Кайчандыр, моннан ике йөз миллион еллар элек, бу тирэдэ ниндидер елга булып, шул елга ярлары буенда яшэгән сөйрэлүче хайваннар вәкиленең баш сөягә иде бу.

Баш сөягә егерме сантиметрдан да ким булмаган гажәеп калынлыктагы сөяклэрдән тора иде. Күз чокырлары өстендэ бүлтәеп торган сөяк орылар бар, шундый ук оры сыман нэрсэлэр чигэ чокырларын да каплаган. Баш чүмече ягында конус формалы зур гына жилкэ күзгә чокыры бар. Ляо Лан гажәпләнүеннән тирән итеп бер сулап куйды.

Дар Ветер, күзлэрен дә алмыйча, борынгы заман жанварының иләмсез зур скелетын күзэтүендэ иде. Мускул көченең зур булуы сөяклэрнең дә эре булуын таләп иткән, скелетны авырайткан, ә скелетның авыраюы үз чиратында мускулларның тагын да көчәюенэ китергән. Архаик организмнардагы энэ шундый турыдан-туры бәйләнеш күп кенэ хайваннарның үсеш юлын тупикка китереп терэгән. Физиологиядэ нинди дә булса берәр мөһим камилләшү килеп чыгып, иске каршылыктар хәл ителгәнгә кадәр, ул каршылыктан чыгу да, эволюциянең югарырак баскычына күтәрелү дә мөмкин булмаган. Сылу гәүдәле, гаять нәфис хэрэкәтле кешенең борынгы бабалары белән янәшэдэ шушындый

иләмсез хайваннар да яшәгән булуын күз алдына китерүе дә кыен иде.

Дар Ветер, бу пермь хәшәрәтенен томаналыгын, вәхшилеген күрсәтеп торган каш өстендәге шыксыз орыларына озак кына карап торганнан соң, янәшәсендәге гүзәл Ведага таба борылды, аның мөлаем йөзенә, акыл көче бөркелеп торган матур күзләренә карап алды... Терек матдәнен оешуындагы гажәеп зур аерма нинди, ә! Шлем аркылы Веданың йөзен ачыграк күрергә тырышып, ул ирексездән күзләрен кыса төште. Экранга яңадан караганда инде, анда икенче бер сурәт күрсәтелә иде: борынгы жирсу хайваны саламандраның парабола сыман жәенке һәм яссы баш сәяге иде. Нинди генә хәшәрәтләр яшәмәгән жир йөзендә! Аларның жан асрау ысуллары нинди генә булмаган! Әйтик менә монысы нинди! Борынгы саламандра сазлык эчендә жылы һәм болганчык суда яшәгән. Шунда ул үз янына берәр төрле ашарга ярардай нәрсә килеп чыгуын көтеп яткан. Килеп чыга калса, тиз генә ыргылып, корбанын йотып жибәргән дә, яңадан мәгънәсез көтеп ята башлаган. Тереклек эволюциясенен чиксез озак дәвам итүен һәм рәхимсезлеген күрсәткән бу картиналар Дар Ветерның күңеленә авыр тоела башлады. Ул торып басты, Ляо Лан исә, аның хәлен аңлап, өйгә кайтырга, берәз ял итеп алырга тәкъдим итте. Гажәп тә кызыксынучан характерлы Веда исә экран яныннан көчкә-көчкә генә, галимнәрнен куәтле токны бушка әрәм итмәс өчен электроник фотография белән тавыш язу машинасын берьюлы тоташтырырга ашыгуларын күргәч кенә, аерылып китә алды.

Озак та үтмәстән, Веда хатын-кызлар йортының кунак бүлмәсендә, киң диванда ята иде инде. Дар Ветер исә, алган тәэсирләрәннән айный алмыйча, йорт алдындагы такыр мәйданчыкта шактый гына вакыт йөрөндә.

Үлән яфракларына кунган тузанны төньяк иртәсе чык белән юдырды. Ынгы белмәс Ляо Лан төнгә эштән кайтты да кунакларны, аккумуляторлы кечкенә «эльф» автомобиленә утыртып, иң якындагы авиабазага жибәрергә булды. Сикергәк реактив самолетлар базасы нибары йөз километр чамасы ераклыкта, көньяк-көнчыгыштагы Тром-Юган елгасы үзәнлегенә урнашкан иде. Веда үзен экспедициясе белән тоташтыруларын сорап караган иде, әмма монда житәрлек кадәр куәтле радиотапшыргыч табылмады. Безнең борынгы бабаларыбыз радио нурларының зарарлы булуларын аңлап ныклы режим керткәннән бирле, еракка юнәлешле нур тапшырулары үтә катлаулы машиналар таләп итә башлады. Шуның өстенә тагын, станцияләр саны бик нык

кимеде. Ляо Лан көтүчелэрнең иң якындагы күзәтү башнясы белән сөйләшергә булды. Андый башнялар үзара юнәлешле тапшырулар ярдәмендә тоташып, үз районнарындагы үзәк станциягә хәбәр бирә алалар иде. «Эльф»ны кире алып кайту өчен утырып барырга жыйынган яшь кенә практикант кыз юл уңаенда башняга кереп чыгарга киңәш бирде: ул чагында кунаклар теле-визофоннан (ТВФ) ²⁹ үзләре сөйләшә ала иде. Дар Ветер белән Веда бик куандылар. Көчле жыл аз генә тузан тоمانын читкә куып алып китә, «эльф»ны йөртүче кызның куе кыска чәчен тузгытып уйный иде. Өч кешелек утыргычка кысылып-тыгызланып кына утырыштылар: Дар Ветер шактый юан гәүдәле булганлыктан, аның юлдашларына берәз кысылырга туры килде. Чалт аяз күк йөзе фонында тонык кына булып күзәтү башнясы күренә башлады. Тиздән «эльф» барып та житте. Металл баганалардан киң итеп ясалган бу башня пластмасса белән ябылган иде. Башня эчендә шундый ук «эльф» тора. Уртадан, түбәне үтәли тишеп, лифт йөри торган баганалар сузылып менеп китә. Кечкенә генә кабина юлчыларны иң өске катка бер-бер артлы менгереп куйды. Ә өстә аларны, кояшта кызып, караеп беткән тәнле яшь кенә бер егет сәламләп каршы алды. Үзләрен озата килгән кызның кинәт кенә уңайсызланып куюыннан Веда кыска чәчле палеонтологның шактый сизгер икәнлеген аңлады...

Хрусталь стеналы түгәрәк бүлмә сизелерлек дәрәжәдә тибрәнә, ә жиңел башня үзе, нык тарттырылган чыбыктай, чыжлап утыра иде. Бүлмәнең идәне дә, түшәме дә карасу төскә буялган. Тәрәзә буйларына тар гына өстәлләр куелган булып, алар өстендә бинокльләр, хисап машиналары, һәртөрле эш кенәгәләре ята иде. Туксан метр биеклектән торып караганда, күз күреме дала өсте буйлап бик еракларга, күрше башняларның күз күреме чигенә кадәр үк барып житә. Далада утлап йөргән көтүләр моннан даими күзәтеп торыла, мал азыгын да шушында исәплиләр икән. Дала өстендә, яшел төстәге божралар сыман итеп, сөт саву машиналары корылган. Савым маллар көтүе тәүлегенә ике тапкыр шул машиналарга кертеп чыгарыла. Сөт яңа сауган килеш үк жир астындагы холодильникларга төшереп тундырыла. Шулай иткәч, аны бик озак вакытлар саклап була. Көтүне «эльф»лар куып йөртә, алар һәр башняда бар икән. Көтүчеләр дежур торган вакытта башка эш белән дә шөгыльләнә алалар; шунлыктан бу эшкә, күбесенчә, әле укуын тәмамламаган үсмерләр билгеләнә. Әлегә яшь егет Веда белән Дар Ветерны торақ этажга алып төште. Анысы берничә метр аскарак урнашкан иде. Бүлмәләренен стеналары тавыш үткәрми торган итеп эшләнгәнлектән, безнең

сәяхәтчеләр тулы тынлык эченә килеп керделәр. Өзлексез тирбә-
лү генә бүлмәнең бик биектә булуын, саксыз маташсаң, эшен
хәтәр икәнлеген искәртә иде.

Икенче бер яшь кенә егет радио белән мәшгуль иде. Элемтә
үзәк станция белән урнаштырылган икән, ни өчен дигәндә, дала-
да эшләүчеләр гадәттә жиңел генә кыска комбинезон кигән була-
лар, ә егетнең экрандагы иптәш кызы үтә чуар күлмәк кигән, чә-
чен жиренә житкереп пөхтәләп тараган иде. Экрандагы кыз юл
өстендәге станция белән элемтәгә керде, һәм озак та үтмәстән,
башня телевизофонында Веда Конгның төп ярдәмчесе Миико
Эйгороның монсу йөзле кечкенә гәүдәсе күренде. Аның Ляо Лан
күзләренә охшаган кысык күзләреннән куаныч чаткылары чагы-
лып үтте, гажәпләнүеннән хәтта авызын ача төшеп, аптырап кал-
гандай булды. Берәр секунд үтүгә, Веда белән Дар Ветерга жит-
ди эшлекле кыяфәтле, салкын канлы йөз карап тора иде инде.
Дар Ветер бүлмәдән чыгып өскә күтәрелде, анда да палеонтолог
кызының беренче егет белән кызып-кызып сөйләшкән күргәч,
тукталып торасы итмәде, пыяла бүлмә тирәли эшлängән түгәрәк
мәйданчыкка чыкты. Тирә-якта дала өстен бөтенләй каплап ал-
ган ниндидер томанлы эсселек хөкем сөрә иде. Киң дала чалт аяз
күк гөмбәзе чигенә кадәр үк сузылып, жәйрәп ята. Дар Ветерның
күңеле үзенә борынгы бабалары яшәгән төньяк жирләрен ни-
чектер юксынып, сагынып куйды. Селкенеп тора торган култык-
сага таянган хәлдә тышкы станцияләренә элекке мәдире, моңа
кадәр беркайчан да тоймаганча, борынгы халыкларның хыялла-
ры чынга ашуын тойды. Кеше кулы кырыс табигатьне төньякка
таба чигендергән, кайчандыр салкын болытлар астында моңаеп
яткан бу тигез үзәннәргә көньякның шифалы жылысы килгән
иде.

Веда Конг, хрусталь бүлмәгә кереп, үзләрен радиооператор
озатып куярга жыенуын әйтте. Кыска чәчле кыз Ведага рәхмәтле
караш ташлады. Үтә күренмәле стена аша терсәгенә таякып уйга
талган Дар Ветерның киң жилкәсе күренә иде.

— Тирән уйга чумгансыз, — дигән тавышка ул сискәнәп кит-
те. — Минә уйламыйсыздыр бит?

— Юк, Веда, борынгы һинд философиясендәге бер идея ха-
кында баш вата идем. Ул философия: дөнья кеше өчен яратыл-
маган, ди, ә кеше үзе, икенче бер тормышның — табигать тор-
мышының — бөтен матурлыгын һәм кыйммәтен аңлагач кына,
бөек була ала, ди...

— Әйтеп бетермәдегез булса кирәк, мин аңлап житкерә ал-
мадым.

— Бәлки... Шуңа өстәп болай дияр идем: тормышның матурлығын гына түгел, аның күңелсез якларын да аңлау сәләте тик кешегә генә бирелгән. Тормышны тагын да матуррак итү тик аның гына кулыннан килә!

— Хәзер аңладым,— диде Веда, һәм озак кына тын торганынан соң болай дип өстәде:— Сез үзгәрдегез, Ветер.

— Әлбәттә. Дүрт ай буена гади көрәк тотып авыр ташлар, ярым черек бүрәнәләр актар әле. Теләсәң-теләмәсәң дә, тормышка гади күз белән карый башларсың, аның гап-гади генә куанычлары да кадерлерәк була башлар...

— Шаяртмагыз, Ветер,— диде Веда, житдиләнә төшөп.— Мин уйнап сөйләшмим. Мин сезнең белән танышканда, сез Жирдәге барлык көчләргә баш идегез, ерак дөньялар белән сөйләшә идегез... Үзегезнең обсерваторияләрегездә сез табигатьтән өстен зат идегез, борынғылар теле белән әйтсәк, алла булу да сезнең көчегездән килгән булгандыр! Ә монда, безнең гади эштә, башкалар белән беррәттән, сез...

Веда тынып калды.

— Нәрсә — мин?— дип, Дар Ветер кызыксынып төпченә башлады.— Бөеклегемне югалттыммы? Минем, Астрофизика институтына күчкәнгә кадәр, Спираль Юлда машинист булып эшләгән чагымны күргән булсагыз нәрсә дияр идегез икән? Анда да иски-тәрлек бөеклек юкмы? Я булмаса тропикларда жимеш жыю машиналары механигы булып эшләгәндә?

Веда кычкырып көлә башлады.

— Яшь йөрәкнең күңел түрендә булган серне ачып салам сезгә. Өченче цикл мәктәбендә чакта мин Спираль Юл машинистына гашыйк булган идем, аннан да мәһабәтрәк кеше булып күз алдыма да китерә алмый идем... Хәер, энә радиооператор да килеп житте. Киттек, Ветер!

Веда белән Дар Ветерны кабинага утыртканга кадәр, летчик сикергәк самолетның тизлегенә юлчыларның түзә алу-алмауларын тагын бер кат сорашып алды. Очу кагыйдәләрен төгәл үти иде ул. Инде икенче тапкыр сорашуында да уңай җавап алгач, летчик юлчыларның икесен дә, гаять зур яңгыр тамчысына охшатып эшлängән аппаратның борын өлешендәге тирән урындыкларга утыртты. Бу утыргычлар Ведага бик җайсыз сыман тоелды: ничектер чиктән тыш артка ятып торалар иде. Сигнал тавышы яңгырады, һәм куәтле пружина самолетны туп-туры диярлек өскә таба күтәрде, Веданың гәүдәсе акрынлап, кую сыеклыкка баткандай, кресло эченә чума барды. Дар Ветер, Веданың күңелен күтәрәп алу өчен, елмаерга дип көч-хәл белән башын борды. Летчик

двигательне жибәрде. Самолет колакларны тондырып гөрелдәргә тотынды, бөтен гәүдәне ниндидер бер авырлык басты, ә тамчыга охшаган самолет егерме өч мең метр биеклектә дугайлап оча башлады. Әле берничә минут кына үткәндер сыман тоелды, ә сәяхәтчеләребез инде Алтай бую даласындагы үз йортлары алдына ук төшөп утырган самолеттан килеп тә чыктылар. Летчик аларга кул болгап калды һәм читкәрәк китеп торуларын үтенде. Дар Ветер двигательне жирдә чакта ук кабызырга туры киләчәген искәреп алды. Монда базадагы сыман катапульта юк иде. Ул, Веданы ияртеп, каршыларга дип килүче Миико Эйгорога таба йөгереп китте. Ике хатын, озак вакытлар күрешми торгандай, берберсенәң кочагына ташландылар.

V бүлөк

ДИНГЕЗ ТӨБЕНДЭГЕ АТ

Көмөштэй саф сулы жылы дингез өстендэ, эллэ нинди яшел-
ле-зэңгэрле гажэеп төслэр уйнатып, вак дулкыннар сикерешэ.
Дар Ветер муен тиңентен суга керде дә, сөзэк дингез төбенен та-
гын да эчкэрэк айдэвенэ каршы тору нияте белэн, кулларын жэеп
су өстенэ салды. Ялык-йолык килеп торган дулкыннар өстеннэн
сракка караган хэлдэ ничектер изрэп, эреп киткэндэй хис итте,
үзен янадан иге-чиге булмаган стихиянен кечкенэ бер кисэгенэ
эверелгэндэй итеп тойды. Ул бирегэ, дингез буена, күңелендэ
бик күптәннэн бирле тыеп-яшереп йөрткән кайгысын алып килде.
Космос киңлеклэре белэн, иге-чиге булмаган фикер, гыйлемлек
океаны белэн, гомереннен һәр көнөндэ кичерелэ торган кырыс
житдилек белэн аерылышу кайгысы иде бу. Хазер ул бөтенлэй
башкача гомер сөрэ. Ведага булган мэхэббәтенен үскәннән-үсэ
баруы күнегелмэгән эштэ үткән көннәрен жиңелэйтэ, искиркеч
уйлау сэләтенэ ия булган миендэ туган йөгәнсез уйларының моң-
сулыгын баса төшкэндэй була иде. Ул өйрәнчеклэргэ хас дэртлө-
лек белэн тарихи тикшеренүлэр эшенэ чумды. Фикерлэрендэ ча-
гылган вакыт елгасы аңа тормыш рэвешен үзгэртү хэләнэ күне-
гергэ ярдәм итте. Кешелэр хезмәте белэн бөтенлэй үзгәртеп ко-
рылган илгэ оештырган сәяхәте өчен, үтэ сизгер һәм кайгыртучан
булганы өчен аның Веда Конгка рэхмәтлэр укыйсы килэ иде.
Дөнья эшлэренен олылыгы алдында шәхси югалтулар, иксез-чик-
сез дингез кырындагы кеше кадэр генэ булып, кечерэеп кала.
Дар Ветер үз хэләнэ кыенлык белэн булса да күнегергэ, килешер-
гэ тырышты...

Сабий тавышына хас нечкэ тавыш ишетеп, ул ярга таба әй-
ләнөп карады. Мииконы күргэч, су өстенэ чалкан ятты да кечкенэ
гәүдәле бу кызның суга керүен көтэ башлады. Кыз томырылып
дингезгэ ташланды. Аның чем-кара каты чэчлэреннэн эре-эре су
тамчылары тамып төшэ, э коңгырт-сары тәне су эченнэн ничек-

тер яшькелт сыман булып күренә иде. Алар кояш ягына карап, ярдан бер километр чамасы эчтә кара түмгәк сыман булып утырган ялгыз утрауга таба йөзеп киттеләр. Божра эрасында балалар кечкенәдән үк диңгездә коенып, әйбәт йөзүчеләр булып үсәләр, Дар Ветер исә бу һөнәргә тумыштан ук сәләтле иде. Башта ул, Миико арымагае дип куркып, әкрен генә йөздә, тик куркуы юкка булган: кыз бик жиңел һәм тиз йөзә иде. Мииконың осталыгына сокланып, Дар Ветер берәз кызулуй төште. Әмма бар тырышлыгын куеп йөзгәндә дә Миико аннан калышмый, аның мөлаем йөзә элеккечә үк тыныч иде. Утрауның диңгез эченә таба караган ярына дулкыннар килеп бәрелгән тавыш ишетелде. Дар Ветер чалкан ятып йөзә башлады, ә берәз алгарак киткән кыз кире борылып аның янына килде.

— Искиткеч шәп йөзәсез икән, Миико!— диде Дар Ветер, сокланып. Аннары ул күкрәген тутырып бер сулады да тын калды.

— Чумуын мин яхшырак чумам,— диде кыз. Дар Ветер тагын да гажәпләнә төште.

— Минем борынгы бабаларым япон булган,— дип дәвам итте Миико.— Кайчандыр бер кабилә яшәгән, андагы бөтен хатын-кызлар су төбеннән энже эзләгәннәр, туклыклы су үсемлекләре жыя торган булганнар. Бу гадәт буыннан буынга күчә килеп, мең еллар үтүгә, зур осталыкка әверелгән. Миңа да, бәлки, шуларның осталыгы күчкәндер.

— Иңч тә уйламаган идем...

— Водолаз хатын-кызлар токымыннан чыккан бер кыз тарихчы булып китәр дип уйламаган идегезме? Безнең нәселдә шундый бер легенда бар: моннан мең еллардан да элегрәк Янагихара Эйгоро дигән бер япон художнигы яшәгән...

— Эйгоро? Сезнең исемегез шуннан киләмени?..

— Әйе. Колакка ятышлы булган теләсә нинди авазлар тезмәсен исем итеп кушкан безнең заманда — бик сирәк була торган хәл бу. Житмәсә тагын, һәркем ул авазлар тезмәсен яисә сүзләргә үзе кайсы халыктан килеп чыккан булса, шул халык теленнән алырга тырыша. Ялгышмасам, сезнең исемегез дә рус теленнән алынган бит?

— Шулай шул! Берсе — бүләк дигән сүз, икенчесе — жил, да-
выл...

— Мин үз исемемнең мәгънәсен белмим. Ә теге художник чыннан да булган. Минем бабамның атасы картиналар саклана торган ниндидер урында аның бер картинасын эзләп тапкан. Зур рәсем ул, теләсәгез мин аны сезгә дә күрсәтермен, тарихчы өчен кызык бит ул. Анда халыкның батырлыгы һәм гадилеге, тормы-

шының кырыслыгы һәм фәкыйрьлеге бик ачык күрсәтелгән. Әйдәгез, ары таба йөзәбезме?

— Бер генә минутка сабыр итегез, Миико! Ә хатын-кыз водолазларны сөйләмәдегез бит әле.

— Шул художник бер водолаз кызга гашыйк булып, алар кабиләсенә күчкән. Аның кызлары да водолаз булган, бөтен гомерләрен диңгездә үткәргәннәр. Карагыз әле, нинди сәер утрау икән бу? Нәкъ шикәр пешерә торган түгәрәк бак төсле.

— Бак төсле!— дип куйды Дар Ветер, тыела алмыйча.— Бала чакта мондый утраулар мине бик кызыктыра иде. Диңгез уртасында япа-ялгыз утыралар бит алар, нинди генә серләр яшеренмәгән аларның шомлы кыяларына, куаклык-урманнарына? Анда жаның теләгәнне табарга буладыр төсле.

Мииконың су өстен яңгыратып көлеп жибәрүе Дар Ветер өчен зур шатлык булды. Гадәттә моңсу кыяфәтле, аз сүзле бу кыз кинәт кенә танымаслык дәрәжәдә үзгәрде дә куйды. Шулай да кыю төстә алга таба, ярга бәрелеп шаулаган дулкыннарга таба йөзеп баручы Мииконы Ветер әле һаман анлап бетерә алмый иде. Аның белән чагыштырганда, Веда бөтенләй башка — гади иде, аның кыюлыгы да ныклык, үзсүзлелектән түгел, бәлки үтә ышанучан булудан килә иде.

Утрауның яр кырыеннан ук, зур-зур ташлар арасынан төпкә таба су асты коридорлары сузылган. Болытлар сарып, су үсемлекләре чорнап бетергән бу су асты галереялары утрауның көнчыгыш ягына ук барып чыгалар, ә анда инде шомлы диңгез тирәнлегенә башлана иде. Дар Ветер яр буйларының төгәл картасын алмаганына үкенеп куйды. Көнбатыш якта, берничә километрга сузылган борында, диңгез экспедициясенен саллары кояшта ялтырап ята иде. Пляж да күренеп тора, Веда хәзер иптәшләре белән шунда булырга тиеш. Бүген машиналарның аккумуляторларын алмаштыралар, шунлыктан бөтен экспедиция ял итә иде. Дар Ветер гына, кешесез утрауларны тикшерәсе килеп, китеп барды. Алар йөзә-йөзә бик текә бер андезит³⁰ кыя янына килеп чыктылар. Таш кисәкләренен ярылган урыннары әле искермәгән — күптән түгел жир тетрәп, ярның бу өлешен ишеп төшергән иде. Ачык диңгез ягынан ябырылып-тәгәрәп дулкын килә. Миико белән Дар Ветер ярның көнчыгышынан озак кына йөзеп бардылар. Ниһаять, ярның басмаланып торган бер сөзәгрәк урынына килеп життеләр дә, Дар Ветер Мииконы яр өстенә чыгарып жибәрде.

Баш очында шомланып-тәшвишләнеп акчарлаклар оча, кыргый бер усаллык белән кыяларга килеп бәрелгән дулкыннар ан-

дезит массаларын экрен генә кимерә иде. Шәп-шәрә ташлар да тырпаеп үскән куаклар гына иде монда, бер генә жәнлек заты да, кеше эзе дә күренми иде.

Дар Ветерлар утрауның түбәсенә үк менеп, ярсыган дулкынарга бераз карап тордылар да кире төштеләр. Өстәге кыя ярыкларыннан үсеп чыккан куаклардан күңелгә тия торган үзенә бертөрле ис аңкый иде. Дар Ветер көньякка чыгып торган кыя таш өстенә сузылып ятты да күзләрен теләр-теләмәс кенә су өстенә төбәде.

Миико кыя читенә чүгәләп утырып, нәрсәдер эзләгәндәй, аска таба карап тора башлады. Бу урында яр сөзәкләнеп тә килми, анда таш өемнәре дә юк иде. Кара-кучкыл су өстенә менә ишеләм, менә ишеләм дигәндәй текә яр салынып төшкән. Су тиеп торган урынында күзләрен камаштырып кояш нурлары уйный иде. Кыяга килеп төртелгән нурлар чагылып, туп-туры аска төшеп киткән урында, беленер-беленмәс кенә булып, диңгез төбендәге ак ком күренә иде.

— Нәрсә күрдөгез сез анда, Миико?

Уйга калган кыз тиз генә җавап бирмәде.

— Берни дә күрмәдем. Сезде ялгыз утраулар мавыктырса, мине — диңгез төбе. Миңа диңгез төбеннән дә кызыклы нәрсәләр табарга, ачышлар ясарга мөмкиндер сыман тоела.

— Нигә соң, алайса, сез далада эшлисез?

— Аны аңлатып бирүе жиңел түгел. Минем өчен диңгез — шундый зур куаныч. Шуңа күрә мин аның янында гел була алмыйм. Яраткан музыкаңны өзмәстән тыңлау мөмкин түгел бит. Диңгез дә минем өчен шулай. Аның каравы, очрашкан минутлар шундый кадерле!

Дар Ветер аның белән килешеп башын иде.

— Чумабызмы соң? — дип, диңгез төбенә күрсәтте.

Миико болай да күтәренке кашларын күтәрә төште.

— Сез чума беләсезмени? Мондагы тирәнлек егерме биш метрдан да ким түгел, бу чумарга өйрәнгән кеше өчен генә...

— Чумып карыйм әле... Ә сез?

Җавап кайтарасы урынга Миико аягына торып басты да ян-ягына карангалап алды, аннары зур гына бер таш табып, аны кыяның читенә үк алып килде.

— Башта мин чумып карыйм. Таш белән чумуны бик яратып бетермим. Ләкин — төбе бик такыр, көчле агым булмагае дип куркам...

Кыз кулларын күтәрде, иелеп яңадан турайды, аннары киерелеп алды. Дар Ветер, исендә калдыру өчен, аның сулыш алу хә-

рәкәтләрен күзәтеп торды. Миико инде бер сүз дә әйтмәде. Берничә күнегү ясаганнан соң, ташны эләктерде дә, упкынга ташлангандай атылып, аска таба төшеп китте.

Бер минут үтүгә, Дар Ветер күңелендә ниндидер шомлы курку хисе уянганын тойды, ә кыю кыз һаман күренмәде. Дар Ветер да үзенә таш эзли башлады, тотып чуму өчен үзенә тагын да зуррак таш кирәк булачагын уйлап алды. Кырык килограмм чамасы андезит кисәген күтәргән генә иде, Миико килеп чыкты. Ул бик арыган кыяфәттә булып, сулышын да көчкә-көчкә генә ала иде.

— Анда... анда... бер ат бар,— диде ул.

— Ат дисезме? Нинди ат ул?

— Анда әллә нинди бер куыш бар... Шуның эчендә бик зур бер ат статуясы. Хәзер мин аны ныклабрак карап чыгам.

— Миико, бик кыен эш бит бу. Қире йөзеп чыгыйк та, водолаз аппаратлары алып, көймә белән килербез.

— Қирәкми! Минем хәзер үк, үземнең беләсем килә! Бу минем, прибор ярдәменнән башка, үз жиңүем булачак. Аннары башкаларны да чакырырбыз.

— Алайса, мин дә сезнең белән чумам!— дип, Дар Ветер үз ташына тотынды.

Миико елмаеп куйды.

— Кечерәкне алыгыз, менә монысын. Ә сулышны ала беләсезме соң?

Дар Ветер карусыз гына күнегүләр ясады да кулына таш тотып дингезгә чумды. Су аның йөзенә килеп бәрелде, Миикога таба аркасы белән борып куйды, күкрәген кысты, авырттырып-авырттырып колагын чыңлатты. Ул су басымын жиңәргә тырышып мускулларын киерде, тешләрен кысты. Төпкә төшкән саен, көн яктылыгы бик тиз кимеп, шомлы караңгылык куерганнан-куера барды. Бу караңгылыкның авыр тәэсиреннән башлар әйләнә, күзләр ачыта иде. Қинәт кенә аның иңбашына Мииконың кулы тиеп китте, шунда ул тонык кына ялтырап яткан тыгыз комга басты. Башын Миико күрсәткән якка таба көч-хәл белән борып карауга ук, гажәпләнүеннән сискәнәп китте, кулындагы ташы төшөп, үзе атылып өскә таба күтәрелә башлады. Ничек итеп су өстенә килеп чыкканын искәрми дә калды: кызгылт томан пәрдәсе аша күзләре берни күрми иде. Йотлыгып, кабаланып сулыш алырга тотынды... Бераз вакыт үтүгә, су асты басымының тәэсире кими төште, анда күргәннәре исенә төшә башлады. Күз ачып йомган ара иде бит, югыйсә, шулай да күзләр никадәр күп нәрсәне күреп, ми күп нәрсәне хәтерләп калырга өлгергән!

Қарасу төстәге кыяларның очлары челтәрле капка сыман бу-

лып тоташкан да шунда куышлык хасил булган, э аның эчендә гадәттән тыш зур бер ат сыны басып тора иде. Статуяның шома өстенә бер генә су үсемлеге дә яисә әкәм-төкәм дә ябышмаган. Билгесез скульптор беренче чиратта көч-куәткә дан жырларга уйлаган, күрәсең. Ул гәүдәнең алгы өлешен зурайта төшкән, күкрәкне чиксез кинәйткән, туры күтәрелгән озын муен кискән бөгелгән иде. Алгы сул аягы күтәрелгән, тез капкачы түгәрәкләнеп, аермачык булып чыккан, э искиткеч зур тоягы күкрәгенә үк тиеп тора диярлек иде. Қалган өч аягы гайрәт-көч белән жиргә баскан. Якыннанрак караган кешегә бу гигант ат, әкиятләрдәгечә ажгырынып, өскә киләдер сыман булып күренә. Муенының дугаланып киткән өлешендәге ялы кабарып, чукланып тора, башы күкрәгенә бөгелеп төшкән, күзләре маңгай астыннан гына ниндидер дәншәт белән карый иде. Шундый ук дәншәт шомрайган бәләкәй колакларында да чагыла иде.

Миико, Дар Ветерның исән-имин икәнлеген күреп тынычлангач, үзе янадан дингезгә чумды. Дар Ветер яссы кыя өстендә кулларын сузган килеш ята калды. Бер төпкә чумып, бер кире чыгып йөрүдән, ниһаять, кыз арып, үзе тапкан атны тамаша кылудан да туйды. Ул Дар Ветер янына килеп утырды да, озак кына вакыт бер сүз дә әйтмичә, сулыш алуы нормаль хәлгә килгәнне көттө. Күңеленнән генә:

«Бу статуя су астында күпме тора икән инде?» — дип уйлап куйды.

— Нилектән соң статуяга бернинди үсемлек тә, әкәм-төкәмнәр дә ябышмаган?— дип, Дар Ветер да гажәпләнде.

Миико кырт кына аңа таба борылды.

— Шулай шул! Андыйларны беләм мин. Алар тереклек ияләрен якын китерми торган состав белән каплатылган була. Ул чагында бу статуя ясалган вакыт Таркау Дөнья эрасының соңгы гасырларына туры килергә тиеш.

Ярдан утрауга таба кемнендер йөзеп килгәнә күренде. Килеп житәрәк, ул кул болгап сәлам бирде. Киң жилкәсенә, янып торган кара тәнненә күз төшергәч, Дар Ветер аның Мвен Мас икәнен танып алды. Менә ул кара тәнле зур гәүдәсә белән таш өстенә менеп басты — тышкы станцияләр мәдиренен юеш йөзе кояштай елмаеп балкыды. Ул башта башын иеп кечкенә Миико белән исәнләште, аннары иркен бер хәрәкәт белән Дар Ветерга сәлам бирде.

— Без Рен Боз белән бер генә көнгә сездән киңәш сорарга дип килгән идек.

— Рен Боз дисезме?

— Физик, Гыйлем Чикләре Академиясеннән... Ул пространство белән мәйданның үзара мөнәсәбәтләре мәсьәләсен тикшерә.

— Берәз беләм мин аны. Кайда калды соң әле ул?

— Ярда калды. Ул сезнең кадәр үк йөзә алмый...

Мвен Масның сүзен жиңелчә су чупырдавы бүлдә.

— Мин Веда янына чыгам!— дип кычкырды Мнико су эченнән.

Дар Ветер мөлаем елмаеп кызга карады.

— Ачыш ясады!— диде ул Мвен Маска, аннары су төбөндәге ат турында сөйләп бирде.

Африкалы, озын бармаклары белән ияк очын уа-уа, аның сөйләгәннен артык кызыксынмыйча гына тыңлады. Дар Ветер аның күзләрендә ниндидер борчылу катыш өмет чагылганын тоеп алды.

— Сезне ниндидер житди нәрсә борчий булса кирәк. Нигә тизрәк әйтмисез соң?

Мвен Мас серле ат яшерелгән чоңгыл турысындагы кыя читенә утырып, үзен борчыган уйларын сөйләргә кереште. Аның Рен Боз белән күрешүе очраклы гына түгел икән. Тукан Эпсилоны дигән йолдызның гүзәл дөньясы һаман аның күз алдынан китми икән. Шул төннән башлап аңарда, ике арадагы чиксез пространствоны нинди генә юл белән булса да кичеп, шул дөньяга бару хыялы туган. Анда хәбәр, сигнал яисә сурәт жибәрү белән аннан хәбәр, сигнал яисә сурәт алу арасында кеше гомере житмәслек алты йөз ел вакыт булмаска тиеш дип уйлаган ул. Безнекенә шулкадәр охшаган гүзәл дөньяның сулышын тоясы, андагы кешеләргә космос киңлекләре аша кул сузасы килгән. Мвен Мас матдәнең функциясе булган пространствоны тикшерә башлап, меңләгән еллар дәвамында хәл ителеп бетмәгән мәсьәләләргә, ахырына кадәр житкерелмәгән тәҗрибәләргә өйрәнүгә бөтен көчен биргән. Бөек Божра буенча беренче тапкыр чыгыш ясаган төнөндә Веда Қонг та шулай хыялланган иде бит...

Гыйлем Чикләре Академиясендә мондый тикшеренүләргә яшъ математик-физик Рен Боз житәкчелек итә икән. Аның Мвен Мас белән танышып, дуслашып китүе дә омтылышлары уртак булуына нигезләнгән икән.

Хәзер Рен Боз бу проблеманы тәҗрибә ясап карарлык дәрәжәдә эшләнгән дип саный ди. Бу тәҗрибәне, космик масштабларга бәйләнгән башка тәҗрибәләр кебек үк, лабораториядә ясау мөмкин түгел. Мәсьәләнең зурлыгы тәҗрибәнең дә зур булуын таләп иткән. Рен Боз бу тәҗрибәне, Жирдә булган барлык энергия көчен куеп, шул исәптән Антарктидадагы резервта тотыла

торган Ку энергия станциясенен дә көчен кушып, тышкы станцияләр аша үткәргә кирәк дигән нәтижәгә килгән.

Мвен Масның уттай янган күзләрен, бер кинәп, бер кысылып торган борын тишекләрен күрү белән үк, Дар Ветерның күчеленә шомлы уйлар килде.

— Мин бу очракта ни эшләгән булыр идем икән? Шуны беләсегез киләме?— дип сорады ул тыныч кына.

Мвен Мас, әйе дигәндәй башын иеп, кипшенгән иренен ялап куйды.

— Тәжрибә ясамас идем мин,— диде Дар Ветер кырт кисеп. Африкалының йөзөндә көенү-ачыну билгесе чагылып үтте. Тик ул шундук юкка чыкты, игътибарсызрак кеше аны искәрми дә калган булыр иде.

Мвен Мас, үзе дә сизмәстән:

— Шулай диярсез дип уйлаган идем аны?— дип куйды.

— Алай булгач, минем киңәш сезгә нигә кирәк булды?

— Сезне күндерә алырбыз дип уйлаган идем мин.

— Ярый алайса, эшләп карагыз... Әйдәгез, иптәшләр янына кайтыйк инде. Алар атны күрергә килү өчен водолаз әйберләре эзерли торганнардыр!

Су өстендә чакта ук инде алар Веданың жырлаганын ишеттеләр. Кушылып жырлаган тавышлар арасында таныш булмаган ике хатын-кыз тавышы да ишетелә иде.

Ярга таба йөзеп килүчеләрне күргәч, Веда бармаклары белән генә аларны чакыра башлады. Жыр тынып калды. Дар Ветер хатын-кызларның берсе Эвда Наль икәннен танып алды. Ул аны врачлар халаты кимәгән хәлендә беренче тапкыр күрә иде. Аның озын нәфис гәүдәсе башкалар янында ап-ак булып торз: ул әле кояшта янарга өлгермәгән иде. Атаклы психиатр хатынның эше соңгы вакытларда бик күп булган, күрәсез. Эвданың чем-кара чече турыга ачылып, ике яктан да кабартып куелган иде. Озынча янаклары зур кара күзләрен тагын да зурайтып күрсәтә. Аның йөзе борынгы Мисыр сфинксыныкы төсле. Жирдә иң борынгы дәүләт патшаларының каберен чүл буена пирамида сыман итеп ясый торган булганнар, ә шул пирамидалар читенә сфинкс куелган. Ул чүлләрнең юкка чыгуына инде егерме гасыр гомер үткән, хәзер ул жирләрдә агачлар шаулап үсеп утыра, ә сфинкс үзе пыяла калфак белән капланган; күп вакытлар үтүдән аның йөзенә уелган билгеләрне шул калфак аша да күреп була.

Эвда Нальның борынгы бабалары Перуданмы, Чилиданмы булган, аны Дар Ветер яхшы хәтерли. Шуна күрә ул Эвдага кояшка табынучы борынгы бабалары гадәтенчә сәлам бирде.

— Тарихчылар белән эшләү сезгә файдага булган,— диде Эвда.— Ведага рәхмәт әйтегез...

Дар Ветер сөөкле дусына таба борылырга гына теләгән иде, Веда аны кулыннан житәкләп, бөтенләй таныш булмаган хатын янына алып килде.

— Бу — Чара Нанди! Монда без барыбыз да — аның һәм художник Карт Саннның кунаклары. Ни өчен дигәндә, алар инде бу яр буенда ай буе яшиләр икән. Аларның күчмә студиясе култыкның энә теге башында.

Дар Ветер зәңгәр күзләрен тутырып карап торган яшь кенә ханымга кул бирде. Бер мизгелгә аның йөрәге ничектер тукталып калгандай булды — бу хатында аны бүтәннәрдән аера торган ниндидер бер галәмәт бар иде. Ул Веда Конг белән Эвда Наль арасына баскан. Үзе шундый матур иде ки, хәтта тирән акыл һәм гыйльми эш нәзакәтле иткән Веда Конг белән Эвда Наль матурлыгы аның янында бөтенләй сүнәп кала иде.

— Сезнен исемегез ничектер минеке кебегрәк,— дип башлады сүзен Дар Ветер.

Таныш булмаган хатын тыйнак кына елмаеп куйды.

— Без үзездә охшашканбыз бит.

Дар Ветер аның әз генә көдрәләнәп торган куе кара чәченә күз төшереп алды да Ведага карап елмайды.

— Ветер, сез бер дә хатын-кызга комплимент әйтә белмисез,— диде Веда. Башын хәйләле генә кыңгыр салды.

— Алдашу беткәннән соң моның кирәге бар микән соң?

— Кирәге бар шул,— дип, сүзгә Эвда Наль дә кушылды.— Кирәклегә беркайчан да бетмәячәк тә!

— Ни өчен кирәклеген аңлатып та бирсәгез икән,— дип, Дар Ветер кашын жыергандай итте.

— Тагын бер айдан мин Кайгы һәм Шатлык Академиясендә көзгә речь сөйләячәкмен. Анда эчкерсез хис-тойгыларның әһәмиятен дә аңлатып бирәчәкмен...— диде Эвда. Бу таба килүче Мвен Маска башы белән ымлап күрсәтте.

Африкалы, гадәтенчә, тыныч һәм салмак кына атлап килә иде. Дар Ветер Чараның кара-кучкыл бит алмаларына кызыллык йөгәргәнән искәрде. Әйтерсең, бу хатынның бөтен тәне кояш нурларына үтәдән-үтә сугарылган да, шул нурлар хәзер тышка бәрәп чыккан иде. Мвен Мас игътибарсыз гына баш иеп сәлам бирде.

— Рен Бозны да алып килим әле. Ул тегендә, таш өстендә утырып калды.

— Әйдәгез бергә барыйк,— дип тәкъдим кертте Веда.— Миин

коны да каршы алырбыз. Ул аппаратлар алып килергә дип киткән иде. Безнең белән барасызмы, Чара Нанди?

Кыз башын селкеп куйды.

— Минем падишаһым килә. Қояш батты бит инде, озакламый эш башланачак...

— Художник алдында гел бер позада тору бик кыендыр?— дип сорады Веда.— Чын батырлык эшләү белән бер бит бу! Мин булдыра алмас идем.

— Мин дә булдыра алмам дип уйлаган идем. Художникның идеясе мавыктырса, үзең дә ижәт эшенә бирелеп китәсең икән ул. Үз тәненнән образның гәүдәләнешен эзлисەң... Һәр хәрәкәттә, һәр нечкәлектә меңнәрчә төсмер була! Әнә шул төсмерләргә тотып ала белү...

— Художник өчен зур табыш булгансыз инде сез, Чара!

— Табыш шул!— Веданың сүзен көчле калын тавыш бүлдә!— Ничек таптым әле мин аны! Қеше ышанмаслык хәл булды ул!— Художник Карт Сан көчле йодрыгын югары күтәреп, бер болгап алды. Аның аксыл чәчен жил тузгытып жибәрде, жилдә каралган йөзгә кызарып китте.

— Вакытыгыз булса безне озатып куегыз,— дип үтенде Веда.— Бара-бара сөйләрсез.

— Юньләп сөйли белмим шул мин. Хәер, сөйлим әле, барыбер кызык ул. Мин үзем Таркау Дөнья эрасына кадәр үк яшәгән борынгы расаларның төрле типлары белән кызыксынам. «Һондвана кызы» дигән картина уңыш казангач, икенче бер раса тибын төшерү уе белән яна башладым. Гәүдә сылулыгы — ничәмә-ничә буыннар буена таза, саф гомер сөргән расаның иң гүзәл чагылышы ул. Борынгы заманнарда яшәгән расаларның һәркайсында үз сылулыгы, матурлыкка карата үз үлчәме булган — мондый үлчәм кыргыйларча яшәгән заманнардан бирле үк булдырыла килгән инде. Без, художниклар, мәсьәләне шулай аңлыйбыз. Ә художникларны культура үсешеннән артта калалар дип саныйлар... Мондый караш бик күптәннән бирле яши, бәлки, ул таш гасырыннан ук, кешеләр тау куышларында яшәгән заманнардан ук киләдер. Күрәсез бит менә, гел кирәкмәгән нәрсә сөйли башладым... Мин хәзер «Тетис кызы», икенче төрле итеп әйткәндә, «Урта диңгез кызы» дигән картина ясамакчы булам. Минне борынгы Греция, Крит, Ике елга арасы, Америка, Полинезия мифларындагы аллаларны диңгездән чыккан итеп сурәтләүләргә таң калдырды. Әмма борынгы грекларның мәхәббәт һәм матурлык алласы дип йөртелгән Афродитасыннан да гүзәлрәк мифның булуы мөмкин микән! Исеме генә дә ни тора бит

аның! Тамчыдан туган, диңгездән калкып чыккан дигән сүз... Төнгә караңгылыкта йолдызлардан төшкән нурлар белән диңгез тамчысының кушылуынан туган бөөк алла дигән сүз. Шигърийәткә моннан да баерак берәр нәрсә тагын кайсы халыкта бар икән!

Чара пышылдап кына:

— Йолдыз яктылыгы белән диңгез тамчылары кушылудан туган,— дип кабатлады. Веда Қонг аның сүзләрен ишетеп, сиздермичә генә аңа карап алды.

Чараның профиле агачтан я таштан кисеп ясалган төсле матур булып, борынгы халықларга охшап тора иде. Кечерәк кенә борын, арткарак киткән маңгай, алга чыга төшкән ияк,— ала-рыннан да бигрәк, борын белән колак арасының ераклыгы — Урта диңгез буенда яшәгән борынгы халықларга хас булып, барысы да Чара йөзөндә чагыла иде.

Веда сиздермичә генә аңа баштанаяк күз йөртеп чыкты да: моның һәммә ягы да «кирәгеннән артыграк» икән дип уйлап куйды. Тәне кирәгеннән артык шома, биле кирәгеннән артык нечкә, ботлары исә кирәгеннән артык юан иде... Гәүдәсен дә ул кирәгеннән артык төз тотта, шунлыктан тыгыз күкрәкләре кирәгеннән артык калкып тора иде. Ә бәлки художникка нәкъ менә шундый — кычкырып торган матурлык кирәк булгандыр?

Юл ташлыкка килеп керде, Веданың Чара турындагы фикере тагын үзгәрде. Чара Нанди, биегәндәгечә, житез генә таштан ташка сикереп бара иде.

«Анда, һичшиксез, һинд каны булырга тиеш,— дигән уйга килде Веда.— Соңыннан үзеннән сорармын әле...»

— «Тетис кызы» картинасын ясау өчен,— дип дәвам итте сүзен художник,— миңа диңгез белән якынлашырга, аның белән дуслашырга кирәк иде, минем критянкам, Афродита кебек үк, диңгез эченнән чыгарга тиеш иде бит. «Һондвана кызы» дигән картинамы ясарга жыенып йөргәндә, мин өч ел Экваториаль Африкада урман станциясендә эшләдем. Картинаны бетергәч, почта йөртә торган глиссерга механик булып кердем, йөзеп йөри торган гигант зурлыктагы тимер саллар өстенә салынган һәртөрле балык заводларына, аксым һәм тоз заводларына ике ел буе почта ташып, Атлантик океанны иңләп-буйлап йөрдем.

Көннәрнең берендә, кич белән, мин Үзәк Атлантиканың ике агым кушылган жиреннән — Азор утрауларынан көнбатышка таба бара идем. Ул тирәдә һәрвакыт бер-бер артлы тәгәрәшеп килә торган тау-тау дулкыннар була. Минем глиссер, әле дулкын сыртына элгеп, күккә менеп китә, әле ике дулкын арасындагы упкынга төшөп китә иде. Винт шашынып үкерә, ә мин рулевой

янындагы биек күперчектә басып торам. Шунда, көтмәгәндә...
Һич онытасым юк аны!..

Күз алдыгызга китерегез: нәкъ безнең каршыга ашкынып, ябырылып, башка дулкыннар белән һич чагыштырып булмастай зур бер дулкын килә иде. Шул тау хәтле дулкынның сыртында, түбәнтен генә ага торган аллы-зәңгәрле болытларга тияр-тимәс кенә булып, бронзадай кызгылт-кара тәнле бер кыз басып тора иде. Дулкын тавыш-тынсыз гына килә, ә аның өстендәге кыз иксез-чиксез океан кинлегендә япа-ялгыз булуына чиксез горурланган кыяфәттә оча бирә иде. Менә минем глассер шул дулкынның сыртына менеп житте, ә кыз безгә кул болгап яныбыздан үтеп тә китте. Шунда мин кызның латага басып баруын күрәп калдым. Латаны беләсездер инде: аяк белән идарә ителә торган, аккумулятор һәм мотор куелган такта ул.

— Беләм,— дип куйды Дар Ветер.— Дулкын өстендә йөрү өчен ул.

— Минә тирә-якта һичбер нәрсә булмавы гажәпкә калдырды: түбәнтен генә йөзгән болытлар, йөзләгән мильгә сузылган аулак океан өсте, кичке шәфәкъ һәм — дулкын сыртында очып баручы кыз. Ул кыз...

— Чара Нанди!— диде Эвда Наль.— Анысы аңлашыла. Тик менә каян килеп чыккан соң ул?

— Дингез тамчылары белән йолдыз яктылыгы кушылудан түгел, билгеле!— дип, Чара көтмәгәндә яңгыравык нечкә тавыш белән көлеп жибәрде.— Мин бары тик аксым заводы салыннан гына килгән идем. Ул чакта без саргасслар³¹ янында тора идек, анда хлорелла³² үстерәләр, ә мин шунда биолог булып эшли идем.

— Шулай да булсын ди,— дип, Қарт Сан аның белән килеште.— Әмма шул моменттан башлап сез минем өчен дингез эченнән килеп чыккан Урта дингез кызына, булачак картинамынң моделәнә әверелдегез. Мин сезне ел буге көттем.

— Рәсемегезне барып карарга мөмкинме?— дип сорады Веда.

— Рәхим итәсез, тик эш сәгатендә түгел. Иң яхшысы — кичен. Мин бик акрын эшлим, ә эшләгәндә берәрсе карап торса, бер дә яратмыйм.

— Сез рәсемне буяу белән ясыйсызмы?

— Әйе. Сыңлы сәнгатьнең меңнәрчә елга сузылган яшәү дәверендә безнең эш бик аз үзгәргән. Оптика законнары да, кеше күзе дә шул ук калган. Әлбәттә, кайбер төсмерләрне үзләштерү нечкәрә төшкән, эчке рефлекслары булган яңа хромкатопротрикс³³ буяулар, төсләрне яраштыру-килештерүнең кайбер алымнары уйлап табылган. Әмма нигездә борын-борын заманнардагы рәс-

самнар да минем кебек үк эшлэгәннәр. Кайбер нәрсәләрне хәтта әйбәтрәк тә эшлэгәннәр... Ышаныч, сабырлык кирәк, ә без чамадан тыш ашкынабыз. Ә сәнгатьтә еш кына самими беркатлылык та кирәк була... Әй, тагын темамнан читкә кереп барам лабаса! Безгә китәргә вакыт... Әйдәгез, Чара.

Барысы да туктап рәссам белән кыз артыннан карап калдылар.

— Мин хәзер аның кем икәннен белдем!— диде Веда.— «Һондвана кызы»н күргәнем бар минем.

— Минем дә күргәнем бар,— дип, Эвда Наль белән Мвен Мас икесе берьюлы әйтте.

— Һондвана — Һиндстандагы Һондлар иленнән алынганмы?— дип сорады Дар Ветер.

— Юк. Көнъяк материкларының күмәклек исеменнән алынган. Кыскасы, борынгы кара расалар иле ул.

— Ә «кара кешеләр кызы» әйбәтме соң?

— Гап-гади генә картина ул — дала яссытаулыгы, күз чагылдыргыч кояш кыздыра, шомлы тропик урманы яныннан кара тәнле бер кыз бара. Аның йөзөндә һәм чүеннан коеп ясалгандай нык гәүдәсенен бер ягында яктылык балкый, ә икенче ягын тонык күлгә каплаган. Озын муенына ап-ак жәнлек тешләре тезеп тагылган, кыска чәче баш түбәсенә өеп куелып, уттай кызыл чәчәкләр такыясы белән капланган. Өскә күтәрелгән уң кулы белән ул юлына салынып төшкән соңгы агач ботагын бер читкә этәрә, ә сул кулы белән тезенә ябышкан чәнечкеле үсемлек сабагын сыпырып төшермәкче була. Хәрәкәтсез калган гәүдәсе, иркен сулыш алуы, бер кулы белән селтәнеп куюы — табигать белән бергә кушылып, мәңге үзгәрәп торган яшь гомернен гамьсезлеген чагылдыра. Табигать белән яшьлекнең бердәмлеге дөнья турында интуитив күрәзәлек итү сыман... Күкле-зәңгәрле үлән диңгезе өстеннән еракларга, танылыр-танылмас шәүләләр генә булып күренгән тауларга төбәлгән коңгырт күзләрдә шомлы борчулу, әле хәзер генә ачылып киткән яңа дөньяга олы сынаулар киләсен көтү аермачык сизелә!

Эвда Наль тынып калды.

— Ничек күрсәтә алган соң боларны Карт Сан?— дип сорады Веда Қонг.— Мөгаен, ул, моны күрсәтү өчен, кызның кашларын жыертып, шәрә муенын бераз алга таба бөгә төшкән итеп сурәтләгәндер. Борынгы табигатьнең зирәклеген бөркелеп торган гажәеп күзләр... Ә иң гажәбе — ваемсыз наянлык көче белән борчулы акылның бергә чагылуы.

— Кызганыч, ул рәсемне минем күргәнем юк,— дип куйды Дар Ветер, көрсенеп.— Тарих сарасна барып килергә кирәк бу-

лыр. Хэзер мин ул картинанын буяуларын күргән кебек булам, әмма кызның нинди позада торуйн күз алдына китерә алмыйм.

— Нинди позада булуын дисезме?— дип, Эвда Наль туктап калды. Ул инбашына бөркәнгән сөлгесен салып атты да эз генә бөгөлгән уң кулын югары күтәрде һәм, гәүдәсен берәз гына арт-карак ташлаган хәлдә, Дар Ветерга таба яртылаш борылды. Ә бер аягын эз генә алга таба суза төштә дә, очы белән генә жиргә басып, катып калды. Шунда аның сыгылмалы гәүдәсе тагын да сылуланып-матураеп китте.

Барысы да туктап таң калдылар.

— Болай була алуыгызны күз алдыма да китерми идем, Эвда!..— дип куйды Дар Ветер.— Сөз кынысыннан яртылаш чыгарылган хәнжәр кебек үк хәтәр икәнсез.

— Ветер, тагын бер урынсыз комплимент әйттегез! — дип, Веда көлөргә тотынды.— Ә нигә «бөтенләй» түгел, «яртылаш» кына?

— Ул хаклы,— дип, Эвда Наль табигый хәленә кайтты.— Бөтенләй түгел шул менә. Дар Ветерның эпик теле белән сөйләсәк, елкылдап торган шәп-шәрә кылыч — безнең яңа танышыбыз гүзәл Чара Нанди инде!

Таш артыннан берәүнен карлыккан тавыш белән:

— Кемнең дә булса сөзгә тигләшә алачагына һич тә ышанмыйм!— дигән сүzlәре ишетелде.

Кыска гына калдырып алынган жирән чәчле бу кешене беренче булып Эвда Наль күрәп алды. Ул ана зәңгәр күzlәрен тутырып шундый бер соклану белән карап тора иде, хәтта Эвда Нальнең әле бервакытта да үзенә бу кадәр сокланып караганын күргәнә юк иде.

— Минем исемем Рен Боз!— диде жирән чәч оялчан гына. Тәбәнәк гәүдәле, тар гына жылкәле бу кеше зур таш артыннан чыгып баскан иде инде.

— Без нәкъ менә сөзгә эзли идек әле,— дип, Веда физикны кулыннан эләктереп алды.— Менә бусы Дар Ветер була.

Рен Боз кызарып китте, шунлыктан аның бөтен битен, хәтта муен тирәләрен дә каплаган сипкелләре тагын да ачыклана төштә.

— Мин өстән урап төштем,— дип, Рен Боз ташлы тау битенә күрсәтте.— Анда бер борыңгы кабер бар.

— Ул кабергә бик борыңгы заманнарда яшәгән данлыклы шагыйрь күмелгән,— дип әйтте Веда.

— Анда ташка уеп язылган язу да бар, менә ул,— дип физик металл битне жәеп салды, аннары кыска гына линейкасын

металл бите өстеннән шудырып үтте, шул чак дүрт рәткә тезелгән зәңгәр тамгалар калкып чыкты.

— Европа хәрефләре бит бу — бөтен дөнья күләмендә сызыклы алфавит кабул ителгәнгә кадәр кулланылган язу тамгалары! Алар үзләре — тагын да борынгырак заман пиктограммаларыннан ³⁴ калган. Формалары бигрәк шөкәтсез инде. Ләкин бу тел таныш миңа.

— Алайса, укып бирегез, Веда!

— Берничә минутка тавыш булмасын! — дип үтенде Веда. Барысы да күнәп таш өстенә утырыштылар.

Веда Конг укый башлады:

«Фикерләр дә, вакыйгалар да, татлы хыяллар да, кораблар да... Вакыт дингезендә сүнәп кала, пространство кинлегендә күмеләп кала.
Ә мин исә соңгы сәяхәтемә алып китәм
Жирдә булган мөмкиннәтләрнең иң яхшысын!..»

— Искиткеч бит бу! — дип, Эвда Наль тезләнәп басты. — Хәзерге заман шагыйре дә вакытның кодрәте турында моннан да көчләрәк итеп әйтә алмас иде. Шуны белсәң иде: Жирдәге мөмкиннәтләрнең кайсысын иң яхшыга исәпләп, үзенең үлем алды фикерләре белән бергә алып китте икән ул?

Еракта үтә күренмәле пластмассада ясалган көймәгә утырган ике кеше күренде.

— Эңә Миико да киләп житте, янында механик Шерлис булса кирәк. Юк икән лә, — дип, Веда үзенең ялгышканын аңлап алды, — Фрит Дон ич бу, дингез экспедициясенең башлыгы! Ветер, сез өчегез кичкә кадәр калыгыз, ә мин Эвданы үзем белән алам.

Хатыннарын икесе дә, яр буена чабып төштеләр дә, йөгәрәк дулкыннарны ярып, утрауга таба ярыша-ярыша йөзәп тә киттеләр. Көймә аларга таба килергә борылган иде дә, Веда ана алга барырга кушып кул издәде. Рен Боз, дөньясын онытып, йөзүчеләр артыннан карап калды.

— Акылыгызны жуймагыз, Рен, эшкә керешәбез! — диде ана Мвен Мас. Ә физик оялчан һәм сабыр гына елмаеп куйды. Ике яктан таш өемнәре белән ышыкланган тыгыз ком өсте гыйльми аудиториягә әверелде. Рен Боз, бер кабырчык кисәгә табып алып, сызгаларга, язарга тотынды. Ул әледән-әле кызып китеп, йөзтүбән ята да язганның үз тәне белән бозып ташлай, аннары яңадан сызгарга-язарга керешә. Мвен Мас, физик белән килешкәнлеген сиздереп, ана дәрт-көч биреп тора. Дар Ветер терсәкләрен тезенә куеп утырган да аның сүзләрен аңларга ты-

рышудан маңгаена бәреп чыккан тирне сөртөп-сөртөп ала. Ниять, физик тынып калды, тирән итеп бер сулады да ком өстөнә жайлап утырды.

Дар Ветер шактый вакыт тын утырганнан соң:

— Сез искиткеч ачыш ясагансыз, Рен Боз!— дип куйды.

— Минем генә ачыш түгел ул... Моннан ун гасыр чамасы элек математик Гейзенберг билгесезлек принцибын, ягъни вак кисәкчәләр өчен урынны төгәл билгеләп булмау принцибын тәкъдим иткән. Чынында исә, үзара күчешләрне аңлаганда, ягъни репагуляр исәпләүләр³⁵ ясаганда мөмкин булмаган бу нәрсә мөмкин булган. Шул заманнарда тагын атом төшендә балдак сыман мезоннар болыты барлыгын һәм шул балдак белән нуклеон³⁶ арасындагы күчешнең ни хәлдә булуын да ачканнар, ягъни кара-каршы тартылу төшенчәсенә якын ук килеп житкәннәр.

— Шулай да булсын. Мин биполяр математиканы³⁷ белмим, бигрәк тә аның репагуляр исәпләүләре, күчеш киртәләрен тикшерү бүлекләре миңа томанлы. Шулай да сезнең күлгә функцияләрендә ясап күрсәткән нәрсәгез, безнең кебек гади кешеләргә аңлашылып житмәсә дә, принципиаль яктан яңа нәрсә. Бу ачышның зурлыгын мин башыма сыйдыра алам. Тик бер нәрсә генә... — Дар Ветер тукталып калды.

— Нәрсә ул, нәрсә? — дип сорады Мвен Мас, борчылып.

— Тик сез моны ничек итеп тәҗрибәгә күчерергә уйлыйсыз? Электромагнит мәйданында шундый көчәнеш булдыру мөмкинлегә бездә юк, минемчә.

— Гравитация мәйданын тигезләп, күчеш халәте алу мөмкинлегеме?— дип сорады Рен Боз.

— Әйе шул. Ул чагында исә безнең система тышындагы пространство элеккечә үк безнең йогынтыдан читтә калачак.

— Анысы шулай. Диалектика законнары кушканча, кыен хәлдән чыгу юлын капма-каршылыктан эзләргә кирәк. Әгәр антигравитацион күлгәне өзек-өзек итеп түгел, ә бәлки тоташ итеп алсак...

— Әһә!.. Ә ничек итеп?

Рен Боз тиз генә өч туры сызык үткәрдә, тар гына сектор сызды һәм боларның барысын да зур радиуслы дуганың бер өлеше белән кистереп үттә.

— Моңысы биполяр математикага кадәр үк билгеле булган. Моннан мең ел чамасы элек аны дүрт үлчәнеш мәсьәләсе дип атаганнар. Ул чакларда әле пространствоның күп үлчәмле булуы турындагы карашлар кин таралган булган, ләкин тартылуның күлгәлә сыйфатларын белмәгәннәр, магнитлы электр мәйданна-

ры белән тинләштереп карамакчы булганнар, шулай итеп, сингуляр нокталар³⁸ я матдәнең юкка чыгуын, я аның ниндидер бер аңлатып булмый торган нәрсәгә әверелүен белдерә дип уйлаганнар. Күренешләрнең табигатен белү дәрәжәсе энә шундый булганда, пространствоны ничек итеп күз алдына китерергә мөмкин соң? Э бит безнең борынгы бабаларыбыз, әйтик, менә шушы А йолдызыннан Жирнең үзәгенә кадәр ОА сызыгы буйлап алынган ераклык егерме квинтиллион километр булганда, шул ук йолдызга кадәр ОВ векторы буйлап алынган ераклыкның нульгә тигез булуын белгәннәр... Практикада ул нуль түгел, әмма нульгә омтыла торган зурлык булган. Һәм алар: әгәр дә хәрәкәт тизлегә яктылык тизлегенә тигез булса, вакыт нульгә әйләнә дип исәпләгәннәр. Кохлеар исәпләү³⁹ шулай ук күптән түгел генә ачылган бит!

— Спираль буенча хәрәкәт итүне моннан мен еллар элек үк белгәннәр бит инде, — дип, Мвен Мас та сүзгә кушылды.

Рен Боз йөзен чытып кул гына селтәде:

— Хәрәкәтнең үзен белгәннәр, әмма аның законнарын белмәгәннәр! Әгәр дә тартылу һәм электромагнит кырлары — матдәгә хас булган бер үк сыйфатның ике ягы булып, пространство гравитациянең функциясе икән, ул чагында электромагнит кырының функциясе — антипространство. Алар арасындагы күчеш нуль-пространствоның векториаль күләгәле функциясен китереп чыгара. Гади сөйләм телендә ул яктылык тизлегә дип йөртелә. Һәм мин теләсә кайсы юнәлештә нуль-пространство табарга мөмкин дип саныйм. Мвен Мас Тукан Эпсилоны юнәлешен табарга тели, ә минем өчен барыбер, тик тәжрибә генә ясалсын. Тик тәжрибә генә ясалсын! — дип кабатлап әйтте физик, аксыл көрфекләрен салмак кына түбән төшерде.

— Тәжрибә өчен сезгә, Мвен әйтүенчә, Жир энергиясе белән тышкы станцияләрдән башка, тагын ниндидер установка кирәк, дисез. Тиз генә булдырып була торган гади установкамы соң ул?

— Ул яктан безнең эш көйле. Тибет обсерваториясе янындагы Кор Юлл установкисыннан файдаланырга була. Моннан йөз житмеш ел элек анда пространствоны тикшерү өчен тәжрибәләр ясап каралган. Жиһазларны берәз янартып алу кирәк булчак, ә инде үз теләкләре белән ярдәм итәргә әзер торучыларны теләсәң кайчан биш, ун, егерме мен табарга була. Аларны чакырырга гына кирәк, шунда ук килеп житәчәкләр.

— Чыннан да, һәммәсен алдан уйлап куйгансыз икән. Тик ин мөһим бернәрсә генә калган — ул да булса тәжрибәнең куркынычлыгы мәсьәләсе. Һич көтелмәгән нәтижәләр килеп чыгуы

мөмкин — эре саннар законы буенча без тәҗрибәне кечкенә масштабта ясый алмыйбыз. Башта ук Жирдән читтәге масштабны алу кирәк.

— Тәвәккәлләктән курыккан галим галиммени ул? — дип, Рен Боз инбашларын сикертеп куйды.

— Үз тормышың өчен куркуны әйтмим мин! Әле өйрәнелмәгән хәтәр эшкә тотынырга җирәк булганда, меннәрчә кешеләр катнашачагын мин яхшы беләм. Әмма бу тәҗрибәгә, алардан башка, тышкы станцияләр, обсерваторияләр — кыскасы, кешелек җәмгыятенң гигант хезмәте берабәренә булдырылган аппаратларның барысы да катнашачак бит. Ул аппаратлар космос ишәкләрен ачтылар, кешелек җәмгыятен тереклек иясә булган башка дөньялардагы тормыш белән, иҗат эше һәм белем белән таныштырдылар. Бу ишәкләр — кешелек җәмгыятә ирешкән казанышларның иң зурысы. Шулай булгач, аларны вакытлыча гына булса да бикләргә сезнең яисә минем, яисә кем дә булса башка берәүнең хакы бар микән? Әйтегез әле, сез шуны эшләр идегезме?

— Мин моны эшләр идәм, — дип, Мвен Мас күтәрелде. — Ник дисезме? Сезнең казылма-эзләнүләр эшендә булганыгыз бар... Билгесез каберләрдәге миллиардларча билгесез сәякләрне казып без тикшерергә тиеш. Моңа кадәр яшәгән миллиардларча кешеләрнең тормышын күз алдыма китерәм мин: аларның яшьлеге дә, тормыш рәхәте дә сизелмичә үткән дә киткән, — энә шулар вакытның иң бөөк серен ачуны, вакытка каршы көрәшкә чыгуны таләп итә! Пространствоны жинү вакытны жинү дигән сүз ул — менә шуна күрә дә мин үземнең хаклы булуыма һәм уйлаган эшемнең бөөклегенә, изгелегенә ышанам!

— Мин башкача уйлыйм, — дип башлады сүзен Рен Боз. — Ләкин бу шул ук фикернең икенче ягы гына. Космостагы пространство әле һаман да жинү мөмкин түгел. Ул дөньяларны берберсеннән аерып тора, тереклек ияләре булган якын планеталарны эзләп табарга, алар белән бер сөмьга, чиксез шат һәм көчле сөмьга кушылырга мөмкинлек бирми. Әгәр без кушыла алсак, бу — Дөньякүләм Кушылу эрасының соңгы чоры булыр иде. Жирдәге халыклар, аерым-аерым яшәү мәгънәсезлегеннән котылып, бергә кушылыр һәм табигать өстөннән хакимлек итүдә искиткеч биеклеккә ирешерләр иде. Бу юлда ясалган һәр адым башка өлкәләрдәге тикшеренүләрнең бөтенесенә караганда да мөһимрәк.

Рен Боз сүзен тәмамларга да өлгөрмәде, яңадан Мвен Мас сөйли башлады:

— Тагын бер ягы бар, монысы минем үземә генә катыла. Яшь чакта миңа борынгы тарихи романнар жыентыгын укырга туры килгән иде. Анда безнең борынгы бабаларыбыз турында бер повесть бар иде. Аларга ниндидер илбасарлар явы һөжүм иткән. Кешелек тарихы үсешенә түбәнрәк баскычларында халыкларны басып алып, жәбер-золымга дучар иткән андый баскаклар аз булмаган бит. Повестьта шашкын мәхәббәт утында янган бер яшь егет турында сөйләнә. Аның сөйгән кызын баскаклар әсир төшереп, үзләре белән алып китәләр — ул вакытта моны «куып алып китү» дип йөрткәннәр. Күз алдыгызга китерәсездер инде: куллары бәйләнгән хатын-кызларны һәм ирләрне, мал көтүен куган кебек куып, басып алучылар алып китә торган булганнар. Жирнең географиясен беркем дә белмәгән, юл йөрүнең бердәнбер чарасы ат яисә дөя кебек хайван гына булган. Космостагы пространство безгә серле булып тоела, әмма ул чакларда дөнья тагын да серлерәк, хәвефлерәк булып, йөрөп-үтеп чыккысыз булып тоелган. Азиядәге таулар арасына килеп чыгып, сөйгәнне тапканга кадәр әлегә яшь герой бик күп еллар бие коточкыч юл газаплары кичергән. Яшьләр кичерә торган хисләрне аңлатып бирү кыен, әлбәттә, әмма миңа әле хәзер дә күңелем теләгән максатка ирешү өчен космостагы барлык киртәләрне җиңеп үтә алыр идем сыман тоела!

Дар Ветер сүрән генә елмаеп куйды:

— Сезнең хисләрне аңлыйм мин. Тик миңа әлегә рус повесте белән сезнең космоска ашынуларыгыз арасында нинди логик бәйләнеш барлыгы ачык түгел. Минем өчен Рен Бозның дәлилләре аңлаешлырак. Хәер, сез алдан ук искәртеп куйган идегез ич: бу сезнең шәхси эшегез...

Дар Ветер тын калды. Аның дәшмәве шулкадәр озакка сузылды, хәтта Мвен Мас борчыла ук башлады.

— Борынгы заманнарда кешеләрнең ни өчен тәмәке тартканнары, ни өчен аракы эчкәннәре хәзер миңа аңлашыла, — дип, тагын сөйли башлады Дар Ветер. — Аптырауга калганда, борчылуга төшкәндә яисә ялгызлыкка дучар булган сәгәтьләрдә алар наркотиклардан юаныч тапканнар. Мин дә менә хәзер ялгызлык һәм аптырау хәлендә — нәрсә дип кенә әйтергә соң инде сезгә? Мондый бөек тәҗрибә ясауны тыя да алмыйм, шул ук вакытта рөхсәт бирә дә алмыйм. Мин хәзер беркем дә түгел. Сөз Советка мөрәҗғәтә итәргә тиешсез, шул чагында...

— Юк, алай түгел! — Мвен Мас үлем куркынычы алдында калган кеше сыман калтыранып торып басты. — Сөз шуны әйтегез: тышкы станцияләр мөдире буларак, сез үзегез тәҗрибә ясар

идегезме? Рен Боз урынында булып түгел... Аның эше бөтенләй башка!

— Юк!— диде Дар Ветер, кырт кисеп.— Хәзергә мин көтәр идем әле.

— Нәрсәне көтәр идегез?

— Айда тәжрибә установкасы төзегәнне!

— Ә энергия?

— Айның тарту кыры кечерәк, тәжрибәнең масштабы да кечерәк булачак, берничә Ку-станциянең көче житәчәк.

— Барыбер моңа йөзләрчә ел вакыт кирәк булачак бит, шулай булгач, мин аны күрә дә алмаячакмын!

— Сез күрә алмаячаксыз, анысы дәрәс. Ә кешелек жәмгыяте өчен моның хәзер үкме, әллә берәр гасыр соңракмы булуы ул кадәр үк әһәмиятле түгел ич.

— Ә минем өчен бу — бөтенесе бетте, бөтен хыялларым челпәрәмә килде дигән сүз! Рен Боз өчен дә...

— Тәжрибә ясау мөмкинлегенә булмау, минем өчен, хаталар булса, аларны төзәтә алмау, димәк, башлаган эшкә дәвам итә булмау дигән сүз.

— Бер кеше акылы гына берни тормый! Советка мөрәжәгать итегез.

— Нәкъ сезнең фикерләр, сез әйткән сүzlәр белән Совет мәсьәләне хәл кылды инде. Безгә аннан өмет итәр нәрсә калмады,— диде Мвен Мас.

— Сиз хаклы. Совет та рөхсәт итмәс.

— Башка берни дә сорамыйм сездән. Үз гаебемне таныйм. Рен белән без сезгә мәсьәләне хәл итү авырлыгын йөкләдек.

— Тәжрибә ягыннан сезгә караганда өлкәнрәк кеше буларак, минем бурычым ул. Әгәр дә мәсьәлә үтә зур да, үтә хәтәр дә булып чыккан икән, моңа сез гаепле түгел ич. Аның шулай булуы авыр да, кызганыч та...

Рен Боз экспедициянең вакытлы поселогына кире кайтырга дигән тәкъдим кертте. Башлары түбән иелгән өч ир, тәжрибә ясап карау мөмкинлегенә булмау ачысын һәркем үзенчә күңелдән кичереп, ком өсләтеп әкрән генә атлап киттеләр. Дар Ветер юлдашларына кырын-кырын гына карап куя да, үзенең хәле аларныкына караганда авыррак булуы турында уйлап бара. Аның холкында ниндидер бер йөгәнсез бунтарьлык бар иде, гомер буге аңа әнә шуның белән көрәшеп яшәргә туры килде. Нәрсәсә беләндер ул борынгы юлбасарларга охшый иде — үгез белән көрәшкәндә нилектән соң ул үзен шулкадәр иркен һәм рәхәт хис итә икән? Ә менә акыллы, ләкин кыюсыз карар белән килешә алмыйча, аның күңеле сызлана, өзгәләнә иде.

VI бүлек

ЗЭҢГЭР КОЯШЛАР ЛЕГЕНДАСЫ

Госпиталь-каютадан врач Лума Ласви белән биолог Эон Тал килеп чыкты. Эрг Ноор алга ташланды.

— Низаның хәле ничек?

— Исән, ләкин...

— Үлчәкме?

— Хәзергә юк. Бик каты паралич суккан. Арка миенен бөтен көпшәләре, парасимпатик система⁴⁰, ассоциация үзәкләре, тойгы үзәкләре — барысы да зарарланган. Сулыш алуы тигез, ләкин бик акрын. Йөрәге эшли — йөз секундка бер тапкыр тибеп куя. Үлем үк түгел түгелен, ләкин тулы коллапс⁴¹ хәле, моның бик озакка сузылуы ихтимал.

— Аның югалткандыр бит, авыртуны сизмидер?

— Сизми.

— Бөтенләй сизмиме? — Начальникның күз карашы житди һәм таләпчән иде, әмма врач каушап калмады.

— Бөтенләй сизми!

Эрг Ноор биологка сораулы караш ташлады. Ул да, врач сүзләрен раслагандай, башын селкөп куйды.

— Инде нәрсә эшләргә уйлыйсыз?

— Бүлмә температурасын үзгәртмичә, абсолют тынлыкта эз генә яктылык биреп тотарга кирәк. Әгәр дә коллапс хәле көчәймәсә, барыбер түгелмени — йокласын әйдә... Жиргә кайтып житкәнче йокласын... Ә кайткач, Нерв Токлары Институтына илтербез. Паралич ниндидер токтан булган. Скафандры өч жирдән тишелгән булып чыкты. Ярый әле Низа сулышын нык алмаган!

— Скафандрының тишәкләрен табып, пластырь ябыштырып куйдым, — диде биолог.

Эрг Ноор биологның кулын, терсәктән югары тотып, рәхмәт белдергәндәй кысып куйды.

— Тик шунсы бар... — дип давам итте Лума, — авырлык көче артык булган урыннан тизрәк китәргә кирәк. Шул ук вакытта, арта барган тизлектән бигрәк, авырлык көче нормаль булган хәлгә кире кайту куркынычрак.

— Анлыйм мин сезне: сез пульсы тагын да акрыная төшмәгәе дип куркасыз. Ләкин ул бит көчле гравитация вакытында үзенен йөрүен тизләтә бара торган маятник түгелдер?

— Организмдагы импульсларның ритмы нигездә шул ук законга буйсына. Әгәр дә йөрәк тибеше тагын бермә-бер акрынайса — ике йөз секундка бер генә калса, миенә кан килү житәрлек кадәр булмайчак, ул чагында...

Эрг Ноор, янында иптәшләре барлыгын да онытып, тирән уйга чумды, бераздан исенә килеп, көрсенеп куйды.

Иптәшләре аның нинди карага килүен сабыргына көтөп тордылар.

— Организмны кислородка туендырылган атмосферада, югары басым астында тотып карау файда бирмәсеме? — дип, Эрг Ноор кыюсызгына сорап куйды. Лума Ласви белән Эон Талнын канәгать елмаяларын күреп, фикеренен дәрәс икәнлеген аңлады.

— Парциаль басымны ⁴² арттырып, жанны газга туендыру — менә дигән булачак... Без тромбозга ⁴³ каршы чарасын күрәчәкбез, әлбәттә, ул чакта йөрәк ике йөз секундка бер типсә дә ярый. Аннары үз хәленә кайтачак...

Эон кара мыегы астыннан эре-эре ак тешләрен күрсәтеп елмаеп алды, аның кырыс йөзе ачылып, яшәреп киткәндәй булды.

— Организм, анын югалтса да, исән булачак, — диде Лума, жиңел сулап. — Без камераны эзерләргә керешәбез. Мин Зирдага дип алынган зур силиколла витринаны файдаланырга уйлыйм. Ана йөзмә кресло да сыячак, очып киткән вакытта ятак хезмәтен үтәр. Тизләнеш тукталгандан соң, Низаны яңадан жайлап яткырыбыз.

— Хәзерлек эшләрен бетерү белән үк, постка хәбәр итегез. Артык бер генә минут та тормабыз. Бу караңгы дөньяның авырлыгы туйдырды инде!..

Караңгы планетаның изүенә һәркем үзенчә каршы тора-тора, һәммәсә дә корабның төрле бүлмәләренә кереп бикләнде.

Очып китәргә дип бирелгән сигнал жиңү музыкасы булып яңгырады.

Исән-сау котылганлыктан, күнелләренә мона кадәр беркайчан да кичерелмәгән жиңеллек тойгысы килде. Кешеләр үзләренен йомшак креслоларына чумылып утырдылар. Эмма авыр пла-

нета өстеннән күтәрелеп очып китү бик кыен һәм хәтәр эш иде. Кораб күтәрелеп китә алсын өчен куелган тизлек кеше организмы түземлегенен чигенә житәчәк, пилотның аз гына ялгышуы да һәлакәткә житерәчәк иде.

Планетар двигательләр дөнья жимерердәй булып үкерергә тотынды. Эрг Ноор звездолетны горизонтка карата орынма сызык юнәлешә белән алып китте. Авырлык арткан саен, гидравлик креслоларның рычаглары кысыла бара. Рычаглар менә-менә соңгы чиккә житәр дә, арта барган тизлек кешеләрне изеп-яньчеп ташлар төсле тоела иде. Эрг Ноорның күтәрелү булмастай авырайган куллары прибор кнопкалары өстендә ята. Эмма көчле бармаклары үз эшен белеп башкара иде. «Тантра», сөзәк кенә гигант дуга сызып, төмсә караңгылык эченнән һаман өскә күтәрелә, чиксез галәм киңлегечә юл тотып иде. Эрг Ноор горизонталь тигезлеккә күрсәтә торган кызыл сызыкны күз дә алмыйча күзәтеп тора. Сызык исә туктаусыз тирбәлә, әйтерсең лә, корабы әйбәт кенә күтәрелеп барган жиреннән кире төшөп китәр төсле тоела иде. Чөнки авыр планета «Тантра»ны әле булса үз йогынтысыннан ычкындырмаган иде. Эрг Ноор анамезон моторларын жибәрергә булды, аларны жибәрсә, звездолет теләсә нинди планета өстеннән күтәрелеп китә алачак иде. Чынлаулы вибрациядән корабы калтыранып куйды. Кызыл сызык нульдән ун сантиметр чамасы өскә күтәрелде. Тагын берәз күтәрелсә...

Экспедиция башлыгы корпусның өске ягын күзәтү перискобы аша «Тантра»ны юка гына зәңгәрсу ялкын пәрдәсә каплаган булуын, ул пәрдәнән әкрәк генә койрыкка таба жәелә баруын күрәп алды. Димәк, атмосфера катлавын тишөп үткәннәр! Калдык электр токлары, чиктән тыш үткәрүчәнлек законы нигезендә, пространство бушлыгында нәкъ корабы корпусы буйлап агыла иде.

Алар янадан йолдызларның чекерәп янганын күрделәр. «Тантра», дәншәтле планета тәэсиреннән котылып, ерагайтаннан-ерагая барды. Тарту көче секунд саен кими барып, гәүдәләр жинеләп китте. Ясалма гравитация аппараты үзенен жырын көйли башлады, аның жирдәгечә гадәти басымы, караңгы планета изүе астында үткәргән исәпсез көннәрдән соң, аңлатып булмаслык дәрәжәдә жинел тоела иде. Кешеләр креслоларынан тора башлады. Ингрид, Лума һәм Эон хыялый танцының иң кыен па хәрәкәтләрен башкарырга тотындылар. Эмма тиздән котылгысыз реакция башланды, һәм экипажның күпчелеге кыска вакытлы йокыга талды. Эрг Ноор, Пел Лин, Пур Хисс һәм Лума Ласви гына уяу калды. Звездолетның вакытлы очу юнәлешен исәпләп чыгарырга, Т йолдызы системасының әйләнү яссылыгына перпен-

дикуляр жылган тигант дуга сызып, боз һәм метеорит поясларынан чыгып китэргә кирәк иде. Шуннан соң гына корабның тизлеген яктылык тизлегенә житкөрөргә һәм, очуның даими курсы билгеләү өчен, ныклы эшкә керешергә мөмкин булачак иде.

Врач, кораб күтәрелеп киткәннән соң, ягъни жир кешесе өчен нормаль исәпләнгән авырлык көче шартларына кире кайтканнан соң, Низаның хәлен белергә китте. Тиздән урап килде, Низаның пульсы йөз дә ун секундка тигез дип, барысының да күңелен тынычландырды. Кислородны күбрәк биргән сурәттә үлемнән коткарырга мөмкин, диде. Ул тиратрон⁴⁴ ярдәмендә, ягъни йөрәк эшчәнлеген көчәйтә торган электрон прибор һәм нейросекретор стимуляторлар⁴⁵ ярдәмендә дөваларга уйлый иде.

Счетчиклар тизлекнен, куркынычсызлык чигенә якынаеп, сәгатенә тугыз йөз житмеш миллион километрга житүен күрсәтте. Шуңа кадәр, ягъни илле биш сәгать буена, корабның стеналары анамезон моторлары вибрациясеннән калтыранып-үкереп торды. Тимер йолдыздан ерагаю, Жирдәге вакыт белән исәпләгәндә, тәүлегенә егерме миллиард километрдан да артып китте. «Альграб»ның һәлакәтен кичергән, үлек планетаны, коточкыч кара жояшны күрөп авыр тойгылар үткәргән унөч сәяхәтченең барысы да, очып киткәннән соң жиңел сулап, әйтеп бетергесез шатлык кичерделәр. Бу шатлыкны тик экипажның ундүртенче члены, яшь кыз Низа Крит кына күрә алмады: ул әле булса госпиталь каютасының махсус бүлмәсендә ярым йокы, ярым үлек хәлендә хәрәкәтсез ята иде...

Корабтагы биш хатын-кыз — Ингрид, Лума, икенче электрон инженеры, геолог һәм ритмик гимнастика укытучысы Ионе Мар (ул азык-төлек бүлүче, һава операторы һәм фәнни материаллар коллекторы вазифасын да үти иде), борынгы замандагы мәет күмү йоласын үтәгәндәй, Низа янына жыелдылар. Низаны баштанаяк чишендереп, гәүдәсен ТМ һәм АС дигән махсус эремәләр белән юып, Урта дингездә үсә торган йомшак үсемлектән ясалган калын келәм өстенә сузып салдылар. Келәмне һава тутырылган матрац өстенә жәеп, алсу силиколдан эшләнгән түгәрәк гөмбәз эченә урнаштырдылар. Гөмбәздәге температураны, басымны, һава режимын төгәл күзәтә торган термобарооксигностат⁴⁶ еллар буена кирәкле нормада тоталар иде. Йомшак резиннан эшләнгән терәкләр Низаны кыймылдатмыйча тотачак. Низаның бу хәләнән врач Лума Ласви айга бер тапкыр үзгәртеп торырга булды. Барыннан да бигрәк, бер хәрәкәтсез ятып, тәне чиләнүе мөмкин иде. Шунлыктан Лума Низаның тәннең бик нык күзәтеп торырга,

баштагы бер-ике елны озаклап йокламаска булды. Низаның каталептик хәле һаман үтмәде. Лума Ласвиның бердәнбер ирешкәне — пульсын минутына бер тапкырга житкерү булды. Бу инде зур казаныш иде; чөнки ул, кислород артык тупланып, үпкәгә зыян килү куркынычын бетерә иде.

Дүрт ай үтөп китте. Звездолет, ирекле метеоритлар районын читләтөп, төгәл исәпләп чыгарылган курска төште. Төрле мажаралар кичереп, чиктән тыш киеренке эштән талчыгып беткән экипаж жиде айлык йокыга китте. Бу юлы өчәү түгел, дүрт кеше уяу калды — дежур торучы Эрг Ноор белән Пур Хисс янында врач Лума Ласви белән биолог Эон Тал калды.

Жир звездолетларына кайчан да булса кичерергә туры килгән кыен хәлләрдән исән-имин котылган булсалар да, экспедиция башлыгы үзен ничектер ялгыз хис итә иде. Жиргә кадәр булган дүрт еллык юл аңа чиксез озын булып тоелды. Ул үз-үзен алдап юанырга теләмәде, чөнки үзенең Низасын бары тик Жиргә кайткач кына коткарып булачагын белә иде.

«Парус»тан алынган электроник стереофильмнарны очып-кузгалып китүнең икенче көнөндә үк карарга мөмкин иде, ләкин ул моны һаман кичектерә килде. Гүзәл дөньялардан алынган беренче хәбәрләрне, зәңгәр йолдыз планеталарын, үз Жирләренең жәйге төннәрен Низа белән бергәләп карыйсы, бергәләп ишетәсе килә иде. Үткәннең һәм хәзергенең иң кыю романтик хыялларын тормышка ашырып, киләчәктә кешелек өчен яңа йолдыз дөньяларын ачу эшенә аның белән бергә Низасы да катнашсын иде.

Кояштан сигез парсек ераклыгында торып, моннан сиксән ел элек төшереп алынган фильмнар, Т йолдызының кара планетасында, ачык кораб эчендә озак кына ятсалар да, яхшы сакланганнар. Ярым шар формасында эшлэнгән стереоэкрандагы күренешләр «Тантра» да дежур калган дүрт кешене биектә, баш очларында балкып янган зәңгәр Вега дөньясына алып китте.

Кыска-кыска сюжетлар алмашына торды, күз камаштыргыч зәңгәр күк кояшы үскәннән-үсә барып, кораб тормышыннан болай гына төшереп алынган кадрлар бер-бер артлы үтә башлады. Хисап машинасы янында үтә яшь чырайлы егерме сигез яшьлек экспедиция башлыгы эшли, ә астрономнар аңардан да яшьрәк. Мәнә һәр көнне үткәрелә торган спорт һәм бию күнегүләре, экспедиция членнары аларны акробатларга хас осталык белән эшлиләр. Берсе шаяртып көлгән тавыш белән: «Вегага очу юлының буеннан-буена беренчелекне биолог тотып килде», — дип хәбәр итте. Чыннан да, гаять катлаулы күнегүләр ясаганда, житөн

төсөндөгө кыска чөчлө биолог кызның сылу гәүдәсө сыгылу-бөгөлүлөрнөң чиксөз мөмкинлеклөрөн күрсөтө иде.

Нормаль яктылык төсмерлөрөн әйбәт саклаган гемисферик экраннан чын кеше кебек ачык сурәтлөргә карап утырганда, андагы шат күнелле, яшь, таза астролетчик егетлөрнөң инде күптән юк булулары — тимер йолдыздагы ниндидер серле жан ияләренөң аларны ашап бетерүләре — бөтөнләй онытыла иде.

Экспедициянөң тормыш елъязмасы бик тиз үтте дә китте. Проекцион аппаратта яктылык көчәйткөчләр гөжлөргә тотынды, ә шәмәхә төсөндөгө кояш шундый яктырта башлады, хәтта анын экрандагы зәгыйфь чагылышы тына да күзлөрнө сукурайтырлык иде — Эрг Ноорлар кара күзлек кияргә мәжбүр булды. Диаметры белән дә, массасы ягыннан да бу йолдыз Жир Кояшына караганда өч тапкыр диярлек зур иде, бик нык яньчелгәнгә охшаткан бу гигант шар шашкын тизлек белән әйләнә — экватор турындагы тизлегө секундына өч йөз километр иде. Язып та, сөйләп тә аңлатып булмаслык дәрәжәдә якты яна торган бу газ шарының өскө катлавындагы температура унбер мен градуска житә, ә чәчрәп-сибелеп киткән ялкын телләре миллион километрларга сузыла иде. Веганың нурлары юлда очраган бөтөн нәрсәне көйдөреп бара сыман, очлы сөңгедәй, пространство кинлеклөрөнә миллион километрларга үтөп керә сыман иде. Шул ут дингезеннән эченнән йолдызга ин якын торган планета күренде. Ләкин аңа Жирдән яисә Божрадан килгән бер генә кораб та барып керә алмаячак иде. Сурәт проекциясен тавыш алмаштырды — үзләре үткөргән күзәтүләре турында телдән сөйли башладылар, ә экранда Веганың беренче һәм икенче планеталары ничек урнашканны күрсөткән сызымнар барлыкка килде. «Парус» хәтта йолдызынан йөз миллион километр ераклыкта торган икенче планетага да якыная алмаган.

Шәмәхә төстөгө үтә күренмәле ялкын дингезеннән — йолдыз атмосферасыннан — ургылып чыккан дәншәтле протуберанецларның⁴⁷ бөтөн нәрсәне яндыра торган озын куллары пространствода бик еракларга сузыла иде. Веганың энергиясө шулкадәр көчлө иде, ул хәтта спектрның шәмәхә һәм күзгә күренми торган өлөшлөрөндөгө ин зур квантлы⁴⁸ яктылык нурлары тарата иде. Бу йолдызга карасан, өч катлы фильтр белән сакланган күз алдында әллә нинди куркыныч һәм хәтәр шәүләләр уйный башлай... Яктылык өермәләре, йолдызның тарту көчен жинөп, сибелә торды. Аларның тәәсир көчө «Парус»ны этөп тибрәндерә иде. Космик нурларны һәм искиткөч куәтлө нурланышның башка төрлөрөн үлчи торган счетчиклар эшләмәс булды. Тышкы саклагычы

ышанычлы булса да, корабларының эчендә хәтәр ионлашу ар-
каннан арта башлады. Ә кораб тышында пространство бушлы-
гына тажәеп бер ташкын булып ыргыла торган нур энергиясе-
нең котырынуын, квинтиллион киловатт жегәрлекнең юкка эрәм
булуын тик чамаларга гына мөмкин иде.

«Парус»ның житәкчесе звездолетны саклык белән генә өченче
планетага алып китте. Анысы да зур булып, үтәли күренмәле юка
гына атмосфера катлавына төрелгән иде. Зәңгәр йолдызның тук-
таусыз ут бөркеп торуы планетаның күләгәле ягыннан койрык
сыман сузылып барган жиңел газлар жәймәсен таратып-тузды-
рып бетергән, күрәсәң. Хәзер анда жимергеч фтор парлары,
углерод окисеның агуы, үтергеч инерт газлар гына хөкем сөрә
иде, мондый атмосферада Жирдән килгән жан ияләре бер генә
секунд та яши алмас иде.

Планета өстендә очлы сөңгедәй булып, чиләнеп торган канлы
жәрәхәт көбек, әллә нинди каралы-кызыллы таш массалары
тырпаешкан. Вулкан лавасыннан хасил булган яссы таулыктар
өстен зур-зур ярык һәм чокырлар телгәләп бетергән. Алардан
агып чыккан кайнар магма утлы кан тамырлары шикелле иде.

Күе көл болытлары бөтереләп-бөтереләп бик биекләргә күтә-
релә, планетаның якты ягында алар күз камаштыргыч зәңгәр, ә
күләгәле ягында кап-кара булып күренә иде. Үлек планетаның
электрга туенган булуын күрсәтеп, меңәр километрга сузылган
гигант яшен чаткылары ялык-йолык уйный иде.

Өстә шәмәхә төсөндәге чиксез зур кояш дәһшәт чәчә, аның ти-
рәли таж сыман булып жемелдәвек яктылык сибеләп тора, плане-
таны кап-кара күк йөзә чорнап алган, ә аста — планета өстен-
дә — кыргый кыяларга төшкән алсу күләгәләр, ялкын буразна-
лары, ниндидер жыерчыктар, түгәрәкләр, ямь-яшел яшен чат-
кылары өзлексез атылып тора иде.

Стереотелескоплар боларны кешегә хас булмаган жансыз тө-
гәллек белән тапшыра, ә электроник фильмнар шундый ук ваем-
сызлык белән яза бара иде.

Эмма приборлар янында катып калган матдәнең жимергеч
көчләрәнә, космик утның ярсулы котырынуына дошманлык той-
ган кешеләр басып тора иде. Боларны тамаша кылудан хәйран
калган «Тантра» кешеләре, «Парус» дүртенче планетага китә
дигән хәбәрне ишеткәч, куанышып бер-берсенә карашып алдылар.

Берничә секунд үтүгә, «Парус»ның аска караган телескопла-
рыннан Веганың тышкы планетасы күренә башлады. Торган саен
зурая барган бу планета күләме белән Жир зурлыгы чамасы иде.
«Парус» кинәт кенә түбәнәя башлады. Аның экипажы, күрәсәң,

бу соңгы планетаны ничек булса да тикшерергә, яңа дөнья ачу мөмкинлеген сынап карарга булган булса кирәк. Ул яңа дөнъяның гүзәл булуына ышанмаса да, тереклек өчен яраклы булса иде дип өметләнгәннәрдер.

Эрг Ноор үзенң «тереклек өчен яраклы булса иде» дип уйлавын искәреп алды. «Парус»ны идарә итә-итә, планета өстен куәтле телескоплардан күзәтүчеләрнең дә уйлары шулай булган, күрәсен.

«Яраклы булса иде!» Шушы сүздә Вегада гүзәл дөнья булу өметенең дә, галәм киңлекләре төбеннән энжә планеталар табылу хыялының да юкка чыгуы чагыла иде. Жир кешеләре нәкъ менә шул хыял хакына ирекле көннән башларын зинданга тыкканнар бит: кырык биш ел буге звездолетта бикләнәп яшәргә, үз планеталарыннан алтмыш елдан да озагракка китеп торырга булганнар.

Әмма бу уйлар Эрг Ноорның башына тамаша кылган вакытта килмәде. Ул, ярым сферик экранга караган хәлдә мавыгып, күңелә белән чиксез ерак планета өстендә оча иде. Ләкин сәяхәтчеләрнең — һәм «Парус»тагылары, һәм «Тантра»дагыларының — чын бәхетсезлегенә каршы, бу планета сабый чактан ук таныш булган иң якын күршебез Марска охшаган булып чыкты. Шундый ук үтә күренмәле газлардан торган юка тышча, куге яшел төстәге мәңге болытсыз күк йөзе, шундый ук тигез һәм буш материклар, шундый ук ишелгән тау тизмәләре иде. Тик шунысы бар: Марста төннәрен үтә салкын була, көндезге температура да бик кискен үзгәрәп тора. Гигант күлдәвекләргә охшаган вак сазлыкларында су бөтенләй кибең бетә диярлек; саранланып-иренеп кенә яңгырмы, сыкымы икәннән дә аерып булмый торган явымнар ява; зәгыйфь кенә үсемлекләр, күбрәк жиргә күмеләп ята торган сүлпән хәрәкәтле сәер хайваннар очрый иде.

Ә бу планетада зәңгәр кояшның шашкын ялкыны шундый нык кыздыра, хәтта анда Жирдәге иң эссе чүлләр кайнарлыгы хөкем сөрә иде. Наваның өске катлауларына су парлары бик аз гына күтәрелә, шунлыктан болыт юк, тик атмосфераны берөзлексез тынычсызлап торган жылылык агымнарыннан хасил булган өермәләр генә иксез-чиксез тигезлекләргә берәз күлгә сала иде. Башкалары кебек үк, бу планета да бик тиз әйләнә. Төнге салкында тау токымнары уалудан ком чүлләре хасил булган. Саргылт, шәмәхә, яшел, зәңгәр, ак төстәге комнар, утрау-утрау булып, бөтен планета өстен каплап алган, ул утраулар ерактан диңгез атаулары яисә үсемлек куаклары кебек күренә иде. Жимерек тау тизмәләре Марстагы тауларга караганда биегрәк булса

да, шундый ук жансыз, өске яктан карамы, көрөнме икәннен асырып булмый торган ялтыравык тышча белән капланганнар. Зәңгәр кояшның гаять көчле ультрамиләүшә нурлары минералларны жимереп, жиңел элементларны парга әйләндереп тора иде.

Аксыл төстәге комлы тигезлекләрнең үзләреннән үк ялкын бөркелә кебек. Эрг Ноор бик борынгы заманнарны исенә төшерде: Жир шарының күпчелек халкы түгел, бәлки бик аз санлы кешеләре генә галим булган чакларда, язучылар һәм художниклар арасында: имештер, чит планеталарда югары температурага жайлашкан кешеләр яши икән, дигән хыял таралган булган. Мондый татлы хыяллар кеше кодрәтенен чиксез булуына ышанычны арттырган. Имеш, зәңгәр кояшның ут бөркөп торган планетасында яшәүче кешеләр үзләренен Жирдән килгән туганнарын каршы алалар!.. Көнъяк яшәү поясының көнчыгыш үзәгендәге музейда саклана торган картина күпләргә, шул исәптән Эрг Ноорга да, бик нык тәэсир иткән иде: томанлы горизонтка кадәр сузылган, ялкынланып торган алсу ком тигезлеге, янып торган соргылт күк йөзе, ә түбәндә — жылылык скафандрлары кигән чырайсыз кеше фигуралары, ә ул фигуралардан жиргә куе булып каралы-зәңгәрле күләгәләр төшкән. Кешеләр, ап-ак булып кызган ниндидер бер металл корылма каршысына баскан хәлдә, гажәпләнүдән катып калганнар. Янәшәләрендә — кызгылт чәчләре тузгыган бер шәрә хатын. Аның ак тәне күз камаштыргыч яктыда комга караганда да нытрак ялтырый, аксыл шәмәхә һәм куе кызыл күләгәләр аның сылу гәүдәсен тагын да матурайта төшә, ул, тормышның космостагы кара көчләрне жиңүен гәүдәләндергән символдай, горур басып тора иде.

Кыюлыкка кыю, әмма чынлыкта булмаган бер әкият-хыялына иде бу. Ул биологик үсешнең бөтен законнарына каршы килә. Бу законнар хәзер, Бөек Божра эпохасында, әлеге картина ясалган заманнарга караганда күп тапкырлар тирәнрәк ачылды.

Экраннан планета өстенен нәкъ каршыга килә башлавын күреп, Эрг Ноор сискәнеп куйды. «Парус» пилоты очу юнәлешен түбәнгә таба борды. Очлаеп менгән ком өемнәре, кап-кара кыялар, төрле жиргә сибелгән ниндидер яшел кристаллларның ялтыравы бик якында гына булып күренә башлады. Звездолет, планетаның бер полюсыннан икенчесенә таба әйләнеп, очуын дәвам итте. Суның әсәре дә күренми, иң садә формалы үсемлекләр дә юк иде...

Корабның үле бушлыкта, зәңгәр йолдызның утлы канаты астында интегүен тоюдан күнелне ниндидер монсу ялгызлык сагышы басты... Эрг Ноор фильмны төшерүчеләрнең планетаны кү-

зәткәндә, һич югында элекке тереклекнең берәр эзләре табыл-масмы, дигән өметләрен үз өметедәй хис итте. Жансыз кыялар-дагы һәр ярыктан тырышып-тырышып тереклек яралгылары эз-ләп маташу, жимерек тауларны болар элекке шәһәрнең хәрабә-ләре түгел микән дип өметләнү — болар суы да, атмосферасы да булмаган жансыз планеталарга очып килгәнә булган һәркем өчен бик тә таныш нәрсәләр иде!

Ерак дөньяның көп беткән, шашкын өермәләр ашаган, күлә-гә һәм ышыкка сусаган туфрагы экранда күренеп-күренеп үтте. Эрг Ноор, күптәнге хыялының челпәрәмә килүен аңлап, зәңгәр йолдызның янып-көп беткән дөньялары турындагы ялгыш ка-рашларның нидән килеп чыгуын ачыкларга тырыша иде.

Биолог та аның янына якин ук килеп:

— Хәлне белгәч, Жирдәге кешеләрнең кәефе кырылачак инде, — дип куйды. — Ничәмә-ничә мең еллар буена Жир йөзен-дә яшәгән миллионнарча кешеләр Вегага карый торган булган-нар. Төньякның жәйге төннәрендә мәхәббәт һәм хыял утында ян-ган яш йөрәкләр ниндидер бер өмет белән күккә караганнар. Жәй көннәрендә Вега, яп-якты зәңгәр йолдыз булып, нәкъ зенит-та диярлек яна. Аның матурлыгына сокланмый калу мөмкинме соң? Моннан мең еллар элек үк инде кешеләр йолдызларны шак-тый нык өйрәнгәннәр. Ләкин алар, фикер сөрешендәге сәер берь-яклылык аркасында, һәр йолдызның диярлек планеталары бар-лыгын белмәгәннәр. Чынында исә, һәр планетаның диярлек ияр-чене булганы кебек үк, көчле магнит кыры булган һәм акрын әй-ләнә торган йолдызларның да һәркайсының диярлек планетала-ры барлыкка килә. Борынгы галимнәр бу законны белмәгәннәр, әмма үзләре чит дөньяларда, беренче чиратта зәңгәр Вега йол-дызында, кешеләр булырга тиеш дип хыялланганнар. Борынгы телләрнең кайсыннандыр тәржемә ителгән бик шәп шигырьләрдә зәңгәр йолдыздан килгән ярым илаһи кешеләр турында сөйләнү-ен яхшы хәтерлим әле мин.

— Вега турында мин «Парус»тан хәбәр алгач хыяллана башлаган идем, — дип, Эрг Ноор Эон Талга таба борылды. — Ә хәзер ерактагы гүзәл дөньялар турында меннәрчә еллар буе яшәп килгән хыялның юкка чыгуы минем өчен дә, башка бик күп акыл ияләре өчен дә көн кебек ачык.

— «Парус»тан алынган хәбәрне ничек аңлатасыз соң хәзер?

— Бик ансат. «Веганың дүрт планетасында да тереклек әсә-ре бөтенләй юк. Безнең Жирнең гүзәллегенә берни житми. Кире кайту нинди зур бәхет булачак!»

— Сез хаклы! — дип куйды биолог. — Нилектән соң мондый фикир элегрэк башка килмәде икән?..

— Бәлки, килгән дә булыр иде. Ләкин безнең башка түгел, шулай ук Советта утыручылар башына да килмәс иде. Бу исә безнең дәрәжәне генә күтәрә: тормышта скептик өметсезлек түгел, бәлки канатлы хыял гына жиңә бит!

Экранда «Парус»ның планетаны әйләнәп очуы бетеп; планета өстен тикшерү өчен төшерелгән робот-станция язмалары тапшырыла башлады. Аннары көчле шартлау тавышы яңгырады, монысы геологик бомба⁴⁹ ташлаудан чыккан тавыш иде. Минераль кисәкчекләрдән хасил булган гигант болыт звездолетка кадәр үк килеп житте. Ян якларындагы фильтрлы каналлары аша тузан суырып, насослар үкерергә тотынды. Көеп беткән планетадагы таулардан һәм комлыклардан алынган минераль порошокның берничә пробасы силиколл пробиркаларга, ә атмосфераның югарыгы катлауларыннан алынган һава кварц баллоннарга тутырылды. «Парус» кирегә таба, утыз еллык юлга борылды, әмма аңа бу юлны жиңеп чыгарга язмаган икән... Хәзер исә аларның искиткеч тырышлыгы, тиндәшсез сабырлыгы һәм батырлыгы бәрабәренә ирешкәннәрнең һәммәсен «Тантра»дагы иптәшләре Жиргә алып кайтып баралар...

Язмаларның дәвамы — алты кәтүккә чорналган лента — Жир астрономнары тарафыннан махсус тикшерелгәннән соң, әһәмиятле дип табылганнары Бөек Божра буйлап тапшырылачак иде.

Соңгы кәтүктәге фильм аеруча фажигале булганга, аны берсенен дә карыйсы килмәде. Ул «Парус»ның соңгы язмышын, авариягә элгеп Т йолдызына каршы көрәшен күрсәтә иде. Үзләре кичергән тәэсирләр дә әле бүгенгедәй истә булганлыктан, ул фильмнарны бөтен экипаж уянгач карарбыз, диделәр. Авыр кичерешләрдән алжыган дежурныйлар, үзәк постта Эрг Ноорның үзен генә калдырып, ялга таралдылар.

Башлыклары юкка чыккан хыял турында бүтән уйламады. Ул үз житәкчелегендәге экспедиция белән «Парус» экспедициясенен, шундый күп көч куеп, корбаннар бирүе бәрабәренә табылган белем жәүһәрләрен кешелек жәмгыяте ничек бәяләйчәген күз алдына китерергә тырышып карады. Әллә ирешелгәннәр, күңел сүрелгәннәргә генә, артык ачы тоела микән?

Эрг Ноор үз гомерендә беренче тапкыр Жирнең гүзәллеген турында уйлый башлады: авыр мәшәкәтләрдән, табигать көчләре изүеннән, примитив жәмгыять төзелешеннән азат булган, нечкә күңелле, бай рухлы, үткен акыллы кешеләрен күз алдына

китерде. Элек булган интегү-эзләнүләр, ялгышу-хаталанулар, һәртөрле күнел төшү, кәеф кырылулар Бөек Божра эпохасына да калган калуын, тик алар фән, сәнгать, төзелеш өлкәләрендә иң югары иҗат эше дәрәжәсенә күтәрелгән. Җир шары ачлыктан, халыкның чамасыз артуыннан, йогышлы авырулар, ерткыч хайваннар китерә торган бәла-казалардан бары тик фән һәм ижади хезмәт аркасында гына котыла алды. Ягулык запаслары кимүдән, файдалы химик элементлар житмәүдән, вакытсыз үлемнән, кешеләрдәге кимчелекләрдән котылды. «Тантра» алып кайтачак фәнни яңалыклар да, жәмгыятьне камилләштерүдә һәм табигатьне танып-белүдә һәр ун ел саен ирешә торган куәтле фикер ташкынына кушылып, аны тагын ишәйтеп жиберәчәк!

Эрг Ноор, «Тантра»ның сәяхәт журналы саклана торган сейфны ачып, кара планетадагы спираль звездолет кисәге салынган тартманы алды. Ачык зәңгәр төстәге металл кисәгенен гадәттән тыш авырлыгы кулга ук сизелеп тора. Җирдә дә, Кояш системасының башка планеталарында да, шулай ук якин тирәдәге йолдыз системаларында да мондый металл очрамавын Эрг Ноор белә иде. Зирданың һәлакәтеннән кала, экспедиция Җиргә һәм Бөек Божрага алып кайта торган фәнни ачышның берсе, иң мөһиме шушы иде...

Тимер йолдыз Җиргә әллә ни ерак түгел, шуңа күрә хәзер, «Парус» белән «Тантра» ясап караган тәҗрибәләрдән соң, ул кара планетага махсус экспедиция жиберү, мәңгелек карангылыкта һәртөрле кара әвернә һәм медузалар яшәүгә дә карамас-тан, ул кадәр үк куркыныч булмаячак. Спираль звездолетны алар оста итеп ача белмәделәр. Эгәр дә бу эшне жентекләп уйлап эшләргә вакытлары житәрлек булган булса, алар гигант спираль трубаның звездолеттагы двигательләр системасының бер өлеше икәнлеген аңлаган булырлар иде.

Экспедиция башлыгы яңадан да әлеге шул соңгы хәвефле көнне — әвернәгә охшаган коточкыч бер нәрсә каршында үзенң егылуын, Низаның, кулларын жәйгән хәлдә, лап итеп аның өстенә авуын исенә төшерде. Яратканына борынгы заман хатын-кызлары кебек чын күнелдән бирелгәнлек тойгысы белән хәзерге заманның акыллы батырлыгын берләштергән яшьлек хисләре Низада озаклап чәчәк ата алмады шул...

Эрг Ноорны алмаштырырга дип, тавыш-тынсыз гына Пур Хисс килеп керде. Эрг Ноор китапханә-лабораториягә керде, ләкин аннан үзәк бүлек коридоры буйлап йокы бүлмәләренә таба китмәде, ә госпиталь каютасының авыр ишеген ачты.

Дару һәм инструментлар салынган силиколл шкафларда,

рентген аппаратларында, ясалма кан әйләнеше һәм сулыш алдыру приборларында көн яктысы нурлары уйный иде. Экспедиция башлыгы, идәннән түшәмгә кадәр үк корылган калын пәрденә ачып, ярым караңгы бүлем эченә керде. Ай яктысы төсле зәгыйфь яктылык силиколлаң алсу хрусталенда жылынгансыман булып тоела иде. Коллапс була калса дип куелган ике тиратрон-стимулятор, йөрәк тибешенә көч биреп, тын гына гөжләп утыра иде. Гөмбәз эчендә, алсу-көмеш сыман яктылык эчендә, хәрәкәтсез яткан Низа рәхәт итеп тыныч кына йоклый кебек иде. Ата-бабалары йөз буын буена иркен, мул, сәламәт гомер сөргәнлектән, хатын-кыз гәүдәсенен сылулыгы югары художество дәрәжәсенә житкән. Бу — Жир йөзендә ирешелгән гүзәллекнең иң камиле иде. Үз өлешләренә гаять бай сулы планета туры килгәнлеген кешеләр күптән белгән. Су үсемлекләренң бик мул булуына этәргеч биргән, ә үсемлекләренң мул булуы күп микъдарда ирекле кислород запаслары туплануны тәмин иткән. Тора-бара тереклекнең икенче формасы — хайваннар барлыкка килгән. Йөзләрчә миллион еллар буена ул камилләшә барып, ниһаять, фикерләү сәләтенә ия булган зат — кеше килеп чыккан. Исәпсез-хисапсыз дөньяларның планеталар системасында тереклек үсешенен гаять зур тарихи тәҗрибәсе шуны күрсәтә: эволюцион сайланыш юлы никадәр авыр, никадәр озакка сузылган булса, фикерләү сәләтенә ия булган югары стадиядәге тереклек ияләре шулкадәр гүзәлрәк килеп чыккан, әйләнә-тирә шартларга һәм тормыш таләпләренә жайлашу дәрәжәсе дә шулкадәр төгәлрәк булып үскән. Нәкъ менә шул жайлашу матурлыкны тәшкил итә дә инде.

Бөтен нәрсәнең үсеше борма юл буйлап бара. Эрг Ноор энә шул гомуми үсеш бормаларын, тереклек үсеше һәм кешелек жәмгыятенә бәйле рәвештә алып, күз алдына китереп карады. Һәм беренче тапкыр шуны бик ачык аңлады: организмның, биологик машина буларак, яшәү һәм эшләү шартлары никадәр кыенрак булып, жәмгыятьнең үсеш юлы никадәр авыррак булса, үсеш бормасы шулкадәр ешрак урала, ә «буыннары» бер-берсенә шулкадәр якын була, димәк, процесс та шулкадәр акрын, туа килгән формалар шулкадәр бердәй, ягъни бер-берсенә охшаш булалар икән.

Зәңгәр кояш системасыннан гажәеп планеталар эзләве белән мавыгып Эрг Ноор хаклы булмаган, Низага да дәрәс юл күрсәтмәгән! Яңа дөньяларга очу тереклек булмаган яңа планеталар табу өчен эшләнергә тиеш түгел, ә бәлки фәнни акылның жиңүе, Галактиканың бөтен өлкәләренә кешелекнең үтеп керүе

хакына, тормышның... Низа кебек матурлыгы хакына эшлэнەر-гә тиеш...

Күнелендә авыр монсулык кичергән хәлдә, Эрг Ноор Низаның силиколл саркофагы янына килеп тезләнде. Кызның сулыш алуы сизелми, йомык күз төпләренә керфекләреннән аксыл шәмәхә күлгә төшкән, ачылыр-ачылмас иреннәре эченнән ап-ак тешләре ялтырап күренеп тора. Сул кулының терсәк турысында, иңбашы белән муенында зарарлы ток сугудан кара янган урыннар күренә.

— Йокың вакытында берәр төш күрәсеңме, һич югында берәрсен хәтерлисәңме? — дип әйтте Эрг Ноор, сызланып. Авыр кайгыдан ихтыяр көче югалуын, тыны кысылуын сизеп алды. Күнелендәге уй-фикерләренә, яшәү һәм бәхеткә өндәп сусавын Низага бирергә тырышып, ул ике кул бармакларын бер-берсенә аралап шундый нык итеп кысты, хәтта бармаклары күгәрәп-зәңгәрләнеп чыкты. Әмма бөдрә чәчле гүзәл кыз, алсу мәрмәрдән эшлängән сылу сын шикелле, хәрәкәтсез ята бирде.

Госпитальгә тавышсыз гына врач Лума Ласви килеп керде һәм, кемдер бар икәнлеген сизеп, сагаеп калды. Сакланып кына чаршауны ачып караса, Низаның баш очына тезлängән Эрг Ноорны күреп гажәпләнде. Эрг Ноор, сөйгәнә юлга озатучы миллионлаган ир-егетләр хөрмәтенә куелган һәйкәлдәй, хәрәкәтсез утыра иде. Луманың күнелендә кызгану хисе кузгалды. Эрг Ноор кәефсез хәлендә торып басты. Дулкынланган Лума, тиз генә аның янына килеп, акрын гына:

— Сезнең белән сөйләшеп аласым бар иде, — диде.

Эрг Ноор ярар дигәндәй башын кагып куйды да, күзләрен кыса төшеп, госпитальнең алгы бүлмәсенә чыкты. Лума утырмага кушса да, ул утырмады, басып тора бирде. Лума Ласви, булачак сөйләшүдә үзен өстенрәк күрсәтергә теләгәндәй, тураеп һәм житдиләнеп аның каршысына килеп басты. Башлыкларының күз карашы аңа хәзерләнеп торырга да ирек бирмәде, ул кыяр-кыймас кына сүз башлады:

— Хәзерге заман неврологиясенең психикадагы аңлы һәм инстинктив эмоцияләр өлкәсенә үтеп кергәнлегә сезгә мәгълүмдер. Минең организмны химик яктан көйләп тоткан өлкәләрен, шул исәптән нерв системасын һәм өлешчә югары нерв эшчәнлеген тоткарлый торган дарулар белән дөвалаганда, инстинктларны жиңеп була...

Эрг Ноор кашларын күтәрә төште. Лума Ласви үзенең бик тә озын итеп, артык дәрәжәдә жентекләп сөйләвен сизеп алды.

— Минең кичерешләр белән идарә итә торган үзәкләренә

тәэсир итү медицинаның көченнән килә димәкче булам. Мин хәтта...

Эрг Ноор, врачның ни әйтергә теләгәнән аңлап, елмаеп куйды.

— Минем мәхәббәтемә тәэсир итәргә мөмкин димәкче буласызмы? — дип сорады ул. — Шулай итеп мине газаптан коткармакчы буласызмы?

Врач башын түбән иде.

Эрг Ноор, рәхмәт белдергәндәй кулын сузып, килешмичә башын селекте.

— Нинди генә газап чиктерсә дә, мин үземнең хисләремнән ваз кичмәячәкмен. Газап чигү чиктән ашып китмәсә, аңлашуга китерә, ә аңлашу мәхәббәткә илтә, — бу мәсьәлә әнә шулай хәл ителә. Сезнең ниятегез изге, ләкин мин кабул итә алмыйм!

Ул, гадәтенчә кызу-кызу атлап, ишектән үк чыгып китте.

Электрон инженерлары һәм механиклары, авария вакытындагыча, унөч ел үткәннән соң яңадан үзәк постка һәм китапханәгә жыелып, жир белән бәйләнешкә керү өчен ТВФ экраннарын көйлиләр иде. Звездолет Жирдән галәмгә жибәрелеп, атмосферага таралган радиодулкыннарны кабул итү мөмкин булган зонага килеп керде.

Үз планеталарыннан килгән авазлар сәяхәтчеләрнең күнелләрен күтәрәп жибәрде, шул ук вакытта сагынулары да көчәя төште, — космос киңлекләрендә очып йөрүнең озаклыгы бик тә зарыктырган иде.

Звездолет ерак космик рейсларга чыкканда кулланыла торган гадәти дулкын аша 57 нче ясалма иярченгә хәбәр салып карады. Жир белән космос арасында бәйләнеш урнаштыру вазифасын үтәүче бу куәтле станциядән сәгать саен хәбәр көтә башладылар.

Ниһаять, звездолетның авазы Жиргә барып иреште.

Бөтен экипаж йокыдан торып алгычлар тирәсенә жыелган иде. Жирдәге вакыт белән исәпләгәндә унөч ел, ә мондагы вакыт белән тугыз ел буена Жир белән элемтә өзелеп торганның соң жанлы тормышка яңадан әйләнәп кайту иде бит бу! Кешеләр Жирдән килгән хәбәрләргә йотлыгып тыңларга тотындылар, дөньякүләм челтәр тапшырган яңа проблемаларны тикшерергә керештеләр.

Туфрак белгече Хеб Ур тәкъдим иткән фикерне тикшерү, мәсәлән, алты көн буена сузылган бер дискуссия төсен алып, үтә четерекле хисаплау эшләре башкарырга кирәк булды.

«Хеб Урның тәкъдимен тикшерегез!» дигән хәбәр килде Жирдән. «Бу юнәлештә эшләгән яисә уйлаган кешеләр! Аны-

кына охшаш яисә капма-каршы фикердәге кешеләр! Барыгыз да үз карашларыгызны әйтеп чыгыгыз!» Киң күләмдә тикшерүнең бу гадәти формуласын ишетү сәяхәтчеләр өчен бик зур куаныч иде. Хеб Ур зәңгәр, яшел йолдызларның планеталарын системалы рәвештә тикшерү кирәклегенә турында Йолдызара очышлар Советына тәкъдим керткән. Аның фикеренчә, бу планеталардагы үтә көчле нурланыш Жир шартларында инерт булган минераль составларга энтропия белән көрәшүгә, ягъни тереклек килеп чыгуга химик стимул бирә ала. Тереклекнең газларга караганда авыррак минераллардан килеп чыккан үзенчәлекле формалары югары спектраль класслы йолдыз системаларында, югары температура һәм шашкын радиация шартларында, актив булачак. Сириуска киткән экспедициянең уңыш казана алмавын, анда тереклек ияләренең эзләре дә табылмавын Хеб Ур табигый хәл дип саный. Чөнки үтә кызу әйләнә торган бу куш йолдызның куәтле магнит кыры юк, ди. Куш йолдызлар космоста үз планета системаларын хасил итә алмый дигәнгә каршы беркем дә Хеб Ур белән бәхәскә кермәде, әмма «Тантра» экипажы Хеб Ур тәкъдим иткән фикернең асылына бик нык каршы чыкты.

Эрг Ноор житәкчелегендә экспедициянең астрономнары Жиргә махсус тапшыру программасы әзерләделәр һәм аны, «Парус» төшереп алган фильм аша Веганы беренче тапкыр күрүче кешеләр фикере итеп, Жиргә жибәрделәр.

Жирдәге кешеләр кайтып килүче звездолеттан алынган хәбәрне соклану белән тыңладылар.

«Тантра» Хеб Урның экспедиция жибәрергә кирәк дигән тәкъдименә каршы төште. Дөрөс, зәңгәр йолдызлар, чыннан да, үз планеталарына энергияне авыр кушылмалардан тереклек китереп чыгаруга житәрлек микъдарда бирәләр. Әмма ләкин һәр терек организм энергияне тоткарлап һәм буып тора. Структура хасил итү юлы белән, гади минерал һәм газ молекулаларын үтә катлауландыру юлы белән ул термодинамиканың икенче законына яисә энтропиягә каршы килә. Андый катлаулану бик озакка сузылган тарихи үсеш процессында гына, димәк, физик шартлар бик озак вакытлар бие даими торганда гына булырга мөмкин. Югары температуралы йолдыз планеталарында нәкъ менә шул шартларның даимилеге юк, андагы куәтле нурланыш өөрмәләре катлаулы кушылмаларны бик тиз жимерә. Анда, минералларның иң тотрыклы кристаллик хәлгә килә алуларына карамастан, озак яши торган бер генә нәрсә дә юк һәм була да алмый.

«Тантра» фикеренчә, Хеб Ур планеталарның үсеш динамикасын аңламаган борынгы астрономнарның берьяклы фикерен генә кабатлый. Һәр планета үзендәге жиңел матдәләргә югалта, ул матдәләр очып пространствога таралып бетә. Ә зәңгәр кояшларның үтә нык кыздыруы һәм нур басымы аркасында жиңел элементлар югалу процессы аеруча көчле була.

«Тантра» үз фикерен мисаллар белән раслады. Тапшыруын, зәңгәр йолдыз планеталарының «авыраю» процессы тереклек формалары хасил булуга юл куймый, дип тәмамлады.

57 нче иярчен аларның бу фикерен турыдан-туры Совет обсерваториясенә тапшырды.

Ниһаять, Ингрид Дитра белән Кэй Бэр көткән, юк, алар гына түгел, бөтен экипаж түземсезләнеп көткән минутлар килеп житте. «Тантра» яктылык тизлегенә якын тизлеген киметә төште. Кояш системасындагы бозлы поясны кисеп үтеп, Тритондагы звездолетлар станциясенә таба юл тотты. Инде зур тизлекнең кирәге калмады, чөнки сәгатенә тугыз йөз миллион километр очкан «Тантра» биредән, ягъни Нептун иярчененнән, биш сәгатьтән дә эзрәк вакыт эчендә Жиргә кайтып житә ала иде. Эмма бу тизлекне киметмәсәң, Тритоннан кузгалып киткән кораб, Кояш системасыннан ук чыгып, бик еракларга киткән булыр иде.

Кыйммәтле анамезонны эрәм итмәс өчен һәм авыр жиһазлар төяп корабларның йөген арттырмас өчен, кояш системасы эчендә ионлы планетолетлар белән генә очалар иде. Аларның тизлегә эчке планеталарга очканда сәгатенә сигез йөз мең километрдан, ә иң ерак дигән тышкы планеталарга очканда ике ярым миллион километрдан да артмый иде. Нептуннан Жиргә кадәр булган гадәти юл ике ай ярым белән өч ай арасында үтелә иде.

Тритон бик зур иярчен булып, зурлыгы ягыннан Юпитерның Ганимед һәм Каллисто дигән өченче һәм дүртенче иярченнәреннән яки Меркурий планетасыннан бик аз гына калыша иде. Шунлыктан аның башлыча азот белән углекислотадан торган юка катлаулы атмосферасы да бар иде.

Эрг Ноор звездолетны Тритон полюсындагы билгеләнгән урынга, станция бинасының жәенке гөмбәзләреннән читкәрәк төшереп утыртты. Жир асты биналары тезелеп киткән текә яр буендагы тау киртләннән карантин санаторие бинасының тәрәзәләре ялтырап күренде. Ул биналарда сәяхәтчеләр, башка кешеләрдән тулысынча аерылган хәлдә, биш атналык карантин үтәргә тиеш. Шул вакыт эчендә аларны оста врачлар караячак, андый-мондый инфекция эләктермәделәр микән дип,

жентеклэп тикшерэчэклар иде. Андый куркынычның булу ихтималы бик зур, шунлыктан берэр чит планетада булып кайткан кешелэрнең барысы да, звездолет эчендә озак булуларына карамастан, бу процедураны мәжбүри тәртиптә үтәләр иде. Станция Жиргә очарга рөхсәт биргәнгә кадәр, санаторий галимнәре корабның үзен дә эчке яктан ныклап тикшереп чыгалар. Венера, Марс һәм кайбер астероидлар кебек, кешелек тарафыннан инде күптән үзләштерелгән планеталардан очып китәр алдынан карантин аларнын үзләрендәге станцияләрдә үткәрелә иде.

Санаторийда булу, звездолет эчендә булуга караганда, жиңел кичерелә. Занятиеләр өчен лабораторияләр, концерт заллары, электр, музыка, су һәм дулкын тирбәлешләреннән торган катнаш ванналар, һәр көнне жиңел скафандр киеп санаторий тирәсендәге тау буйларында йөрөп керү оештырыла. Һәм, ниһаять, үз планеталары белән элемтәгә керәләр, регуляр булмаса да, моннан жибәргән хәбәр Жиргә нибары биш сәгать эчендә барып житә иде.

Низаның силиколл саркофагын бик саклык белән генә санаторийга алып керделәр. «Тантра»дан иң ахыргы булып Эрг Ноор белән биолог Эон Тал чыкты. Авырайткычлары булуга да карамастан, алар бик жиңел атлыйлар иде. Бу кечкенә планетада авырлык көче бик аз. Шуна күрә, йөргәндә сикереп-сикереп кителмәсен өчен, махсус авырайткычлар киелә иде.

Төшү мәйданы тирәли балкып янган утлар да сүнде. Тритон Нептунның Кояш яктырткан ягына чыгып бара иде. Нептуннан килгән соргылт яктылык бик зәгыйфь булса да, Тритоннан нибары өч йөз илле мең километр ераклыгында торган зур планетаның гигант яктылыгы, караңгылыкны таратып, иярчен өстен тонык кына яктыртып тора иде. Андый яктылык яз көннәрендә Жирдәге югары киңлекләрдә дә була. Тритон Нептунның әйләнү юнәлешенә каршы, көнчыгыштан көнбатышка таба әйләнә, Жир исәбе белән исәпләгәндә алты тәүлек чамасы үтте дигәндә, аның тирәли бер тапкыр әйләнәп чыга иде. Ә аның «көн» сзынлыгы житмеш сәгатькә диярлек сузыла. Шул вакыт эчендә Нептун үз күчәре тирәсендә дүрт тапкыр әйләнәп өлгөрә, хәзер исә иярченнең күлэгәсе томанлы диск буйлап күзгә күренеп шуыша иде.

Эрг Ноор белән биолог, икесе бервакытта ук диярлек, калкулык өстендә кечерәк кенә бер кораб торганын күрделәр. Арткы өлеше бүлтәеп чыккан, әмма тигезлек саклый торган биек жайланмасы юк иде. Очлы борыны белән нәзек корпусына караганда, бу кораб планетолет булырга тиеш, әмма койрык өле-

шендәге юан божрасы һәм өстенә орчык сыман итеп озын бер-нәрсә эшлэнгән булуы аны мондый кораблардан аерып тора иде.

— Тагын бер кораб карантинга туктаган, — дип куйды Эон Тал. — Совет үзенә гадәтләрен үзгәртте микәнни?..

— Элеккеләре әйләнеп кайтмый торып йолдызларга яңа экспедиция жибермәү гадәтенме? — дип сорады Эрг Ноор. — Чыннан да, без бит үзебезнең срокны бозмадык, әмма безнең Зирдадан жиберелергә тиешле хәбәребез ике елга соңга калган.

— Бәлки, бу Нептунга жиберелгән экспедициядер? — диде биолог.

Алар санаторийга кадәр булган ике километрлык юлны үтеп, кызыл базальттан эшлэнгән киң террасага күтәрелделәр. Кара күк йөзәндә йолдызларның барысына караганда да яктырак булып Кояш балкый иде. Моннан, әйләнми торган иярченнең полюсыннан, ул таба хәтле генә булып, аермачык күренеп тора. Йөз житмеш градуслы ачы салкын да жылыткыч скафандр аша жирдәге поляр кышының гадәти салкыны кебек кенә тоела. Туңган аммиактанмы, әллә углекислотаданмы хасил булган ябалак кар тымызык атмосферада салмак кына төшә бирә, гүя бөтен тирә-якта Жирдәгечә тыныч кар ява иде.

Эрг Ноор белән Эон Тал, дөньяларын онытып, кар бөртекләренә төшкәнән күзәтеп тордылар. Әйтерсең лә, бу кар сәяхәтнең тәмамлануын, сәяхәтчеләрнең эше бетүен хәбәр итә иде. Урта киңлекләрдә яшәгән борынгы бабалары да беренче карны игенченәң эше бетү галәмәте дип караганнар бит.

Биолог хисләргә бирелеп Эрг Ноорга кулын сузды.

— Маңаралы сәяхәтебез тәмам, тик сезнең аркада гына исән-имин калдык!

Эрг Ноор, килешмичә, инбашларын жыерып куйды.

— Барыбыз да исән түгел бит. Ә мин кем аркасында исән калдым?

Эон Тал аптырап тормады.

— Низаның исән калачагына мин ышанам! — диде. — Мондагы врачлар аны хәзер үк дөвалый башларга уйлыйлар. Һәр төрле параличларны өйрәнү лабораториясенең житәкчесе Грим Шар үзе инструкция жибергән.

— Нәрсә булганы билгелеме?

— Хәзергә билгеле түгел әле. Әмма шунысы ачык: Низа автоном системалардагы нерв төеннәрен химик яктан үзгәртә торган үзенә бөртөрле токтан зарарланган булырга тиеш. Аның шулай озак тәэсир итүен ничек бетерергә кирәклеке аңлау — аны терелтү дигән сүз. Ничәмә гасырлар буена дөвалау мөмкин

түгел дип исәпләнгән психик параличлар механизмын ачтык бит. Бу да шуңа охшаган бер нәрсә, тик әле паралич тышкы тәэсирдән килеп чыккан. Тозакка эләккән медузаларны тере килешмә, үле килешмә тикшергәч, минем кул да яңадан сафка басачак!

Уңайсызланудан экспедиция башлыгының кашлары жыерылды. Кайгылы баштан ул үзе өчен биологның никадәр зур изгелек эшләгәннен дә онытып жибәргән икән. Олы кешегә һич килешә торган эш түгел бит бу! Ул биологның кулын кысты, ике га-лимнен бер-берсенә булган ихтирамы сизелеп тора иде.

— Кара медузаларның үтергеч әгъзалары әлеге әвернә сы-ман хәшәрәтнекеләр белән бер үк дип уйлыйсыз инде сез, алай-са? — дип сорады Эрг Ноор.

— Әлбәттә. Моның шулай икәнлегенә минем кулым дәлил була ала... — диде биолог. — Электрга бай булган планетада яшәүче әлеге кара тереклек ияләренен яшәү рәвеше электр энер-гиясен туплап, аны үзгәртүдән гыйбарәт. Алар, һичшиксез, ерт-кыч булырга тиеш, тик аларның корбаны кем икәннен без әле хәзергә белмибез.

— Низа әлеге хәшәрәт өстенә барганда безнең бөтенебезгә дә нәрсә булганын хәтерлисезме?

— Анысы башка нәрсә. Ул турыда мин бик озак уйландым. Дәһшәтле әвернәнән килеп чыгуы булды, коточкыч көчле ин-фратавыш яңгырап, безнең аңыбыз томаланды. Бу кара дөнья-да тавышлар да кара, ишетелмәс дәрәжәдә саңгырау иде. Ин-фратавыш белән аңны томалаганнан соң, бу жан иясе гипноз белән тәэсир итә, ә аның гипнозы, анаконда кебек, Жирдә инде әллә кайчан үлеп беткән гигант еланнар гипнозына караганда күп тапкыр көчлерәк. Менә шул безне аздан гына һәлак итми калды. Низа булмаган булса...

Эрг Ноор инде Жир өстендә дә балкып торган ерактагы Ко-яшка күз төшереп алды. Кояш бик борынгы заманнарда ук рәхимсез табигать кочагында жан асраган кешенең мәңгелек өметә булган бит! Кояш һәртөрле караңгылыкны, төнге шомны таратып юкка чыгарган зирәк акыл көченең гәүдәләнешә ул! Куанычлы өмет чаткысы дөнья гизгәндә аңа юлдаш булган...

Санаторийга Эрг Ноорны эзләп Тритон станциясенен мәдире килде. Экспедиция башлыгын Жир чакыра икән, ә инде мәдир-нең карантин өчен билгеләнгән ябык бинага килеп керүе каран-тинның бетүен, «Тантра»ның унөч елга сузылган сәяхәтен төгәл-ләү мөмкин икәнлекне аңлата иде. Экспедиция башлыгы озак та

тормастан әйләнеп кайтты. Аның йөзе гадәттәгегә караганда да житдирәк иде.

— Бүген үк очабыз. «Амат» планетолеты белән килгән алты кешене алуымны үтенделәр. Плутондагы яңа руда ятмаларын үзләштерү өчен «Амат»ның үзен монда калдыралар икән. Ә экспедиция кешеләрен һәм Плутонда алар жыйган материалларны без үзез без белән алабыз.

Бу алты кеше гади планетолетны үзгәртеп корганнар да ис- киткеч зур батырлык эшләгәннәр. Алар жәһәннәмнең төбенә үк, Плутонның куп-куе неонлы-метан атмосферасы астына чум- ганнар. Аммиак кары буранында, корычтай нык боз сөнгеләренә бәрелеп челпәрәмә килү куркынычын тойган хәлдә, дөм-караң- гылык эчендә очканнар. Анда алар шәп-шәрә тау түбәләре тыр- паешып торган бер өлкә тапканнар. Ниһаять, Плутонның сере ачылган — бу планета безнең Кояш системасына керми икән. Кояш системасы аны Галактика аша үткән чакта ияртеп кенә алып киткән икән. Шуның өчен Плутон башка ерак планеталар- ның һәммәсенә караганда да күп тапкыр тыгызрак икән. Экспе- диция аннан бөтенләй ят дөньяларда булган сәер минераллар тапкан. Иң мөһиме шунда: бер тау сыртыннан бик борынгы за- маннарда цивилизация булганлыкны раслый торган ниндидер корылма хәрабәләре табылган. Экспедиция ачкан мәгълүмат- лар тикшерелергә тиеш, әлбәттә. Төзү материалларының акыл белән эшкәртелгән булуын әле исбат итәргә кирәк... Ләкин, ни- чек кенә булмасын, бу исциткеч зур батырлык иде. Батырлар- ның Жиргә безнең звездолетка утырып кайтулары белән горур- ланам мин һәм аларның сөйләгәннәрен ишетер минутларны тү- земсезлек белән көтәм. Аларның карантины моннан өч көн элек үк беткән...

Озак сөйләү ялыктырды булса кирәк, Эрг Ноор тынып калды.

— Әмма житди бер каршылык бар бит! — дип кычкырды Пур Хисс.

— Каршылык — хакыйкатыңның анасы! — дип, Эрг Ноор ас- трономга иске мәкаль белән җавап бирде. — «Тантра»ны юлга хәзерләргә вакыт!

Сыналган звездолет Тритоннан жиңел генә аерылып китеп, эклиптика яссылыгына перпендикуляр булган гигант дуга буй- ләп оча башлады. Жиргә туп-туры юлдан кайту мөмкин түгел иде: нинди генә кораб та метеоритлардан, шулай ук кайчандыр Марс белән Юпитер арасындагы Фаэтон дигән планета жиме-

релгәч хасил булган астероидлардан торган киң өлкәгә килеп кереп һәлак булудан котыла алмаячак иде.

Эрг Ноор тизлекне арттыра барды. Батырларны Жиргә алып кайту вакытын гадәттәгечә житмеш ике көнгә сузмыйча, звездолетның зур көченән файдаланып, анамезонны иң аз тоткап хәлдә, илле сәгатәтә кайтып житәргә карар кылды.

Жир тапшырулары, пространствоны үтеп, звездолетка килеп житте — планетабыз тимер йолдыз караңгылыгын һәм Плутонның өшеткеч караңгылыгын жинүчеләрне котлый, композиторлар «Тантра» белән «Амат» хөрмәтенә чыгарган романсларын һәм симфонияләрен тапшыралар иде.

Космоста тантаналы көйләр яңгырап торды. Батырларга дан жырлаучы гомуми хорга Марстагы, Венерадагы һәм астероидлардагы станцияләрдән жибәрелгән аккордлар да килеп кушылды. Ниһаять, Совет постының:

— «Тантра», «Тантра», төшү урыны Эль-Һомрада! — дигән авазы ишетелде.

Үзәк космопорт Төньяк Африкада, элек чүл булган урында иде, звездолет, кояш нурларына туенган Жир атмосферасын тишеп үтеп, шунда килеп төште.

VII бүлек

ТӨСЛЭР ТОНАЛЬЛЕГЕ 4,750 МЮ БУЛГАН ФА-МИНОР СИМФОНИЯСЕ

Көнъякка таба, диңгезгә караган киң веранданың стеналары үтә күренмәле пластмасса пластинкалардан эшлэнгән. Түшәмнән төшкән тонык яктылык ай яктысы белән ярышмый, киресенчә, күлэгэләрнең тупас каралыгын киметә төшөп, яктылыкны көчәйтә генә. Верандага диңгез экспедициясенә бөтен составы диярлек жыелды. Экспедициянең иң яшь хезмәткәрләре генә ай яктысына күмелгән диңгездә уйнауларында булдылар. Гүзәл Чара Нандины ияртеп, художник Карт Сан да килеп керде. Экспедиция башлыгы Фрит Дон, алтынланып торган озын чәчен тузгытып, Миико тапкан атны тикшерүләре турында сөйләргә тотынды. Күтәрү авырлыгын билгеләү өчен статуяның нинди материалдан эшлэнгән булуын ачыклаганда, көтелмәгән нәтижә килеп чыккан. Статуя саф алтыннан ясалып, өске каты гына ниндидер эретмәдән эшлэнгән юка катлау белән капланган икән. Әгәр дә статуя коеп эшлэнгән булса, аның авырлыгы, хәтта ул кысып чыгарган су авырлыгын чигергән сурәттә дә, дүрт йөз тоннага житә икән. Бу тамашаны күтәртү өчен махсус жайланмалары булган зур судноларга хәбәр жибергәннәр.

Экспедициянең өлкән хезмәткәрләреннән берсе, кыйммәтле металлның энә шулай мәгънәсез кулланылуын ничек аңлатырга дигән сорауга жавап йөзеннән, бер илдә бар булган алтын запасының юкка чыгуы турында тарихи архивларда очраткан бер легенданы искә төшереп үтте. Ул чакларда алтын хезмәтне бәяләү эквиваленты булып йөргән булган. Тиранлык белән халыкны талап яшәгән жинаятьчел хөкүмәт башлыклары, халык хөкеменнән куркып, чит илләргә качып киткәннәр,— ул чакларда әле халыкларның үзара аралашуын тоткарлый торган киртәләр булган, аларны чик сызыгы дип йөрткәннәр, — шул хакимнәр ка-

чып китәр алдыннан барлык алтын запасын жыйганнар да шунан статуя коеп, аны дәүләтнең баш шәһәрндә кеше иң күп йөри торган бер мәйданга куйганнар. Алтынны беркем дә таба алмаган. Арзанлы эретмә катлавы астына кыйммәтле металл яшерелгән булуы ул чакта беркемнең дә башына килмәгән, күрәсең; моны язган тарихчы энә шулай дип фараз кылган.

Хезмәткәрнең сөйләве барысын да жанландырып жибәрде. Бу кадәр күп алтын табылу кешелек жәмгыяте өчен менә дигән бүләк иде. Саргылт төстөгә авыр металл инде күптән кыйммәт символы булып йөрүдән туктаган булса да, электр приборлары, медицина препаратлары һәм бигрәк тә аңамезон ясаганда аңа ихтыяж бик зур иде.

Веранданың тышкы ягында, почмактагы түгәрәк өстәл янына Веда Конг, Дар Ветер, художник, Чара Нанди һәм Эвда Наль жыелды. Каядыр китеп барган Мвен Масны эзләп-эзләп тә таба алмыйча кайткан Рен Боз да тартынып кына алар янына килеп утырды.

— Гаять тиз үсә торган фән һәм техникадан художниклар — дөресрәге, художниклар гына түгел, гомумән сәнгать — һәрвакыт артта кала, бу артта калу котылгысыз дип сез дөрес әйтәсез, — диде Дар Ветер.

— Сез мине аңламагансыз, — дип каршы төште аңа Карт Сан. — Сәнгать үзенең хатасын төзәтте, кешелек жәмгыяте алдындагы бурычларын аңлады инде. Ул күңелне газапый торган монументаль формалар ижат итүдән, чынбарлыкта булмаган зиннәтлелекне һәм бөеклекне сурәтләүдән туктады, чөнки болар тышкы як кына. Кешенең эмоциональ ягын үстерү сәнгатьнең иң мөһим бурычына әверелде. Кеше психикасын көйләү сәләтенә, аны иң катлаулы тәэсирләрне кабул итәргә әзерләү көченә бары тик сәнгать кенә ия. Музыка, форма, буяулар ярдәмендә ирешелә торган жиңел аңлаешлык сихриятен кемнәр генә белми икән?.. Тупаслык һәм көчләү юлы белән бәрәп керергә маташканда, кеше күңеле бөтенләй бикләнә. Психиканың эмоциональ ягын үстерү һәм тәрбияләү өчен, кешелек жәмгыятенә күпме жәфа чигәргә туры килгәнлеген сез, тарихчылар, башкаларга караганда яхшырак беләсез.

— Борынгы заманнарда бер чорны сәнгать абстракт формалар белән мавыккан, — дип куйды Веда Конг.

— Сәнгатьнең абстракция белән мавыгуы бөтен нәрсәләрдән өстенлек алган гакылга иярергә тырышуыннан килеп чыккан. Эмма сәнгатьнең абстракт чагылуы мөмкин түгел. Монда тик музыканың гына хәле башкачарак. Ул үзенә аерым бер урын

алып торса да, барыбер конкрет. Абстракция ялгыш юл булган ул.

— Нинди юлны дөрес дип санийсыз соң сез?

— Минем карашымча, сэнгать — дөнъядагы көрәш-чуалышларның кеше хисләрәндә чагылышы. Кайчакта ул тормышны иллюстрацияли, әмма гомуми бер максат контрольлеге астында иллюстрацияли. Әнә шул максат матурлыкны тәшкил итә дә инде, аннан башка мин тормышның мәгънәсен дә, бәхетне дә күрмим. Югыйсә, сэнгать, үзенә сэнгатьлеген югалтып, нәзберек уйдырмага әверелә. Бигрәк тә тормышны һәм тарихны тиешенчә белмәгәндә...

— Ә мин һәрвакыт: сэнгатьнен үсеш юлы тормышны тоепкына калмасын, бәлки аны жиңеп, үзгәртеп корышсын да иде, дип теләм,— дип куйды Дар Ветер.

— Бу фикереgez белән килешәм!— диде Карт Сан.— Тик өстәп шуны әйтәм: сэнгать тышкы дөнъяны гына түгел, бәлки иң беренче чиратта кеше эмоцияләренә эчке дөнъясын үзгәртеп корырга тиеш. Бөтен капма-каршылыкларны аңлап... аны тәрбияләргә тиеш.

Әвда Наль Дар Ветерның кулына үзенә таза һәм жылы кулын куйды.

— Бүген нинди хыялыгыздан баш тарттыгыз?

— Бик зурысыннан...— диде Дар Ветер.

Художник сүзен дәвам иттерде:

— Кинофильмнар, театр постановкалары язмалары, сынлы сэнгать күргәзмәләре кебек борынгы заманнарда калган массовый сэнгать әсәрләрен барыбызның да күргәне бар. Алар белән чагыштырганда хәзерге заман тамашалары, хәзерге биюләре, хәзерге картиналар үзләренә нәфислекләре, кирәкмәгән детальләрдән азат булулары белән аерылып тора төсле... Төшенкелек эпохалары турында әйтмим дә инде.

— Үзе бик акыллы, ләкин күп сөйли,— диде Веда Конг пышылдап кына.

— Әйләнә-тирәдән үзе сайлап алган катлаулы күренешләргә сүз яисә формулалар белән аңлатып бирү художник өчен бик кыен эш,— дип, Чара Нанди да сүзгә кушылды. Әвда Наль анын фикерен куәтләп башын селкеп куйды.

Художник Карт Сан сөйләвендә булды:

— Ә минем менә мондый юл белән барасым килә: аерым кешеләрдә булган гүзәллек элементларын, саф хисләргә, форма һәм төсмерләргә бергә туплап, бер образда бирәсем килә. Борынгы заманнарда аерым-аерым яшәгән, тора-бара аралашып,

катнашып, хәзерге заман кешелек жәмгыятен хасил иткән расаларның һәркайсына хас булган матурлыкның иң гүзәл гәүдәләнешен бирәсе иде. «Һондвана кызы», мәсәлән,— табигать белән бердәмлекнең, күренешләр арасындагы бәйләнешне инстинктив аңлауның, инстинктлар белән үтәдән-үтә сугарылган хис һәм тойгылар комплексының чагылышы ул.

Ә «Тетис кызы» яки «Урта дингез кызы» курку белмәс киң һәм чиксез үскән хисләр ташкыны булып тора, анысында исә табигать белән кеше инстинкт аша түгел, ә эмоцияләр аша кушыла. Аңарда Эрос көче булырга тиеш. Мин аны шулай аңлыйм. Урта дингез буендагы борынгы культуралар — критянар, этруслар, эллиннар, индуслар. Алар арасында үсеп житкән кеше образы гына хатын-кыз хакимлегеннән чыккан шушы культураны ижәт итә алган. Минем бәхеткә, ярый әле Чара туры килде: анда очраклы рәвештә грек-критянарда хас сыйфатлар да, Үзәк Һиндстанда соңрак заманнарда яшәгән халыкларга хас сыйфатлар да тупланган бит.

Үзе уйлаганның дәрәс булып чыгуыннан Веда елмаеп куйды, ә Дар Ветер аңа пышылдап кына:

— Чарадан да кулайрак кызны табуы бик кыен булыр иде,— диде.

— «Урта дингез кызы» дигән картина уңышлы чыкса, мин өченче картинамы ясарга керешәм. Анысы аксыл сары яисә алтын чәчле, сылу гәүдәле, салмак хәрәкәтле, дөньяга текәлеп карый белә торган үткен күзле борынгы рус, скандинавия яисә инглиз хатыннарына охшаган төньяк хатын-кызы образы булчак. Тик шуннан соң гына мин синтезга күчәргә уйлыйм: әнә шул борынгы типларның өчесеннән дә алынган иң яхшы якларны берләштереп, хәзерге заман хатын-кызы образын ижәт итүгә керешә алачакмын.

Веда серле генә елмаеп:

— Ә нилектән тик «кызлар» гына, ә «уллар» түгел?— дип сорады.

— Хатын-кыз матурлыгының, физиология законнары буенча ук, камилрәк, нәфисрәк булуын аңлатып тору кирәк микән?..— диде художник.

— Өченче картинагызны ясаганда Веда Конгка күз салсагыз иде,— дип, сүз башлады Эвда Наль.— Аңардан да кулайрак образны...

Художник тиз генә торып басты.

— Әллә сез мине күрми дип беләсезме? Әле дә инде мин,

башка образ белән мәшгуль чагымда, күңеләмә Веда образы кереп утырмагае дип куркам. Тик менә Веда үзе...

— Ул музыка белән хыяллана,— дип куйды Веда үзе, битенә кызыллык чыкты.— Тик монда төннәрен уйнамый торган кояш рояле генә бар!

— Кояш нурлары көче белән эшли торган ярым үткәргечле рояльме?— дип, Рен Боз креслосыннан калкынды.— Ул системадагы рояль булса, мин аны приемник тогына күчерә алам.

— Тиз буламы соң ул?— дип сорады Веда, куанып.

— Берәр сәгать маташырга туры килер.

— Кирәкми, алайса. Бер сәгәттән дөнья яңалыкларын тапшыру башланачак. Эш белән мавыгып, ике кич рәттән инде яңалыклар да тыңлый алганыбыз юк.

— Алайса, бер жырлагыз әле, Веда,— дип үтенде Дар Ветер.— Карт Саннын мәңгелек инструменты бар — феодализм жәмгыятенен Караңгы гасырларынан калган кыллы инструмент.

— Гитара,— дип куйды Чара Нанди.

— Кем уйный?.. Карап карыйк, бәлки, үзем үк уйный алырмын.

— Мин уйныйм!— дип, Чара студиядән гитараны алып килмәкче булды.

— Әйдә бергә,— дип, аңа Фрит Дон да кушылды.

Чара, дәртләнеп, жәһәт кенә чем-кара чәчләрен төзәткәләп алды. Шерлис, рычагны борып, веранданың ян стенасын шудырып куйды, алларында дингез култыгының көнчыгыш яр буе пәйда булды. Фрит Дон зур-зур атлап йөгереп китте. Ә Чара башын берәз артка ташлап йөгәрә иде. Озак та утмәстән, кыз артка калды, әмма студия янына икесе дә бер үк вакытта барып життеләр, яктыртылмаган кара ишекне ачып эчкә керделәр, ә бер секундтан инде алар ай яктысында дингез буйлап кире йөгәрәләр иде. Фрит Дон верандага беренче булып кайтып житте, ә Чара, ачык ян стена аша сикереп, бүлмә эченә үк килеп керде.

Веда куанып кул чәбәкләргә тотынды:

— Язгы спорт ярышларында җиңеп чыккан кеше бит ул Фрит Дон!

Карт Сан Ведага жавап кайтаргандай:

— Ә Чара Нанди югары танцы мәктәбен бетергән: борынгы һәм хәзерге заман танцыларының ике баскычын да тәмам иткән, — диде.

— Веда белән без дә өйрәнеп йөргән идек, тик без түбән баскычны гына үттек,— дип куйды Эвда Наль, көрсенеп.

Художник аны үчекләй:

— Түбән баскычны хәзер һәркем үтә,— диде.

Чара, үзенек кечкенә ияген югары чөйгән хәлдә, акрын гына гитара кылларын чирткәли башлады. Аның нечкә тавышы ниндидер бер ялварулы моңсулык белән яңгырады. Ул өзелгән өмет турында көньяк зонадан әле яңарак кына килгән яңа бер жыр жырлый иде. Көйгә Веданың калын тавышы кушылды. Менә дигән дуэт килеп чыкты — тавышлары бер-берсеннән никадәр аерылса, бер-берсен шулкадәр тулыландыралар да иде. Дар Ветер аларның әле берсенә, әле икенчесенә карап алды. Жырлау аларның кайсысына килешә икән: ай яктысына жем-жем итеп торган аксыл сары чәч толымнарын күтәрә алмагандай, башын иеп, терсәкләре белән приемник пультага таянган хәлдә басып торучы Ведагамы, әллә түм-түгәрәк шәрә тезләренә гитарасын куеп, алга таба иелгән, кояшка янган коңгырт йөзле, зәңгәр күзле Чарагамы? Дар Ветер шуңа җавап таба алмыйча гажиз калды.

Жыр тынды. Ә Чара гитара кылларын әкрән генә чирткәләвендә булды. Дар Ветер тешләрен кысты: әлегә жыр кайчандыр аны Ведадан ерагайткан, хәзер исә Веда өчен дә газаллы булган жыр иде.

Кыллар моңы бер-бер артлы сибелә торды, аккордлар, әйтерсен лә, аллы-артлы куышып китәләр дә, бергә килеп кушыла алмыйча, сүнөп юкка чыгалар иде. Өзек-өзек булып чыккан бу көй дингез дулкыннары кебек ярга килеп бәрелә дә, бер мизгелгә тынып торганнан соң, тәгәрәшәп, шомлы дингез чоңгылына кире төшөп китә сыман иде. Чараның яңгыравык тавышы, үзе дә белмәстән, мәхәббәт турындагы сүзләргә жанландырып җибәрде: сөйгәнненең кайда икәнлеген, ниләр уйлавын белергә теләп, пространствоң җан өшеткеч киңлекләрендә, йолдыздан йолдызга очып йөри торган мәхәббәт турындагы жыр иде бу. Космосны тикшерергә дип, бик еракларга киткән батыр, бәлки, кире әйләнеп тә кайтмас — әмма ни хәл итәсең! Тик менә бер генә минутка гына булса да, аның ни хәлдә икәннен белсәң иде дә, ялварып, жылы сүзләр, сәламнәр әйтеп күңелен күрсәң иде!

Веда тын калды. Чара ниндидер күңелсезлек сизеп, жырлавыннан кинәт туктады да торып гитарасын художникка бирде, гаепле кешедәй башын түбән иеп басып торган саргылт чәчле Веда янына килде.

Веданың йөзе ачылып китте.

— Миңа бер биеп күрсәтегез әле, Чара!

Чара ризалык белдереп башын иде, эмма шул чак сүзгә Фрит Дон кысылды:

— Биюне калдырып торыйк, хэзер тапшыру булачак!

Йорт түбәсеннән телескопик труба калкып чыкты. Аның өстенә металлдан аркылы-торкылы итеп эшлэнгән ике яссылык урнаштырылган, ә тагын да өскәрәк металл түгәрәк ясалып, анысына сигез ярым шар куелган иде. Бүлмә эче көчле тавыш белән тулды.

Тапшыру төньяк торак поясындагы яңа спираль шәһәрләреннән берсен күрсәтүдән башланды. Шәһәр төзүчеләр арасында ике архитектура юнәлеше хөкем сөрә: берсе — шәһәрне пирамидага охшатып төзү, икенчесе — спираль-винт сыман итеп төзү иде. Шәһәрләр яшәү өчен иң кулай булган урыннарда салына. Аларга хезмәт күрсәтүче автомат заводлар поясы, урман, болынлык пояслары белән чиратлашып, шәһәрне тирәли әйләндереп ала. Ә шәһәр үзе я диңгезгә, я булмаса берәр күлгә таба карап торырга тиеш иде.

Шәһәрләр калку урыннарда төзелә; алгы ягы кояшка, җилгә, күккә, диңгезгә карап тормаган бер генә йорт та булмасын өчен, биналарны керентеле-чыгынтылы итеп салалар. Аларның эчке ягына яки җир астына гаражлар, складлар, мастерскойлар, кухня ишеләр ясала. Шәһәрләреннән пирамидага охшатып салуны яклаучылар йортларны артык биек итмичә, күп халык сыйдыра алырлык итеп салуны өстен күрәләр; спираль-винт сыман итеп салуны яклаучылар үз шәһәрләрен километрдан да биеккәрәк күтәрәләр иде. Диңгез экспедициясенә катнашучылар алдында текә күтәрелгән спираль йортлар күренде. Андагы миллионлаган пластмасса стеналар, эретелгән таштан эшлэнгән каркасларының фарфор капланган кабыргалары, ялтыравык металлдан эшлэнгән беркеткечләре кояш яктысында тонык кына ялтырый иде. Спиральнең һәр буыны перифериядән үзәккә таба акрынлап күтәрелә бара. Биналар тирән итеп эшлэнгән вертикаль куышлар ярдәмендә массив-массив итеп бүленгәннәр. Баш әйләнерлек биеклектә җиңел күперләр, балконнар, бакчалар чыгып тора. Ялтырап торган вертикаль чыгынтылар, контрфорс ясап, аска, ниңезгә хәтле үк төшә, ә анда меңләгән аркадалар арасыннан киң баскычлар сузылып, баскыч-баскыч итеп эшлэнгән паркларга барып тоташа. Парклар исә, арырак киткән саен бер-берсеннән ерагая барып, куе агачлыklar поясына терәлә. Урамнар да, бормаланып, спираль буенча сузылган: шәһәрнең периметры буенча салынганнары асылма булып, эчке яктагылары хрусталь түшәм белән капланган иде. Урамнарда бернинди экипаж күр-

мәссең — эчке якларда транспортер тасмалары өзлексез үтеп кенә тора иде.

Урамнарда тыз да быз кешеләр йөрөп тора, аларның кайсылары бик житди кыяфәттә каядыр ашыга, ә кайсылары аулак урыннарга жыелган: шау-гөр килеп көлешә-көлешә, колонна араларына, баскыч мәйданчыкларына, чыгынты түбәләрдә үскән асылма бакчаларга жыелган...

Мәһабәт шәһәр күренеше озакка бармады, бетте, экраннан диктор үзе генә сөйли башлады:

— Хәрефле алфавитны электрон язуы белән алмаштыру турында Юнәлешле Нурлар Академиясе тәкъдим иткән проектны тикшерү дәвам итә. Проект бөтен халык хуплавына ирешә алмады. Төп каршылык — уку аппаратларының катлаулы булуында. Аны кабул иткәндә, китап кешенең даими юлдашы һәм дустан булудан туктаячак. Тышкы яктан караганда бик отышлы булып күренсә дә, проект кире кагылачак.

— Тикшерү озакка сузылды! — дип куйды Рен Боз.

— Житди каршылык шул, — диде аңа жавап итеп Дар Ветер. — Бер караганда, язуның гадиләшүе кызыктыра да кебек, ә икенче яктан карасаң — уку кыенлаша.

Экрандагы кеше сөйләвен дәвам итте:

— Кичәге хәбәр дәрәс булып чыга — утыз жиденче йолдыз ара экспедициядән хәбәр алынды. Алар кайтып киләләр...

Дар Ветер, каршылыклы хисләр көрәшеннән ни эшләргә белмәгәндәй, катып калды. Күз кырые белән Веда Конгның ашыкмыйча гына торуын, күзләренең ныграк ачыла баруын күрөп алды. Веданың сулыш алуы да өзек-өзек иде.

— ...Кораб дүрт йөз беренче квадрат ягыннан кайтып килә. Әле яңа гына Нептун орбитасыннан парсекның йөздән бер өлеше кадәр ераклыкта булган минус-кырны ⁵⁰ үтте. Экспедициянең тоткарлануы кара кояшка очраудан килеп чыккан. Кешеләре исән! Корабның тизлегә абсолют берәмлекнең алтыдан биш өлеше чамасы. Тагын унбер көннән экспедициянең Тритон станциясенә кайтып житүе көтелә. Гаҗәеп ачышлар турында хәбәрләр көтегез! — дип, диктор сүзен тәмамлады.

Тапшыру дәвам итте. Башка яңалыкларны сөйләделәр, тик аларын инде беркем дә тыңламады. Барысы да Веда янына жыелып, аны котларга тотындылар.

Куанычыннан аның бит очлары алсуланган, дулкынлануын күзләре үк әйтеп тора иде. Дар Ветер да якынрак килде. Веда аның каты итеп кул кысуын тойды, бу тойгы якын да, кадерле дә иде, аннары ул Дар Ветерның туп-туры караган күзләрен күр-

де. Күптән инде Дар Ветерның болай караганы юк иде. Анын элекке мөнәсәбәтендә моңсу бер кыюлык чагылуын Веда белә иде. Инде хәзер үзенәң йөзәңдә дә гел шатлык кына балкымый,— Дар Ветерның шуны сизеп торуйн да Веда белә иде.

Дар Ветер аның кулын ашыкмыйча гына жибәрде дә, үзенә генә хас мөлаемлык белән елмаеп, бер читкәрәк китеп басты. Экспедиция членнары кызып-кызып әлегә хәбәр турында сөйләшәләр иде. Веда кешеләр төркеменәң нәкъ уртасында калган хәлдә кырын-кырын гына Дар Ветерны күзәтте. Менә ул аның янына Эвда Наль килгәнән күрәп алды, берәздән аларга Рен Боз да килеп кушылды.

Дар Ветер, яңа гына һушына килгәндәй:

— Мвен Масны табарга кирәк, ул бит әле берни дә белми!— диде.— Әйдәгез минем белән, Эвда. Сөз дә барасызмы, Рен?

— Мин дә барам. Мөмкинме?— дип, Чара Нанди да килеп житте.

Алар чыкканда, дулкыннар җай гына чайкала иде. Дар Ветер, йөзән җилгә каршы куеп, туктап калды, авыр итеп бер сулап алды. Борылып карауга аның күзләре Эвда Нальныкы белән очрашты.

— Өйгә кайтып та тормастан китәм мин,— диде Дар Ветер. Бу аның сүзсез бирелгән сорауга җавабы иде.

Эвда аны култыклап алды. Барысы да күпмедер вакыт сүзсез генә бардылар.

— Китү кирәк микән? Шуны уйладым әле мин,— диде Эвда пышылдап кына.— Кирәктер, сөз хаклыдыр дигән нәтиҗәгә килдем. Әгәр дә Веда...

Эвда туктап калды, ә Дар Ветер аның ни әйтәргә теләгәнән аңлап, кулын кысты. Рен Боз Чара белән янәшә барырга курыккандай, тартынып-оялып кына аның артыннан бара, ә Чара, көлүен яшерергә тырышып, зур күзләре белән аңа кырын карый-карий, иркен генә атлый иде. Эвда әкрән генә көлеп жибәрде дә физикка икенче кулын бирде. Рен Боз оялчан кешегә бөтенләй килешми торган бер кыргый комсызлык белән аның кулын кысып тотты.

— Кайда булыр икән соң ул сөзнен дустыгыз?— дип, Чара су кырына ук килеп туктады.

Дар Ветер, ай яктысында җентекләбрәк карый торгач, юеш ком өстендә ярылып яткан аяк эзләре күрәп алды. Аяк эзләре бер-берсеннән тигез ара калдырып төшкән, хәтта шунда да геометрик төгәллек сизеләп тора иде, алар, кеше аягыннан төшкән эз булудан бигрәк, ниндидер машина төшергән эзләр кебек иде.

— Ул тегендә киткән,— дип, Дар Ветер эре ташлар ягына күрсәтте.

— Әйе, бу — аның эзләре,— диде Эвда.

— Нилектән сез тәгаен аның эзләре булырга тиеш дип уйлыйсыз?— диде Чара, шикләнеп.

— Аяк атлауларының тигезлеген генә карагыз, борынгы заман аучыларыныкымыни! Аларның бу сыйфаты күчкән кешеләр генә хәзер шулай йөри ала. Миңа калса, Мвенны мин, гыйлем-леге зур булуга да карамастан, табигатькә барыбыздан да якынырак тора дип уйлыйм... Сез ничектер, Чара, анысын белмим?— дип, Эвда уйга калган кызга таба борылды.

— Минме? Алай ук түгел!— диде Чара. Алга таба күрсәтеп, кычкырып ук жибәрде:— Энә ич ул!

Якындагы таш өстендә Мвен Масның ай яктысында кара мәрмәрдәй ялкылдап торган зур гәүдәсе күренде. Ул, кемнеләр куркытырга теләгәндәй, кызып-кызып кулын болгый иде. Таза гәүдәнең нык мускуллары ялтыравык тәнненән түмгәк-түмгәк булып бүртеп чыккан иде.

— Бала-чага әкиятләрендәге баһадир кебек!— дип куйды әсәрләнгән Чара.

Мвен Мас, кешеләр килгәнне күргәч, кыядан сикереп төште дә, өстенә киенеп, килеп тә житте. Дар Ветер нәрсә булганын тиз генә аңлатып бирде, ә Мвен Мас һич кичекмәстән Веда Конгны күрәсе килүен әйтте.

— Чара белән сез анда барыгыз,— диде Эвда.— Ә без бер-разга монда калабыз...

Дар Ветерның хушлашып ым кагуы булды, Мвен Мас шундук аңлап та алды. Ничектер сабыйларча жылкенеп китеп, әллә кайчан онытылып беткән хушлашу сүзләре пышылдады. Дар Ветер, күңеле тулып, уйга калган хәлдә китеп барды, Эвда сүзсез генә аңа иярде. Рен Боз, ни эшләргә белмәгәндәй, урынында берәз таптанып торды да, кире борылып, Мвен Мас белән Чара Нанди артынан китте.

Дар Ветер белән Эвда култыкны ачык диңгездән аерып тора торган борынга килеп життеләр. Моннан диңгез экспедициясенең зур-зур саллары тирәли кабызылган утлар аермачык булып күренә иде.

Дар Ветер үтә күренмәле көймәне комнан суга этеп төшерде дә Эвда каршысына басты. Мвен Маска караганда да олырак гәүдәле һәм көчлерәк иде ул. Эвда үзенең китәргә торган дустан, аяк очларына күтәрелеп баскан хәлдә, үбеп алды. Аның күңелендәге уйларына җавап итеп:

— Ветер, мин Веда белән булырмын,— диде.— Үзебезнен зонага кайткач, сезнең барып житкәнегезне көтеп торырбыз. Урнашкач хәбәр итәрсез. Сезгә ярдәм итүне мин һәрвакыт үземә бәхет саныйм...

Эвда, көмеш сыман жемелдәгән су өстеннән китеп баручы көймәдән күзләрен ала алмыйча, озак кына карап торды...

Дар Ветер икенче сал янына йөзеп килде. Механиклар аккумуляторлар кую белән мәш килеп эшләп яталар иде әле. Алар, Дар Ветер үтенүе буенча, өчпочмаклы итеп өч яшел ут кабыздылар.

Сәгать ярым вакыт үтүгә, иң беренче спирошет, сал турысына килеп житеп, һавада туктап калды. Спирошеттан күтәрткеч төшерделәр. Дар Ветер шуңа утырып менеп китте, ачык люктан секунд эчендә корабның эченә кереп югалды. Иртән торуга инде үзенен даими торак урынына килеп житкән иде. Совет обсерваториясе янындагы торагын алмаштырырга өлгермәгән иде әле ул. Дар Ветер һәр ике бүлмәдәгә өрдерү краннарын ачып куйды. Берничә минут үтүгә, жыелган бар тузан юкка чыкты. Дар Ветер стена эченнән ятагын тартып чыгарды да, бүлмәне үзгәдәтләнгән диңгез исе һәм дулкын тавышына көйләп, тирән йокыга чумды.

Йокыдан уянганда, ул дөньяның яме беткән сыманрак ниндидер бер хис тойды. Веда еракта калды, ул инде гел еракта булачак, ә хәзергә... Ләкин ул, эшне чуалтмыйча, Ведага ярдәм итәргә тиеш бит!

Ваннада электрланган салкын су багана булып аның өстенә ага башлады. Дар Ветер аның астында өшеп калтырана башлаганчы торды. Чистарынып-сафланып чыккач, ТВФ аппараты янына килде, аның көзгеле ишекләрен ачып куеп, иң якындагы эш бүлү станциясен чакырды. Экраннан яшь кенә чырайлы бер егет күренде. Ул Дар Ветерны танып алды, тыйнаклык белән ихтираам күрсәтеп башын иде.

— Миңа озакка сузылырдай авыр гына бер эш кирәк иде,— диде Дар Ветер.— Ул эш физик хезмәткә бәйле булсын иде. Бәлки, Антарктика рудникларында берәр эш бардыр.

— Анда кешеләр житәрлек,— диде егет. Тавышында үкенү сыманрак бернәрсә чагылып үтте.— Венера, Марс, хәтта Меркурий рудникларында да буш урыннар юк. Үзегез беләсез бит, кыенрак урыннарга яшьләр атлыгып тора.

— Анысы шулай. Тик мин үземне андый бәхетлеләр категориясенә кертеп саный алмыйм шул инде... Алай булгач, нинди эшләр бар соң? Миңа хәзер үк кирәк.

Егет Дар Ветерга күренми торган таблицага карады.

— Эгәр дә сез тау эшенә китәргә бик телисез икән, ул чагын-да Урта Себердә алмаз чыккан жирдә эшләр бар. Аннары тагын океан салларындагы азык-төлек заводларына да эшчеләр кирәк. Тибеттагы насос станциясенә дә китәргә мөмкин. Хәер, анысы жиңел эш инде аның. Башка урындагыларын да авыр эш дип булмый.

Дар Ветер, информациясе өчен егеткә рәхмәт дип, үзенң уйлап караячагын әйтте, шулай да алмаз чыгарудагы бер урынны хәзергә беркемгә дә бирми торуларын үтенде.

Ул эшләр бүлү станциясен өзде дә Себер Йортын алды. Бөтен ил буенча географик информацияләрнең иң зур үзәге иде бу. Аның ТВФсын хәтер машинасының өр-яңа язмаларына тоташтырдылар, Дар Ветер күз алдында тоташ урманнар үтә башлады. Мәңге туң туфраклы сазлык урыннарда кайчандыр үсеп утырган сирәк агачлы тайга инде күптән юк, аның урынында хәзер мәһабәт великаннар — Себер кедрлары һәм кайчандыр бетә язган Америка секвойялары үсеп утыра. Кып-кызыл кәүсәле мәһабәт агачлар бетон түбәле кашлаклар тирәли тоташ стена ясап тезелешкән. Диаметры ун метр булган корыч трубалар, кашлаклар аша үтеп, якындагы елгаларга барып тоташалар, суны киң авызлы бүрәнкәләре белән суырта торалар. Коточкыч зур насослар шомлы бер тавыш белән гүли иде. Йөзләрчә мең куб метр су алмазлы вулкан трубаларына кереп тула да, үкерә-үкерә бөтерелеп, андагы токымнарны юдыра, аннары ургылып яңадан өскә чыга, ә юу камераларының иләкләрендә уннарча тонна алмаз утырып кала иде. Ялт итеп торган озын бүлмәләрдә тараткыч машиналар эшли, туктаусыз йөрөп торган циферблатлар янында кешеләр утыра иде. Алмаз бөртекләре ташкыны кабул итү тартмаларының тишекләре аша агылып кына тора. Насос станцияләренең операторлары хисап машиналары күрсәткәнне туктаусыз күзәтәләр. Ә ул машиналар токымнардагы каршылыкның, су һәм аның басымының һәр даим күпмегә үзгәрүен, забойның күпме тирәнлеккә төшөп житүен, каты токым кисәкчекләренең күпме чыгарып ташлануын хисаплыйлар иде. Қояш нурларына коенып утырган урманнарның матурлығы Дар Ветерның хәзергә кәеф-әхвәленә туры килмәгәнлектән, Себер Йортын сүндереп куйды. Чакыру сигналы яңгырап үтүгә, экранда кабат эш бүлү станциясенң информаторы пәйда булды.

— Сезнең уй-ниятләрегезгә төгәллек кертмәкче булган идем,— диде ул.— Әле яңа гына хәбәр алдык: Көнъяк Американың көнбатыш титан рудникларында су астында эшләү өчен бер

урын бушаган. Булган эшләрнең иң авыры — бүгенгә менә шул... Тик бу эш бик ашыгыч, анда хәзер үк китәргә кирәк!

Дар Ветер борчуга калды.

— Хезмәт Психофизиологиясе Академиясенә иң якындагы станциясенә барган сурәттә дә, мин психофизик сынау үтәргә өлгәргә алмаячакмын бит.

— Сезнең өлөккә эшегездә мәжбүри булган еллык сынаулар нәтижәсе сезне бу мәшәкәттән азат итәчәк.

— Алайса, хәбәр жибәреп координаталарын бирегез! — диде Дар Ветер, ашыгып.

— Спираль Юлның Көнбатыш тармагы, көньяктагы унжиденче чат, 6Л станциясе, КМ40 ноктасы. Искәртү жибәрәм.

Экрандагы житди чырайлы кеше юкка чыкты. Дар Ветер вак-төяк әйберләрен жыйды да якыннарының сурәтләре төшерелгән, аларның тавышлары, үзенә дә иң мөһим фикерләре язылган пленкалар саклана торган шкатулкасына салып куйды. Стенадан борынгы рус картинасының хроморефлекслы⁵¹ репродукциясен алды, өстәлдән Веда Конгка бик тә охшаган Белло Галь дигән артистканың бронза статуэткасын алды. Болар, тагын берәз киём-салым — бөтенесе дә капкачына калку цифрлар һәм төрле тамгалар төшерелгән алюмин тартмага сыйды. Дар Ветер, әле яңа гына алган координаталарны жыеп, стенадагы люкны ачты да тартманы шунда этеп керттеп жибәрде. Очсыз-кырыйсыз тасмага төшөп, тартма күздән югалды. Аннары Дар Ветер бүлмәләрен тикшереп чыкты. Планетада бик күп гасырлардан бирле махсус бүлмә жыештыручылар тотмыйлар иде инде. Андый вазифаны бүлмәдә торучылар яки эшләүчеләр үзләре үти иде. Һәр кеше тарафыннан абсолют пөхтәлек һәм тәртип сакланып, шулай ук торак йортларын һәм жәмәгать биналарын жентекле уйланган система нигезендә салганлыктан, чистарткыч һәм жыллаткыч автоматлар эшләп торганда, моның бер кыенлыгы да юк иде.

Дар Ветер үзе торган бүлмәләргә күздән кичерде, аларның бушавы турында кешеләрне бүлмәләргә урнаштыру станциясенә сигнал бирү өчен, ишек төбөндәге рычагны аска таба борып куйды да чыгып китте. Тонык төстәге пластиналар белән пыялаланган тышкы галерея кояш нурлары тәэсиреннән кызган, аның каравы яссы түбә өстендә һәрвакыттагыча салкынча дингез жиле исә иде. Рәшәткәле биналарны өстән үзара тоташтырып, жә-яүлеләр өчен жиңел күперләр салынган, әйтерсәң лә, алар һа-вада тирбәлеп, үзләренә сәйранга чакыралар иде, әмма Дар Ветер анда бара алмады: ул инде яңадан эш кешесе иде. Ул автомат труба буйлап аска төшөп, жир астындагы магнитоэлек-

трик почтага утырды, һәм кечерәк кенә вагон аны Спираль Юл станциясенә алып китте. Дар Ветер Беринг бугазы аша Көнбатыш тармакны тоташтырган юлдан китмәде: бу юлдан китсәң, Көнъяк Американың унжиденче чатына кадәр бик ерак булып, дүрт тәүлеккә якын барырга кирәк иде. Төнъяк һәм Көнъякның торак зоналары буйлап авыр йөк спиролетларының юллары сузылган иде. Алар, океаннар аша үтеп, Спираль Юлның тармакларын иң кыска юлдан бер-берсе белән тоташтыралар иде. Дар Ветер Үзәк тармак буенча көнъяк торак зонага кадәр барырга булды,—ул авиатранспорт мәдиренә үзенә бик тиз барып житәргә тиешлеген аңлатып бирә алуына исәп тотар иде. Ул чагында, юлның утыз сәгатькә кыскаруы өстенә, Дар Ветер Йолдыз ара очышлар Советы председателе Гром Ормның улы белән дә күрешә ала: Гром Орм аны үзенә улына тәрбияче-ментор итеп сайлаган иде.

Улы инде үсеп житкән, киләсе елдан инде Геркулесның уника батырлыгын үтәүгә керешәчәк; ә хәзергә әле Көнбатыш Африка сазлыкларында Дозорлык хезмәтендә эшли иде.

Дозорлык хезмәте яшьләрнең кайсысын гына кызыктырмый икән? Океаннарда акулалар килеп чыга калса, аларны кыру, тропик сазлыктарда зарарлы бөжәкләрне, вампирларны, һәр төрле хәшәрәтләрне юк итү, хайваннарда берәр төрле үлән килә калса, аны бетерү, дала һәм урман зоналарында янгыннарда каршы көрәшү — кыскасы Жирдәге тормышның борынгы чорларыннан калган һәр төрле зарарлы нәрсәләрне юк итеп йөрү — алар өчен мавыктыргыч эш иде! Тереклекнең зарарлы формаларына каршы көрәш беркайчан да туктатылмаган. Зарарлы микроорганизмнарда, бөжәкләргә һәм гөмбәчәкләргә каршы яңадан-яңа чаралар уйлап табылган. Ә ул хәшәрәтләр моңа каршы иң көчле химикалийларга да түзә алырдай яңа формалар китереп чыгарганнар. Кешеләр бары тик Таркау Дөнья эрасынан соң гына көчле антибиотиклардан дәрәс файдаланырга өйрәнгәннәр.

«Әгәр инде Дис Кен сазлык дозорына билгеләнгән икән, ул чагында ул яшьли үк житди кеше булып житешәчәк»,—дип уйлады Дар Ветер.

Гром Ормның улы, Божра эрасы балаларының барысы кебек үк, төнъяк зонаның диңгез бие мәктәбендә тәрбияләнгән. Шунда ук, Хезмәт Психофизиологиясе Академиясе станциясендә, беренче психологик сынауларны да үткән.

Яшьләргә эш биргәндә, һәрвакытта да яшьлекнең психологик үзенчәлекләре, ягъни ерак-еракларга ашкынучан булулары, жа-

ваплылык хисен көчлөрэк тоюлары, эгоцентризмнары исәпкә алына иде.

Зур вагон бернинди тавыш-тынсыз гына алга бара. Дар Ветер түбәсе үтә күренмәле булган өске катка менде. Аста, шулай ук Юлның ян якларында һәртөрле биналар, каналлар, урманнар, тау түбәләре йөгәрешеп үтә. Игенчелек зонасы белән урман зонасы арасындагы чиккә тар гына бер пояс ясап салынган автомат заводларның «ай» пыяласыннан эшлэнгән гөмбәзләре күзне чагылдырырлык булып ялтырый. Төрле зурлыктагы, төрле формадагы куаклыklar, урман полосалары күз күреме житмәстәй ераклыklarга сузылган. Урман массивларын кисеп үткән тар гына шома юллар буйлап урып-жыю, серкәләндерү машиналары, исәп-хисап машиналары үрмәкүчтәй акрын гына барган сыман. Исәпсез-хисапсыз чыбыklar пәрәвез саргандай елтырый иде. Алтынланып шаулап утырган иген кыры кайчандыр муллык символы булып йөргән. Эмма Дөньякүләм Кушылу эрасында ук инде беръяллык культуралар игүнең экономик яктан файдалы түгел икәнлеген аңлаганнар, ә инде игенчелекне тропик зонага гына туплаганнан соң, һәр елны күп көч түгеп үлән һәм куак үсемлекләр үстерүнең бөтенләй кирәге калмаган. Божра эрасына кадәр йөзләрчә ел элек үк инде авыл хужалыгында төп үсемлекләр булып агачлар исәпләнә башлаган: алар озак яши, туфракны да артык ярлыландырмый, климат шартларына карата да нәзберек түгел иде.

Агачларның иген бирә торганнары, жыләк-жимеш бирә торганнары, һәртөрле чикләвек, аксымга бай меңләгән сорт жимеш бирә торганнары бар. Ул агачларның бер төбеннән генә дә берәр центнер туклыклы азык массасы алына. Жимеш куаклыklarының зур массивлары, йөзләрчә миллион гектарлы ике пояс ясап, планетаны уратып алган. Алар арасында — экваториаль урман зонасы. Бу тропик урманнар океаны планетаны агач белән тәэмин итә; анда агачның һәртөрлесе: агы да, карасы да, шәмәхәсе дә, алы да, алтынсу төстәгесе дә, ефәк кебек елкылдап торганнары да, сөяк кебек катысы да, алма кебек йомшагы да, суда таш кебек бата торганы да, бөке кебек жиңелләре дә бар. Монда сумаланың гына да унлап сорты бар. Алар, синтетик сумалаларга караганда, күп арзан, шул ук вакытта техник сыйфатлары яисә дөвалау хасиятләре ягыннан күп өстен торалар.

Урманнардагы гигант агачларның очлары Юл полотносы биеклегенә үк сузылган — хәзер Юлның ике ягында да яшел диңгез шаулый иде. Аның төбөндә, матур-матур аланлыklarда металл субайлар өстенә салынган йортлар посып утыра, иләмсез

зур үрмәкүчләргә охшаган машиналар йөри; кәүсәләре сиксән метр булган агачлардан бүрәнә һәм такталар эзерләп, аларны әрдәнәләп өеп кую энә шул машиналарның гына көченнән килә.

Сулда экваторның мәшһүр тау түбәләре күренә башлады. Шул тауларның берсендә — Кениядә Бөөк Божжраның әлемтә установаксы урнашкан иде. Урман бетеп, ташлы яссы таулыктар башланды. Як-якта куб формасында эшләнгән зәңгәр биналар калкып чыкты.

Поезд туктады. Дар Ветер зәңгәр пыяла түшәлгән зур мәйданга төште. Экватор станциясе иде бу. Атлас кедрларының күгелжем ябалдашлары өстеннән үтә торган жәяүлеләр күпере янында керәчтәй ак аплиттан⁵² салынган пирамида кукраеп утыра. Аның кисек түбәсенә Таркау Дөнъя эрасының эш комбинезонын кигән бер кеше статуясы куелган. Ул уң кулына чүкеч, сул кулына дүрт якка да антенна сузылган ялтыравык бер шар тоткан. Бу — Жирнең беренче ясалма иярченнәрен төзеп, хезмәт һәм уйлап табу өлкәсендә чын батырлык күрсәтүчеләр хөрмәтенә куелган һәйкәл иде. Бу кешенең артка таба киерелеп баскан гәүдәсе, кулындагы шарны күккә атып менгереп жибәрергә эзер кыяфәттә торуы көч һәм кыюлыкны чагылдыра. Ә һәйкәлнең нигезе тирәсенә жыелган сәер киёмле кешеләр төркөме аңа көч биреп тора сыман тоела иде.

Дар Ветер бу һәйкәлдәге скульптураларның йөзенә һәрвакыт дулкынланып карый. Иң беренче ясалма иярченнәренә төзеп, космос бусагасын атлап чыгучыларның руслар икәнлеген, ягъни Дар Ветерның нәсел жебе барып тоташкан гажәеп бер халык булганлыгын ул яхшы белә иде. Яңа жәмгыять төзүдә дә, космосны яулауда да беренче адымнарны энә шул халык атлаган...

Бу юлы да Дар Ветер, гадәтенчә, борынгы заман батырларының образын тагын бер кат күздән кичерергә, аларда хәзерге заман кешеләре белән охшаш якларны, аерымлыктарны эзләргә дип, һәйкәл янына китте. Кояшта күз чагылдырырлык булып утырган пирамиданы тирәли куе ботаклы көньяк Африка лейкодендроннары⁵³ үсеп утыра иде, шулар арасыннан Дар Ветер каршына төз генә гәүдәле ике егет килеп чыкты. Алар туктап калдылар. Берсе ашыгып Дар Ветерга таба килә башлады. Килеп иңбашларыннан кочаклап алды да озын борынлы, киң иякле, менә-менә елмаерга торган иренле, куе кашлы, зәңгәр күзле мөлаем йөзгә оялып кына карап тора башлады.

Дар Ветер да аңа сокланып карап алды. Центавра планеталар системасында база төзегән, инде биш тапкыр рәттән, ягъни ун-биш ел буена Йолдызара очышлар Советы башлыгы булып эш-

ләүче атаклы Гром Ормның улы шушы иде. Гром Ормның үзенә инде йөз утыздан да ким булмаска тиеш, ул Дар Ветерга караганда өч тапкыр өлкәнрәк иде.

Дис Кен иптәшен — кара чәчле егетне — чакырып китерде.

— Минем иң якын дуслым Тор Ан, композитор Зиг Зорның улы. Без аның белән сазлыкларда бергә эшлибез. Батырлык сынауларын да бергә үтеп, аннан соң да бергә эшләргә уйлыйбыз.

— Син һаман да нәсел кибернетикасы белән мавыгасыңмы?— дип сорады Дар Ветер.

— Ничек кенә әле! Тор Ан мине тагын да мавыктыра төште — ул да әтисе кебек үк музыкант бит. Алар, дус кызы белән икәүләп, терек организм үсешен музыка аша өйрәнергә, ягъни организмның төзелеш симфониясен өйрәнергә хыялланалар.

— Никтер ачык сөйләмисең син, — диде Дар Ветер.

— Мин булдыра алмыйм әле, — диде Дис, оялып. — Бәлки, Тор үзе яхшырак аңлатыр.

Әлеге яшь егет уңайсызланудан кызарынып китте, шулай да югалып калмады.

— Дис нәсел механизмының ритмнарын әйтмәкче иде: ана күзәнәгеннән үскәндә терек организм молекулалардан төзелгән аккордларга көйләнә. Беренчел парлы спираль музыкаль симфониягә охшаш планда үсеп китә. Башкача әйткәндә, организмның тере күзәнәкләрдән оешып, үсеп китүе — музыкаль!

Дар Ветер бик тә гажәпләнде.

— Шулай микән?.. Алай булса, сез терек һәм терек булмаган материянең бөтен эволюциясен ниндидер гигант бер симфониягә кайтарып калдырасыз түгелме соң?

Тор Ан яшьлеккә хас ышанганлык белән дәвам итте:

— Бу симфониянең планы һәм ритмикасы физиканың төп законнары белән билгеләнә. Бары тик программаның ничек төзелгән, бу музыкаль-кибернетик⁵⁴ механизмның информациясе каян алынган булуын гына аңларга кирәк.

— Кем идеясе бу?

— Зиг Зорныкы, ягъни минем әтинеке. Күптән түгел ул үзенң унөченче космик симфониясен — төсле 4,750 мю тональлегендәге фа-минор симфониясен язды.

— Аны һичшиксез тыңлаячакмын! Зәңгәр төсне яратам мин... Ә үзегезнең алдагы планнарыгыз ничек? Геркулес батырлыкларын үттегезме әле? Аннан ниндиләре билгеләнгәннән беләсезме?

— Баштагы алтысын гына беләбез.

— Шулайдыр, чөнки калган алтысы баштагыларын үтөгән-
нән соң тына билгеләнә,— диде Дар Ветер.

Тор Ан ниләр билгеләнгәнән санап китте:

— Урта Азиядәге Кон-и-Гут мәгарәсенен аскы ярусын чистартып, кереп йөрү өчен уңай хәлгә китерү...

Аның сүзен Дис Кен дәвам иттерде:

— Очлы тау сырты аша Ментал күленә юл салу, Аргентинадагы иске иген агачларын яңарту, Тринидад тирәсендә су күтәрелгәннән соң сигезаяклар килеп чыккан, шуның сәбәбен ачыклау...

— Аларны юк итү!

— Биш булды, ә алтынчысы нәрсә?

Дис Кен кызарып кына җавап бирде:

— Икебездә дә музыкага һәвәслек барлыгы беленде. Безгә Бали утравы халкының борынгы биоләрен өйрәнәп, шуларны музыкаль һәм хореографик яктан кабаттан эшкәртү бурычы йөкләнде.

Дар Ветер көлеп үк җибәрде.

— Ягъни кешеләрен сайлап алып, ансамбль туплыйсыз булып чыга?

— Әйе,— дип, Тор Ан аска карады.

— Кызыклы эш кушканнар! Тик боларның һәммәсе группалы эш, күлгә юл салуы да шундый ук.

— Безнең группа бик әйбәт! Тик алар да сезнең ментор булуыгызны үтенеп сорыйлар. Шундый шәп булыр иде, ә!

Дар Ветер алтынчы эштә менторлыкны булдыра алырмын микән дибрәк әйтте. Эмма егетләр, куанычтан нишләргә белмәгәндәй сикергәли-сикергәли, алтынчы эш белән Зиг Зор «үзе» җитәкчелек кылырга вәгъдә итте, диделәр.

Дар Ветер, яшьләренең шат йөzlәренә карап:

— Алай булгач, мин бер ел да дүрт айдан Урта Азиягә эшкә күчәрмен,— диде.

— Мөдирлек эшен ташлавыгыз нинди шәп булган! Сездәй ментор белән эшләргә дип башыма да китермәгән идем!— дип куйды Дис Кен, үзе шундый нык кызарды, хәтта маңгаена бөрчөк-бөрчөк тир бәрәп чыкты, ә Тор исә шәлтә белдергәндәй аннан бер читкәрәк китеп басты.

Дар Ветер тизрәк Гром Орм улының хатасын төзәтергә ашыкты:

— Сезнең вакытыгыз бармы әле?

— Бар да — күп түгел! Безне өч сәгатькә генә җибәрделәр,—

без монда үзөбөзүнөң сазлык станциясеннән бизгәк тигән бер авыруны китерә килгән идек.

— Шулаймыни? Бизгәк авыруы әле һаман килеп чыккалый икән. Мин инде юктыр дип уйлаган идем.

— Сазлыктарда сирәк-мирәк булса да чыккалый,— диде Дис, кабаланып.— Шуны бетерү өчен эшлибез дә инде анда!

— Безнең тагын ике сәгать вакытыбыз бар. Әйдәгез шәһәргә барыйк, сезнең дә Яңалыктар йортын күрәсегез киләдер?— диде Дар Ветер.

— Анда барганчы безнең үтенечкә җавап бирүегезне тели идек. Без сезгә ышандык, сезнең вәгъдәгез безгә юл сайлау өчен бик мөһим...

Дар Ветер риза булды, һәм алар өчәүләп ясалма диңгез җиле белән җилләтелеп торган Кунак Залының бер салкынча бүлмәсенә кереп киттеләр.

Ике сәгать үтүгә, Дар Ветер икенче бер вагон белән китеп бара, алжып-йокымсырап диванда утыра иде инде. Ул химиклар шәһәрчегендәге тукталышта уянып китте. Гаять күп ташкүмер чыккан җирдә йолдыз сыман итеп эшләнгән ниндидер бер бина калкып тора, ул бинадан төрле якка ун данә пыяла нур сузылган иде. Чыгарыла торган күмердән төрле дарулар, витаминнар, гормоннар, ефәк һәм мөх эшләнә. Калдык-постыгы шикәр ясауга китә. Бинадагы нурларның берсендә, шул ук күмердән, сирәк очрый торган металллар — германий белән ванадий ясала. Кыйммәтле кара минералдан ниләр генә эшләнми иде!

Станциягә Дар Ветерны күрергә бер иске дустаны чыккан, ул биредә химик булып эшли икән. Яшь чакта алар өч дус иде, тропик поястагы Индонезия станциясендә җимеш җыю машиналарында механик булып эшләгәннәр иде... Ә хәзер берсе химик, зур бер завод лабораториясенә җитәкчелек итә икән, икенчесе һаман да бакчачы булып калган, серкәләндерүнең яңа ысулын уйлап чыгарган, ә Дар Ветер яңадан Җир кочагына, алай гына түгел, хәтта тирән Җир эченә үк әйләнеп кайтты. Дусларга нибәры ун минут кына бергә булырга туры килде. Әмма шунысы да ТВФ экраны аша күрешүгә караганда күп тапкыр күңеллерәк иде.

Моннан ары юл озак булмады. Һава юлы мөдире, Божра эпохасы кешеләренә хас булганча, киң күңеллелек күрсәтте, Дар Ветерның үтенүен кире какмады. Дар Ветер, океан аша очып, Юлның Көнбатыш тармагына, уңжиденче чаттан көньяккарак килеп төште, океан яры буендагы тупикта глиссерга күчеп утырды.

Биек-биек таулар яр кырыена ук килеп житкән. Сөзәк тау итәкләрендә ак ташлы террасалар сузылып киткән, алар, рәт-рәт тезелгән көньяк наратлары һәм виддрингтонияләр⁵⁵ белән берлектә, туфрак ишелүне тоткарлыйлар. Өстәрәк шәрә тау кыяларын тирән тарлавыклар телгәләгән, аларның төбөндә шарлавык гөжләп төшүдән су болыты агарып күтәрелә. Террасалар өстендә сирәк кенә булып соргылт-зәңгәр түбәле сап-сары йортлар тезелеп киткән.

Диңгез эченә ясалма утрау сузылып кергән. Ул киселгәндәй генә туктала да диңгез төбөнә, бер километр тирәнлеккә төшөп китә, шуның өстенә ниндидер башня салынган, итәгенә дулкын бәрәп тора иде. Башнядан туп-туры аска таба бик юан цемент трубадан ясалган зур шахта төшөп китә. Тирәндәге су басымына да түзәрлек итеп эшләнгән бу трубаның аскы очы океан төбөндәге саф рутилдан — титан окисеннан торган тауның түбәсенә батырылган. Руда эшкәртүнең бөтен процессы аста, су төбөндә, шулай ук тау эчендә алып барыла. Өскә тик эре кисәкле саф титан белән минераль калдыклар юшкыныгына күтәрелә. Ул калдыклар тирә-якка су өстенә жәелеп китә. Шуңардан болганчыкланып торган суның саргылт дулкыннары башнядан көньяктагы пристань алдына килеп житкән глиссерны тирбәндерә башлады. Дар Ветер, жайлы моментны туры китереп, су чәчрәүдән юешләнеп беткән майданчыкка сикерде. Ул киртәләп алынган галереяга күтәрелде, анда, яңа килгән иптәшне каршыларга дип, берничә кеше жыелган иде. Дар Ветерга эчпошыргыч бер ялгызлыкта утыра кебек тоелган бу рудникның эшчеләре ачык йөзле булып чыкты. Ә Дар Ветер аларны караңгы чырайлы дәрвишләр итеп күз алдына китергән иде. Авыр эштән йөзләрендә берәз арыганлык сизелеп торса да, аны шатланып каршы алдылар. Биредә хатын-кызлар да эшли икән — алары икәү, ирләр бишәү иде.

Ун көн үтүгә, Дар Ветер яңа эшкә күнегеп тә житте.

Монда энергия хужалыгы үзләренеке иде: ул материктагы иске рудниклар төбөнә куелган Э тибындагы атом энергиясе установкаларыннан алына. Борынгы заманнарда икенчел тип дип аталган бу энергиядән нурланышның каты калдыклары калмый, шуңа күрә ул жирле установкилар өчен бик уңай иде.

Су астындагы таш тау эчендә, кызгылт-көрән төстәге уалучан минералны актарып, катлаулы машиналар комплексы йөрөп тора. Эшнең иң авыры агрегатның түбәнге катында иде. Анда ташлар, автоматлар ярдәмендә чыгарылып, ваклана бара. Өстәге үзәк посттан машинага сигналлар килеп тора. Ә үзәк поста

кисү һәм ваклау жайланмаларының ничек эшләүләрен, катылык-үзлелек дәрәжәсенен ничек үзгәрүен, суландыру көпшәләренен ни хәлдә булуларын күзәтү нәтижәләре гомумиләштерелә. Металлның күплегенә яисә азлыгына карап, кисү-ваклау агрегатының эш тизлегенә дә арттырыла яисә киметелә иде. Диңгездән сакланган урын бик чикле булганлыктан, механиклар башкара торган күзәтү-тикшерү эшләрен кибернетик машина-роботларга гына тапшыру мөмкин түгел иде.

Дар Ветер аскы агрегатта тикшерү һәм көйләү механигы булып эшли башлады. Циферблатлар белән тулган ярым караңгы камераларда көн саен дежур тора иде. Камераларда чыдап торгысыз эссе, җитмәсә тагын, кысылган һава үтеп чыгудан басым чамасыз күтәрелә, кондиционер насосы үз эшен көчкә-көчкә генә үти иде.

Эш беткәч, Дар Ветер үзенә яшь кенә ярдәмчәсе белән өскә чыга, балюстрадада йотлыгып саф һава сулай-сулай, озак кына басып торалар да аннары су коенып алалар, э ашап-эчкәч, һәркем үз бүлмәсенә кайтып китә иде. Дар Ветер математиканың яңа, кохлеар бүлеген өйрәнүен дәвам итмәкче булып карады. Үзенә космос белән элекке багланышы ничектер онытылган сыман иде. Титан руднигында эшләүчеләрнең барысы кебек үк, ул да титан кисәкләре төялгән салларны канәгатьләнү хисе белән озатып җибәрә иде. Поляр фронт аралары кыскарганнан соң, планетада көчле ураганнар булмый, диңгезләрдә дә йөкләрне буксирга тагылган яисә үз йөрешле саллар белән йөртәләр иде. Мәнә рудникка, искеләре китеп, яңа кешеләр килде, ләкин Дар Ветер, тау эшләре энтузиастларыннан тагы ике кеше белән бергәләп, монда эшләү срогын озынайтырга булды.

Һәр даим үзгәрәп торган бу дөньяда бер генә нәрсә дә мәңгелек түгел. Көннәрдән беркөнне рудник та кисү-ваклау агрегатын төзәтү өчен ремонтка туктады. Шунда Дар Ветер беренче тапкыр щит алдындагы забойга төште. Мондагы эсселектән, артык басым көченнән, шулай ук ярыклардан бәрәп чыгу ихтималы булган агулы газлардан махсус скафандр киеп кенә сакланып була иде. Көрән төстәге рутил стеналар күзләр чагылырлык яктылыкта үзенә бертөрле алмаз сыман ялтырап күренә. Алар өстендә күз-күз булып кызыл утлар җемелди. Забой эчендә кабер тынлыгы. Электрогидравлик тишкеч тә, ультракыска дулкыннар сибүче зур дисклар да ничәмә айлар буена беренче тапкыр туктап калган иде. Аста әле яңа гына килгән геофизиклар кайнаша. Приборларны көйләгән арада алар бер уңайдан ятмаларның контурын да тикшереп калмакчы булалар икән.

Ә тышта, жир өстендә көньяк көзенең эссе һәм тын көннәре иде. Дар Ветер тауларга менеп, мең еллар буе дингез кырында моңаеп утырган мәһабәт кыя ташларга сокланып йөрде. Аяк астында корыган үләннәр кыштырдый, ә түбәннән моңсу гына булып дингез шаулавы ишетелә иде. Арыган гәүдәгә ничектер ял, тынычлык кирәк кебек, шул ук вакытта жир астында озак эшләгәнлектән, дөнья матурлыгын күрергә сусаган күңел каядыр ашкына да иде.

Тышкы станцияләрнең әлекке мәдире үлән исләре катыш шифалы тау һавасын рәхәтләнеп сулай, ә үзе киләчәктә әле тагын да бик күп рәхәтлекләр күрәсе барлыгын, үзең никадәр яхшы һәм көчле булсаң, ул рәхәтлекнең дә шулкадәр күбрәк булачагын уйлап куйды.

Кинәт кенә аның башына борынгыларның:

«Кыланыш чәчкән — гадәт урыр.
Гадәт чәчкән — холык урыр.
Холык чәчкән — язмыш урыр»

дигән акыллы сүzlәре килде. Чыннан да, кешенең иң олы көрәше — эгоизм белән көрәш бит! Сентименталь гадәтләренә, әйбәт, ләкин көчсез әхлак кагыйдәләрен үтәү юлы белән генә түгел, ә бәлки мәсьәләнең асылын аңлап көрәшү иде. Эгоизмның ниндидер явыз көчләр тудырган нәрсә булмыйча, ә бәлки борынгы кешенең табигый инстинкты булуын, кыргыйлык тормышында аның гаять зур роль уйнавын, кешенең үз-үзен саклавына юнәлдерелгән булуын диалектик аңлай белеп, әнә шул эгоизмга каршы көрәшү — кешенең иң бөек көрәше шуннан гыйбарәт иде! Шуңа күрә көчле шәхесләрдә эгоизм да көчле була, һәм аны бетерүе дә кыен. Әмма аны бетерү зарури иде. Хәзерге жәмгыятьтә булган заруриятләренң иң мөһиме шул иде. Менә шуңа күрә дә тәрбия эшенә шулкадәр күп көч һәм вакыт сарыф ителә, һәркемнең нәсел жебе шулкадәр жентекләп өйрәнелә. Төрле раса һәм халыклар аралашып-катнашып бетеп, планетада күптән инде бердәм семья төзелгән булса да, көтмәгәндә борынгы бабаларга хас сыйфатлар кешеләр характерында килеп чыга иде. Таркау Дөнья эрасынан калган психика чатаклары да күренгәләп куя: ул чакларда кешеләр, атом-төш энергиясен сынап караганда һәм файдаланганда саксызлык күрсәтеп, нәселгә зур зыян китергәннәр.

Дар Ветерның да бик ераклардан килә торган нәсел тарихы бар. Тик хәзер аның кирәге генә калмаган. Борынгы бабаларны өйрәнү хәзер турыдан-туры нәсел механизмы төзелешен анализ-

лау белән алмаштырылды. Мондый анализның мәһимлегә хәзер, гомер озынайган бер чорда, тагын да артты. Гомуми Хезмәт эрасыннан башлап без йөз җитмеш яшыкә кадәр яши башладык, хәзер исә өч йөз яшыкә җитү мөмкинлегә ачыкланды...

Дар Ветерның авыр һәм чуалчык уйларын ташлар тәгәрәгән тавыш бүлдерде. Өстән, үзән буйлап, ике кеше төшөп килә иде: аның берсе электр белән эретү секциясенә операторы — сөйләшергә яратмый торган оялчан гына бер хатын, ә икенчесе тышкы эшләр инженеры булып чыкты. Кызу-кызу килүдән икесенә дә йөзә алыуланган. Сәлам биреп кенә үтөп китмәкчә булганнар иде дә, Дар Ветер аларны үзә дәшөп туктатты.

— Күптәннән бирле мин сездән зәңгәр төстәгә фа-минор симфониясен, ягъни унөчөчә космик симфонияне уйнавыгызны сорармын дип йөрөм. Сезнең безгә бик күп нәрсәләр уйнаганыгыз бар, ә моны бер тапкыр да уйнаганыгыз юк әле,— диде.

— Зиг Зорның космик симфониясен әйтәсездер бит?— дип кайтарып сорады хатын һәм, Дар Ветерның баш кагып куюын күрөп, көлөп җибәрде.

— Аны башкарып чыга алырдай кешеләр планетабызда бик аз... Өч клавиатуралы кояш рояленә мөмкинлегә чикле, ә аңсатлаштырылган вариант юк әле... булуы да бик шикле. Ә нигә соң сез Югары Музыка Йортынан аның язмасын тапшыруларын сорамыйсыз? Приемнигыбыз универсаль ич, куәте дә җитәрлек.

— Ничек сорарга икәннән белмим мин,— диде Дар Ветер.— Элек мин...

— Бүген кич үзем сорармын!— дип вәгъдә итте музыкант хатын. Үзә шунда ук юлдашына кул биреп китеп тә барды.

Көннең калган вакытын Дар Ветер, мәһим хәл буласын сизгәнгә, бик авыр үткәрде. Сәер бер түземсезлек белән сәгать унбер җиткәннән көтте — симфонияне тапшыру вакытын Югары Музыка Йорты сәгать унбергә билгеләгән иде.

Электр белән эретү операторы, үз өстенә җитәкчелек вазифасын алып, Дар Ветерны һәм башка музыка һәвәскәрләрен музыка залындагы ярым шар сыман итөп эшләнгән экранның нәкъ фокусына — көмештән ясалган тавыш челтәренә нәкъ каршысына утыртты. Мәнә ул утны сүндөрдө. Шулай кирәк икәнлекне аңлатып та бирде: бу симфонияне махсус җиһазландырылган залда гына башкарып була икән, ә монда экранның эчке пространство мөмкинлекне бик чикли, әгәр ут янып торса, симфониянең төсле өлөшөн карау бик кыенлаша икән.

Зал кап-караңгы булып калды, тик экранның зәгыйфь җемел-

дәве күренә дә, тыштан бертуктаусыз дингез шаулавы гына ишете-телә иде. Шунда бик ерактан үтә дә калын, үтә дә куге бер көчле тавыш килә башлады. Ул, бүлмәләрне калтыратырлык, күңелләрне тетрәтерлек булып, көчәйгәннән-көчәя барды, аннары кинәт өзелеп, нәзек тавышка күчте, өзгәленеп калтырана башлады һәм миллионнарча хрусталь кисәкләр булып сибелде. Караңгы фонда ялтырап бик вак саргылт чаткылар күренде. Моннан миллион гасырлар элек Жир өстендә беренче тапкыр гади углерод кушылмаларын катлаулы молекулаларга укмаштырган, шулай итеп органик матдә һәм тереклек килеп чыгуга оеткы салган яшен кебек яңгырады.

Шомлы һәм чуалчык авазлар ташкыны агыла башлады; ихтыяр көчен, юксыну һәм өметсезлекне чагылдырган мең тавышлы хор башланды; аларны көчәйтеп төрле төстәге кызыл утлар бер кабынып, бер сүнөп торды.

Калтыранып чыккан өзек-өзек ноталар әйләнеп-тултанып йөри, ә өстә соры уттан хасил булган өзек-төтек спираль бөтерелә башлады. Хорны кинәт горур һәм яңгыравык авазлы озын ноталар кисеп үтте. Боларыннан ашкыну көче бөркелә иде.

Уттай янып торган спиральдән чыккан зәңгәр ялкын уклары, пространствоның тонык контурларын үтеп, төрле якка сибелә дә төпсез караңгылык, шомлы тынлык упкынына кереп юкка чыга иде.

Симфониянең беренче бүлеге караңгылык һәм тынлык белән бетте.

Аптырабрак калган кешеләр бер-берсенә сүз катарга да өлгермәделәр, музыка яңадан башланды. Төрле төсләр уйнатып сибелгән яктылыкка кушылып, көчле авазлар ташкыны түбән таба борылды да төшенке бер тонга күчеп сүнә барды. Аска таба иңүче тавыш ташкынында тагын ниндидер нәзек авазлар яңгырый башлады, һәм зәңгәр утлар яңадан ритмик биюне чагылдыррга тотындылар.

Таң калган Дар Ветер зәңгәр авазларда катлаулы ритмга, катлаулы формаларга омтылыш тойды һәм: «Борынгы заманнардагы тормыш белән энтропия көрәшен моннан да әйбәтрәк чагылдыру мөмкин түгел», — дип уйлап куйды... Баскычлар, фильтрлар, түбән дәрәжәгә төшә торган энергияне тоткарлаучы ташкыннар... «Шулай, шулай! Менә шушы икән инде ул иң катлаулы матдәнең беренче яралгылары!»

Зәңгәр уklar ниндидер геометрик фигуралар, кристаллик формалар һәм челтәрләр теземен хасил итте, ә алар бер тара-

лып, бер кушылып торган минор авазлар теземенә яраклашып, соры караңгылык эчендә кинәт кенә эреп юкка чыгалар иде.

Симфониянең өченче кисәге тигез агышлы бас ноталары белән башланып китте. Шул ноталар белән бер тактта чиксезлек һәм вакыт упкынына китеп баручы зәңгәр фонарьлар бер кабынып, бер сүнөп тордылар. Дәһшәтле авазлар ташкыны көчәйгәннән-көчәеп, ритмы ешайганнан-ешая барып, өзек-өзек бер шомлы көй хасил итә иде. Зәңгәр утлар нәзек кенә утлы сабакларын бөгеп утырган чәчәкләр кебек иде. Алар түбән ноталар ташкыны астында моңсу гына иелеп үтеп китәләр дә, ерагайган саен сүнә баралар. Эмма бу ут яисә фонарьлар теземе ешайганнан-ешая, ә аларның сабаклары һаман юаная бара. Менә ике ут дәм-караңгылык эченә кереп китә торган юл сызып, шул юлдан галәмнең чиксез киңлекләренә таба тереклекнең яңгыравык авазлары йөгәрешә башлады. Бу авазлар кырыс ваемсызлык белән хәрәкәт итүче матдәгә ниндидер бер гүзәл жылылык бөрки иде. Караңгы юл зәңгәр ялкын ташкыны ага торган гигант елгага әверелде, анда төрле төстәге утлар жемелдәшеп уйный иде.

Төрле түгәрәк сызыклар, сферик яссылыклар уйнавында баскыч-баскыч тезелеп киткән киеренке аккордлардагы кебек үк матурлык чагыла иде. Аккордлар алмашынган саен, көчлерәк яңгыраган көйнең катлаулылыгы да үскәннән-үсә барды...

Дар Ветерның башы әйләнеп китте. Ул инде музыка белән яктылыкның бөтен төсмерләрен дә күзәтеп өлгәрә алмый башлады, төп фикернең гомуми юнәлешен генә эләктереп калырга тырышты. Үтә саф булган югары ноталар ташкыны чиксез куәт һәм шатлык белән балкыган зәңгәр төс булып сибелә иде. Авазларның тоны күтәрелгәннән-күтәрелә барды, ә көй үзе өскә менә торган спираль хасил итеп бөтерелде-бөтерелде дә очып китәм дигәндә генә өзелеп калды.

Симфония бетте, һәм Дар Ветер күп кенә айлар буена үзенә нәрсә житмәгәнлеген аңлап алды. Космоска якынарак булган, кешенең киләчәккә омтылышына, спиральдәй бөтерелеп биек-биекләргә менеп китә торган омтылышка, якынарак булган эш кирәк икән. Музыка залыннан чыгуга ук, ул сөйләшү бүлмәсенә таба юл тотты һәм төньяк торақ зонасының эш бүлү үзәк станциясен чакырды. Дар Ветерны монда жибәргән яшь информатор аны шундук танып алды, куанып:

— Бүген иртән сезне Йолдызара очышлар Советыннан сораганнар иде, тик мин сезнең белән әләмтәгә керә алмадым. Хәзер сезне тоташтырам,— диде.

Экран бер сүнөп алды да яңадан кабынды, анда Советның дүрт секретаре арасыннан иң өлкәне Мир Ом күренде. Аның йөзе бик житди иде, хэтта ул Дар Ветерга кайгылы сыман да булып күренде.

— Бик зур бәхетсезлек килеп чыкты! Илле жиденче иярчен һәлак булды. Совет сезне бик авыр бер эш башкару өчен чакыра. Сезне алырга нон планетолеты жибәрәм. Эзерләнеп торыгыз!

Дар Ветер сүнгән экран каршысында баскан хәлдә хәрәкәтсез катып калды.

VIII бүлек

КЫЗЫЛ ДУЛКЫННАР

Обсерваториянең киң балконында дуамал жыл уйный. Ул эссе Африка ярларында үсеп утырган чәчәкләр хуш исен диңгез аша алып чыгып, бирегә үк китереп житкерә. Шул хуш ис күңелдә борчулы ашкыну уята иде. Мвен Масның күңеле болай да тыныч түгел, ниндидер шикләнү кереп утырган. Ә җаваплы тәҗрибә үткәрү алдыннан күңел тынычлыгы аңа бик тә кирәк иде. Рен Бозның Тибеттан хәбәр итүенә караганда, Кор Юлл установаксын үзгәртеп кору эше инде төгәлләнгән. 57 нче иярченнең дүрт күзәтчесе, бу тәҗрибә уңышлы чыксын өчен, хәтта үз гомерләрен куркыныч астына куеп, булышырга риза булганнар. Планетада моңа охшаш тәҗрибәләреннең инде күптән үткәрепкә юк иде.

Әмма тәҗрибә Совет рөхсәтеннән башка, булган мөмкинлекләренә алдан ук киң күләмдә тикшереп тормастан эзерләнде, бу исә бөтен эшкә хәзерге заман кешеләре өчен бөтенләй хас булмаган ниндидер бер куркак астыртынлык төсмере бирә иде.

Алар күздә тоткан бөөк максат бу чараларның һәммәсен аклый да кебек, әмма... күңелнең дә саф булуы кирәк иде! Алда борынгы заман кешеләренә хас булган конфликт, ягъни максат белән аңа ирешү чаралары арасындагы конфликт килеп басты. Меңнәрчә буыннар туплаган тәҗрибә ике аралыктагы чикне, математиканың абстракт мәсьәләләрендәге репагуляр исәпләү кебек, бик төгәл билгели белергә кирәклеке күрсәтә. Интуиция белән эхлак мәсьәләләрендә дә шундый исәпләүгә ирешәсе иде!..

Мвен Маска Бет Лон тарихы тыңгы бирмәде. Моннан утыз ике ел элек Жирнең атаклы математикларынан берсе саналган Бет Лон куәтле көч мәйданнарының үзара тәәсир итешүләрендәге тайпылышларның кайбер билгеләрен параллель үлчәнешләр булу белән аңлатырга мөмкин икәнлекне тапкан. Ул әй-

берләрнең юкка чыгуына бәйле булган берничә кызыклы тәжрибә ясап караган. Гыйлем Чикләре Академиясе аның тәгълиматыннан хата табып, әлеге күренешләргә принципиаль үзгә булган аңлатма биргән. Бет Лон зур акыл иясе булган, аның гажәеп акыл сәләте әхлак сыйфатларының зәгыйфьлегә исәбенә, нәфес-теләкләрен тыя алмавы исәбенә үскән. Эгоист һәм көчле кеше буларак, ул тәжрибәләрен үзе тоткан юнәлештә дәвам иттерергә карар кылган. Хәлиткеч исбатлама алу өчен, бу эшкә батыр йөрәкле яшьләренә туплаган. Фән хакына теләсә нинди батырлык күрсәтергә әзер торган бу яшьләр моңа үзләре теләп риза булганнар. Бет Лон тәжрибәләрендә кешеләр дә, әйберләр кебек үк, бернинди эзсез юкка чыга торганнар. Кешеләрнең берсе дә, рәхимсез математик исәп тотканча, башка үлчәнешнең «теге ягыннан» үзе турында хәбәр бирмәгән. Ниһаять, уника кешелек бер төркемне «юклыкка» озаткач, дәрәсрәгә үтереп бетергәч, Бет Лонны хөкемгә тартканнар. Ул үз корбаннарының ризалыклары белән генә эш итүен, аларның исән-имин килеш башка үлчәнештә гизеп йөрүләренә иманы камил икәнлеген исбат итеп, сөрген белән генә котылып калган. Ун ел гомерен Меркурийда үткәргәннән соң, ул Онытылу утравына киткән. Бет Лон белән булган хәл, Мвен Мас фикеренчә, аның үз хәленә охшый иде. Фән тарафыннан кире кагылган дәлилләргә нигезләнгән яшерен тәжрибә Бет Лонга да тыелган булган. Бигрәк тә шул охшашлык Мвен Масны борчый иде.

Берсекөнгә Божра буенча чираттагы тапшыру була, ә шуннан соң ул сигез көнгә бушый, тәжрибәсен дәвам итә алачак иде.

Мвен Мас башын артка ташлады. Йолдызлар аңа үтә якын, үтә якты яна сыман булып күренде. Аларның күбесен ул борынгы исемнәре буенча иске дусларын белгәндәй яхшы белә. Уйлап карасаң, алар кешенең юлын яктыртучы, фикерен рухландыручы, хыялын канатландыручы күптәнге дуслары түгелмени!

Әнә төньяк горизонтка таба авышкан тонык кына йолдыз — анысы Поляр йолдыз яисә Цефей Гаммасы. Таркау Дөнья эрасында Поляр йолдыз Кече Жидегән йолдыз янында булган, ә хәзер ул күчкән, чөнки Галактиканың кырый өлеше Кояш системасы белән берлектә Цефейга таба борыла бара. Кiek Каз Юлының өске ягында тезелеп киткән Аккош йолдызлыгы төньяк күгенең иң түзәл йолдызлыкларынан берсе. Ул инде үзенең озын муенын көньякка таба борган. Анда борынгы гарәпләр Әлбәрия дип атаган гажәеп матур бер куш йолдыз яна. Чынлыкта ул өч йолдыздан тора: үзе куш йолдыз булган Әлбәрия I һәм гаять зур зәңгәр йолдыз Әлбәрия II. Моңысының ишле планеталар

системасы бар. Үл үзе бездән Аккош койрыгындагы Денеб дигән гигант йолдыз ераклыгында ук диярлек. Анысының яктырту дәрәжәсе дүрт мең сигез йөз Қояшныкы кадәр. Үткән тапшыруда безнең турылыклы дуствыбыз Аккош 61 Элбәрия II дән килгән хәбәрне тоткан. Жибәрелгәнәнә инде дүрт йөз ел вакыт үткәч кенә алынса да, гажәеп кызыклы кисәтү булган бу. Элбәрия II йолдызлыгынан Влихх оз Ддиз дигән атаклы бер космос тикшерүчесе Лира йолдызлыгы районында космос өчен иң дәншәтле саналган Оокр йолдызына очрап һәлак булган. Жир галимнәре бу йолдызларны Э классына кертәп йөртәләр. Андый йолдызларның булу ихтималын беренче тапкыр алдан күрәп әйткән галим, борынғы заманның бөөк физигы Эйнштейн булган. Э классы аның хөрмәтенә шулай дип аталган. Хәер, Эйнштейнның бу фикере озак вакытлар буена, хәтта йолдыз массасының чиге билгеләнәп аңа Чандрасекар чиге дигән исем бирелгәч тә әле танылмаган. Эмма борынғы заманның бу астрофизигы тарту көченең элементар механикасы белән гомуми термодинамикадан гына чыгып эш иткән, гигант йолдызларның катлаулы электромагнит структурасын исәпкә алмаган. Хәлбуки, Э классындагы йолдызлар яшәвенә нәкъ менә шул электромагнит көчләр шарт булып торган да. Бу йолдызлар үзләренең зурлыклары ягынан М классындагы Антарес яисә Бетельгейзе кебек гигант кызыл йолдызлардан һич тә калышмаганнар. Э тыгызлыklары ягынан хәтта зуррак та, Қояш тыгызлыгы чамасында булганнар. Андый йолдызның гаять зур тарту көче нур чәчүне тыеп торган — яктылыгы пространствога тарала алмаган. Күз алдына да китереп булмастай зур булган бу серле массалар пространствода бихисап озак заманнар буена яшәп килгәннәр, үзләренең тарту көче җиткән урынга киләп эләккән һәммә нәрсәне комсызланып йота торганнар, үзләренең инерт океаннарына суыра биргәннәр. Борынғы һиндләрнең дини мифологиясендә «Брама төннәре» дигән бер вакыт булган. Борынғыларның ышануынча, имештер, бу вакытта илаһи көч ял итә, берни эшләми, шул «төннәр» үтәп, «көннәр» килгәч кенә, имештер, эшчәнлек чоры башлана. Бу, чыннан да, озак вакытлар буена матдәнең туплануын хәтерләтә. Матдә туплану исә йолдыз өслегенең О-нуль классы дәрәжәсенә, ягъни йөз мең градуска кадәр кызуы белән тәмамлана. Тик монда бернинди илаһи көчнең дә катнашы юк. Шулай кыза торгач, ниһаять, гаять көчле шартлау булган, шуның нәтижәсендә пространствога яңа йолдызлар, яңа планеталар сибелгән. Хәзер диаметры илле биллион километрга җиткән Қысла томанлыгы да кайчандыр әнә шулай шартла-

ган. Бу шартлауның көче Таркау Дөнъя эрасындагы үтергеч водород бомбаларының квадрильонын берьюлы шартлаткандагы көчкә тигез булган.

Э классының дәм-караңгы йолдызлары тик аларның тарту көче тәэсиреннән генә беленә, шунлыктан алар яныннан юл ярып үтеп баручы звездолетның һәлакәте дә котылгысыз булган. Спектраль Т классындагы күзгә күренмәс инфракызыл йолдызлар да, эре кисәкчәләрдән торган кара болытлар яисә ТТ классындагы бөтенләй суынып беткән жисемнәр кебек үк, кораблар очуына куркыныч тудырган.

Мвен Мас акыл ияләре яши торган дөнъяларны Бөөк Божраның үзара тоташтыруын Жир өчен дә, тереклек ияләре булган планеталар өчен дә зур бер революция булган дип уйлап куйды. Иң элек бу — вакытны жиңү, гомер кыскалыгын жиңү дигән сүз. Гомер кыскалыгы безгә дә, фикерләү сәләтенә ия булган башка дөнъя кешеләренә дә галәмнең ерак жирләренә үтеп керергә мөмкинлек бирмәгән. Божра буйлап жибәрелгән хәбәрләр киләчәкнең теләсә кайсы чорына барып житәчәк. Чөнки энә шундый формага салынган кеше фикере бик ерак өлкәләргә барып житкәнче галәмне инләвендә дәвам итәчәк. Иң ерак йолдызларны тикшерү дә хәзер реаль мөмкинлеккә әверелде, моңа тик вакыт кына кирәк. Күптән түгел безгә Аккош Гаммасы дип аталган гаять зур һәм бик ерак йолдыздан хәбәр килеп житте. Ул йолдызның ераклыгы ике мең сигез йөз парсек, ә аннан жибәрелгән хәбәр тугыз мең елдан да озаграк килә, әмма ул хәбәр без аңларлык, һәм аны Божраның фикерләү ягынан безгә охшаган башка дөнъяларында да аңлый алалар. Әгәр дә инде хәбәр шар рәвешендәге йолдызлар системасыннан килсә, ул чагында аны аңлап булмый. Чөнки ул системалар безнең ясы системаларга караганда борынгырак.

Галактиканың үзәгеннән килгән хәбәр дә аңлашылмый. Анын үзәген тәшкил итә торган миллионнарча планеталар системасында төнге караңгылыкны бөтенләй белми торган гаять зур тереклек зонасы бар. Алардан безнең төшенчәләр ярдәмендә һич тә аңлап булмый торган ниндидер катлаулы сурәتلәр алынган бар. Гыйлем Чикләре Академиясә, сигез йөз ел буена шөгыйльләнеп тә, аларның серенә төшенә алганы юк. Ә бәлки... Кинәт кенә башына килгән фикердән Мвен Масның тыны кысылып куйды. Бәлки, Божрага кергән якин планета системаларының һәркайсыннан үзләренәң эчкә тормышы гына, ягъни фән, техника, сәнгать эсәрләре турындагы хәбәрләр генә киләдер? Ә Галактиканың борынгы һәм ерак дөнъялары үзләрендәге фән һәм

тереклекнең тышкы, космик хәрәкәтен күрсәтә торганнардыр? Планеталар системасын ничек итеп үзләре теләгәнчә үзгәртеп коруларын хәбәр итәләрдер. Пространствоны звездолетлар очуына комачаулый торган метеоритлардан арчыйлардыр, аларны үзәк йолдыз өстенә «себереп түгәләрдер», шулар белән бергә үк, тереклек өчен кулай булмаган тышкы салкын планеталар да «себереләдер». Шулай итеп үз кояшларының яктылык һәм жылылык таратуын арттыралардыр. Ә бәлки, алай гына да түгелдер. Бәлки күрше-тирәдәге планета системаларын да үзгәртеп корып, гигант масштабтагы цивилизацияләр яшәве өчен иң яхшы шартлар булдыралардыр.

Мвен Мас Бөек Божраның истәлекле язмалары саклана торган үзәк белән бәйләнешкә кереп, ерактан килгән хәбәрләрдән берсенен шифрын жыйды. Экранда Жиргә.Центавр Омегасы дигән шар рәвешендәге йолдызлар төркеменнән килгән ниндидер сәер сурәتلәр акрын гына агыла башлады. Бу төркем Кояш системасына иң якын дип исәпләнгәннәр арасында икенчесе булып, нибары алты мең сигез йөз парсек ераклыгында иде. Ул төркемдәге якты йолдызлардан килә торган нурлар жир өстендәге кеше күзенә килеп житәр өчен галәм киңлекләрендә егерме ике мең еллык юл үтә.

Куе зәңгәр томан пәрдәсе тигез катлаулар булып жәелеп яткан, ул катлауларны шактый тиз әйләнә торган кап-кара вертикаль цилиндрлар тишкәлэгән. Цилиндрларның контуры әледән-әле кысылып, нигезләре тоташтырылган тәбәнәк конусларга охшап кала. Шул чагында зәңгәр томан катлаулары утлы уракларга охшап ертылып китәләр дә конусларның күчәре тирәсендә котырынып бөтерелергә тотыналар, караңгылык каядыр өскә таба таралып юк була, әллә нинди күз камаштыртыч ак төстәге зур колонналар калкып чыга, алар арасыннан яшел төстәге ниндидер очлы әйберләр күренә башлый.

Мвен Мас акылга муафыйк берәр нәрсә эләктереп алырга тырышып, озак кына башын кашып торды.

Экранда әлегә очлы әйберләр ак колонналарга уралдылар да кинәт кенә божра сыман киң пояска тезелгән ялтыравык металл шарлар хасил итеп, коелып та төштеләр.

Мвен Мас көлемсерәп куйды, экранны сүндереп үзенә баштагы уйларына бирелде.

«Тереклек ияләре булган дөньялар юклыктан яисә, дәрәсрәге, Галактиканың өске киңлекләрендә алар белән элемтә урнаштырылмаганлыктан, без, Жир кешеләре, Галактиканың экваторындагы караңгы полосабыздан чыга алмыйбыз әле. Үзебезнең йол-

дызыбыз Кояш һәм аның күршеләре кереп чумган космик тузан диңгезеннән өскә күтәрелә алмыйбыз. Менә шуңа күрә безгә галәмне өйрәнү башкаларга караганда кыенрак...»

Мвен Мас күз карашын горизонтка, Олы Жидегән йолдыздан аста, Ау Этләреннән дә түбәнрәк урнашкан Вероника Чәче йолдызлыгына таба төбәде. Анысы Галактиканың «төньяк» полюсы. Галактика тышындагы пространствоның бөтен киңлегенә нәкъ менә шушы юнәлештә ачылып китә. Күк йөзенең капма-каршы яктагы ноктасында шундый ук хәл. Анда атаклы Фомальгаут йолдызыннан ерак та түгел Скульптор йолдызлыгы булып, анысы Галактика системасының көньяк полюсы иде. Безнең Кояш урнашкан кырый өлкәдә Галактиканың спираль буыннар арасы нибары алты йөз парсек чамасы. Галактиканың гигант йолдызлары өемә тигезлегеннән күтәрелү өчен, аның экваторы яссылыгына перпендикуляр юнәлештә өч йөз, дүрт йөз парсек үтәргә кирәк булып иде. Звездолет үтә алмый торган бу юл Божра тапшырулары өчен мөмкин булмаган нәрсә түгел. Әмма әле хәзергә бу өлкәләрдәге йолдызлардан бер генә планетаның да Божрага кушылганы юк...

Әгәр дә фән өлкәсендә тагын бер бөек революция ясалып, вакытны жиңүгә ирешелсә, шулай ук теләсә нинди ераклыкны теләсә нинди вакыт эчендә үтү мөмкинлегенә ачылып, кеше иксез-чиксез космос киңлекләрен теләгәнчә иңләү мөмкинлегенә алса, моңа кадәр мәңгелек табышмак булып килгән бик күп мәсьәләләр бик тиз ачыкланыр иде. Ул чагында безнең Галактика гына түгел, башка бик күп йолдыз утраулары да, менә әле төнгә караңгылык эчендә чайкалып яткан Урта диңгездәге вак утраулар кебек, якынаерлар иде. Рен Боз тарафыннан уйланып, Жирнең тышкы станцияләре мәдире Мвен Мас тарафыннан тормышка ашырылырга тиеш булган әлегә тәвәккәл сынауны энә шул гына акласа аклый инде. Әгәр тәҗрибә ясап карау кирәклеге тагын да нигезлерәк итеп дәлилләп, Советның рөхсәтен ала алсалар...

Спираль Юлдагы утлар саргылт төснә ак төскә алмаштырдылар: төнгә сәгать ике җитте, димәк, йөк ташуларның көчәйгән чагы. Иртәгә Ялкынлы Касә бәйрәме икәнлегенә, Чара Нандиның бәйрәмгә чакырганлыгы кылт итеп Мвен Масның исенә төште. Диңгез буенда танышканнан бирле, бронзадай коңгырт тәнле, сыгылма гәүдәле бу кызны тышкы станцияләр мәдире һич кенә дә оныта алмый. Бу кыз гүяки тәртипкә салынган тойгылар эпохасында сирәк очрый торган ташкын хисләрне һәм эчкерсезлекне гәүдәләндерүче бер чәчәк иде.

Мвен Мас үзенең эш бөлмәсенә кайтып төнлә эшли торган

Метагалактика Институты белән элемтәгә керде, иртәгә төнгә берничә галактиканың стереотелефильмнарын жиберүләрен үтенде. Ризалык алганнан соң эчке фасадның түбәсенә менеп китте. Анда ул үзенң еракка сикерә торган аппаратын куйган иде. Популяр булмаса да, шушы спортны Мвен Мас бик ярата иде, хәтта ул шактый осталыкка да иреште. Менә ул гелий тутырылган баллонның элмәкләрен киде дә, жиңел аккумулятор ярдәмендә эшли торган йөрткөч пропеллерны бер генә секундка жибереп, жай гына очып та китте. Мвен Мас һавада алты йөз метр чамасы үтеп, Азык-төлек Йорты баскычына барып төште, аннан яңадан сикерде. Шулай биш тапкыр сикереп очканнан соң известняк тавының текә яры астындагы кечерәк кенә бер бакчага барып житте, алюминий вышкада аппаратын салып калдырды да, колгадан гына шуып, нәкъ үзенң ятак урынына килеп төште, ятагы зур гына бер платан агачы төбөндә, каты жирдә иде. Куәтле агач яфракларының лепердәве тавышына шундук йокыга да китте.

Ялкынлы Касә бәйрәменң исеме тарихчы шагыйрь Зан Сеның атаклы шигыреннән алынган. Ул шигырьгә караганда, борынгы һиндләрдә шундый бер йола булган: яуга китүче батырларга хатын-кызлар кылыч һәм эченә хуш исле сумала салып яндырылган касәләр китерә торган булганнар. Батырлар шунда үзләренә иң чибәр хатын-кызларны сайлап алганнар. Хәзер инде кылычлар да, касәләр дә күптәннән кулланылмый. Эмма батырлык символы буларак әле һаман яшәп киләләр. Планетаның ташып торган энергияле, курку белмәс халкы арасында батырлык эшләүчеләр саны чамасыз күбәйде. Элек генийлар дип аталган аеруча түзем кешеләргә генә хас булган гаять зур эшкә сәләтле-лек тулысы белән физик тазалыкка һәм стимулятор гормоннарының күплегенә бәйле булган. Мең еллар буена физик тазалыкны кайгыртып килү аркасында планетаның гади кешесе борынгы геройлар дәрәжәсенә, батырлык, мәхәббәт һәм гыйлемгә сусаган геройлар дәрәжәсенә күтәрелде.

Ялкынлы Касә бәйрәме хатын-кызларның язгы бәйрәме булып киткән. Һәр елның дүртенче аенда, искечә әйткәндә апрельдә, Жирнең иң гүзәл хатын-кызлары биеп, жырлап, гимнастика күнегүләре ясап үзләренң осталыкларын күрсәтәләр. Планета халкының үзара аралашып-катнашып беткән төрле раса вәкилләре чыгышында борынгы расаларның тегесенә яисә бусына хас булган һәртөрле матурлык төрле төсләр уйнатып жемелдәгән асыл ташлардай чагыла иде. Бу тамашадан һәркем — киеренке акыл хезмәтеннән алжыган галим һәм инженерлар да, илһам

уты белән янучы художниклар да, әле өченче циклда гына булган укучы балалар да чиксез ләззәт ала иде.

Ирләрнең тугызынчы айда үткәрелә торган Геркулес бәйрәме дә аннан бер дә ким түгел. Анда балигъ булган егетләр Геркулес батырлыкларын башкару турында хисап бирәләр. Соңга таба бу көннәрдә ел буена башкарылган изге эшләр һәм казанышларга бөтен халык смотры үткәрү дә гадәт булып китте. Тора-бара бу бәйрәм ирләрнең дә, хатын-кызларның да уртак бәйрәменә әверелеп, ул Гүзәл Эш, Олы Сәнгать, Гыйльми Кыюлык һәм Фантазия көннәренә бүленеп йөртелә башлады. Қайчандыр Мвен Мас та беренче һәм өченче көннәрнең герое дип танылган иде бит...

Мвен Мас Тиррен стадионының гаять зур Қояшлы залына нәкъ Веда жырлаган вакытта килеп керде. Ул Эвда Наль белән Чара Нанди утырган дүртенче радиустагы тугызынчы секторны эзләп тапты. Күләгәлерәк урынга басып, Веданың калын тавыш белән жырлаганын тыңлап тора башлады. Веда аклы күлмәк кигән, аксыл сары чәчле башын югары күтәргән һәм күз карашын залның өске галереяларына төбәгән хәлдә ниндидер бер күңелле генә жыр жырлай иде. Бу моментта ул Мвен Маска язының чын гәүдәләнешә булып күренде.

Һәр тамашачының алдында дүрт кнопка. Ул аларның теләсә кайсына баса ала. Шуңардан зал түшәмендә алтынсу төстәге, зәңгәр, яшькелт һәм кызыл утлар кабына, болары артистның чыгышы ничек бәйләнгәнне күрсәтә. Борынғы заманнардагы дөнья шаулатып кул чабулар урынына хәзер шундый ысул кулланыла иде.

Веда жырлавыннан туктады, аны хуплап бихисап алтынсу һәм зәңгәр утлар кабынды, алар арасында берән-сәрән генә булган яшел утлар бөтенләй югалып калды. Дулкынлануыннан кызарып чыккан Веда иптәшләре янына килде. Нәкъ шул вакыт Мвен Мас та алар янына килде.

Үзенң остазын эзләп, як-ягына карангалап алды. Эмма Дар Ветер беркайда да күренмәде.

Мвен Мас, хатын-кызларның өчесенә дә берьюлы мөрәжәгать итеп:

— Дар Ветерны кая куйдыгыз?— дигән булды.

— Ә сез Рен Бозны кая куйдыгыз?— дип сорагына сорау белән җавап бирде аңа Эвда Наль. Мвен Мас аның үткен күзләренә карамаска тырышты.

— Ветер Көнъяк Америкада казынып йөри, титан чыгара,— диде Веда Конг. Нилектәндер анын йөзә тартышып куйды...

Чара Нанди ярдәмчел хәрәкәт белән гүзәл тарихчыны кочып алды да яңагын аның яңагына кысты. Араларында бернинди уртаклык булмаган бу ике хатынның йөzlәре назлы мөлаемлык ягыннан бик тә охшаш иде.

Чараның киң маңгае, турыга сызылып киткән кашы канат какмый гына бер урында торган кош кебек булып, озынча күзләренә бик килешеп тора иде. Веданың исә кашлары өскә күтәрелгән иде.

«Кош канат жилпеп тора...» — дип уйлап куйды африкалы.

Чараның ялык-йолык килеп торган куе кара чәче иңбашына салынып төшкән. Веданың артка таба тарап куелган чәче аның янында бөтенләй тоныкланып кала иде.

Чара гөмбәздән сәгатькә күз төшереп алды да өскә күтәрелде.

Чараның киеме Мвен Масны таң калдырды. Кыз муенын бөтенләй ачык калдырып, шома иңбашларына платина чылбыр салган. Ул чылбыр жемелдәп торган кызыл турмалин белән эләктерелгән иде.

Түгәрәк касә төпләренә охшаган тыгыз күкрәкләре бөтенләй диярлек ачык калган. Ике күкрәк арасыннан, чылбыр эләктергеченән путага кадәр, куе шәмәхә төстәге тукумадан буй сызык төшерелгән. Шундый ук буй сызыklar һәр күкрәкнең урта бер жире аша да үткәрелеп, шәрә калган аркага тарттырылып куелган иде. Кызның нечкә биленә платина аеллы ак пута буылган. Йолдыз сыман итеп эшләнгән кара бөрчөкләр төшерелгән бу путага арттан ефәк итәк тоташтырылган. Ул итәккә дә кара йолдызлар төшерелгән. Кечкенә кара туфлиләренәң ялтыравык аелларын искә алмаганда, ул бернинди дә зиннәтле бизәнү әйберләре такмаган иде.

— Озакламый миңа да чират житә,— дип куйды Чара, үзе чыгу юлына таба юнәлде. Аннары ул Мвен Маска таба бер борылып карады да күздән үк югалды. Меңнәрчә күз аны озатып калды.

Сәхнәгә унсигез яшьләр тирәсендәге гажәеп сылу гәүдәле бер гимнаст кыз чыкты. Музыка ташкыны астында алтынсу яктылыкка коенган хәлдә, ул төрле күнегүләр ясый башлады. Көйнен бер аһәңнән икенче аһәңгә күчкән урыннарында ул искиткеч бер осталык белән туктап кала иде. Гимнаст кызның чыгышын хулап тамашачылар бик күпләгән алтынсу утлар кабыздылар. Ә Мвен Мас, Чара Нандига мондый уңыштан соң чыгыш ясау жинел булмаячак, дип уйлап куйды. Жиңелчә дулкынланып каршы яктагы кешеләргә күзәтә торгач, өченче секторда утырган

художник Карт Санны күрөп алды. Художник ваемсыз көлөп аңа сәлам бирде, аның көлүө исә африкалыга ничектер урынсыз ке-бегрәк тоелды: Чарага карап «Урта диңгез кызы» дигән картина ясаган художникта аның чыгышы өчен борчылу сизелергә тиеш иде.

Мвен Масның, тәжрибә үткәргәннән соң, ул картинаны барып карарга кирәк булыр, дип уйлап куюы булды, өстәге утлар сүнөп калды. Органик пыяладан эшләнган үтә күренмәле идән кызган чуендай кую кызыл яктылык белән яна башлады. Сәхнәнең аскы эргэләреннән кызыл утлар ташкыны бөркелде. Ул ташкын нәзек тавышлы скрипкалардан һәм калын тавышлы бакыр кыллардан чыккан тигез ритмлы көйгә килеп кушылды. Искиткеч кызу ак-кан көчле музыка тәэсиреннән берәз аптырап калган Мвен Мас Чараның сәхнәгә чыкканын искәрми дә калды. Чара биюен үтә кызу темп белән башлап жибәрде, тамашачылар хәтта тын да алмыйча катып калдылар.

Музыка тагын да кызулуй төшсә — Чара нишләр дип Мвен Мас куркуга төште. Аяк-куллар гына түгел, кызның бөтен гәүдәсе ялкындай дэртле музыка көенә бии иде. Әгәр дә борынгы һинд хатын-кызлары Чара кебек булган булсалар, аларны ялкынлы касәгә чагыштырып, хатын-кызлар бәйрәменә шул исемне биргән шагыйрь дә хаклы булган дип уйлап куйды африкалы.

Чараның кояш ашаган кызгылт тәне сәхнә идәнненнән чагылган яктылыкта ниндидер бер жирәнсу төскә керде. Мвен Масның йөрәгә атлыгып тибәргә тотынды. Мондый төстәгә тәнне ул Тукан Эпсилоны планетасы кешеләрендә күргән иде. Нәкъ менә шул чакта ул, гәүдәне йөртеп, гүзәллеген искиткеч осталык белән үзгәртеп, хисләренең иң нечкә төсмерләрен, фантазияне, теләкне, бәхет ялваруларын биреп була икәнлекне аңлаган иде.

Бөтен уе әллә кайларда, туксан парсек ераклыгындагы чит дөньяда йөзгән Мвен Мас ерак планета гүзәлләреннән бер дә ким булмаган гүзәлләренең иксез-чиксез матур Жир йөзөндә дә бар икәнлегенә төшенде. Эмма тормышка ашыру мөмкин булмаган, күпме вакыт буена йөрәккә тынгы бирмәгән татлы хыялның алай тиз генә юкка чыгуы мөмкин түгел иде. Чара Тукан Эпсилонының коңгырт тәнле кызы кыяфәтенә кереп, тышкы станцияләр мөдиренең фикер үжәтлеген тагын да ныгыта гына төште.

Эвда Наль белән Веда Конг, үзләре оста биюче булуга карамастан, беренче күрүдә үк Чараның биюенә таң калдылар. Веда, антрополог галим һәм борынгы расалар тарихчысы буларак, борын заман көньяк Гондвана илләрендә хатын-кызлар ирләргә караганда күбрәк булган дигән қарарга килде. Ни өчен дигәндә,

ул заманда ирләр ерткыч жанварлар белән көрәштә күпләп кырыла торган булганнар. Соңга табарак, көньякның халык күп утырган илләрендә борынгы Көнчыгышның деспотлык белән дан казанган дәүләтләре килеп чыккач, ирләр әледән-әле чыгып торган сугышларда күпләп кырылган. Андый сугышлар еш кына дини фанатизм яисә деспотларның кирелеге аркасында килеп чыга торган булган. Көнъяк хатын-кызы бик тә авыр тормыш кичергән, шул тормышта аларның камиллеге дә үсә барган. Төнъякта исә халык аз, табигать ярлы булганлыктан, Қараңгылык гасырларына хас дәүләт деспотизмы булмаган. Анда ирләр күбрәк сакланган, хатын-кызлар кадерлерәк булган, шунлыктан үз дәрәжәләрен белеп яшәгәннәр.

Веда Чараның һәр хәрәкәтен күзәтеп торды һәм бу хәрәкәتلәрдә гажәеп бер ике яклылык бар дип уйлады: бер үк вакытта нәфислек тә, ерткычлык та бар иде. Нәфислек хәрәкәтләренең салмаклығыннан, гәүдәнең гажәеп сыгылмалылығыннан килсә, ерткычлык тәэсире ерткыч жанварларга хас тизлек белән кинәт бoryлып кую яисә туктап калуда чагыла иде. Бу юмакай сыгылмалылыкка һондвананың кара тәнле кызлары меңнәрчә елларга сузылган авыр тормыш, яшәү өчен көрәш дәвамында күнеккәннәр. Әмма бу сыгылмалылык Чараның крит-эллиннарга хас йөзенә шулкадәр килешеп тора иде. Адажио берәз акрынаеп торган арада ниндидер бәрмә инструментларның бөтенләй аһәнсез булган тавышлары килеп кушылды. Кеше хисләренен ташуы һәм сүнүе биюдә кискен хәрәкәтләр ташкынының бер көчәеп, бер сүнөп торуы аша бирелде. Хәрәкәт тынган араларда биюче тора-таштай катып калган сын кыяфәтенә керә иде. Йокымсырап калган хисләр уянып, шашынып котыра башлай, я талчыгып басыла төшә, үлә дә яңадан жанлана, яңадан шашынып котырына башлай, тормыш кире кайтмас вакыт белән, бурыч һәм язмышның котылгысызлыгы белән көрәшкә керә иде. Эвда Наль үзенә биюнең психологик нигезе никадәр якын булуын, йөзенә кызыллык йөгөрүен, сулыш алуы ешаюын сизеп алды... Балет сюитасының композитор тарафыннан Чара Нандиның үзе өчен язылганлыгын Мвен Мас белми иде, шулай да ул кызның искиткеч жиңел биюен күреп, музыканың өермәдәй кызу уйнавыннан да курыкмый башлады. Яктылыкның кызыл дулкыннары кызның коңгырт тәнненә килеп сарыла, алсуланып көчле аякларына килеп бәрелә, бәрхет жыерчыкларына кереп чума яисә, аксыл ефәк өстенә кунып, алсуланып янган шәфәктәй балкып уйный иде. Чараның арткарак ташланган куллары баш турысында катып калган. Шул чагында кинәт, бернинди финал-мазарсыз гына, нечкәрә барган ноталар.

ташкыны өзелеп туктады. Кызыл утлар да сүндө. Залның биек гөмбөзөндө гадәти ут кабынды. Биеп арыган кыз башын иде, аның куе чәче салынып төшөп йөзен каплады. Меңлөгән алтынсу утлар кабынып китүгә үк тонык кына шау-шу ишетелә башлады. Тамашачылар, ике кулны баш очына күтәргән хәлдә, аягүрә басып рәхмәт белдерделәр. Бу — артистларга бирелә торган иң югары бәя иде. Сәхнәгә чыгар алдыннан бөтенләй тыныч булган Чара оялып-каушап калды. Аннары ул йөзенә төшкән чәчен килешле генә хәрәкәт белән артка ташлады да өске галереяларга бер карап, йөгереп чыгып китте.

Бәйрәмне оештыручылар тәнәфес игълан иттеләр. Мвен Мас Чараны эзләп китте, ә Веда Конг белән Эвда Наль зәңгәр пыяладан бер километр киңлегә эшләнгән гигант баскычка — стадионнан туп-туры диңгез буена алып төшә торган баскычка чыктылар. Кичке эңгер төшөп килә, һава жиләс иде, шулай да алар бәйрәмгә килгән меңлөгән тамашачыларга ияреп, су коенып алмакчы булдылар.

— Чара Нандины башта ук күрөп алуым тикмәгә генә түгел икән,— дип башлады Эвда Наль.— Менә дигән артист икән бит! Бүген без тормыш көче биюен карадык! Мөгаен борынгы Эрос шулай булгандыр...

— Хәзер мин Карт Санны аңладым, матурлык чыннан да без тойганга караганда мөһимрәк икән. «Матурлык — бәхет һәм яшәүнең мәгънәсе» дип бик матур әйткән иде бит ул! Сезнең билгеләмә дә дөрөс,— диде Веда. Туфлиләрән салып, аякларын жылы суга тыкты.

— Әгәр дә психик көч ташып торган энергияле таза тәндә булса — дөрөс,— дип, Эвда Наль аның сүзен төзәтте. Эвда тиз генә күлмәген салып атты да көмештәй дулкыннар өстенә ташланды.

Веда аны куып җитте. Алар стадион яры буеннан бер ярым километрлар ераклыкта җемелдәп күренгән резин утрауга таба бергәләп йөзә башладылар. Су өсте белән бер тигезлектә булган бу яссы утрау өстендә бака кабыгына охшатып ясалган рәт-рәт чатырлар тезелеп киткән. Перламутр пластмассада эшләнгән ул чатырларның һәрберсенә өч-дүрт кеше сыя. Алар кояш кызуыннан, җилдән һәм чит-ят күзләрдән ышыклану өчен хезмәт итә иде.

Ведалар суда чайкалып утырган йомшак «кабырчык» өстенә сузылып яттылар да саф диңгез һавасын суларга тотындылар.

Веда, дустан күздән кичереп:

— Теге вакытта яр буенда очрашканнан соң сез бик нык ка-

ралгансыз!— диде.— Дингез буенда булдыгызмы, әллә каралык пилюлясы эчтегезме?

— Пилюля эчтем,— диде Эвда.— Қояшка күренүем кичәле-бүгенле генә әле.

— Рен Бозның кайда икәнлеген чыннан да белмисезме?— дип сорашуын дәвам итте Веда.

— Бераз чамалыйм. Борчылырга шунысы да житә миңа!— дип жавап бирде Эвда Наль.

— Әллә сез?..— Веда фикерен әйтеп бетермичә туктап калды, ә Эвда керфекләрен күтәреп туп-туры аның күзләренә карады.

— Рен Боз миңа әле житлегеп бетмәгән көчсез бер малай сыман гына тоела,— дип дәвам итте Веда.— Ә сез үзегез зур акылга ия булган, ирләрнең һичберсеннән дә калышмый торган көчле натура. Сездә һәрвакытта да корыч ихтыяр көче сизелеп тора.

— Бу турыда миңа Рен Боз да әйткән иде. Әмма аңа биргән бәягез Ренның үзе кебек үк бер яклы. Ул исциткеч кыю фикерле зур акыл иясе, аның эшкә сәләтлелеге дә гажәеп зур. Хәтта безнең заманда да планетабызда аңа тиң булырдай кешеләр бик аздыр. Исциткеч сәләтлелеге белән чагыштырганда, аның башка сыйфатлары ничектер тиешенчә үсеп житмәгән сыман тоела, урта кул кешеләрнеке кебек кенә, хәтта әле аларныкына караганда да житлекмәгәнрәк күренә. Ренны сез малай дип бик дәрәс атадыгыз, шулай да ул чын мәгънәсендә герой кеше. Яисә Дар Ветерны алып карыйк. Анда да бит малайлык сыйфатлары юк түгел, тик андагы малайлык Рендагыча физик көчнең фәкыйрьлегеннән түгел, бәлки муллыгыннан килә.

— Ә сезнең Мвенга карашыгыз ничегрәк?— дип сорады Веда, кызыксынып.— Хәзер бит инде сез аның белән яхшы таныштыр?

— Мвен Мас — аек акыл белән дуамал теләкләрнең гүзәл үрелмәсе ул.

Веда Қонг шаркылдап көлеп жибәрде:

— Мин дә кешеләргә сезнең кебек төгәл характеристика бирергә өйрәнә алсам иде!

— Мин психология белгече бит,— дип, Эвда иңбашларын жыерды.— Ә хәзер үзегезгә сорау биреп карарга рөхсәт итегез. Дар Ветерның мине үзенә бик тә жәлеп итә торган кеше икәнлеген беләсезме сез?..

— Мәсьәләнең ярым-йорты хәл ителүеннән куркасыздыр инде сез?— дип куйды Веда, кызара төшеп.— Юк, монда ярым-йортылык та, икейөзлелек тә булмаячак. Һәммәсе дә көн кебек ачык...— Психиатр галимнең сынаулы карашын тойган хәлдә Веда сүзен дәвам итте:— Инде Эрг Ноорга килгәндә... безнең юл-

лар күптән аерылган. Тик мин ул космоста чагында яңа хисләремә ирек куя алмадым, читләшә алмадым, аның әйләнеп кайтачагына ышанычымны; өметемне киметә алмадым. Хәзер исә яңадан төгәл исәпләү һәм ышанганлык кирәк. Эрг Ноор һәммәсен дә белә, әмма үз юлы белән бара.

Эвда Наль нәзек куллары белән Веданы иңбашынан кочаклап алды.

— Ул кеше Дар Ветермыни?

— Әйе!— дип, Веда катгый җавап бирде.

— Ә ул үзе беләме?

— Юк, белми. Соңыннан беләчәк, «Тантра» кайткач...— Кинәт ул:— Үзебезгә дә кайтырга вакыт түгелме соң?— дип куйды.

— Миңа бәйрәмне ташлап ук китәргә вакыт,— диде Эвда Наль.— Отпускым бетеп килә. Кайгы һәм Шатлык Академиясендә яңа зур эшләр көтә, минем исә кызымны күрәп чыгасым да бар.

— Кызыгыз зурмы?

— Унжидедә. Улым тагын да зуррак. Һәр хатын-кыз өстенә төшә торган бурычны үтәдем инде — ике балам бар. Ә хәзер өченчесе кирәк — әмма анысы өлкән яшьтә булырга тиеш!

Эвда Наль елмаеп куйды,— аның уйчан йөзе яктырып китте, түгәрәкләнеп килгән өске ирене ачыла төште.

Веда алга караган килеш хәйләкәр генә әйтте:

— Ә мин зур күзле... шундый ук мөлаем йөзле... берәз сипкел төшкән курнос борынлы бер малайны күз алдында тоткан идем,— диде.

Дусты берәз дәшми торганнан соң болай дип сорады:

— Ә сезнең яңа эшегез юкмы әле?

— Юк әле, мин «Тантра»ны көтәм. Аннары бик озакка экспедициягә китәчәкмен.

— Әйдәгез минем кызым янына барып кайтыйк,— диде Эвда. Веда бик теләп риза булды.

Обсерваториянең бөтен стенасына ярым шар формасында эшләнгән жиде метрлы экран эленгән. Ул экранда куәтле телескоплар төшереп алган сурәتلәр һәм фильмнар күрсәтелә иде. Мвен Мас Галактиканың төньяк полюсы тирәсендәге күк йөзе учагының сурәтен, ягъни Зур Жидегәннән алып Карга һәм Центаврага кадәр булган меридиональ полосаның сурәтен карый башлады. Ау Этләре, Вероника Чәче һәм Дева йолдызлыклыларында әллә никадәр галактикалар — галәмнең яссы тәгәрмәч яисә диск формасындагы йолдыз утраулары бар иде. Аеруча Вероника

Чәче йолдызлыгында күп иде. Биредә аларның аерым-аерым булганнары да, укмашканнары да, төзекләре дә, төзек түгелләре дә, төрлечә авышканнары да, үтә ерак, миллиардларча парсек ераклыгында булганнары да, уннарча мең галактикалар бергә укмашып олы-олы болытлар тәшкил иткәннәре дә бар иде. Иң зур галактикаларның диаметры егерме биш мең парсектан илле мең парсекка кадәр житә. Хәзер НН 89105+СБ23 дип аталган, ә борын заманнарда М-31 яисә Андромеда томанлыгы дип аталган галактика да энә шундыйлар рәтенә керә. Яктырыр-яктырмас кына булып торган кечкенә томан болыты Жирдән гади күзгә дә күренә. Бу кечкенә болытның серен кешеләр инде күптән ачканнар. Бу томанлык безнең гигант Галактикабызга караганда бер ярым тапкыр зуррак бер тәгәрмәч сыман йолдыз системасы икән. Андромеда томанлыгын өйрәнү, аның Жирдән дүрт йөз илле мең парсек ераклыгында булуына да карамастан, безнең үз Галактикабызны танып белүгә бик нык ярдәм иткән.

Төрле галактикаларның оптик сурәтләрне электроник инверсияләү юлы белән төшерелгән яки диаметрлары дүртәр йөз километр булган гаять зур Памир һәм Патагон телескоплары кебек космоска чиксез ерак үтеп керә ала торган радиотелескоплар белән төшерелгән менә дигән фотографияләрен Мвен Мас сабый чакларыннан ук белә. Аралары миллионнарча парсек белән исәпләнгән иөзләрчә миллиард йолдызларның гажәеп зур тупланышы булган галактикалар Мвен Масның күңеленә һич кенә дә тынгы бирми иде. Ул аларның төзелеш законнарын, килеп чыгу тарихын, киләчәктәге язмышларын белү теләге белән янып йөрде. Хәзер Жир иөзендә яшәүче һәркемне борчыган иң мөһим нәрсә — галәмнең оихисап күп планета системаларындагы тереклек мәсьәләсе, алардагы фикер пәм гыйлемлек дәрәжәсе, галәмнең чиксез ерак киңлекләрендәге кешелек цивилизацияләренең нинди баскычларда булулары мәсьәләсе иде.

Экранда өч йолдыз пәйда булды. Астан өскә таба тезелеп киткән Андромеданың альфа, бета, гамма дип аталган йолдызларын борынгы гарәпләр Сирраһ, Мираһ һәм Әлмаһ дип йөрткәннәр. Шуларның як-ягына үзара якын гына булган ике галактика — гигант Андромеда томанлыгы һәм Өчпочмак йолдызлыгындагы матур спираль сыман М-33 галактикасы урнашкан. Аларның ялтырап торган таныш кыяфәтен яңадан күрәсе килмәгәнлектән, Мвен Мас металл тасманы алыштырасы итте.

Менә тагын бер галактика. Миллионнарча парсек ераклыгындагы бу галактиканың Ау Этләре йолдызлыгына кергәнлеген борынгы заманнарда ук белгәннәр. Ул чакларда аны НГК 5194

яисә М-51 галактикасы дип атаганнар. Монысы «Тәгәрмәч» яссылыгына перпендикуляр юнәлештә күренә торган бик аз сандагы галактикаларның берсе иде. Ул яп-якты булып янып тора торган миллионнарча йолдызлардан укмашкан, аның спираль сыман ике жиңсәсә дә бар. Жиңсә очлары сузылып ерагайган саен тоныклана барып, ахыр чиктә караңгылык эчендә югалып ук калалар. Ул жиңсәләр бер-берсенә капма-каршы якка уннарча мен парсек ераклыгына сузылганнар иде. Жиңсәләр арасында, яисә төп тармаклар арасында, кара төстөгә матдәләрдән торган караңгы чоңгыллар белән чиратлашып, тамчы-тамчы булып урнашкан йолдызлар һәм турбина канатлары төсле яктырткыч газ болытлары тезелеп киткән.

Вероника Чәче йолдызлыгындагы гажәеп зур НГК 4565 галактикасы да бик матур. Жиде миллион парсек ераклыгындагы бу галактика кабырга ягыннан күренә. Бер якка янтая төшкән хәлдә ул үзенә юка дискисын бик еракларга сузган. Аның дискисы спираль сыман тармаклардан тора күрсен, ә үзәгендә бик нык янъчелгән шар кыяфәтендәге тыгыз масса яктырып яна иде. Йолдыз утрауларының ни дәрәжәдә яссы икәнлекләре аермачык күренеп тора: бу галактиканы сәгать механизмындагы нәзек тәгәрмәч белән чагыштырып була иде. Тәгәрмәчнән читләре ачык күренми, бәлки төпсез караңгылыкта югалып калгандай тоела. Қояш һәм тузан бөртөгә кадәр генә булган Жиребез — гыйлем көче ярдәмендә күпләгән терек дөньялар белән бәйләнгән, кешелек фикеренә канатларын мәңгелек галәм киңлекләренә жәеп салган Жиребез дә — үз Галактикабызның нәкъ әнә шундый читенә урнашкан бит!

Мвен Мас аппаратны үзен һәрвакыт кызыксындырып килгән НГК 4594 галактикасына күчерде. Дева йолдызлыгына керә торган бу галактика да үзенә экватор яссылыгы ягыннан күренә иде. Уннарча миллион парсек ераклыгындагы бу галактика янып торган калын линзага охшап, яктырткыч газ катламына төрәнгән иде. Бу ясмыкны экваторы буйлап калын гына кара полоса кисеп үтә. Анысы ниндидер кара матдә куелыгы иде. Галактика упкын төбөндә яктырып янып утырган серле фонарь сыман тоела иде.

Башка галактикаларга караганда яктырак яна торган, нурлар таратуы уртача алганда Ф спектраль классына якын булган бу галактикада нинди дөньялар бар икән? Андагы куәтле планеталарда тереклек бар микән, бездәге кебек фикер анда да кайный микән?

Гажәеп зур йолдыз утрауларының өнсезлеге, бернинди хәбәр бирмәүләре Мвен Масны йодрыкларын тәйнәргә мәжбүр итте. Араның чамасыз ерак булуын ул аңлый иде: бу галактикага яктылык утыз ике миллион елда гына барып житә ала! Ә хәбәр алышу өчен алтмыш дүрт миллион ел вакыт кирәк булачак!

Мвен Мас катушкаларны кузгаткалап алды, инде экранда тонык кына яна торган сирәк йолдызлар арасында зур гына бер түгәрәк яктылык кабынды. Ниндидер кара полоса аны икегә кисеп үтә дә, баш-башларга таба киңәя барып, түгәрәк яктылыкны әйләндереп алган яктырткыч газ кырын күлгәдәй томалый төшә иде. Аккош йолдызлыгындагы ике галактиканың очрашуын техниканың гажәеп осталыгы аркасында гына төшереп алырга мөмкин булган сурәт энә шулай күренә иде. Зурлыклары ягыннан безнең Галактика белән Андромеда томанлыгына тиң булган бу гигант галактикаларның очрашуы гаять көчле радионурлар таралуга сәбәп булган, монысы күптәннән билгеле иде инде. Бик тиз хәрәкәт итә торган үтә көчле газ ташкыннары башка да сыйдырып булмаслык дәрәжәдә куәтле булган электромагнит майданнары китереп чыгарган, ә ул майданнар галәмнең барлык почмакларына чамасыз зур катастрофа турында хәбәр жибергәннәр. Шул һәлакәт турындагы жан әрнеткеч сигналларны матдә үзе үк квинтиллиард яисә мең квинтиллион киловатт егәрлегендәге радиостанция ярдәмендә тараткан. Әмма ул галактикаларга кадәр булган ара шулкадәр ерак, экранда яктырып күренгән сурәт ул галактикаларның моннан бик күп миллион еллар элекке халәтен генә күрсәтә иде. Бер-берсен кисеп үтүче галактикаларның хәзерге көндә ни хәлдә булуларын күрә алсак та, бик күп заманнар үткәч кенә күрәчәкбез. Хәер, аңа чаклы әле шулкадәр күп гомер үтәчәк, хәтта кешелек җәмгыяте ул кадәр озак яши аламы, юкмы икәнлеге дә мәгълүм түгел.

Мвен Мас сикереп торды да зур өстәл өстенә таянды, хәтта кул буыннары шыгырдап куйды.

Ун меңнәрчә буын кешеләренен дә гомере житми торган, хәтта киләчәктәге иң ерак буыннар өчен дә «һичкайчан» мөмкин булмаган миллион еллык вакыт тылсымлы таякны бер селтәп кую белән үк юкка чыгар иде. Бу таяк — Рен Боз ачышы һәм икесенең уртак тәҗрибәсе.

Галәмнең күз алдына китерергә дә мөмкин булмаган ераклыктагы нокталары кул сузымы жирдә кебек булачак!

Борынгы астрономнар галактикаларны төрле якка сибеләжәелә дип исәпләгәннәр. Жир телескопларына ерак йолдыз утрауларынан килеп кәргән яктылык үзгәргән — яктылык тирбә-

лешлэре озыная төшөп кызыл дулкыннарга әверелгәннәр. Яктылыкның шулай кызара төшүе галактикаларның ерагая баруы турында сөйләгән. Борынғы заман кешеләре күренешләрне бик гә бер яклы һәм турыдан-туры кабул итәргә күнеккәннәр, шулай итеп, киңәя бара торган галәм теориясе уйлап чыгарганнар. Ә бөөк жимерелү һәм төзелү процессының тик бер генә ягын күрүләрен аңлап житкермәгәннәр. Безнең тойгыларыбыз ярдәмендә, ул тойгыларны көчәйтү өчен төзелгән приборлар ярдәмендә мәсьәләнең нәкъ бер ягы гына — таралу һәм жимерелү процессы гына, ягъни термодинамиканың икенче законы буенча энергиянең түбән дәрәжәгә күчүе генә кабул ителгән. Ә икенче якны — туплану, жыелу һәм яралу процессын кешеләр сизмәгән, чөнки тереклек үзе үк яшәү көчен йолдыз-кояшлар тараткан энергиядән алган, безнең әйләнә-тирә дөньяны аңлавыбыз да шуңа яраклы рәвештә формалашкан. Шулай да кешенең зирәк акылы безнең галәмдә бара торган дөньялар яралу процессына, безгә күренми торган процессларга да үтеп кергән. Әмма борынғы заманнарда: галактика Жирдән никадәр ерак булса, аның ерагаю тизлегенә дә шулкадәр зуррак була дип исәпләгәннәр. Галәм киңлекләренә тирәнгәрәк үтеп кергән саен, галактикаларның тизлегенә яктылык тизлегенә якын булган дәрәжәгә житкән. Күзгә күренә торган галәмнең чиге галактикаларның ерагаю тизлегенә яктылык тизлегенә житкән урында дип исәпләнгән — чынлыкта исә без алардан бернинди яктылык та кабул итә алмаган булыр идек, аларны һичкайчан күрә дә алмас идек. Хәзер инде без ерак галактикалардан килгән яктылыкның кызару сәбәпләрен беләбез. Сәбәбе бер генә түгел. Ерактагы йолдыз утрауларынан безгә аларның яктырып янган үзәкләре тарата торган яктылык кына килеп житә. Гаять зур булган бу матдә массалары божра сыман электромагнит кырлар белән әйләндереп алынган. Ул кырлар яктылык нурларына үзләренең искиткеч зур егәрлекләре белән генә түгел, яктылык тирбәнешләренең акрынаюын туплый барган озынлыклары белән дә тәэсир итәләр. Нәтижәдә яктылык тирбәнешләре озыная төшөп, кызыл дулкыннарга әверелә. Үтә тыгыз йолдызлардан килгән яктылыкның кызаруын, спектр сызыкларының кызыл ягына таба күчүләрен һәм йолдызның ерагая барган сыман булып күренүен астрономнар инде күптән белгәннәр. Мәсәлән, Сириус йолдызының сыңары — Сириус Б дигән ак кәрлә йолдыз шулай ерагая барган сыман күренә. Галактика никадәр ераграк булса, безгә килеп житә торган нурлары да шулкадәр үзәкләшә баралар, һәм спектрның кызыл ягына таба күчештә шулкадәр көчләрәк була.

Икенчедән, яктылык дулкыннары пространство киңлекләре аша чамасыз ерак юл үткәндә «чайкала-чайкала» киләләр, шулай итеп яктылык квантлары энергиянең бер өлешен югалталар. Бу күренеш хәзер өйрәнелгән инде — гади яктылыкның алжыган, «картайган» дулкыннары да кызыл дулкыннар булуы мөмкин. Иге-чиге булмаган араларны үтә торгач, хәтта әллә кайларга барып житә ала торган яктылык дулкыннары да «картая». Рен Боз математикасыннан килеп чыкканча, тарту көченә аның үзенә капма-каршы булган көч белән һөжүм итәргә кирәк. Шулай итмәгәндә, ераклыкны жиңүгә бертөрле дә өмет юк!

Мвен Масның борчылуы басыла төште. Қолак ишетмәгән тәҗрибә үткәергә жыенуы — хак эш!

Мвен Мас, гадәтенчә, обсерваториянең балконына чыкты да эрле-бирле йөрәнергә тотынды. Аның күз алдында әле һаман да кызыл дулкыннар — ярдәм сигналлары, һәрнәрсәне жиңүчән кешелек фикеренә багышланган өндәмәләр иде. Мвен Мас ышаныч белән әкрән генә көлеп жибәрде. Бу кызыл нурлар кешегә Ялкынлы Касә бәйрәмендә Чара Нандиның бөтен гәүдәсенә бөркелгән кызыл яктылык — тормыш яктылыгы кебек үк якын булыр. Чара, Тукан Эпсилоны йолдызының коңгырт тәнле кызыдай, көтмәгәндә килеп чыккан өмет йолдызына әйләнде.

Һәм ул Рен Бозның векторын нәкъ менә Тукан Эпсилонына таба юнәлтәчәк. Моңы ул гүзәл дөньяны күрү өметенә белән генә түгел, бәлки аның Жирдәге сылу вәкиле хөрмәтенә дә эшләячәк!

IX бүлөк

ӨЧЕНЧЕ ЦИКЛ МЭКТӘБЕ

Дүрт йөз унынчы номерлы өченче цикл мәктәбе Ирландиянен кенъягында иде. Қиң кырлар, виноград бакчалары, имәнлекләр тау битләрен каплап диңгезгә кадәр сузылган. Веда Қонг белән Эвда Наль килеп төшкәндә, әле дәрәс бетмәгән иде. Алар түгәрәк бинаның периметры буйлап тезелеп киткән класс бүлмәләрен урап алган коридордан тын гына киттеләр. Көн болытлы һәм ныскаклап яңгыр явып тора иде. Шунлыктан дәрәсләр гадәттәгечә агач төпләрендәге аланда түгел, бәлки классларда үткәрелә иде.

Үзен укучы кыздай хис иткән Веда Қонг классларга керә торган урынга килә дә колак салып берәз тыңланып тора. Классларга керү урыннары күпчелек мәктәпләрдәге кебек монда да ишексез генә, бер-берсен каплап тора торган жиңел стеналы сәхнә сыман эшләнгән. Эвда Наль да Веда кебек йөри башлады. Икесе дә Эвданың кызын эзли, шул ук вакытта үзләре күренмәскә тырышып, саклык белән генә класс эчләренә карыйлар иде.

Беренче бүлмәдә алар зәңгәр бур белән бөтен стенаны тутырып сызылган вектор күрделәр. Вектор тирәли боргаланып-сыргаланып тора торган спираль үткәрелгән иде. Спиральнең ике бүлемтеге аркылы эллипслар белән әйләндереп алынган. Эллипслар эченә туры почмаклы координаталар системасы сызылган иде.

Веда шаянлык катыш курку белән әйтеп куйды:

— Биполяр математика!

— Ул гына түгел бугай! Берәз көтик әле,— дип, Эвда аңа каршы төште.

Ул арада эчкә баткан елтыр күзле өлкән яшьтәге укытучының аңлатуы ишетелде:

— Хәзер, алга таба юнәлгән кохлеар, ягъни спираль хәрәкә-

тенең вектор буенча барлыкка килә торган күләгәле функцияләре белән танышканнан соң, без «репагуляр хисаплау» төшенчәсенә керешәбез. Хисаплауның исеме борынгы латин сүзеннән — «киртә, тоткарлык» дигән сүздән алынган. Дөрөсрәге, ул бер сыйфаттан икенче сыйфатка күчешне, ике яклы аспектта алынган күчешне аңлата.— Укытучы спиральгә аркылы юнәлештә сызылган киң эллипска күрсәтте.— Башкача әйткәндә, үзара күчешә торган күренешләрне математик тикшерү дигәнне аңлата.

Веда Конг Эвданы кулыннан тартып, чыгынты стена артына кереп яшеренде.

— Яңа нәрсә бу! Моңы диңгез буенда сезнең Рен Боз аңлатып торган иде бит.

— Мәктәп үзенең укучыларына һәрвакыт иң яңа нәрсәләрне өйрәтә, искергәнне төшереп калдыра бара. Әгәр яңа буын искергән төшенчәләрне генә кабатлап торса, без алга таба мондый тизлек белән китә алмаган булыр идек. Аннан башка да әле белем эстафетасын балаларга бирү эшенә чиксез күп вакыт сарыф ителә. Бала чын мәгънәсендә белемле булып житеп, гигант эшләр башкарырлык хәлгә килгәнгә кадәр уннарча ел үтә. Кеше үсешендә бер адым алга атлап, адымның уннан тугыз өлеше кадәр артка чигенүдән гыйбарәт булган бер урында таптану — үлем һәм яңарышның кеше өчен иң авыр булган биологик законы. Математика, физика, биология өлкәләрендә без өйрәнгәннәрнең күбесе инде искереп бетте. Сезнең тарихның хәле башка: үзе дә бик карт булганлыктан, ул акрынрак искерә.

Алар икенче бүлмәгә башларын тыгып карадылар. Аркасы белән борылган укытучы хатын да, аның лекциясен тыңлау белән мавыккан укучылар да берни сизмәделәр. Монда инде унжиде яшьләр чамасындагы үсмерләр укый иде. Алсулана төшкән бит алмалары ук аларның дәресне никадәр йотылып тыңлауларын күрсәтеп тора иде.

Укытучы хатын дулкынланып сөйләвендә булды:

— Безнең кешелек жәмгыяте искиткеч зур сынаулар аша үткән. Мәктәптә өйрәнелә торган тарихта хәзерге көнгә кадәр иң мөһим дип саналганы — кешелек жәмгыяте ясаган тарихи хаталарны һәм аларның нәтижәләрен өйрәнү. Соң дәрәжәдәге гадилеккә без тормышны һәм көнкүреш әйберләрен чамасыз катлауландыру чорын үтеп килгәнбез. Көнкүрешне катлауландыру исә кайчакларда рухи культураны ярлыландыруга китергән. Кичерешләре һәм күзаллаулары гадилеккә тормышта күп тапкыр нечкә һәм катлаулырак булган кешене бер генә артык әйбер дә бәйләп тотарга тиеш түгел. Көндәлек тормышка караган барлык әйбер-

ләр дә, фәннең иң әһәмиятле проблемалары кебек үк, иң сәләтле акыл ияләре тарафыннан өйрәнелә. Без эволюциянең хайваннар дөньясы өчен дә уртақ булган гомуми юлы белән киткәнбез. Ул юл хәрәкәтләрне автоматлаштыру, организмның нерв системасы эшендә рефлексларны үстерү аркасында игътибарны азат итү юнәлешендә барган. Жәмгыятьнең житештерү көчләрен автоматлаштыру экономик житештерүдә шуңа охшашлы ук рефлекс-тор идарә системасын китереп чыгарган, шулай итеп бик күп кешеләргә төп эшләре булган фәнни тикшеренүләр белән шөгыль-ләнү мөмкинлегенә биргән. Без табигатьтән гаять зур тикшерү сәләтенә ия булган ми алганбыз. Хәер, баштарак әле ул азык эзләп табу, аның ашарга яраклымы-түгелме икәнлеген тикшерү эшен генә башкарган.

— Яхшы!— дип куйды Эвда Наль. Шунда ул кызын күреп алды.

Кызы, аны-моны искәrmәстән, уйланып кына, тышкы яктагы һичбер нәрсәне күрсәтми торган тәрәзәнең сырлап эшләнгән пыя-ласына карап утыра иде.

Веда Конг кызыксынып аны әнисе белән чагыштырып карады. Шундый ук озын кара чәч, кызның чәче зәңгәр җеп белән үрелеп, ике зур элмәк ясатып, бәйләп куелган. Ияккә таба очлаеп килгән шундый ук йөз, киң маңгай. Тик йөзөндәге сабыйлык билгеләре генә ничектер аермачык булып кычкырып тора иде. Ясалма йон-нан бәйләнгән ап-ак кофтасы аның кара-кучкыл тәннен, кап-кара күзләрен, каш һәм керфекләрен тагын да карайта төшә. Кызыл мәрҗән муенсасы кызның оригиналь кыяфәтенә ничектер киле-шеп тора иде.

Класстагы башка укучылар кебек үк Эвданың кызы да тез-дән дә югары балаклы киң генә кыска чалбар кигән. Тик аның ян яктагы жөйләренә кыстырып тегелгән кызыл чукалары гына башкалардан аерылып тора иде.

Эвда Наль, дустаның сораулы елмаюына җавап итеп:

— Һиндләр бизәге,— дип куйды.

Эвда белән Веда коридорга кире чигенгән арада, укытучы ха-тын класстан килеп чыкты. Берничә укучы, шул исәптән Эвда-ның кызы да, аның артыннан ук ияреп чыктылар. Кыз, анасын күреп, бер мәлгә аптырап калды. Ул әнисе белән чиксез горур-лана һәм һәрвакыт аңа охшарга тырыша иде. Мәктәптә үзен хөр-мәт итүчеләр, аның юлыннан китәргә әзерләнүчеләр түгәрәге эшләгәнлекне Эвда үзе белми иде әле.

— Әнием!— дип кычкырды кыз. Әнисенә иптәшенә оялчан гына бер караш ташлап, Эвдага килеп сарылды.

Укытучы хатын да барган юлыннан туктап алар янына килде.

— Мин мәктәп советына житкерергә тиешмен,— дип башлады ул сүзен, Эвда Нальның каршы килеп ишарә ясавына игътибар да итмәде.— Сезнең килүдән файдаланып калырга кирәк булыр.

— Менә кемнән күбрәк файдалана аласыз,— дип, Эвда аны Веда Конг белән таныштырды.

Укытучы хатынның битенә кызыллык йөгерде, ул бөтенләй яшәреп киткәндәй булды. Ләкин эшлекле тонны бозмаска тырышып:

— Бик яхшы!— диде.— Мәктәбебез өлкән классларны чыгару алдында тора. Эвда Наль биргән фатиха-теләкләр, ә Веда Конгның борынгы культура һәм расалар турында сөйләячәк сүزلәре безнең яшьләр өчен бик файдалы булачак! Шулай бит, Реа?

Эвданың кызы кул чәбәкләргә тотынды. Укытучы хатын гимнасткаларга хас җитезлек белән мәктәпкә терәп салынган ярдәмче бинага таба йөгерде.

— Реа, хезмәт дәресенә кермәсән, берәз бакчада йөрәп алыр идек?— диде Эвда кызына.— Синең батырлык сайлавыңа кадәр мин яңадан килә алмам. Ә үткән юлы без синең белән мәсьәләне ахырына кадәр хәл итәргә өлгөрмәдек...

Реа тавыш-тынсыз гына әнисен җитәкләп алды. Мәктәпнең һәр циклында уку дәресләре хезмәт дәресләре белән чиратлаша иде. Хәзер исә Реаның иң яраткан дәресләреннән берсе — оптик пыялаларны шомартып ялтырату дәресе булачак. Эмма әниң килүдән дә мөһимрәк һәм кызыклырак нәрсәнең булуы мөмкинме соң?

Веда, ана белән кызының икесен генә калдырып, бер читтәрәк торган кечерәк кенә астрономик обсерваториягә таба китеп барды. Реа, әнисенең көчле кулын сабыйларча кочаклаган хәлдә, ни турындадыр уйланып янәшәдән атлый иде.

— Кечкенә Қай кая соң әле синең?— дип сорады Эвда. Кызының йөзенә кайгыру галәмәте бәрәп чыкты.

Қай аның укучысы иде. Өлкән укучылар якын тирәдәге беренче яисә икенче цикл мәктәпләренә йөрәп, үзләренә шефлыкка алган балаларның укуын тикшерәләр, аларга булышалар иде. Тәрбия яхшы куелганлыктан, укытучыларга андый ярдәм бик тә кирәк иде.

— Қай икенче циклга күчте дә моннан бик еракка китеп барды. Миңа шулкадәр читен булды... Һәр дүрт елга бер, циклдан циклга күчкән саен, нишләп соң безне бер урыннан икенче урынга күчереп торалар?

— Һәрвакыт бертөрле тәәсирләр астында яшәгәндә, психиканың алжуын һәм тупаслануын беләсең бит син.

— Тик мин шуны аңламыйм: нилектән ечәр еллык дүрт циклының беренчесе нуленче цикл дип атала? Югыйсә анда да бит бер яшьтән алып дүрт яшькә кадәр булган балаларны тәрбияләү һәм укутуның мөһим процесслары үткәрелә.

— Ул искедән калган исем, аннары уңышлы да түгел. Әмма без бер кереп урнашкан терминнарны бик хажәте булмаганда алмаштырмакка тырышабыз. Әледән-әле алмаштырып тору кешеләрдәге энергияне кирәксезгә сарыф итүгә китерә. Кешелекне аңдый сарыф итүләрдән сакларга кирәк.

— Ә бит циклларны бүлүгә дә бик күп көч түгелә: алар аерым яшиләр, аерым укыйлар, даими рәвештә бер урыннан икенче урынга күчеп торалар?

— Зиһеннең үткенләнүе, укутуның файдасы бәрабәрәнә ул үзен артыгы белән аклый. Югыйсә зиһен елдан-елга котылгысыз рәвештә кими барып иде. Сөз, кечкенә кешеләр, үскән һәм тәрбия ала барган саен, бөтенләй яңа сыйфатларга ия булган затларга әвереләсез. Яшь аермалары зур булган төркемнәрнең бергә яшәве тәрбия эшенә дә комачаулы, укучыларның үзләрен дә борчый. Балаларны яшь ягыннан дүрт циклга бүлеп, без бу аерманы минимумга калдырдык. Шулай да әле бу — камиллеккән чиге түгел. Тик без башта синең уй-теләкләрең, эшләрең турында киңәшәп алайык. Миңа сезнең барыгызга да лекция укырга туры киләчәк, бәлки синең сораулар шунда үзләреннән-үзләре ачыкланыр.

Реа, Божра эрасы балаларына хас ышанучанлык белән, күңел түрендә булган бөтен серләрен әнисенә сөйли торган иде. Кыздан яшьлек бөркелеп тора, тормыштан хәбәре юк диярлек, әмма анда инде уйчан бер җитдилек сизелә башлаган иде. Унҗиде яшь тулуга кызлар мәктәпне тәмамлап, өч ел буена Геркулес батырлыкларын башкара — өлкәннәр белән бергә эшлиләр. Батырлыкларны үтәгәннән соң аның мавыгулары һәм сәләтлелек дәрәжәсе ахырынача хәл ителә. Шуннан соң ике еллык югары белем ала-лар. Анысы исә сайлаган белгечлеген буенча эшләү хокукы бирә. Бөтен гомере буена кеше бишәр-алтышар белгечлек буенча югары белем алырга өлгерә, шулай итеп эш төрен үзгәртә тора. Әмма иң хәлиткече — беренче һәм иң авыр булган эшчәнлекне, ягъни Геркулес батырлыкларын сайлауда иде. Шуңа күрә алар төрле яктан бик җентекләп уйлаганнан соң гына, өлкәннәрдән берәр киңәшче ярдәмендә генә сайлап алына.

— Психология буенча чыгарыш сынауларын үттегезме инде?— дип сорады Эвда.

— Үттек. Беренче сигез группада минем егермедән егерме дүрткә кадәр булды, унынчы һәм унөченче группада унсигез һәм унтугыз булды, ә унжиденче группада хэтта унжиде булды!— диде Реа, горурланып.

— Шәп булган!— диде Эвда, куанып.— Сине һәммәсе ачык. Сайлаган беренче батырлыгыңны үзгәртмәдеңме әле?

— Юк, үзгәртмәдем. Онытылу утравында медсестра булачакмын, ә аннан соң безнең бөтен түгәрәгебез — синең юлдан баручылар түгәрәге — Ютландиядәге психология госпиталендә эшләчәк.

Эвда саранланып тормады, чая психологлар турында ягымлы шаярту сүзләре әйтте, Реа исә әнисен батырлык сайлаучы түгәрәк членнарының өйрәтүчесе булырга үгетләде.

— Ул чакта миңа биредә отпускым ахырынача торырга туры киләчәк бит,— диде Эвда көлә-көлә.— Ә Веда Конг ни эшләр?

Әнисенең иптәше барлыгы Реаның исенә төште, житди генә әйтеп куйды:

— Шундый мөлаем ул, үзе синең кебек үк диярлек чибәр!

— Ул миннән күп тапкыр чибәrrәк!

— Юк ла, беләм ич мин... Син минем әнием булганга күрә генә түгел. Бәлкем беренче карауда ул әйбәтрәк күренә торгандыр. Әмма синең эчке көчәң ташып тора, ә Веда Конгта әлегә ул нәрсә юк. Булмас дип әйтмим мин. Булыр, ләкин...

— Ай йолдызны каплаган шикелле, әниңне каплап китәрме?

Реа башын чайкап куйды.

— Ә син бер урында гына таптанып торырсыңмыни? Син аңа караганда тагын да алгарак китәрсен!

Эвда кызының үзенә таба үрелгән йөзенә карап, аның шома чәчен сыйпап куйды.

— Мактау сүзләре сөйләү җитмәдеме икән инде, кызым? Вакытны әрәм итәбез!..

Веда Конг аллея буйлап әкрән генә бара торгач, дымлы яфракларын кыштырдатып утырган куе өрәңге урманына килеп керде. Якындагы болын өстендә кичке томан галәмәте күренә башлаган иде, әмма җил аны шундук таратып та бетерде. Веда Конг табигатьнең хәрәкәтчел тынлыгы турында, мәктәп салу өчен урынның һәрвакыт бик уңышлы сайлануы турында уйланды. Тәрбия бирүнең иң мөһим ягы — табигатькә карата нечкә тойгылар үстерүдә. Табигать матурлыгын тоймый башлау кешенең

үсөшө тукталганлыкны күрсөтө. Ни өчен дигэндө, кеше күзөтүчөнлекке югалтса, гомумиләштерү сәләтен дә жуя. Веда укыту өйрәтү осталыгы турында уйланды. Бу осталык бәя биреп бетергесез сәләт иде. Хәзерге эпохада бөтен тәрбия мәсьәләләрен беләм хәл итүен, тик энә шул юл белән генә баланы зур эшчәнлеккә әзерләү мөмкин икәнлеген, нияять, аңладылар. Моның нигезе, әлбәттә, тумыштан килә торган сыйфатларга бәйләнгән, ләкин ул сыйфатлар укытучының кайгыртучан тәрбиясеннән, сизгер өйрәтүләреннән башка ачыла алмыйча, күмөлөп калырга да мөмкин бит.

Тарихчы галим үткәннәрне — үзенең дә өченче циклда укып йөргән чакларын исенә төшерде. Ул чакларда Веда үзе дә каршылыктар эчендә кайнаган, эш өчен жанын фида итәргә торган, дөнья турында тик үз күзлегеннән карап кына, яшьлеккә хас сәламәт эгоцентризм ноктасыннан карап кына фикер йөртә торган бер сабий иде. «Укытучылар никадәр зур эш эшләгәннәр икән. Безнең дөньяда моннан да бөегрәк эш юктыр!» дип куйды.

Укытучы — үз-үзеңне жиңү дигән сүз, йөгәнсез теләкләреңне, эгоистик комсызлыгыңны тыю-авызлыкка дигән сүз. Укытучының бөтен киләчәгә аның кулында, чөнки тик аның тырышлыгы белән генә кеше, иң кыен бурычларны үтәп, һаман югарырак күтәрелә, торган саен куәтләрәк була бара бит.

Веда Конг нарат агачлары тирәләп үскән кечерәк кенә култыкка таба борылды. Аннан балаларның чыр-чу килгәннәре ишетелә торган иде. Озакламый Веда пластмасса алъяпкычлар бәйләгән унлап малай-шалай янына килеп чыкты. Малайлар кулларына таш гасырында ук уйлап табылган балта дигән инструмент тотып, озын гына бер имән бүрәнәне тырышып-тырмашып эшкәртеп маташалар иде. Яшь төзүчеләр тарихчыга ихтирам белән сәлам бирделәр. Аннары, тарих геройларына охшарга тырышып, бернинди автомат пычки һәм жыю станоклары кулланмыйча, кораб төзүгә уйлаулары турында сөйләргә тотындылар. Бу корабка утырып каникул вакытында тарих, география һәм хезмәт укытучылары белән берлектә Карфаген хәрабәләренә сәяхәт ясамакчы булалар икән.

Веда кораб төзүчеләргә уңыш теләп, китеп бармакчы булды. Шунда аның каршысына чандыр-озын буйлы, сары чәчле бер малай чыгып басты.

— Сөз Әвда Наль белән килдегезме? Әгәр шулай булса, сөзгә берничә сорау бирергә мөмкин булмасмы?

Веда риза булды.

— Әвда Наль Кайгы һәм Шатлык Академиясендә эшли. Без

үз планетабызның да, башка кайбер дөньяларның да ижтимагый төзелешен үттек, әмма безгә әле бу Академиянең әһәмияте турында әйтүче булмады.

Веда бу Академиянең жәмгыять тормышында тоткан урыны һәм эшлэгән эшләре турында, анда аерым кешеләр тормышындагы кайгылы һәм бәхетле моментларның исәбе алынуы, кайгының кешеләрне яшъ ягыннан аерым төркемнәргә бүлеп тикшерелүе турында сөйләп китте. Аннары кешелек жәмгыятинең тарихи үсеш этапларына бәйле рәвештә кайгы һәм шатлыкның ничек үзгәрә баруына анализ ясалды. Кичерешләр никадәр генә күп төрле булмасын, аларны зур саннар методы — стохастика белән тикшерүләр нәтижәсендә бик әһәмиятле закончалыклар килеп чыга иде. Жәмгыятьнең алга таба үсешенә юнәлеш бирүче советлар, һичшиксез, иң яхшы күрсәткечләргә ирешергә тырышалар иде. Шатлык артып киткәндә генә яисә һич югында кайгы белән бертигез дәрәжәдә булганда гына, жәмгыять үсеше уңышлы бара дип исәпләнә.

— Димәк, Кайгы һәм Шатлык Академиясә иң төп, иң баш Академия?— дип сорады үткен күзле кыю гына икенче бер малай.

Башкалар дәррәү көлеп жибәрделәр, ә Веда Конг белән беренче булып сүз башлаган малай аңлатырга тотынды:

— Кайда гына булмасын, Ольны баш булу кызыксындыра инде аны. Ул үзе дә үткән заманнарның бөөк башлыклары белән хыяллана.

— Хәтәр юл бу,— дип куйды Веда, елмаеп.— Тарихчы буларак сезгә шуны әйтә алам: борынгы заманнардагы бөөк башлыктар иң бәйле, иң ирексез кеше булганнар.

— Үз эшләренең шартлылыгына бәйле булганнармы?— дип сорады сары чәчле малай.

— Әйе шул. Тик бу Таркау Дөнья эрасының тигезсез һәм стихияле рәвештә үскән борынгы жәмгыятьләрендә һәм аннан да элеккерәк заманнарда шулай булган. Хәзер баш булу дигән нәрсә бөтенләй юк, чөнки һәр Советның эшен башка советлардан тыш күз алдына китерү дә мөмкин түгел.

— Ә Экономика Советы? Аннан башка беркем дә бер генә зур эш тә башкара алмый бит,— дип, Оль кыяр-кыймас кына каршы төште.

— Дөрөс. Ни өчен дигәндә, экономика — безнең яшәвебезнең бердәнбер реаль нигезе. Әмма, минемчә, сезнең баш булу дигән нәрсәне аңлавыгыз дөрөс үк түгел... Сез инде кешенең баш мие цитоархитектоникусын үткәнсездер бит?

Малайлар үттек дип жавап бирделәр.

Веда бер таяк кисәге сорап алып, аның белән комга төп идарә учреждениеләренен түгәрәкләрен сызды.

— Менә бу үзәктәгесе — Экономика Советы. Ул Советтан аның консультатив органнарына — Кайгы һәм Шатлык Академиясенә, Житештерү Көчләре Академиясенә, Стохастика һәм Киләчәкне алдан күрү Академиясенә, Хезмәт Психофизиологиясе Академиясенә туры элемтә үткәрәбез. Мөстәкыйль эш итүче Йолдызара очышлар Советы белән элемтә үзенә аерым. Ә аннан Юнәлешле нурлар Академиясенә һәм Бөек Божраның тышкы станцияләренә туры элемтә китә. Аннары...

Веда ком өстенә катлаулы схема сызып, сөйләвендә дәвам итте:

— Кешенен баш миен хәтерләтмимени бу? Тикшеренү һәм хисаплау үзәкләре — болары тойгы үзәкләре. Советлар — ассоциация үзәкләре. Бөтен тормышның тартылу һәм этелүдән, жиңмерелү һәм тупланулар ритмыннан, ярсыну һәм тыелулардан гыйбарәт булганын сез беләсез. Тыелуның төп үзәге — Экономика Советы, ул бөтен нәрсәне жәмгыять организмының һәм аның объектив законнарының реаль мөмкинлекләре жирлегенә күчәрә. Капма-каршы көчләрнең үзара тәэсир итешеп гармонияле эш тәэмин итүе — безнең баш мибез һәм безнең жәмгыятебез энә шул инде ул. Аларның тегесе дә, монысы да туктаусыз алга бара. Кибернетика, ягъни идарә итү турындагы фән, кайчандыр бик күптән үк инде бик тә катлаулы булган үзара тәэсир итешүләрне һәм үзара күчешләрне чагыштырмача гади генә булган машина эшенә әверелдергән булган. Әмма безнең белемнәребез арткан саен, термодинамика, биология, экономикадагы закон һәм күренешләрнең дә катлаулылыгы ачыла барган, шулай итеп табигать, жәмгыять үсеше процесслары турындагы примитив карашлар да бөтенләйгә юкка чыккан.

Малайлар Веданың сөйләгәннәрен тын да алмыйча йотлыгып тыңладылар.

Веда башлык булу белән мавыгучы малайга карады да:

— Менә шундый жәмгыять төзелешендә нәрсә баш була соң? — дип сорады.

Малай оялып башын иде, әмма аңа ярдәмгә әлегә беренче малай килде:

— Алга таба бару! — диде ул кыю гына. Веда таң калды.

— Искиткеч оста жавап өчен приз! — диде, сулъяк иңбашынан эмальгә диңгез күренеше һәм диңгез өстендә очып йөрүче

альбатрос сурәте төшереп ясалган каптыргычын алды. Аны учына салып малайга сузды.

Малай кыюсызланып, нишләргә белми торды.

— Бүгенге сөйләшүебез турында, алга бару турында истәлек булып калсын!— диде Веда. Шуннан соң гына малай альбатросны аласы итте.

Блузкасының кайтарылып төшкән иңсәсен кулы белән тоткан хәлдә, Веда кире паркка таба китеп барды. Ул каптыргычны аңа Эрг Ноор бүләк иткән иде. Бүген кинәт нәкъ эңә шул каптыргычны бирергә карар кылуы күп нәрсәне, шул исәптән Веданың үткәннәренә тизрәк үз өстеннән төшерергә теләвен дә сөйли иде.

Бинаның үзәгендәге түгәрәк залга мәктәп шәһәрчегенә бөтен халкы җыелды. Өстенә кара күлмәк кигән Эвда Наль урта бер жирдәге калку урынга чыгып басты да амфитеатрдагы рәтләргә тыныч кына күз йөртеп чыкты. Аның артык кычкырмыйча, ләкин ачык итеп сөйләгәннен тыңлап аудитория тын калды. Хәзер акыра торган көчәйткешләр тик куркынычсызлык техникасы буларак кына файдаланыла иде. Телевизион стереофоннар (ТВФ) уйлап тапкач, зур аудиторияләренә кирәге калмады.

— Унҗиде яшь— тормышта борылыш чоры. Тиздән сез Ирландия округындагы җыелышка традицион сүзләр белән мөрәҗғәгать итәчәксез: «Мине хезмәт юлына өндәүче өлкәннәр — минем барлык осталыгым, барча теләкләрем, хезмәтем сезгә булсын, көн, төн дип тормастан, мине өйрәтегез. Барыр юл җиңел түгел, миңа ярдәм кулыгызны сузыгыз, мин сезнең арттан китәрмен»,— диячәксез. Борын-борын заманнарда ук гадәт булып калган бу сүзләргә бик күп мәгънә салынган, мин бүген сезгә эңә шул турыда әйтмәкче булам.

Сезгә сабый чактан ук диалектик философияне — антик заманнардагы тыелган китапларда «Ике яклылыкның сере» дип йөртелгән философияне өйрәтәләр. Элек аның кодрәтеннән тик «изгеләр» генә, акыл һәм әхлак ягыннан таза һәм көчле кешеләр генә файдалана ала дип исәпләгәннәр. Хәзер сез яшътән үк дөньяны диалектика законнары аша таныйсыз, һәм аның искиткеч кодрәте һәркемгә хезмәт итә. Сез яхшы оештырылган җәмгыять шартларында дөньяга килгәнсез. Аны, буыннан-буынга, исемнәре билгеле булмаган миллиардларча хезмәт ияләре, матур тормыш өчен көрәшчеләр төзегән. Хезмәтне бүлешүгә корылган беренче җәмгыятьләр төзелгәннән бирле биш йөз буын кешеләре гомер кичергән. Бу вакыт эчендә төрле раса һәм халыклар катнашып-аралашып беткән. Сезнең һәркайсыгызда, борынгыларча әйткәндә, һәр халыкның каны, безнеңчә әйткәндә, һәр халыкның нәсел

механизмнары бар. Һәртөрлө зарарлы нурларны саксыз кулландан килеп чыккан тәәсирләрдән һәм элек нәсел механизмына үтөп кәргән авырулардан арындыру буенча гигант эшләр башкарылган.

Яңа кеше тәрбияләү — индивидуаль анализга һәм үтә саклык белән эш итүгә бәйлә булган гаять нечкә эш ул. Жәмгыятьнең ничек кирәк алай көн күргән заманнары мәңгегә юк булды. Ул заманнарда очраклы тәрбия алган кешеләрдәге кимчелекле яктар нәселдән килгән житешсезлек яисә кешенең табигатенә хас житешсезлек дип аклана торган булганнар. Хәзер исә начар тәрбия алган һәр кеше — бөтен жәмгыять өстенә төшкән кара тап дип, зур коллектив жибәргән аяныч хата дип карала.

Эмма сез әле яшьлеккә хас эгоцентризмнан, үз «мин»нең артык зур бәя куя чиреннән арынып житмәгәнсез, күп нәрсәнең тик үзегезгә бәйлә булуын, тормышыгызны һәм бәхетегезне төзүчеләр үзегез икәнлекне ачык аңларга тиешсез. Тормыш юлы сайлау өчен сезгә мәйдан киң, эмма бу киңлек шул ук вакытта сезнең өскә тулы җаваплылык та йөкли. Культурасыз кешеләр кыргый табигать кочагына кире кайту турында, борынгы жәмгыятьләрдәге ирек турында хыялланган заманнар күптән үтте инде. Искиткеч күп халык массаларын берләштергән жәмгыять алдына реаль төстә шундый мәсьәлә килеп баскан: я үзеңне ижтимагый тәртипкә, озакка сузылган тәрбия һәм укутуга буйсындыр, яисә һәлак бул — табигате шактый бай булуга да карамастан, безнең планетада яшәү өчен башка юллар юк! Артка, кыргый табигать кочагына кире кайту белән хыялланган хәсрәт-философлар табигатьне аңламаганнар да, чынлап торып ярата да белмәгәннәр. Шулай булмаса, алар аның рәхимсез кырыслыгын, үз законнарына буйсынырга теләмәгән һәммә нәрсәне юк итүен белгән булырлар иде.

Яңа жәмгыять кешеләре алдына зарури рәвештә теләк, ихтыяр һәм фикер дисциплинасы кирәклегә килеп баскан. Акыл белән ихтыяр тәрбияләүнең бу юлы безнең һәрберебез өчен тәнебезне карау кирәклегә кебек үк мәҗбүри. Табигать һәм жәмгыять законнарын, аның экономикасын өйрәнү шәхси теләкне аңлы беләмгә алмаштырды. Әгәр дә без: «Телим», дип әйтәбез икән, монны без — шулай мөмкин икән беләм, дип аңлыйбыз.

Моннан меңнәрчә ел элек борынгы эллиннар: метрон — аристон, ягъни иң бөек нәрсә — чама, дигәннәр. Алар фикерен кабатлап без дә: культураның нигезе — һәрнәрсәдә чама белү, дибез.

Культура дәрәжәсе үскән саен, мөлкәт туплауны бәхеткә санау һәм шуңа омтылыш кими барган. Без сезне олы бәхеткә —

мал-мөлкәт ишеләрдән ваз кичү бәхетенә, башкаларга ярдәм кулы сузу бәхетенә, эштән жанга рәхәтлек табу бәхетенә өйрәтәбез. Без сезгә вак омтылышлар, вак-төяк әйбер колы булудан котылырга һәм барча куаныч-шатлыкларыгызны, борчылу-сызлануларыгызны иң бөек өлкәгә — иҗат өлкәсенә юнәлдерергә булышып килдек.

Физик тәрбияне кайгырту, дистәләрчә буын кешеләренен дәрес, таза тормыш итүе сезне кеше психикасы өчен гаять куркынычлы өченче дошманнан — ваемсызлыктан да коткарды. Сездә жегәр житәрлек, үзегез сабыр холыклы, психикагыз таза, хисләрнең табигый чагыштырмасы ягыннан ук сезнең күңелдә начарлыкка караганда яхшылык күбрәк. Һәм сез шул хәлдә хезмәт юлына аяк басасыз. Сез никадәр яхшырак булсагыз, тулаем алганда жәмгыятьтә шулкадәр яхшырак булыр. Чөнки монда турыдан-туры бәйләнеш бар. Сез жәмгыятьнең членнары буларак аның рухи мохитын булдырысыз, шул ук вакытта жәмгыять сезнең үзегезне дә үстерер. Ижтимагый мохит — кеше тәрбияләү һәм өйрәтү өчен иң әһәмиятле фактор. Хәзер кеше бөтен гомере буена тәрбияләнә, бөтен гомере буена өйрәнә, укый. Шунлыктан жәмгыятьтә тә тиз үсә.

Әвдә Наль туктап калды, үзеннән күзләрен ала алмыйча карап утырган Реага ияреп, чәчен сыпырып куйды да, яңадан сөйли башлады:

— Кайчандыр кешеләр чынбарлыкны танып белүгә омтылышны хыял дип атаганнар. Сез бөтен гомерегез буена хыялланырсыз һәм танып белүдән, хәрәкәт, көрәш, хезмәттән куаныч табарсыз. Күңел күтәренкелегеннән соң була торган төшенкелекләргә игътибар итмәгез. Чөнки алар — барлык төр матдәгә хас булган хәрәкәт спиралендәге законлы борылмалар. Ирекелеск дигән нәрсә кырыс нәрсә ул, әмма дисциплиналы тәрбия һәм уку сезне аңа тиешенчә хәзерләгән. Шунлыктан сезгә, җаваплылыкны сизгән кешеләргә, эшчәнлек төрен үзгәртү исә рөхсәт ителә. Ул үзгәртү исә шәхси бәхетне тәшkil итә. Эшсез тик ятуга нигезләнгән оҗмах рәхәтлеге турындагы хыяллар тарих тарафыннан акланмады. Чөнки мондый хыяллар көрәшчә кешенең табигатенә үк хас түгел. Һәр эпоханың үз кыенлыклары булган — инде алар артта калган. Әмма бөтен кешелек өчен иң зур бәхет булып белем һәм хисләрнең, фән һәм сәнгатьнең яңадан-яңа биеклекләрен яулау саналган.

Әвдә Наль лекциясен тәмамлап төште дә алдагы рәтләргә таба юнәлде. Анда аны Веда Конг бәйрәмдә Чараны котлаган кебек котлады. Ведага ияреп бөтен зал аягүрә басты. Тыңлаучыларның сокланулары әйтеп-сөйләп кенә бетерерлек түгел иде.

Х бүлөк

ТИБЕТТАГЫ ТЭЖРИБЭ

Қор Юлл установкасы Йолдызара очышлар Советының Тибеттагы обсерваториясеннән нибары бер километр ераклыкта, яссы тау түбәсенә урнашкан иде. Дүрт мең метр биеклектәге бу үзәндә Марстан алып кайтып утыртылган ниндидер кара-кучкыл кәүсәле, яфраксыз агачтан башка нәрсә үсми иде. Аксыл сары үләннәрнең башлары түбән иелгән, әмма җил тәэсиренә дә бирешми торган чит планета агачлары исә иелү-бөгөлүнә белмичә төп-төз утыралар. Тау битләреннән тоташ елга хасил итеп, ишелгән таш кисәкләре ага. Тау түбәләрендәге кар күзләрне камаштырыр дәрәжәдә ак булып, жемелдәп күренә иде.

Чатнаган диориттан салынып, инде хәзер стеналарына кадәр ишелеп беткән борынгы монастырь хәрабәләре артында корыч трубалардан төзелгән биек кенә бер башня утыра. Башня очына челтәрләп эшлängән ике дуга куелган. Алар өстендә — бериллийлы бронзадан ясалган спираль. Авызы белән күккә таба каратылган авыш парабола формасындагы бу спираль рений⁵⁶ белән ябыштырылып чуарлап бетерелгән. Бу спиральгә терәп үк тагын бер спираль куелган. Анысы авызы белән җиргә каратылган һәм яшыкелт төстәге боразон эретмәдән эшлängән зур-зур сигез конусны каплап тора. Бирегә энергия китерә торган алты метр юанлыгындагы трубаларның тармаклары килеп тоташа. Үзәнне юнәлткеч божралы баганалар кисеп үтә. Моңысы — обсерватория магистраленең вакытлы бер тармагы. Тапшырулар вакытында ул планетадагы барлык станцияләрдән энергия кабул итә. Рен Боз, таралмаган чәчен бармаклары белән аралап, элекке установкадагы үзгәрешләрне ниндидер бер канәгәтлек белән күзәтеп торды. Қорылма энтузиастлар көче белән башка да сыйдырып булмастай кыска срок эчендә җыелды. Иң кыены ачык траншеяларны төзү булды. Алары, тау-таш казый торган эре машина-

лар китертеп тормастан, каты таш токымнарын чокып эшлэндэ. Хэзер исэ ул авырлыклар онытылды инде. Төзүчелэрнең, билгеле, бу олы тәҗрибәне карап торасылары килә иде, шуңа күрә алар установкадан читкәрәк китеп, обсерватория бинасыннан төньяктагы бер тау битендә үз палаталарына урын сайлап куйдылар.

Космосның бөтен элементләре үз кулында булган Мвен Мас физик каршысындагы салкын ташка берәз бөрешә төшеп утырган да Божрадагы яңалыклар турында сөйли. 57 нче иярчен соңгы вакытларда Божра өчен эшләми, бәлки звездолетлар һәм планетолетлар белән элементә тоту өчен файдаланыла иде. Мвен Мاستан Э йолдызы тирәсендә Влихх оз Ддизның һәлакәте турында ишеткәч, арыган физик җанлана төште.

— Э йолдызында тарту көченең зур булуы, бу йолдызның эволюциясе алга барган саен, кызулыгының бик нык артуына илтә. Искиткеч зур тарту көчен җиңә алырдай, шәмәхә төстәге гаҗәеп бер гигант хасил булган. Аның спектрының кызыл өлеше юк инде — гравитация мәйданы куәтле булуга да карамастан, яктылык нуры дулкыннары озынаймый, бәлки кыскара гына бара.

— Иң кырыйдагы шәмәхә төскә, хәтта ультрашәмәхә төскә керә,— дип куйды Мвен Мас та, килешеп.— Алай гына да түгел. Процесс алга таба дәвам итә. Квантлар торган саен куәтләрәк була бара, ниһаять, нуль-кыр чиге дә үтелә һәм антипространство зонасы хасил була. Бу исә — матдә хәрәкәтенең икенче ягы. Үлчәмнәр бик кечкенә булганлыктан, ул безнең Җирдә беленми. Җир океаннарындагы водородны яндырып бетерсәк тә, без мондый нәрсәгә ирешә алмаган булыр идек.

Мвен Мас күңеленнән тиз генә исәпләп тә чыгарды.

— Масса/энергиянең чагыштырмалылык принцибы буенча унбиш мең триллион тонна суны водород циклы энергиясенә күчерсәк, чама белән алганда триллион тонна энергия килеп чыга. Қояш бер минутта ике йөз кырык миллион тонна бирә — Қояшның нибары ун ел бue нур таратуы дигән сүз!

Рен Боз канәгатьләнеп елмаеп куйды.

— Э зәңгәр гигант күпме бирәчәк соң?

— Исәпләп чыгарырга да кыенсынам. Үзегез уйлап карагыз. Зур Магеллан Болытында, Тарантул томанлыгы тирәсендә НГК 1910 төркеме бар... Гафу итә күрегез, мин йолдызларны борынгы исемнәре белән атарга күнеккән.

— Анысы әһәмиятле түгел лә.

— Гомумән, Тарантул томанлыгы шулкадәр якты, әгәр дә ул һәркемгә мәгълүм Орион томанлыгы урынында булса, тулган ай

күк яктырткан булыр иде. Диаметры нибары житмеш парсек булган НГК 1910 йолдызлар төркемендә гигант йолдызлар йөздән дә ким түгел. Анда спектрында яп-якты водород сызыклары һәм шәмәхә чите караңгы булган Алтын Балыкның ЭС дигән гигант зәңгәр куш йолдызы бар. Ул Жир орбитасыннан да зуррак, яктылык таратуы безнең Кояш зурлыгындагы ярты миллион кояшның яктылык таратуы кадәр! Сез энә шундый йолдызны күз алдында тота идегезме? Шул ук төркемдә тагын да зуррак, диаметрлары Юпитер орбитасы кадәр булган йолдызлар да бар. Әмма алар әле тик Э-халәтеннән соң жылынып кына киләләр.

— Гигант йолдызларны куеп торыйк. Кешеләр Субүләрдәге, Зур Жидегән йолдыздагы һәм Лирадагы божра сыман томанлыктарны гасырлар буена күзәтә килгәннәр. Әмма алар алдында репагулюм законы, ягъни тартылу белән этелү арасындагы үзара күчеш законы нигезендә нуль-гравитациянең нейтраль кырлары булуын аңламаганнар. Нуль-пространствоның сере исә нәкъ менә шунда яшеренгән булган...

Рен Боз зур-зур таш кисәкләреннән оештырып ясалган идарә блиндажының бусагасыннан сикереп торды.

— Ял итеп алдым. Башларга да була!

Мвен Масның йөрәге ярсып тибәргә тотынды, дулкынланудан тыны кысылды. Африкалы тирән итеп бер сулыш алды. Рен Боз үзен тыныч тота, тик аның күзләренең ярсулы ялтыравы гына физикның хәтәр эшкә тотыныр алдыннан үзендәге бар булган акыл һәм ихтыяр көчен туплаганын күрсәтә иде.

Мвен Мас Рен Бозның кечкенә, ләкин көчле кулын ныгытып кысты. Аннары ул башын селкеп куйды һәм тау битләтеп аска, обсерваториягә таба юл тотты. Ыжгырып ачы жил исәргә тотынды. Мвен Масның тәнненә салкын йөгәрде. Тәҗрибә тик кояш баегач кына башланырга тиеш, ашыгыр урын юк иде. Шуңа карамастан Мвен Мас болай да кызу адымнарын тагын да тизләтә төште.

Мвен Масның Ай диапазонындагы радио аша 57 нче иярчен белән бәйләнешкә керүе уңышлы чыкты. Станциядә урнаштырылган кайтаргычлар һәм юнәлткечләр иярченнең төньяк киңлектәге утыз өчтенче градустан алып Көнъяк полюска кадәр булган араны үтүенә киткән берничә минут эчендә Тукан Эпсилонның билгеләп кала алдылар. Энә шул берничә минут дәвамында бу йолдыз иярчен орбитасыннан торып караганда күренә иде.

Мвен Мас Урта диңгез буе обсерваториясендәге бүлмәгә охшаган жир асты бүлмәсенә кереп, идарә пульты янында үзенә урын алды.

Тукан Эпси́лоны йолдызының планетасы турындагы мәғлүматлар язылган битләрне инде меңенче тапкыр актаргалап, планетаның исәпләп чыгарылган орбитасын тагын бер кат тикшереп карады, яңадан иярчен белән бәйләнешкә керде: мәйданны тоташтыруга ук, 57 нче иярчендәге күзәтчеләр юнәлешне йолдыз параллаксына караганда дүрт тапкыр зуррак булган дуга буенча акрынлап-акрынлап кына үзгәртәргә тиешләр дип килеште.

Минутлар бик акрын үтте. Мвен Мас жинаятьчел математик Бет Лон турындагы уйларыннан һич кенә дә арына алмады. Нинаять, ТВФ экраныннан тәжрибә установкасының пульты янына баскан Рен Боз күренде. Аның каты чәчләре гадәттәгегә караганда да ныграк тырпаешкан иде.

Энергостанцияләрнең кисәтеп куелган диспетчерлары хәзерлек эшләренең тәмам булуын хәбәр иттеләр. Мвен Мас пультның тоткасына үрелгән генә иде, экранда Рен Бозның хәрәкәте аны тукталырга мәжбүр итте:

— Антарктикадагы резерв Ку-станциясен кисәтеп куярга кирәк. Булган энергия генә житмәячәк.

— Анысын эшләдем, ул станция эзер.

Физик тагын берничә секунд уйланып торды:

— Чукотка ярымутравында һәм Лабрадорда Ф-энергия станцияләре төзелде. Мәйдан инверсиясе моментында аларны тоташтыру турында сөйләшеп куясы иде: аппаратыбыз үзе генә башкарып чыга алмас дип куркам.

— Анысын да эшләдем...

Йөзе яктырып киткән Рен Боз кул изәде.

Гигант энергия баганасы 57 нче иярченгә барып җитте. Обсерваториянең гемисферик экраныннан күзәтүчеләрнең әсәрләнгән яшь йөzlәре күренде.

Мвен Мас курку белмәс бу кешеләргә сәлам бирде дә энергия баганасының иярченгә туры килүен һәм иярүен тикшерде. Аннары ул жегәрлекне Рен Боз установкасына тоташтырды. Экраннан физикның башы юкка чыкты.

Жегәрлек туплау индикаторлары, энергия конденсациясенен туктаусыз артуын күрсәтеп, стрелкаларны уңга таба авыштырдылар. Сигналлар яктырганнан яктырыбрак яна иде. Мәйданның нур чыганакларын Рен Бозның бер-бер артлы тоташтыруы булды, тупланыш күрсәткечләре сикергәләп нуль сызыгына төштеләр. Тәжрибә установкасының колак тондыргыч шаулавы Мвен Масны сискәндереп жибәрде. Африкалы ни эшләргә кирәклеген белә иде. Тотканың күчереп куелуы булды, Ку-станциянең жегәрлегә өермәдәй бөтерелеп, приборларның сүнөп барган күзләрөн

ачып жибәрде, аларның түбән таба авышкан стрелкаларын жанландыра төште. Эмма Рен Боз гомуми инвенторны тоташтыргач, стрелкалар нульгә таба шуышты. Мвен Мас үзе дә сизмәстән Ф-станцияләрнең икесен дә берьюлы тоташтырды.

Аңа приборлар сүнгән сыман, бинага ниндидер үзенә бер-төрлө тонык яктылык тулган сыман тоелды. Шау-шу тынды... э берәр секундтан тышкы станцияләр мөдиренең тою хисләрен томалап, үлем куркынычы янап үтте. Пульт кырыена куллары белән ныгытып тотынган Мвен Мас, умыртка баганасы авыртуга түзә алмыйча, ыңгыраша-ыңгыраша, күңел болгаткыч баш әйләнүен жиңәргә тырышты. Жир асты бинасындагы тонык яктылык кайсыдыр тарафтан яктыргандай була башлады, эмма аның кайсы тарафтан яктырганын Мвен Мас чамалый алмады. Бәлки ул экран ягынан яктыргандыр, э бәлки Рен Боз установкисы ягынандыр...

Тирбәлеп-дулкынланып торган пәрдә кинәттән, әйтерсез, ертылып китте һәм Мвен Масның колагына аермачык булып дулкын шаулавы ишетелә башлады. Бoryнына сөйләп аңлатып булмый торган бер ис килеп керде. Пәрдә сулга таба шуышты, э почмакта әлегә шул соры элпә чайкала иде. Күксел урман белән чолгап алынган биек таулар аермачык булып күренә башлады, э шәмәхә диңгезнең йөгөрөк дулкыннары Мвен Масның аяк очына ук килеп уйнаша иде. Пәрдә тагын да сулгарак шуышты, шунда Мвен Мас үзенә хыял-кызын күрәп алды. Кызгылт тәнле кыз баскычның иң өске мәйданчыгында ак таштан ясалган өстәл янына утырган да океанга карап уйга талган. Кинәттән ул да Мвен Масны күрәп алды — аның кысык күзләрендә гажәпләнү катыш соклану чагылып үтте. Ул гажәеп бер матурлык белән тураеп басты да африкалыга кулын сузды. Бөтен күкрәген тутырып тирән һәм еш сулый иде, э шушы хыялый моментта Мвен Масның күңеленә Чара Нанди килде.

— Оффа алли кор!

Яңгыравык, мөлаем һәм көчле тавыш Мвен Масның йөрәгенә үтеп керде. Ул җавап кайтармакчы булып авызын ачты, эмма өлгөрә алмый калды, әлегә кыз шәүләсе урынында яшькелт ялкын уйный башлады, бүлмә буйлап колак тондыргыч ачы тавыш яңгырап үтте. Аңын жуя барган африкалы үзен ниндидер бер жиңелмәс көч изгәнән, өчкә бөгәрләнәп, турбина роторы кебек әйләндергәнән, ниһаять, ниндидер бер каты нәрсә өстенә китереп сылаганын сизеп алды... Мвен Масның соңгы уе станция һәм Рен Бозның язмышы турында булды...

Арырак, тау битенә урнашкан обсерватория хезмәткәрләре һәм төзүчеләр бик аз нәрсәне генә күрә алдылар. Очсыз-кырыйсыз Тибет күгендәге йолдызларны томалап ниндидер яктылык сызылып үтте. Тәжрибә установакасы урнаштырылган тау өстенә югарыдан ниндидер күзгә күренмәс авырлык инде. Анда ул өермә куптарып әллә никадәр таш кисәкләрен күтәрәп алып китте. Аркылысы берәр километр чамасы булган кап-кара бүрәнкә, чамасы зур гидравлик туптан атылгандай, обсерватория бинасы өстенә ябырылып килде дә югарыга менеп китте, аннары яңадан да тәжрибә установакасы урнаштырылган тау өстенә килеп төште, бөтен бинаны жимереп, көлен күккә очырды. Берәр секундтан тирә-як тып-тын булып калды. Тузанлы һавада кызган таш исә, тропик диңгезләрнең шау чәчәктә утырган яр буйларында гына була торган сәер хуш ис катыш көек исә таралды.

Катастрофа булган урында кешеләр тау белән обсерватория арасындагы үзән буйлап чит-читләре эреп каткан киң генә буразна сузылганын, ә тауның үзәнгә караган кашлагы бөтенләй актарылып ташланганын күрделәр. Обсерватория бинасына зыян-фәлән тимәгән. Буразна көньяк-көнчыгыш як стенага килеп житкән дә, аңа терәлеп торган трансформатор камераларын жимереп ташлаган һәм жир асты камерасының дүрт метр калыңлыктагы базальт катлавы белән каплатылган гөмбәзәнә барып төртөлгән. Базальт шулкадәр шомарган, гүя ул махсус шомарту станогында эшкәртелгән диярсен. Эмма аның бер катлавы исән калган, Мвен Масны үлемнән, ә жир асты бүлмәсен тулысынча жимерелүдән шул коткарган иде.

Туфрак өстенә елга булып көмеш аккан — анысы кабул итүче энергостанциянең саклагычлары эрдән хасил булган иде.

Озакламый авария була калган очракта яктыртырга кирәк булып дип үткәрелгән кабельләр дә сафка кертелде. Керү юлындагы маякка куелган прожекторны кабызып жибәрүгә, кешеләр гажәеп күренешкә тап булдылар — тәжрибә установакасының металл конструкцияләре буразна кырыйларына юка гына катлау булып сыланган, шунлыктан буразна хром йөгертелгәндәй ялтырап ята иде. Пычак белән кискәндәгечә кырт кискелгән тау битенә бронза спиральнең бер кисәге кереп кадалган. Таш исә кызган печать сугылган сургуч сыман эреп аккан. Спиральнең кызгылт металлдан эшләнгән буыннары һәм алардагы тешле-тешле ак рений контактлары электр яктысында эмальгә төшерелгән чәчәк сыман ялтырыйлар иде. Ювелир осталыгы белән эшләнгән шушы ике йөз метр диаметрлы әйбергә

карап торганда, нинди көч тээсиренең нәтижәсе икән бу дии йөрәкләр жу итеп китә.

Жир асты камерасына керү юлын чистартканда, таш кисәкләре арасыннан Мвен Масны табып алдылар. Ул иң түбәнге баскычның ташына башын терәп, тезләнеп утырган иде. Тышкы станцияләр мәдире аңы килгән чакларда моннан чыгарга да тырышып караган, күрәсең. Энтузиастлар арасында врачлар да бар иде. Африкалының куәтле организмы, куәтле дарулар да биргәч, контузияне жиңә алды. Ике култыгыннан тотып күтәргәч, Мвен Мас калтырана-калтырана гына булса да торып басты.

— Рен Боз кайда?..

Галим тирәсенә жыелган кешеләрнең йөзләрен караңгылык басты. Обсерватория мәдире карлыккан тавыш белән аңа җавап кайтарды:

— Рен Боз бик нык имгәнгән. Исән калуы бик шикле...

— Кайда ул?

— Аны тау артыннан, тауның көнчыгыш як битеннән табып алдылар. Шартлау аны бина эченнән чыгарып аткандыр. Тау түбәсендә башка берни дә юк... Хәтта хәрабәләрнең дә эзе калмаган.

— Ә Рен Боз шунда ятамы?

— Аны кузгатырга ярамый. Сөякләре чөрдәкләнеп, кабыргалары сынып беткән...

— Ничек алай?

— Корсагы ярылып, өчәгеләре чыккан...

Мвен Масның тез буыннары йомшарып китте, егылмас өчен үзен ике култыгыннан тотып торучыларның муеннарына асылынды. Эмма ихтыярын, акылын жуймады.

— Рен Бозны ничек кенә булса да коткарып калырга кирәк! Бәя биреп бетергесез олы галим ул!

— Анысын беләбез. Аның янында биш врач. Операция ясау өчен өстенә стериль палатка корып куелган. Янында каннарын бирергә эзер торучы ике кеше дә бар. Тиратрон, ясалма йөрәгә һәм бавыры эшли инде.

— Алайса мине сөйләшү пунктына илтегез. Дөньякүләм челтәрән тоташтырыгыз да төньяк поясның информация үзәген алыгыз. Илле жиденче иярчен ничек?

— Чакырып караган идек. Ул җавап бирми.

— Телескоплар исәнме?

— Исән.

— Иярченне телескоптан карап эзлэп табыгыз да электрон инверторында бик нык зурайтып күзәтеп карагыз...

Төнъяк информация үзәгенәң төнгә дежурные экраннан ярысқан елтыр күзле, кара канга баткан бер йөз күрдә. Бөтен планетага танылган кешене — тышкы станцияләр мөдирен ул көчкә-көчкә генә таний алды.

— Миңа Йолдызара очышлар Советы председателе Гром Орм белән психиатр Эвда Наль кирәк иде.

Дежурный башын селкеп куйды да хәтер машинасының кнопокларын баскалый башлады. Җавап бер минуттан килде.

— Гром Орм материаллар хәзерли, кунуын Советның торак йортында куна. Советны тоташтырыргамы?

— Тоташтырыгыз. Ә Эвда Наль?

— Ул Ирландиядә, дүрт йөз унынчы мәктәптә. Кирәк булса, чакырып карармын. — Дежурный схемага — 5654СП сөйләшү пунктына карап алды.

— Бик тә кирәк иде шул! Яшәү белән үлем мәсьәләсе хәл ителә!

Дежурный үзенәң схемаларыннан аерылды.

— Нинди дә булса бәхетсезлек килеп чыктымы әллә?

— Бик зур бәхетсезлек килеп чыкты!

— Мин дежур торуны ярдәмчәме тапшырып, үзем тик сезнең эш белән генә шөгыльләнәчәкмен. Бераз сабыр итегез!

Мвен Мас, бар булган зиннәтен һәм көчен туплап, үз янына китереп куелган креслога утырды. Бүлмәгә атылып диярлек обсерватория мөдире килеп керде.

— Әле генә илле жиденче иярченнең хәлен белергә чамалап карадылар. Ул юк!

Мвен Мас имгәнмәгән — зарарланмаган кешедәй торып басты.

— Алгы очы — кораблар кабул итә торган портыгына калган, — дип дәвам итте шомлы хәбәр. — Ул шунда ук орбита буйлап оча. Башка вак кисәкләре дә бардыр, күрәсен, тик хәзергә алары әле табылмаган.

— Димәк, күзәтүчеләр һәлак булган?..

— Әлбәттә инде!

Мвен Мас кулларын йодрыклап, яңадан креслосына утырды. Берничә минут авыр тынлыкта үтте. Экран яңадан яктырып китте.

— Советлар Йорты аппаратында Гром Орм, — диде дежурный һәм тотканы борып куйды.

Ярым карангы залны яктыртып жибэргэн экраннан Йолдыз-ара очышлар Советы председателенен бик таныш булган башы күренде. Какча йөз, зур гына кэкре борын, кыйгач каш астынан карап торган кырыс күзлэр, кысып йомылган иреннэр.

Гром Орм алдында Мвен Мас берэр төрле мутлык эшлэп ташлаган малайлар шикелле оялып башын түбән иде.

— Эле яңа гына илле жиденче иярчен һәлак булды!

Африкалы, ни булса ул дигәндәй, сөйләп бирергә тотынды. Гром Орм калтыранып китте, йөзө тагын да очлая төште.

— Ничек шулай булды соң ул?

Мвен Мас артык жәелеп тормыйча гына һәммәсен булганча сөйләп бирде. Үз-үзен аяп тормастан, тәжрибәнен тыелган булуын да әйтте. Совет председателенен кашлары жыерылды, авыз тирәсендә тирән жьерчыклар хасил булды, әмма аның күз карашы һаман да тыныч иде.

— Бераз сабыр итегез, Рен Бозга ярдәм итү турында сөйләшеп алыым әле. Сезненчә, Аф Нут...

— Аф Нут булса, бик шәп булыр иде!

Экран карангылана төште. Көтү минутлары башланды. Мвен Мас сонгы көчен жыеп булса да түзде. Зыян юк, тиздән... Әнә ич Гром Орм!

— Мин Аф Нутны эзләп табып, аңа планетолет бирдем. Аппаратура һәм ассистентларын хәзерләү өчен аңа кимендә бер сәгать вакыт кирәк. Ике сәгәттән Аф Нут обсерваториядә булачак. Ә хәзер үзегезнен хәлләр ничек — тәжрибә уңышлы чыктымы соң?

Бу сорау африкалыга һич көтмәгәндә бирелде. Тукан Эпсилонның күрде ул күрүен. Әмма бу — барып элгәшү мөмкин булмаган ерак дөнья белән реаль бәйләнеш булдымы икән соң? Әллә тәжрибәнен организмга үтергеч тәсире белән күрәсе килү теләге кушылудан килеп чыккан бер галлюцинация генә булдымы? Тәжрибә уңышлы чыкты дип, аны кабатлау өчен тагын күпмедер тырышлык, яңа корбаннар, тагын күпме чыгымнар кирәк дип, Рен Боз сайлаган юл элеккеләргә караганда уңышлы дип бөтен дөньяга хәбәр итә аламы соң ул? Бу хәтәр эшкә кемне дә булса тартмас өчен, алар тәжрибәне икәүдән-икәү генә үткәrmәкче булдылар бит, ахмаклар! Ә Рен ниләр күрде икән, ул ниләр сөйли, алачак?.. Ярый ла сөйли алса... Ярый ла күргән булса!..

Мвен Мас тагын да турая төште.

— Тәжрибәнен уңышлы чыкканлыгына миндә дәлилләр юк. Рен Бозның ниләр күргәнлеген белмим...

— Гром Ормның йөзөндә кара кайгы билгеләре чагылып үттә. Әле бер генә минут элек шулкадәр игътибарлы булган бу йөз кинәт кенә кырысланды.

— Ни эшләргә уйлыйсыз?

— Станцияләрне хәзер үк Юний Антка тапшырырга рөхсәт итүегезне сорыйм. Алар белән идарә итәргә лаек түгел мин. Аннары мин Рен Боз белән ахырга кадәр...— Африкалы берәз тотлыгып торганнан соң дәвам иттә:— Ахырга кадәр эшләчәкмен. Аннан соң... Ә аннан соң хөкемгә чаклы Онытылу утравына китәчәкмен. Үземә карата үзем хөкем чыгардым инде мин!

— Бәлки сез хаклыдыр. Эмма минем өчен мәсьәләнең күп кенә яклары ачык түгел, шунлыктан мин аның турында фикер йөртүне куеп торырга кирәк дим. Сезнең бу эшегез Советның якындагы утырышында каралыр. Үзегезне алмаштырырга иң кулай кеше дим кемне саныйсыз? Беренче чиратта иярченне аякка бастырырлык булсын.

— Дар Ветердан да әйбәтрәк кандидатураны белмим мин!

Совет председателе ризалык белдереп баш селекте. Ул тагын нидер әйтәргә теләгәндәй, африкалыга озак кына карап торды, эмма никтер әйтмәде, сүзсез ишарә ясап кына хушлашасы иттә. Экран сүнде, аның сүнүе бик вакытлы булды, чөнки Мвен Масның бик каты башы әйләнә башлаган иде.

— Эвда Нальгә үзегез хәбәр итегез,— диде ул янында басып торган обсерватория мөдиренә пышылдап кына. Аннары егылды, торып басарга тырышып караса да, булдыра алмыйча тын калды.

Тибет обсерваториясенә килеп төшкән кечерәк кенә гәүдәле, һәрвакыт көлеп тора торган саргылт йөзле кеше һәркемнен игътибар үзәгенә әйләнде. Бөтен хәрәкәтләре, һәр әйткән сүзе гажәеп бер тылсымлы көчкә ия булган бу кешегә иярәп килгән ассистентлар да аңа шат бер күндәмлек белән буйсыналар иде. Борынгы заман солдатлары, мөгаен, үзләренен полководецларына шундый ук күндәмлек белән буйсына торган булганнардыр. Эмма ассистентларның үз инициативасын, үз фикерләрен остазларының авторитеты һич тә кысмый иде. Кешелекнен иң явыз дошманына, үлем дигән жиңелмәс дошманга каршы көрәшә алырдай көчле кешеләрдән торган бердәм төркем иде бу.

Рен Бозның нәсел картасы әле һаман да килеп житмәгән икәнне белгәч, Аф Нут ачуы чыгып кычкырынырга тотынды. Эмма ул картаны Эвда Наль үзе төзеп китерәчәк икәннен ишеткәч, аның ачуы бик тиз басылды.

Обсерватория мөдире кыяр-кыймас кына ул картаның нигә кирәк икәнлеген, Рен Бозның борынғы бабалары аңа ни белән ярдәм итә алачагын сорады. Аф Нут ихлас эчкерсезлек белдереп, хәйләкәр генә күзләрен кысты.

— Һәр кешенең нәсел структурасын төгәл белү аның психикасын аңлау өчен һәм бу өлкәдә прогноз бирү өчен кирәк. Неврофизиологик үзенчәлекләр, организмның каршы торучанлыгы, иммунология, төрле жәрәхәтләрнең төрлечә тәэсир итүе, дарулар аллергиясенә караган мәгълүматлар да бик мөһим. Нәсел структурасын һәм борынғы бабаларның яшәү шартларын аңламый торып, нинди төр дөвалау үткәрергә кирәклеген төгәл билгеләп булмый.

Мөдир тагын нидер сорамакчы булган иде, әмма Аф Нут аны болай дип туктатты:

— Вакыт аз булганлыктан, мин җавапны кыскача гына бирдем. Калганы үзлегегездән уйланырга кала.

Мөдир акланырга маташып карады, хирург исә аның аклауларын тыңлап та тормады.

Тау итәгендә хәзерләнгән мәйданда күчмә операция бинасы ясалып, аңа су, ток һәм кысып тыгызландырылган һава кертелде. Күпләгән эшчеләр, бер-берсен уздырырга тырышып, үзләренең ярдәмен тәкъдим итә тордылар, өч сәгать эчендә бина жыелып та бетте. Аф Нутның ярдәмчеләре установка коруга катнашкан врачлар арасынан унбиш кешене ашыгычлык белән оештырылган хирургик клиникада эшләү өчен сайлап алдылар. Рен Бозны үтә күренмәле, тулысынча стерильләштерелгән һәм махсус филтрлар аша стериль һава өрдерелгән пластмасса гөмбәз астына күчереп салдылар. Аф Нут белән аның дүрт ассистенты операция бүлмәсенең беренче бүлегенә керделәр. Алар анда берничә сәгать буена, үз сулышлары стерильләшкәнгә кадәр, бактерицид дулкыннары һәм йогышсызландыручы һава тәэсире астында тордылар. Бу вакыт эчендә Рен Бозның тәне бик нык суытылды. Шуннан соң ашыгыч һәм ышанычлы эш башланды.

Физикның чөрдәкләнгән сөякләре, өзелгән тамырлары терек тукуманы сызландырмый торган тантал жепсәләр һәм ямаулар белән ялганды. Аф Нут эчке органнарның кайсылары жәрәхәтләнгән икәнлеген ачыклады. Өзелгән эчәкләр, ярылган ашказаны үлек хәлгә килгән өлкәләрдән аерып алынды һәм ялганып-ямалып тиз төзәтә торган БЗ14 сыеклыгы салынган савытка урнаштырылды. Шуннан соң Аф Нут эшнең иң кыенына тотынды. Ул сынган кабыргалар кадалып, кара яндырып бетер-

гән бавырны тартып чыгарды һәм, ассистентлары аны тотып торган арада, гажәеп осталык белән симпатик һәм парасимпатик системалардагы автоном нервларның нечкә жепселләрен суырып алды. Үтә нәзек жепселләрнең аз гына зарарлануы да төзәтеп булмаслык күнелсез нәтижәләргә китерүе ихтимал иде. Хирург бавырга килеп керә торган венаны күз ачып йомган арада кисеп, һәр ике очына ясалма тамыр көпшәләре тоташтырды. Артерия тамырларына да шуны ук эшләп, Аф Нут бавырны тиз төзәтә торган БЗ сыеклыгына салды. Биш сәгатькә сузылган операциядән соң Рен Бозның барлык зарарланган эгъзалары аерым савытларга урнаштырылган иде инде. Яралының кан тамырлары буйлап ясалма кан ага башлады. Аны Рен Бозның үз йөрәгә һәм ярдәмче дубль-йөрәк вазифасын үтәүче автомат насос кудыра иде. Хәзер организм эченнән алынган эгъзаларның төзәлүен көтәргә мөмкинлек булдырылды. Аф Нут зарарланган бавырны планетаның хирургия фондында саклана торган икенче бер бавыр белән алмаштырып кына куя алмады. Моның өчен өстәмә тикшеренүләр үткәергә кирәк, ә авыруның хәле начар, бер минутны да эрәм жибәергә ярамый иде. Яргаланып ташланган мәеттәй хәрәкәтсез яткан гәүдә янында хирургларның берсе генә калды. Алмаш смена стерильләшү срогын үткәнгә кадәр ул дежур торырга тиеш иде.

Операция бүлмәсенен ишеге шыгырдап ачылып китте, аннан Аф Нут һәм аның канга буялып беткән ярдәмчеләре килеп чыкты. Алжыган, төсө киткән Эвда Наль аларны каршы алып Аф Нутка нәсел картасын сузды. Аф Нут аны ашкынып кулына алды, күз йөртеп чыкканнан соң тирән итеп бер сулап куйды.

— Һәммәсе дә ал да гөл булыр шикелле. Әйдәгез, ял итеп алайык!

— Әгәр дә ул аңына килсә?

— Әйдәгез, киттек! Аңына килүе мөмкин түгел. Шуны да күз алдында тотмаса ахмакмыни без?

— Күпме көтәргә кирәк булачак?

— Дүрт-биш көн. Биологик билгеләмәләр төгәл, исәпләүләр дөрес булган сурәттә, эгъзаларны кире урыннарына куеп яңадан операция ясарга мөмкин булачак. Аннары инде аңы да...

— Сөз монда күпме тора аласыз?

— Үн көн чамасы. Ярый әле катастрофа занятиеләр беткән вакытка туры килгән. Форсаттан файдаланып Тибетны да карарга уйлыйм, минем монда булганым юк иде әле. Минем язмыш шулай инде: кешеләр күп булган урында, ягъни торакал поясында яшәргә туры килә?

Эвда Наль сокланып хирургка карап алды. Аф Нут кырыс кына елмаеп куйды.

— Сез миңа бик сээр карыйсыз. Мөгаен, элек алла сурәтенә дә нәкъ шулай караганнардыр. Минем иң акыллы шәкертемә болай карау һич тә төс түгел!

— Мин чыннан да сезне яңача күрәм. Минем өчен кадерле булган кешенең тормышы беренче тапкыр хирург кулында. Сезнең осталыкны үзләрендә татыган кешеләр кичерешен яхшы аңлыйм мин... Сезнең белемеgezгә кеше кабатламас осталык кушылган!

— Ярый! Кирәк тапсагыз, сокланыгыз, алайса. Мин исә сезнең физигыгызга икенче генә түгел, бәлки өченче операцияне ясарга да өлгерәм әле...

— Нинди өченче операция тагын?— дип, Эвда Наль сагая төште. Ә Аф Нут күзләрен хәйләкәр генә кысып, обсерватория яныннан өскә таба менеп киткән сукмакка күрсәтте.

Сукмак буйлап аксый-тыйтаклый Мвен Мас төшөп килә иде.

— Әнә минем осталыкка ирексездән табынучыларның тагын берсе. Ял итә алмасагыз, аның белән сөйләшә торыгыз, ә мин китим...

Хирург медикларның вакытлы йорты урнашкан тау артына кереп югалды. Эвда Наль тышкы станцияләр мөдиренең картаеп, ябыгып калганын ерактан ук күрөп алды... Юк инде, Мвен Мас хәзер бер нәрсәнең дә мөдире түгел. Эвда Наль Аф Нут әйткәннәренң барысын да африкалыга сөйләп бирде. Мвен Мас жиңел сулап куйды.

— Алайса мин дә ун көннән китәм?

— Дөрөс әшлисезме соң, Мвен? Мин әле булган хәлне уйларлык дәрәжәдә түгел, шулай да миңа сезнең хата ул кадәр үк кискен гаепләүгә лаек түгел шикелле тоела.

Мвен Мас сызланып кашларын жыерып куйды.

— Мин Рен Бозның гаҗәеп теориясе белән мавыгып киткәнмен. Беренче сынауда ук Жирнең бөтен көчен жигәргә хакым юк иде минем.

— Азрак көч белән сынау ясап карауның мәгънәсе булмагачак дип исбат итте бит Рен Боз,— диде Эвда.

— Анысы дөрөс, әмма тәҗрибәләрне читләтеп ясап карарга кирәк булган. Ә минем сабырлыгым җитмәде, еллар бугә көтәсем килмәде. Тәмле телеgezне эрәм итмәgez, Совет минем карарны раслаячак, ә Намус һәм Хокук Контроле аны кире какмаячак.

— Мин үзем дә Намус һәм Хокук Контроле члены бит!

— Анда Сездән башка тагын ун кеше бар бит әле. Минем эш бөтен планета күләмендәге эш булганлыктан, минем мәсьәләне, Көнъяк белән Төнъякның Контрольләре бергә берләшеп, ягъни үзегездән башка тагын егерме бер кеше составында хәл итәчәкләр...

Эвда Наль кулын аның иңбашына салды.

— Утырыйк, Мвен, сезнең аяклар жегәрсез әле. Ренны баштагы врачлар карагач, аларның үлем консилиумы жыйрга карар кылганлыкларын беләсезме?

— Беләм. Ике кеше житмәгән. Врачлар консерватив халык бит алар, әле һаман да гамәлдә йөри торган иске положениеләр буенча, авыруның жиңел үлемен тик егерме ике кеше генә хәл итә ала.

— Әле күптән түгел генә үлем консилиумы алтмыш врачтан торган.

— Бу әлеге дә баягы шул перестраховка калдыгы. Шунун аркасында борын заманда врачлар, бернинди өмет калмаганда да, авыруларны ансат үлемнән коткарып калырга тырышып, озак вакытлар буена юкка интектерә торган булганнар. Авыруларның якыннары да авыр кичерешләргә дучар ителә торган булган. Шулай да үзегез күрә торасыз, бу традициянең дә файдасы тиде — ике врач житмәде, ә миңа Гром Орм ярдәме белән Аф Нутны чакырып китерергә мөмкин булды.

— Мин сезгә нәкъ менә шул турыда әйтергә теләм дә инде. Сезнең ижтимагый үлем консилиумы хәзергә тик бер кешедән генә тора!

Мвен Мас Эвданың кулын алып иреннәренә якын китерде. Э Эвда интим дуслык билгесе булган бу хәрәкәتكә каршылык-мазар күрсәтеп тормады. Хәзер мораль җаваплылык газабы кичергән бу кеше янында Эвда берүзе генә иде. Әйе, берүзе... Эгәр дә аның урынында Чара булган булса? Юк, хәзер Чараны кабул итү өчен Мвен Маска рухи дулкынлану кичерергә кирәк булыр иде. Э моның өчен аның көче житәрлек түгел әле. Рен Боз терелеп житеп, Йолдызара очышлар Советы булганга кадәр һәммәсе дә үз көенә генә бара күрсен!

— Ренга тагын нинди өченче операция булачагы билгеле түгелме сезгә?— дип, Эвда сүзне икенчегә борды.

Мвен Мас Аф Нут белән сөйләшкәннәрен исенә төшерергә тырышып, берәз вакыт уйланып торды.

— Ул, Рен Бозның ярылган хәлдә булуыннан файдаланып, аның организмын энтропия тупланышыннан арындырмакчы була. Физиохемотерапия ярдәмендә башкарып чыгу бик озак һәм

кыен булган нәрсәне, капиталъ хирургия белән берлектә, бик тиз һәм уңышлы эшләп була. Эвда Наль озак яшәүнең нигезе саналган, организмны энтропиядән арындыру турында белгән-нәрен хәтеренә төшерергә тырышып карады. Кешенең балыклар, кәлтәләр классыннан булган борынғы бабалары аның организмнда каршылыклы физиологик үзенчәлекләр калдырганнар. Аларның һәркайсына яшәү эшчәнлегендә энтропик калдыклар барлыкка килү үзенчәлегә хас булган. Мең еллар буена өйрәнелеп килгән бу борынғы структураларны (кайчандыр алар картаю һәм чирләүләрнең чыганагы булган) энергетик юл белән чистартырга мөмкин була башлаган.

Табигатьтәгә жан ияләре арта барган энтропиядән арынсыннар өчен төрле урыннарда килеп чыккан, нәсел тармаклары төрле булган буыннарның кушылуы кирәк. Энтропия белән көрәштә нәсел тармакларының энә шулай чуалуы, әйләнә-тирә дөньядан яңа көчләр алу — фән өчен иң катлаулы саналган мәсьәлә. Аны чишәр өчен биологлар, физиклар, палеонтологлар һәм математиклар мең еллар буена баш ватканнар. Эшләре бушка китмәгән — хәзер мөмкин булган гомер озынлыгы ике йөз ел чамасына җитте, аннан да мөһиме — йончыган, сәлпәрәйгән картлык юкка чыкты.

Мвен Мас психиатрның әйтергә теләгән фикерләрен чамалый иде.

— Үзебезнең тормыштагы яңа бер олы каршылык турында уйлыйм әле мин, — дип башлады сүзен африкалы әкрен генә. — Бер якта — организмны яңа көчләргә туендыручы куәтле биологик медицина, ә икенче якта — баш миенең үскәннән-үсә барган ижади эше нәтижәсендә кешенең бик тиз януы. Менә бит ни дәрәжәдә катлаулы ул безнең дөнья законнары!

— Анысы дөрес, шуңа күрә дә без кешенең өченче сигнал системасы үсешен хәзергә тыеп торабыз, — диде Эвда Наль. — Башкаларның ни уйлаганын белү кешеләрнең үзара аралашуын җиңеләйтә, тик аңа бик күп көч сарыф ителәчәк, бигрәк тә тоткарлаучы үзәкләрне зәгыйфьләндерәчәк. Соңгысы — иң хәтәре...

— Чын эшче булган кешеләрнең күпчелегә, нервларга көч килү аркасында, барыбер мөмкин булган гомеренең яртысын гына яши. Минем аңлавымча, медицина моңа каршы көрәшә алмый — эштән тыйса гына тыя. Эмма кем генә соң озаграк яшәрмен дип өшен ташлар икән?

— Беркем дә ташламайчак. Чөнки гомеренә йомыклыкта, татылмаган куаныч-шатлыklar көтеп үткәрсәң генә үлем куркыныч тоела, шунда инде тормышка тешең-тырнагың белән

ябышасың,— дип куйды Эвда Наль. Ирексездән ул: Онытылу утравында кешеләр озаграк яши торганнардыр дип уйлап алды.

Мвен Мас аның әйтеп бетермәгән фикерләрен бу юлы да аңлады һәм кырыс кына тонда ял итү өчен обсерваториягә кайтырга кирәк диде. Эвда каршы килмәде.

...Ике ай үткәннән соң Эвда Наль үзенең биек колонналары белән готик стильдәге храм төсле эшләнгән Информация Сараеның өске залында Чара Нандины эзләп тапты. Өстән төшкән кыйгач кояш нурлары зал биеклегенең урта бер жирендә кисешеп, өске якны балкыткан, ә аскы якта үзенә бертөрле йомшак караңгылык хасил булган иде.

Чара Нанди кулларын артка куеп, аякларын чалыштырып колонна янында басып тора иде. Эвда Нальның күзенә ташланган иң беренче нәрсә Чараның һәрвакыттагыча бик гади өс киеме булды: ул соргылт төскә күксел бизәкләр төшкән кыска гына җиңел күлмәк кигән иде.

Эвданы күрүгә үк аның моңсу күзләре жанлана төште.

— Сез нишләп монда, Чара? Сез безне берәр төрле яңа бию белән таңга калдырырсыз дип уйлаган идем мин, ә сезне география мавыктырган.

— Биеп йөрер вакытлар үтте,— диде Чара җитди генә.— Үзем өчен танышрак булган өлкәдән мин үземә эш сайлыйм. Целебесның эчке диңгезләрендә ясалма тире үстерү заводында урын бар. Тагын элекке Атакама чүлендә күп чәчәкле үсемлекләр үстерү станциясендә урын бар. Миңа Атлантик океанда эшләү бик тә ошый иде. Анда шундый якты, шундый рәхәт, һәрвакыт диңгез һавасы сулыйсың, аның йөгереке дулкыннарында уйныйсың, ә эшенең бетүгә үк...

— Бераз меланхолиягә бирелә башласам, минем дә исемә Яңа Зеландиядә психология санаторийсында эшләгән чагым төшә. Мин анда бик яшьли медсестра булып эшли башлаган идем. Шундый нык яраланганнан соң хәзер Рен Боз да, винтолетлар регулировщицы булып эшләгән вакыттагыдан да бәхетле чагым булмаган икән, ди. Сез аңлайсыздыр бит, Чара, хәлсезлек бит бу! Чын артистка буларак сез ирешкән ижади югарылыктан түбән тәгәрәмәү өчен куелган искиткеч зур киеренкелек ардырган. Сезнең гәүдәгез яшәү энергиясенең менә дигән көче булудан туктаганнан соң, арыганлык тагын да көчлерәк сизеләчәк. Ул көннәр килеп җиткәнгә кадәр, үзегезнең осталыгыгызны, сылулыгыгызны күрсәтеп, безне ләззәтләндереп калыгыз.

— Минем хэлне белмисез сез, Эвда. Һәр яңа биюгә хәзерлә-
нү — куаныч китерә торган эзләнү ул. Кешеләргә ниндидер ях-
шылык эшләвемне, куаныч-ләззәт китерүемне, аларның күңел
кыллерын тибрәндерүемне тоеп-аңлап эш итәм мин... Шунинч
белән яшим дә. Теләгәнәмне, уйлаганымны тормышка ашырыр
момент житүгә мин дөньямын онытам, баш-аягым белән хискә,
йөгәнсез кайнар хискә биреләм... Бу тамашачыларга да күчә-
дер, күрәсен, шунлыктан биюемне бик яратып карыйлардыр.
Үземне башым-аягым белән сезгә тапшырам...

— Шуннан ни була? Кинәт кенә кире төшәргәме?

— Әйе! Мин тирә-якларга таралып юкка чыккан жыр кебек.
Фикердә гәүдәләнердәй һични иҗат итмим.

— Кешеләргә сез биргән күңел азыгы — аннан да зуррак!

— Жисемсез бер кыска гомерле нәрсә генә ич ул. Мин үзем-
не күз алдында тотып әйтәм!

— Сөю ләззәтен татыганыгыз бармы әле сезнең, Чара?

Кыз башын түбән иеп аска карады.

— Әллә шуңа охшаганмы? — дип, сорауга сорау белән жа-
вап бирде.

Эвда Наль башын чайкап куйды.

— Күпләргә тәтеми торган, әмма нәкъ менә сез кичерергә
сәләтле олы хис турында әйтәм мин...

— Аңлыйм мин сезне — интеллектуаль фәкыйрьлек исәбе-
нә миңа эмоциональ байлык бирелгән.

— Фикерегез асылда дөрес, шулай да мин аны ачыклай тө-
шәр идем: эмоциональ яктан табигать сезне икенче як та мәх-
рүм калмаслык итеп яраткан. Хәер, каршылыкларның табигый
законы буенча икенче як, әлбәттә, берәз йомшаграк булырга
тиеш. Без мәсьәләгә якын килә алмыйча, бик читтән торып сөй-
ләшәбез. Ә миңа сез турыдан-туры шушы сөйләшүгә караган
бик ашыгыч эш буенча кирәк. Мвен Мас...

Кыз сискәнәп китте.

Эвда Наль Чараны култыклап алды да залның бер читенә,
алтынсу, зәңгәр пыялалы зур тәрәзәләр янына алып китте.

— Чара, сөеклем, сез — яктылык яратучы чәчәк, куш йол-
дыз планетасына күчереп утыртылган жир чәчәге. Күктә ике
кояш — зәңгәр кояш белән кызыл кояш йөзә, ә чәчәк аларның
кайсысына таба борылырга белми. Әмма сез — кызыл кояш
кызы ич, шулай булгач, нигә зәңгәр кояшка таба үрелергә?

Эвда Наль кызын иркәләп кенә кочып алды, ә Чара бөтен
гәүдәсе белән аңа сыенды. Атаклы психиатр, мең еллар буена
дәвам итеп килгән тәрбия нәтижәсендә, кешенең вак шәхсән куа-

нычларын башкалар өчен дә уртак булган олы куаныч белән алмаштырырга мөмкин булуын уйлап, аналарча назлылык белән кызның куе чәченнән сыйпаштырды. Шулай да әле күңел ялгызлыгын, бигрәк тә менә шушындый үтә катлаулы, хисләргә бай күңелнең, ташып торган таза тэндәге күңелнең ялгызлыгын җиңүгә никадәр авыр әле!.. Ул сүзен болай дип дәвам итте:

— Мвен Маска нәрсә булганын беләсезме сез?

— Белмичә! Бөтен планета аның уңышсыз чыккан тәҗрибәсе турында сөйли ич!

— Ә сез нәрсә уйлыйсыз?

— Ул хаклы дип уйлыйм!

— Мин дә шулай. Шуңа күрә аны Онытылу утравыннан тартып алырга кирәк. Бер айдан Йолдызара очышлар Советының еллык җыелышы була. Аның гаебен тикшерәчәкләр, карар чыгарып, ул карарны Җирдәге һәр кешенең язмышын күзәтә торган Намус һәм Хокук Контроле раславына тапшырачаклар. Хөкемнең артык каты булмаячагына миндә нигезле өмет бар, тик Мвен Масның монда булуы кирәк. Сезнең кебек үк көчле хисләргә ия булган кешенең озак вакытлар буге утрауда япа-ялгыз ятуы һич тә ярамай!

— Үземнең яшәү планнарымны мин, борынгы заман хатыннары сыман, ир кешенең эшләренә бәйле рәвештә корырга тиеш түгелдермен бит? Ул кешене мин үзем сайлаган булсам да!

— Чара, гөлкәем, алай әйтмәгез. Мин сезне икегез бергә булган чакта күргәнем бар: аның сезгә карашын да, сезнең аңа карашыгызны да яхшы беләм. Сезнең белән күрешмәгәнә өчен, яшеренгәнә өчен аны гаепләмәгез. Шуны аңлагыз: үзегез кебек үк кешегә, җиңелгән, мескен хәлендә, хөкем ителеп сөрелергә торганда сезнең янга, сөйгәнә янына килү ансат түгел бит? Чыннан да шулай, Чара! Сезнең янга — Олы Дөнъяның күрке саналган кешеләрнең берсе янына ничек килсен ул!

— Ул турыда әйтми идем лә мин, Эвда. Хәзер аңа — арыган, күңеле кителгән кешегә минем кирәгем булырмы диюем... Мин шунысыннан куркам: олы рухи күтәренкелеккә хәзер аның көче җитмәве мөмкин. Безнең икебез дә лаек булган мәхәббәтне күтәрә алырмы?.. Аның акылы түгел, бәлки хисләре җитмәве бар. Ул чагында Мвен үз-үзенә ышанычын икенче тапкыр югалтачак, тормыш көйсезлеген күтәрә алмаячак. Шуңа күрә хәзер иң яхшысы — Атакама чүлендә булу дип уйлыйм.

— Чара, сез хаклы, ләкин бер генә яктан. Безнең дөнъядан аерылса, аның бернинди таянычы, терәге калмаячак. Ул нечкә күңелле, хискә тиз бирелүчән кеше, ялгызлыкта үз-үзен битәр-

ләп өзгәләнәчәк. Анда мин үзем киткән булыр идем... Тик минем язмышы кыл өстендә торган Рен Бозым бар. Авыр яралы буларак өстенлек аның ягында. Дар Ветер яңа иярчен төзү эшенә билгеләнгән, аның Мвен Маска ярдәме шул булачак. Эгәр дә мин сезгә ачыктан-ачык шуны әйтсәм, ялгышмам дип уйлыйм: барыгыз аның янына, аннан һичбер нәрсә, хәтта ягымлы караш та таләп итмичә, киләчәккә бернинди планнар да, бернинди мәхәббәт тә өмет итмичә барыгыз. Тик аның күңелен генә күтәрегең, үзенең хаклылыгына карата булган шикләрен генә таратыгыз. Шулай итеп сез аны кире үзебезнең дөньяга алып кайтырсыз. Моңы эшләрлек көч бар сездә, Чара! Барасызмы?

Кыз яшь тыгылган күзләрен тутырып Эвда Нальга карады.

— Бүген үк китәм!

Эвда Наль Чараны суырып үбеп алды.

— Сез хаклы, ашыгырга кирәк. Спираль Юлдан без Кече Азиягә кадәр бергә барырбыз. Рен Боз Родос утравында хирургия санаторийсында ята. Ә мин сезне Дейр эз-Зорга, техник медицина ярдәме күрсәтү спирошетлары базасына жиберермен. Ул базадан спирошетлар Австралия белән Яңа Зеландиягә очып торалар. Бию остасы Чараны үз спирошетына утыртып барудан теләсә кайсы очучының да нинди ләззәт алачагын алдан ук сизеп торам...

Поезд башлыгы Эвда Наль белән аның юлдашын төп идарә постына чакырды. Зур-зур вагоннарның түбәләре буйлап силикол белән капланган коридор сузылган. Коридор буйлап поездның бер башыннан икенче башына дежурныйлар йөрәп тора. Алар ОЭС приборларын күзәтәләр. Эвдалар бормалы баскычтан күтәрелделәр дә, өске коридор буйлап үтеп, беренче вагон өстендәгә зур гына бер кабинага килеп керделәр. Хрустальдән эшләнгән эллипсоид эчендә, юл дамбасыннан жиде метр биеклектә ике креслода ике машинист утыра. Алар арасында, пирамида сыман итеп эшләнгән калфак эчендә электроник робот-водитель урнаштырылган. Телевизорларның парабола формалы экраннары поездның ян-якларын да, арткы якны да күзәтергә мөмкинлек бирә. Кисәтү жайланмасының түбә өстендәгә антенна чыбыклары юлда андый-мондый ят әйбер булуын илле километр алдан ук хәбәр итәргә тиеш. Хәер, андый хәлнен бик сирәк очракларда гына килеп чыгуы мөмкин.

Эвда белән Чара кабинаның арткы стенасы буена, машинистлар урынына караганда ярты метрга биеккәрәк куелган

диванга барып утырдылар. Икесе дә каршыга йөгереп килгән киң Юлның исерткеч тәэсиренә бирелделәр. Гигант юл тауларны кисеп үтә, чамасыз биек дамба буйлап иңкүлекләр өсләтеп чаба, тәбәнәк итеп эшлэнгән су эстакадалары буйлап бугазларны һәм диңгез бухталарын кисеп үтә. Сәгатенә ике йөз километр тизлек белән барганда, дамба кырыйларында яисә иңкүлекләрдә үстерелгән нарат, эвкалипт, зәйтүн агачы урманнары төрле төсләрдәге хәтфә келәм булып күренәләр. Архипелагның әлегә кадәр тып-тын яткан диңгез өсте поезд жиленнән чайкала ук башлый. Су өстен караңгылатып эре-эре дулкыннар йөгерешеп үтә иде.

Хатыннарынның икесе дә, һәркайсы үз уйларына чумып, юлны күзәткән хәлдә утыра бирделәр. Шулай дүрт сәгать үтөп тә китте. Тагын дүрт сәгатьне алар икенче каттагы салонда, башка пассажирлар арасында, йомшак креслоларга утырган хәлдә үткәрделәр. Аннары Кече Азиянең көнбатыш ярларына житәрәк бер станциядә аерылыштылар. Эвда электробуска күчеп утырып, якындагы портка китте, ә Чара юлын Көнчыгыш Тавр станциясенә кадәр дәвам итте. Тагын ике сәгатьтән Чара чыдап торгысыз эссе һавалы бер тигезлеккә килеп житте. Монда әлекке Сүрия чүленең читендә халык яши торган урыннар өчен куркыныч исәплэнгән спирошетларның аэропорты Дейр эз-Зор урнашкан иде.

Чираттагы спирошет килгәнне көтеп Дейр эз-Зорда үткәргән ялыктыргыч минутларны Чара Нандиның мәңге онытасы юк. Кыз төрле планнар корып карады, Мвен Мас белән очрашканнан соң үзен ничек тотачагына кадәр, хәтта нинди сүзләр сөйләчәгенә кадәр уйлап бетерде.

Ниһаять, аста Нәфуд һәм Руб-әл-Хали чүлләре өстендә иксез-чиксез булып сузылган термоэлементлар мәйданы күренде. Эңә — кояш жылысын электр энергиясенә әверелдерә торган гигант станцияләр. Алар тигезләп таратылган бархан комнары өстендә, көньякка таба каратып эшлэнгән яссы таулыкларда, энергия өчен кешелек жәмгыятенен зур көрәше һәйкәле саналган чокыр буйларында тигез рәтләр хасил итеп тезелеп киткәннәр. Атом-төш энергиясенен яңа төрләре булган П, Ку һәм Ф энергияләре табылу белән саклап тоту заманнары күптән онытылды. Гарәбстан ярыматавының көньяк ярлары буйлап жыл двигательләре тезелеп киткән. Алар төньяктагы торак поясы өчен резерв булып торалар. Спирошет яр чикләрен күз ачып йомган арада диярлек кисеп үтте дә Һинд океаны өсләтеп оча башлады. Тиз оча торган мондый машина өчен биш мең кило-

метр эллә ни зур ара түгел икән. Озак та үтмәстән Чара Нанди, арыган аякларын көчкә-көчкә генә атлап, спиролеттан чыгып килә иде инде. Төшү станциясе мөдире Чараны Онытылу утравына илтөп кую өчен үзенә кызын жибәрмәкче булды. Алар лат дип атала торган кечерәк кенә бер яссы глиссерга утырып киттеләр. Кызларның икесе дә кечкенә судноның ачык диңгез өстендәге эре дулкыннарны ярып, очкандай тизлек белән йөзүенә ләззәтләнөп бардылар. Лат Онытылу утравының көнчыгыш ярындагы зур бер бухтага таба юл тотты. Анда Олы Дөнъя медицина станцияләренә берсе урнашкан иде.

Кокос пальмалары каурый сыман яфракларын дулкыннар шаулавы көенә жай гына селкетөп утыралар. Әйтөрсөң, бу аларның Чараны сәламләп каршы алулары иде. Станциядә беркем дә юк булып чыкты — эшчеләрнәң барысы да утрауның түренә, каяндыр чыккан талпаннарны юк итү эшенә киткәннәр иде.

Станциядә ат абзарлары салып куйганнар. Атлар Онытылу утравы кебек юлсыз урыннарда яисә санаторийларда, артык шау-шулы винтолетлардан файдаланып булмый торган урыннарда эшләү өчен үрчөтелә иде. Чара берәз ял итөп алып, өсбашын алмаштырды да сирәк очрый торган бу матур хайваннарны карарга китте. Анда ул атларга азык тарата, абзар чистарта торган машиналарны эшләтөп маташучы бер хатынны очратты. Чара аңа булыша башлады, алар сөйләшә киттеләр. Чара бу утрауда кирәк кешенә ансат кына эзмәп табу юлларын сораштырды. Әлегә хатын аңа талпан үтерергә чыгып киткән берәр отрядка кушылырга киңәш бирде. Алар бөтен утрауны иңләп-буйлап йөргәнлектән, мондагы юлларны жирле халыкка караганда да яхшырак беләләр икән. Чара хатынның киңәшен тотарга булды.

Х I бүлек

ОНЫТЫЛУ УТРАВЫ

Жилгә каршы, дулкыннар аша сикергәләп, глиссер Палк бугазын кисеп чыкты. Әле мең еллар элек кенә монда Адәм Күпере дип йөртелгән сайлык һәм мәржән кыялары тезмәсе булган. Соңыннан, яңа геологик процесслар нәтижәсендә, бу тезмәләр урынында тирән-тирән чоңгыллар барлыкка килгән. Шул чоңгылларда чайкалучы карасу дулкыннар һәм алар хасил иткән упкын өзлексез алга ыргылган кешелек жәмгыяте белән тынлык яратучы аерым кешеләрне бер-берсеннән аерып тора шикелле.

Мвен Мас, биленә таянып, култыкса янында баскан да горизонттан аз-азлап кына күренә башлаган Онытылу утравын күзәтә иде. Бу утрау тирәсендә жылы сулы океан шаулый. Ул атауны табигатьнең оҗмахы дияргә мөмкин. Дингә ышанган кеше оҗмахны — үлгәннән соң керәсе бәхетле, мәшәкатьсез урын дип күз алдына китергән. Олы Дөнья мәшәкәтләрәннән ваз кичкән, башкалар белән бертигез эшләргә теләмәгән кешеләр өчен бу утрау да шундый урын булып санала иде.

Андый кешеләр монда, Жир Анабыз кочагында, борынгы игенче, балыкчы яки терлекче кебек үк, иң гади һәм бертөрле кәсеп белән тыныч кына көн күрәләр.

Гәрчә кешелек дөньясы аларга гажәеп ундырышлы жир бүлөп бирсә дә, хужалык итү ысулларының үтә гади булуы сәбәпле атау халкы үзенә житәрлек ризык житештерә алмый иде. Бу бигрәк тә уңыш начар булган елларда яки атау хужалыгына башка бәла-казалар килгәндә нык сизелә. Ә андый хәлләр, житештерүче көчләрнең түбән булуы сәбәпле, бик еш кабатланып тора. Шуңа күрә дә Олы Дөнья үз запасының бер өлешен Онытылу атавына биреп бара иде.

Атауда өч порт бар. Төнъяк-көнбатыш, көнъяк һәм көнчыгыш ярларына урнашкан ул портларга консервланган азык-тө-

лек, медикаментлар һәм башка кирәк-яраклар китерелә. Атау белән өч кеше идарә итә. Аларның берсе төньякта, икенчесе көнчыгышта, өченчесе көньякта яши, һәркайсы я терлекче, я игенче яки балыкчылар арасында идарәчелек итә иде.

Ерактан зәңгәрләнеп күренгән тауларга карап торган Мвен Мас тирән көрсенү белән: «Кешелеккә һәрвакыт авырлык китерүче «үгезләр» категориясенә кермим микән мин?» — дип уйлап куйды. «Үгез» дип көчле, энергияле, ләкин үз хажәтен генә кайгыртучы, башкаларның кайгы-хәсрәтенә карата шәфкатьсез кешегә әйтелә иде. Андый кешеләр борын-борыннан ук кешелек жәмгыятенә ызгыш-талашлар, зур бәхетсезлекләр китерүче булганнар, үзләрен хакыйкәткә белүче дип санаганнар, үз фикерләре белән килешмәгән кешеләрнең башка төрле тормышларын һәм фикерләрен юкка чыгарырга хаклы дип уйлаганнар. Шул вакыттан бирле кешелек дөньясы абсолют фикер, теләк, зәвыклардан читләшәргә өмтылган һәм барыннан да бигрәк «үгезләр»дән саклана башлаган. Чөнки алар экономик законнарны, киләчәккә искә алмыйча бүгенге көн белән генә яшәгәннәр. Таркау Дөнья чорының оешмаган хужалыгы, шуның өстенә сугышлар планетаны бөлгенлеккә төшергән. Комсызлар жир шарын талаганнар. Урманнарны кисеп, миллион еллар бие тупланып килгән ташкүмер, нефть запасларын тотып бетергәннәр, заводлардан чыккан углекислота һәм төрле ташландыклар белән һаваны сасытканнар, жираф, зебр, фил кебек матур һәм зарарсыз кыргый хайваннарны бетергәннәр. Жир чүпләнгән, елгалар һәм диңгез буйлары нефть һәм химия промышленносте ташландыклары белән тулган. Дөнья күләмендә коммунистик жәмгыять төзелгәч кенә, суларны, һаваны һәм жирне бик күп көч куеп чистартканнар, шуннан соң гына кешелек дөньясы планетабызны бүгенге хәлгә китергән, хәзер аны яланаяк килеш иңләп-буйлап чыксаң да, аягыңа бер чүп тә кадалмас иде.

Мвен Мас та җаваплы урында ике ел да эшли алмады, меңләгән кешенең тырышлыгы, инженерлык сәнгатенең искиткеч осталыгы белән төзелгән ясалма иярченне жимерттерде, һәркайсы Рен Бозга тиң булырлык дүрт галимнең башына җитте... Рен Бозның гомере дә кыл өстендә генә торды бит. Мвен Масның күз алдына Бет Лон килеп басты. Ул хәзер Онытылу атавында яши, таулар арасында я үзәнлекләрдә яшеренеп көн итә. Күтәр алдыннан гына Мвен Мас аның портретларын күргән иде. Ул кешенең киң яңаклы, көч-гайрәт чәчеп торган йөзе, берберсенә якин гына урнашкан тирән күзләре һәм пәһлевандай гәүдәсе аның күңелендә онытылмас булып уелып калган иде.

Глиссер мотористы африкалы янына килде.

— Яр кырыена килэ алмаячакбыз, дулкын котырына. Мол * аркылы ургыла. Көнъяк портка үтөргө туры килэчэк.

— Кирәкми. Батырмый торган капчыкларыгыз бардыр бит? Киёмнәремне шуларга салам да йөзөп чыгам.

Моторист белән рулевой Мвен Маска ихтирам белән каралдылар. Болганчык алсу дулкыннар шарлама булып сай урыннарга өелә, сөзөк яр буйларына үрмәли һәм, ак күбекләргә күмелеп, яр буе комлыкларын ялап ала иде. Түбәннән генә йөзүче болытлардан вак тамчылар пыскаклай, алар жил уңаена кыеклап төшөп, дулкын чәчрәткән су тамчылары белән аралаша. Томанлы яңгыр пәрдәсе аша яр буенда ниндидер соры шәүлэләр күренгәли иде.

Мвен Мас, чишенеп, киёмнәрен төйнәгән арада, моторист белән рулевой бер-берсенә карашып алдылар. Онытылу атавына китүчеләр жәмгыять кайгыртуыннан, бер-беренә ярдәм итүче кешеләр игътибарыннан мәхрүм калалар. Мвен Масның үзүзен тотышы ирексездән ихтирам хисе уятты, һәм рулевой аны хәвеф-хәтәр булмагае дип кисәтте. Африкалы кулын гына селтәде. Моторист аңа һава үтмәслеке итеп эшләнгән кечкенә пакет китерде:

— Монда бер айлык азык запасы, алыгыз,— диде.

Мвен Мас уйланып торды да пакетны киёмнәре белән бергә су үткәрми торган камерага тыкты, клапанын яхшылап каптырды да, коткару капчыгын култык астына тотып, култыкса аша глиссер читенә атлап чыкты.

— Борылыгыз!— дип команда бирде ул.

Глиссер бер якка янтаеп китте. Кискен борылыш Мвен Масны көймәдән читкә ыргытты, һәм ул котырынган дулкыннар белән ярсып көрәшә башлады. Аның әле зур-зур дулкыннар сыртына ыргылуын, әле алар арасындагы бушлыкка төшөп китүен, яңадан калкып чыгуын глиссердан күрөп тордылар.

Моторист жиңел сулап:

— Ул жиңеп чыгачак,— диде. — Безне ярга өстери, китөргә кирәк.

Мотор үкерә башлады. Көймә, каршыга ургылучы дулкыннарны ярып, алга сикерде. Яр буенда Мвен Масның кара гәүдәсе күренде. Тиздән ул яңгыр томанына кереп югалды.

* Портларда судноларны дулкыннан саклау өчен хезмәт итә торган корылма.

Дулкын бәрүдән тыгызланган ком өстеннән котырынып сикеренгәләүче зур балык өстерәп, тантаналы кыяфәттә бер төркем ялангач кешеләр килә иде. Мвен Масны күрүгә туктап калдылар, дусларча сәлам бирделәр.

— Теге дөнъядан килгән,— диде балыкчыларның берсе, көлемсерәп.— Гажәп яхшы йөзәсез икән! Әйдә безнең белән!

Мвен Мас балыкчыларның һәрберсенә мөлаем йөз белән баштанаяк карап чыкты да башын чайкап куйды.

— Миңа монда, диңгез буенда яшәү авыр булыр. Аның чиксез кинлекләре еракта калган гүзәл дөнъямны искә төшереп торачак.

Шактый чалара төшкән куе сакаллы (күрәсез, сакал монда ир кешенең горурлыгы булып санала) балыкчы аның юеш жилкәсенә кулын салды.

— Монда сезне көчләп жибәрмәгәннәрдер бит?

Мвен Мас күңелсез генә елмаеп куйды, үзенең монда ни сәбәпле килүен аңлатырга тырышты.

Балыкчы, аның кайгысын уртаклашкандай, көрсенеп куйды.

— Алайса бер-беребезне аңламаячакбыз. Син әнә теге якка бар инде,— дип, көньяк-көнчыгышка таба төртеп күрсәтте. Ерактан, болытлар арасынан, күксел тау киртлечләре күренеп кала иде.

— Юл ерак...— дип, атау кешесе Мвен Масның көчле аяк мускулларына сугып алды.— Монда шулардан башка транспорт көтмә инде.

Мвен Мас алардан тизрәк аерылып китүенә бик шат иде. Ул сөзәк кашлакка күтәрелгән бормалы сукмак буйлап зур-зур адымнар белән атлап китте.

Атауның үзәк зонасына кадәр ике йөз километрдан артык юл үтәргә кирәк иде, ләкин Мвен Мас ашыкмады. Кая ашыгырга? Файдалы эш эшләмәгән, хезмәт ләззәте бирмәгән көннәр бик озын тоела, әкрән үтә. Өстәвенә, бәла-казага эләгеп авыр тетрәнүләрдән хәлсезләнеп калган жанына-тәненә ял кирәк иде. Әгәр дә искиткеч зур югалтулар йөрәген тырнамаса, ул жылы жилләр шаярып йөргән тау сыртлары буйлап йөрер, кешелек таңы чорындагы тын, караңгы тропик төннәреннән ләззәт алган булыр иде.

Ләкин көн артыннан көн үтте. Күңеленә ятышлы шөгылъ эзләп, утрау буенча каңгырып йөри торгач, аны йөрәк өзгеч сагыш хисе биләп алды... Зур Дөнъяны сагына башлады ул! Хәзер инде аны тыныч үзәнлекләрдә кул көче белән үстерелгән жиләк-жимеш плантацияләре дә шатландырмый, көмештәй саф сулы тау

елгаларының сихри чылтыраулары да юатмый башлады. Югыйсә бит аның хәзер вакыты да бар, эссе көннәрдә яки айлы төннәрдә бу гүзәллек белән ләззәтләнеп сәгатьләр бue утыра ала иде.

Сәгатьләр бue... Туктале, сәгатьләр нигә? Монда вакытның бөтенләй кирәге юк, шулай булгач, нигә санап торырга соң? Монда вакыт хисапсыз күп — очсыз-кырыйсыз дингез кебек, ләкин аның үзенә генә бирелгән вакыт аз, бик аз! Бик кыска бер мизгел генә!

Мвен Мас бары хәзер генә әлеге утрауның исеме жисеменә туры килүен тойды! Онытылу атавы — борынгы тормыш, эгоистик эшләр һәм эгоистик хисләр чатылышы... Борынгы бабалар эшләгән, инде хәзерге буын оныткан эшләр эшләнә монда... Һәрнәрсә бары тик шәхси ихтыяж өчен генә эшләнә, бер эш тә жәмгыять тормышын жиңеләйтү, яхшырту өчен эшләнми, кешеләр күңелен ижади очынулар жәлеп итми.

Күпме гүзәл батырлыклар билгесезлек дингезенә чумган.

...Мвен Масны утрау үзәнендәге терлекчелек общинасына кабул иттеләр. Һәм менә ике ай бue инде ул тау итәгендә иләмсез зур буйволлар жөтә. Бу тауның исеме дә колакка ятышлы түгел, шушы утрауда яшәгән борынгы халыктан калган, тел әйләнмәслек озын сүз иде.

Мвен Мас хәзер караеп-корымланып беткән чүлмәктә озаклап ботка пешерә, ә моннан бер ай элек аңа урманга барып, ашарга яраклы жиләк-жимеш һәм чикләвек жыярга да туры килде. Чөнки ул глиссердан алган азыгын үзәнлекләрдә яшәүче ике картка биргән иде. Бәхетле Божра дөньясының кагыйдәләре буенча, беренче чиратта башкаларны шатландыр дигән принциптан чыгып эш иткән иде. Шуннан соң гына ул кеше яшәми торган чүллектә азык табуның нәрсә икәннен аңлады. Азык эзләү — вакытны мәгънәсезгә, бөтенләй мәгънәсезгә уздыру иде!..

Мвен Мас таш өстеннән торды да як-ягына каранып алды. Қояш инде сул яктагы кашлак артына төшеп бара, ә артта түбәсе урман белән капланган гөмбәз сыман тау күренә иде.

Түбәндә тиз агышлы елга ялтырый. Яр буйларында каурий сыман булып күренгән озын-озын бамбук агачлары үсеп утыра. Анда, жәяүле өчен ярты көнлек юл ераклыгында гына, моннан мең еллар элек салынып, хәзер инде хәрәбәгә калган шәһәр тора. Ул — атауның борынгы башкаласы. Аның жиммерекләрен яшел куаклар күмеп киткән. Бу тирәләрдә борынгы шәһәрләрнең яхшырак сакланганны да, ташландык хәлгә жилгәннәре дә бар. Ләкин Мвен Масның аларда гәме юк иде.

Буйволлар карасу төскә көргән үлән өстендә яталар. Читтән караганда алар кантарларга охшап торалар. Инде тән дә житте. Тынып калган күк йөзен жөмөлдөтөп, меңләгән йолдызлар кабынды. Астроном өчен күнөгелгән караңгылык, таныш йолдызлыктар, маяктай янып торган зур-зур йолдызлар. Моннан шомлы Тукан да күренә. Ләкин гади күзләр үтә көчсез икән! Космосның мәһабәт күренешен, гигант галактика спиральләрен, серле планеталарны һәм зәңгәр кояшларны инде Мвен Мас беркайчан күрмәячәк. Аның өчен хәзер боларның барысы да чиксез ераклыктагы ут яктысы гына иде. Борынтылар әйтмешли, йолдызлы алап, әллә күк йөзөнә беркетелгән шәмнәр генәме — аның өчен барыбер түгелмени! Аның күзләренә хәзер барыбер!

Мвен Мас кинәт сикереп торды да эзерләп куелган чыбыкчабыкларны жыйнаштыра башлады. Аның кулында тагын бик кирәкле бернәрсә — кечкенә генә зажигапка бар. Бәлки ул да, атауда яшәүче кешеләр кебек үк, сәгәте ай булып тоелган вакытны кыскарту өчен наркотик төтен суыра башлар.

Ялкын телләре караңгылыкны таратырга һәм йолдызларны сүндерергә теләгәндәй өскә үрмәлиләр. Ә тирә-юньдә буйволлар мышкылдый. Мвен Мас учакка текәлеп уйга калды.

Бу якты планета аның өчен караңгы базга әверелде түгелме соң?

Юк, аның якты тормыштан ваз кичүе — бары тик үз-үзен аңлап житкермәү генә. Үз-үзенә белмәү, ижәт белән сугарылган тормышның бөеклеген баялап житкермәү, Чарага булган мәхәббәт көчен аңламау гына. Болай итеп тагын бер гасыр яшәүгә караганда, тормышыңны Зур Дөньяның бер сәгәтенә багышлау артыграк икән!

Онытылу атавында ике йөзгә якын медицина станциясе эшли иде. Үз теләкләре белән Зур Дөнъядан килгән врачлар медицина фәнненең иң көчле техникасы белән утрав халкын карыйлар, Зур Дөньяның яшьләре шулай ук утравны борынгы авырлыктардан, зарарлы жанварлардан саклау өчен махсус отрядлар төзегәннәр. Мвен Мас, үзен матурлык һәм белем дөньясының кыерсытылган кешесе итеп тоймас өчен, ул кешеләр белән очрашудан читләшеп йөри иде.

Таң алдыннан аны икенче көтүче алыштырды. Ул ике көнгә бушап калды, шунда инде плащ алырга дип шәһәрчеккә барырга булды. Чөнки тауларда хәзер төннәрен салкын була башлады.

Мвен Мас таудан төшөп киң аланга, чәчәкләр дөньясына чыкканда, көн эссе һәм тыныч иде. Алтынсу, сары һәм тонык миләүшә төсөндәге чәчәкләр өстендә төрлө төстәге күбәләкләр

жилпенә. Талгын жылгә чайкалып утырган чәчәк сабаклары аның ялангач тезләренә кагыла, кытыкый иде. Жәйрәп яткан кырның уртасына житкәч, Мвен Мас, бу кыргый бакчаның гүзәл-легенә сокланып, туктап калды. Уйчан караш белән чәчәкләргә иелеп аларның дулкынланып торган таж яфракларын сыйпаштыргалады. Бу вакытта ул үз-үзен бала итеп, төш күргәндәй итеп тойды.

Әкрән генә кыштырдаган тавыш ишетелде. Мвен Мас башын күтәрде, шунда бил тинентен чәчәкләргә ера-ера үзенә таба ашыгып килүче бер кызны күрде. Кыз икенче якка борылды, ә Мвен Мас аның чәчәкләр дигезе эченнән калкып барган сылу гәүдәсенә карап торды. Әгәр дә тәжрибәсе уңышлы чыккан булса... бу кыз урынында Чара булуы ихтимал иде... дип, ачынып уйлады ул.

Галим кеше күзәтүчән була, Мвен Масның бу сыйфаты кызының бик борчылган булуын шундук сизеп алырга ярдәм итте. Кыз еш-еш кына артына әйләнеп карый, ниндидер куркыныч нәрсәдән качкандай, адымын да тизләткәннән тизләтә бара иде. Мвен Мас озак уйлап тормастан юлын борды да баһадирдай гәүдәсен турайтып кыз каршысына килеп басты.

Кыз туктап калды. Чалыштырып бәйләгән чуар яулыгы аның билен кысып тора, кызыл юбкасының итәкләре чык тамчыларынан карасу төскә кергән. Жылгә тузгыган чәчләрен артка ташлаганда, шәрә беләгендәгә беләзекләре чыңлап куйды. Аның борчулы күзләре янак, маңгайларын каплаган кыскагына бөдрә чәчләре астыннан текәлеп карый иде. Ашыгып йөгерүдән булса кирәк, кыз авыр сулый, кара-кучкыл матур йөзендә бөрчөк-бөрчөк тир жемелди иде. Кыз шикләнеп кенә Мвен Маска таба берничә адым атлады.

— Кем сез, кая ашыгасыз? — дип сорады Мвен Мас. — Бәлки сез ярдәмгә мохтаждыр?

Кыз аңа текәлеп карады да ашыга-ашыга җавап бирде:

— Мин бишенче поселоктан. Исемем Онар. Миңа ярдәм кирәкми.

— Минемчә, алай түгел. Сез арыгансыз, сезне нәрсәдер газаптый. Нинди куркыныч яный сезгә? Ни өчен ярдәмемнән баш тартасыз?

Билгесез кыз күзен күтәрде. Күзләре Зур Дөнья кызларыныкы көбек саф, төпсез иде.

— Сезнең кем икәнлегегезне беләм мин: сез — тегеннән килгән зур кеше, — дип, ул Африка ягына таба ымлады. — Сез — шәфкатьле һәм керсез күңелле кеше.

— Сез дә шундый булыгыз. Әллә сезне берәрсе эзәрлеклиме?

— Әйе!— диде кыз капылт кына.— Ул мине куып килә...

— Кем ул? Кем сезне куарга, куркытырга батырчылык итә? Кызның йөзенә алсулык йөгөрдә, ул башын түбән иде.

— Бер кеше. Ул мине үзенеке итәргә тели...

— Ләкин бит сез үзегез сайларга тиеш. Ничек көчләп яраттырырга мөмкин. Мин ана әйтермен.

— Кирәкми! Ул да Зур Дөнъядан килде, ләкин күптән инде. Ул да бик көчле... Әмма сезнең кебек түгел... Куркыныч кеше ул. Мвен Мас гамьсез генә көлөп жибәрде.

— Кая барасыз хәзер?

— Бишенче поселокка. Шәһәргә барган идем, шунда очрады...

Мвен Мас баш кагып куйды һәм кызның кулыннан тотты. Кыз кулын кире алмады, тартынмыйча Мвен Мас ихтыярына куйды. Шулай алар кырый сукмак буйлап поселокка таба киттеләр.

Юлда барганда кыз, әледән-әле як-ягына караңгалап, әлеге кешенен аны һәр жирдә сагалап йөрүен сөйләде.

Ләкин ул барысын да ачыктан-ачык сөйли алмый иде, бу хәл Мвен Масның ачуын кабартты. Инде бөтен нәрсә тәртипкә, жайга салынган Жирдә бер-береңне жәберләү булырга мөмкинме? Бу очраклы гына нәрсә булса да, аның белән килешә алмады ул.

— Ни өчен сезнен кешеләр бернинди дә чара күрмиләр соң? Намус һәм Хокук Контроле бу турыда белмимени? Сезнең мәктәптә тарих укытмыйлармыни, кечкенә генә золым чыганагының да нәрсәгә алып баруы билгеле түгелмени сезгә?

Онар түбән караган килеш:

— Укыталар... билгеле...— дип куйды.

Чәчәкле алан артта калды. Алар барган сукмак кисәк борылып, куаклыктар эченә кереп китте. Борылыштан караңгы чырайлы, озын буйлы бер кеше чыгып, каршыга ук килеп басты. Алыптай гәүдәле, бил тиңентен чаларган чәчле, ярым ялангач бу кешенен мускуллары үз алдына уйнаклап тора иде. Кыз, көзән жыергандай, кулын тартып алды да Мвен Маска пышылдады:

— Мин сезнең өчен борчылам. Китегез, Зур Дөнъя кешесе!..

— Туктагыз!— дигән боеру тавышы яңгырады.

Божра чорында беркем дә болай тупас сөйләшми иде. Мвен Мас кызның алдына чыгып басты, әлеге куркыныч кешедән ара-ларга теләде.

Озын кеше якын ук килеп аны төртөп жибәрергә итте, ләкин Мвен Мас кыя көбек баскан иде.

Кинэт ят кеше зур йодрыкларын яшен тизлегендә уйнатып, Мвен Масның битенә тондырды. Мвен Мас чайкалып куйды. Аның әле бервакытта да шушындый алдан әзерләнгән һәм кешегә сызлану биреп, аны һуштан яздырыр дәрәжәдә мәсхәрә итәрлек һөжүмгә дучар булганы юк иде.

Мвен Масның колагы тонып китте, Онарның йөрәк өзгеч тавышын да ырактан гына ишеткәндәй булды. Ул үз дошманына ташланды, ләкин тегесе аңа ике тапкыр сугып өлгерде. Мвен Мас жиргә сылангандай авып төште. Онар аны үз гәүдәсе белән капларга теләгән иде дә, ләкин жинү тантанасыннан исертән дошман акыра-бакыра кызны йолкып алды. Ул аның кулларын артка каерды, бу газапка чыдый алмыйча кыз бөгелеп төште, ярсудан йөзе комачтай кызарган иде. Ул арада Мвен Мас аңына килгән иде инде. Яшьлегендә аңа кешелек законнарына буйсырмаган жанварлар белән зуррак бәрелешләрдә булырга туры килгән иде, әле инде шулар белән сугышкан ысулларны исенә төшерде.

Мвен Мас ашыкмый гына торды, кайсы жиренә тондырсаң яхшырак булыр икән дип, дошманының ачудан ярсыган йөзенә күз салды, ләкин шунда кинэт гәүдәсен турайтып, артка чигенеп куйды. Ул Тибет тәжрибәсе ясарга хакым бармы дип авыр уйланулары вакытында үзен шактый озак эзәрлекләгән үзенчәлекле характерлы йөзне таныды.

— Бет Лон!

Бет Лон, кызны кулыннан ычкындырып, катып калды. Хәзер инде йөзендә шәфкать эсәре калмаган кара тәнле кешегә текәлдә.

— Бет Лон, сезнең белән күптәннән очрашасым килеп йөри идем. Уртақ бәхетсезлек безне туганлаштырып дип уйлаган идем,—дип, Мвен Мас бар тавышына кычкырды.—Ләкин бервакытта да болай булыр дип күз алдына китермәгән идем!

Бет Лон, күзләрендә янып торган ачуын яшөрергә тырышып, тупас кына:

— Ничек алай?—дип сорап куйды.

Мвен Мас, читкәрәк кит дигәндәй, кул селтәде.

— Сүзегез буш. Тегендә сез андый сүzlәр әйтми идегез. Гәрчә тыелган эшләр белән шөгыльләнсәгез дә, аларны бөөк идеяләр хакына эшли идегез. Ә бүгенге эшегез — нәрсә хакына?

Бет Лон нидәндер жирәнгән төсле сүzlәрен төш арасыннан гына чыгарып:

— Үзем өчен, бары тик үзем өчен генә!—дип әйтеп салды.—Жәмгыятькә игелек эшлим дип житәрлек сугылдым инде. Ке-

шегә боларның берсе дә кирәк түгел. Мин шуны аңладым. Моны кайбер борынгы акыл ияләре дә аңлаганнар.

— Сез бервакытта да бүтәннәр турында уйламагансыз, Бет Лон,— диде Мвен Мас, аны бүлдереп.— Үз-үзегезне һич тә чикләмичә, һәрнәрсәдә юл куеп, сез хәзер кемгә әйләнгәнсез, хайванга әверелеп барасыз бит!

Математик Мвен Маска ташланырга омылды, ләкин вакытында үз-үзен кулга алып өлгерде.

— Житте, сез артыгын сөйли башладыгыз!

— Ә сез артык күп нәрсә югалткансыз. Мин сезнең кабаттан да...

— Кирәге юк! Кит юлдан!

Мвен Мас селкенмәде дә. Башын кырын салган хәлдә Бет Лон каршысында дәшәтле кыяфәтendә тора бирде. Үз артындагы кызның калтыранган иңнәрен тоеп тору аны йодрык элөгүгә караганда да нытрак ярсыйтты.

Математик аның нәфрәт ялкыны сирпелгән күзләренә дәшми-тынмый карап торды да:

— Барыгыз,— диде һәм сукмактан читкә тайпылды.

Мвен Мас тагын Онарның кулларыннан алды һәм артындагы Бет Лонның нәфрәтле күз карашын тойган хәлдә кызны куаклыклар арасынан алып китте. Борылышта ул кинәт туктыйсы итте, хәтта Онар аның аркасына килеп төртелде.

— Бет Лон, кайтыйк бергәләп Зур Дөньяга!

Математик кайкаһа белән көлөп жибәрде, ләкин Мвен Масның үткен колагы аның бу мәгънәсез көлүендә көенү барлыгын сизеп алды.

— Минне чакырырга сез кем соң? Ә сез беләсезме?..

— Беләм,— диде Мвен Мас.— Мин дә сезнең кебек үк тыелган тәҗрибә ясадым, үземә ышанып тапшырылган кешеләрне һәлак иттем. Фәнни тикшеренү эшендә мин сезнең эздән диярлек бардым. Һәм без, ягъни сез, мин һәм башкалар — инде жинү алдында торабыз. Сез кешеләргә кирәк, ләкин мондый хәлдә түгел...

Математик, башын түбән иеп, Мвен Маска таба атлады, ләкин шундук кире борылып, жылкәсе аша гына кискен сүзләр әйтеп салды. Мвен Мас дәшми-тынмый китеп барды.

Бишенче поселокка кадәр ун километр чамасы барасы бар иде.

Кызның беркеме дә юклыгын белгәч, Мвен Мас аңа, мондый рәхимсез һәм тупас кешегә кабат очрамасын өчен, диңгез буена

урнашкан көнчыгыш поселокларның берәрсенә китәргә кушты. Тау өлкәсендәге кечкенә поселокларның тын һәм таркау тор-мышы атаклы галимне тиранга әверелдергән. Моның ахыры начар бетүен кисәтеп кую өчен, Мвен Мас шундук поселокка барырга, бу кеше артыннан күзәтеп йөрү кирәклеген әйтергә булды. Көнчыгыш поселокка житәрәк ул кыз белән сабууллашты. Онар аңа гөмбәз сыман таулар урманында юлбарыслар булу ихтималын сөйләде. Алар — я булмаса заповедниктан качкан яки бу тау тирәсендәге кара урманнарда электән үк сакланып калган булырга тиеш. Ул Мвен Масның кулыннан тотты һәм аны сак булырга, төнлә таулар аша бару уеннан кайтарырга тырышты. Ләкин Мвен Мас тиз-тиз атлап китеп барды. Яңагына башыннан узган хәлләр турында уйланып, ул әлеге кызының карашын тоеп барды. Сабууллашкан чакта аның карашы ышанучан һәм борчулы иде. Мвен Мас беренче тапкыр борынгы чордагы чын геройлар турында уйлана башлады. Алар бит кимсетелеп физик яктан газап чиккәндә дә кешелеклелекләрен югалтмаганнар. Иң авыр көрәштә жиңү яулап алганнар, һәр төрле эгоистлар үрчүгә жирлегә булган тормышта да чын кеше булып калганнар.

Тормышның икегә бүленүе кешеләр алдына һәрвакыт үзенә каршылыкларын чыгарып торган. Хәвеф-хәтәр һәм кимсетелү эчендә кайнаган борынгы дөньяда мәхәббәт, бер-береңә табыну һәм назлылык көче дә нәкъ менә шул һәлакәт чигендә, дошманлык һәм тупаслыклар чолганышындагы көчәя, үсә барган. Тупас көчләргә буйсыну бөтен нәрсәне кыска гомерле, тотрыксыз иткән. Аерым кеше язмышы һәр минут эчендә үзгәрә алган. Бу аның планнарын, өметләрен, уй-фикерләрен челпәрәмә китергән. Чөнки тәртипсез корылган борынгы жәмгыятьтә бик күп нәрсә очраклы кешеләргә бәйле булган. Ләкин ул чордагы мәхәббәт, бәхет, өметнең тиз юкка чыгуы кешенең хисен киметмәгән, киресенчә, тагын да көчәйтә төшкән.

Менә шуңа күрә, Караңгы гасыр һәм Таркау Дөнья эрасындагы авыр коллык изүенә карамастан, кешедә булган яхшы хисләр берыбер үлмәгән.

Бүгенге кешеләр өчен шундый авыр тоелган борынгы тормышта бәхет тә, өмет тә, ижат та булган, бәлки әле вакыты-вакыты белән хәзерге горур Божра чорындагыга караганда көчлерәк тә булгандыр. Бу турыда Мвен Масның беренче тапкыр уйлануы иде.

Борынгы фән теоретиклары, табигать экрен үзгәрә дигән ялгыш карашка таянып, кешелек дөньясы миллион еллардан

соң да яхшырмайчак дип күрәзәлек иткән булганнар. Мвен Мас шул теоретикларны ачу белән искә алды.

Әгәр дә алар кешеләрне күбрәк яраткан һәм үсеш диалектикасын белгән булсалар, мондый мәгънәсезлекне башларына да китермәсләр иде.

Гигант тау артындагы шәфәкъ нурлары тау өстендә йөзгән болытлар төркемен бизәде. Мвен Мас елгада су керергә булды.

Жиңеләеп, тәмам тынычланып калгач, тәнен киптерү һәм ял итеп алу нияте белән тигез таш өстенә утырды. Караңгы төшкәнче шәһәрчеккә барып житә алмады инде. Хәерле булсын. Ай калыккач та, ул янадан кузгалып китәр. Юл хәвефле булса да, таулар аша үтәчәк. Шулай ташлар өстеннән агып ятучы суны күзәтеп утырганда, ул кинәт кенә арттан үзенә кемнәндер текәлеп каравын тойды, ләкин берни дә күрмәде. Бу хәл, елга аша чыгып, үр менә башлаганда да сизелгән иде.

Мвен Мас мең ситгез йөз метр биеклектәге тау түбәсенә таба сузылган такыр юл буйлап кызу-кызу атлап китте, тауның урманлы тармагын үтү өчен, киртләчтән киртләчкә күтәреләп, кыска юл белән шәһәрчеккә барып чыгарга уйлады. Урактай яңа ай сәгать ярымнардан соң бөтенләй югалачак иде. Айсыз төндә текә тау сукмагы буйлап бару бик авыр булачак. Мвен Мас ашыга иде. Ай яктысы төшкән коры жирләрдә сирәк һәм тәбәнәк агачларның озын күләгәләре тирбәлә иде. Мвен Мас, еш очраган вак төпләргә абынмас өчен, аяк астын бик дикъкаты белән күзәтеп барды. Үзенә башында уй иде.

Унда, тау чите дәм-караңгылыкка барып тоташкан жирдә, ниндидер куркыныч ырылдау ишетеләп китте. Бу дәншәтле тавыштан жир калтырангандай булды. Урман эченнән аңа калын аваз җавап бирде. Бу авазларда жиңелмәс ерткычның корбаны булудан туган жан тетрәткеч тойгы, күңелгә инде күптән онытылган шом һәм курку сала торган ниндидер көч бар иде. Шунун белән бергә, борыннан калган куркуга җавап төсендә икенче бер тойгы — көрәшкә ярсу тойгысы кабынып китте. Бу тойгы безтә борынгы кешеләрнең мамонтлар, арсланнар, иләм-сез аюлар, котырган үгезләр, аяусыз бүре өерләре арасында яшәү өчен хокук даулап көрәшкән, көннәрен ауда, төннәрен үзләрен саклап үткәргән исемсез каһарманнарыннан мирас булып күчкән.

Мвен Мас туктап, тын да алмыйча як-ягына каранып торды. Шылт иткән тавыш та юк иде, ләкин сукмак буйлап берничә адым ясауга ук Мвен Мас тагы үзен эзәрлекләүләрен аңлады.

Нәрсә булыр бу? Юлбарысмы? Онар сөйләгәннәр шулай ук дөрес булдымыни?

Мвен Мас йөгөрә башлады. Шул ук вакытта, әгәр ерткычлар ташлана калса (алар һичшиксез икәү иде), нишләргә кирәклеген уйлый башлады.

Биек агач башына менүнең мәгънәсе юк. Чөнки юлбарыс агачка кешедән яхшырак менә. Көрәшергәме? Тирә-юньдә таштан башка берни юк, тимердәй каты агач ботакларынан юньле-башлы күсәк сындырып алырмын дип тә уйлама. Ул арада ырылдаган тавыш бөтенләй якынайды, моны сизгәч, Мвен Масын башынан «беттем» дигән уй йөгөрәп үтте. Тузанлы сукмак өстенә салынып төшкән агач ботаклары Мвен Маска иркен сулыш алырта ирек бирми иде. Соңгы минутта аның ерак йолдызлар дөньясына күз саласы, аңардан көч һәм гайрәт аласы килде. Шул дөньяны өйрәнүгә ул үзенең бөтен гомерен багышлады бит. Мвен Мас бик каты йөгөрә башлады. Язмыш аңа якты йөзгә белән борылды: ул тиз арада урман читендәгә зур аланга килеп чыкты, ә алан уртасында зур таш ватыклары өелеп ята иде. Ул туры шунда йөгөрдә, утыз килограммнар чамасындагы үткен кырлы бер таш алып урманга таба борылды. Шунда инде ул артынан килүче кара шәүлэләрне күрә алды. Буй-буй төстәгә ерткычлар сирәк агач күлгәләргә кисешкән урында әледән-әле күздән югалып торалар. Ай инде урман өстенә үк төшөп житте. Озын күлгәләр аланның иңеннән буена сузылган, ә кара юлга ошаган шул күлгәләр буйлап Мвен Маска таба ике зур юлбарыс шуыша иде. Теге вакытта, Тибет обсерваториясенен жир асты бүлмәсендәгә көбек Мвен Мас мәрхәмәтсез үлем якынлашуын тойды. Әле инде үлем куркынычы, яшел ут булып, янып торган ерткыч күзләрендә чагыла иде. Бөркү һаваны таратып кинәт жыл исәп куйды. Мвен Мас күкрәк тутырып бер сулады да, югарыга, космос даны сирпеп торган биеклеккә күз салды һәм, кулындагы ташын баш өстенә күтәргән килеш, тураеп басты.

— Мин синең белән, иптәш!

Тау итәгә караңгылыгыннан кәкре күсәк күтәргән озын шәүлә атылып чыкты. Математикны танып гажәпкә калган Мвен Мас бер мәлгә юлбарысларны бөтенләй онытып торды. Каты йөгөрүдән тыны кысылган Бет Лон мыш-мыш килеп Мвен Масына килеп басты. Иләмсез юлбарыслар башта артка тайпылдылар, ә аннан тагы һөжүмгә күчтеләр. Сул яктагы юлбарыс инде утыз адымнар чамасында гына иде. Менә ул сикерергә хәзерләнеп арт аякларын жыйды.

Шул чак бөтен алан буйлап:

— Тизрәк!— дигән көчле тавыш яңгырады.

Кинәт Мвен Мас артында өч жирдә гранатометлар атылды. Көтелмәгән бу хәлдән ул кулындагы ташын төшөрөп җибәрде. Якындагы юлбарыс арт аякларына басты, ләкин колак тондыргыч шартлау тавышыннан миңгерәүләнөп сырты белән җиргә авып төште. Икенче юлбарыс урман ягына атылды. Аңа каршы атка атланган тагын өч кеше килеп чыкты. Көчле электр заряды белән корылган пыяла граната юлбарысның нәкъ маңгаена килеп тиде, анысы да авыраеп калган башы белән җиргә кадалып, коры чирәм өстенә ауды.

Өч җайдакның берсе алга атылып чыкты. Мвен Маска әле бервакытта да Зур Дөнъяның эш киеме шулай матур булып тоелганы юк иде: балагы тездән югары чалбар, ясалма зәңгәр җитеннән эшләнгән һәм күкрәк турысына ике кесә уелган ачык якалы күлмәк иде бу.

— Мвен Мас, сезгә куркыныч яनावын тоеп килдем мин!

Бу минутта бик нык борчылган элөгә нәфис тавышны ничек танымасын инде Мвен Мас! Чара Нанди иде ул, Чара Нанди иде!

Мвен Масның теле әйләнмәс булды. Кыз ат өстеннән төшөп аның янына килгәнче, катып калгандай торды ул. Аның артынан башкалар да килде. Мвен Мас аларны күздән кичерә алмады. Чөнки ай инде урман эченә яшеренде, тирә-якка бөркү караңгылык җәелде. Чара Мвен Масның терсәгенә орынды. Мвен Мас кызның нәфис кулын алып, аны үзенә ашкынып тиккән йөрәк турысына китерде. Чараның нәзек бармаклары белән йомшак кына итеп сыйпап торуы Мвен Маска татылмаган ләззәт бирде.

— Чара, бу безнең яңа дуслыбыз, Бет Лон...

Мвен Мас артына әйләнде, ләкин математик инде китеп барган иде. Мвен Мас бар тавышына кычкырып җибәрде:

— Бет Лон, китмәгез!

— Мин килермен әле!— дип җавап бирде ерактан көчле тавыш. Бу тавышта инде әрнүле тупаслык юк иде.

Чараның юлдашларыннан берсе, җитәкчеләре булса кирәк, ияр артына беркетелгән сигнал фонарен алды. Тонык кына яктылык, күренми торган радионурлар белән бергә, йолдызлы күк йөзгә ургылды. Мвен Мас аларның очкыч аппараты көтүләрен аңлады. Килүчеләрнең бишесе дә егетләр иде. Алар Геркулес батырлыкларының берсен менә шушында үтәргә килгәннәр: Онытылу атавындагы зарарлы җанварларны бетерергә

килгән яшьләр иде. Чара Нанди отрядка Мвен Масны эзләү өчен кушылган булган.

Барысы да маяк тирәли утырыштылар. Мвен Мас аларга сорау яудыра башлагач, отряд житәкчесе әйтә куйды:

— Сез безне тагы: барысын да күрә белүче сизгер кешеләр дип уйлый күрмәгез. Безгә исеме борынгы прекларныкы булган бер кыз ярдәм итте.

— Онар!— дип кычкырып жиберде Мвен Мас.

— Әйе, Онар. Ул кыз, тыны бетеп, безнең янга йөгереп килеп житкәндә, без көньяктан поселокка якынлашып килә идек инде. Ул безгә бу тирәдә юлбарыслар барлыгын әйтте. Шундук сезнең арттан китәргә күндерде. Таулар аша шәһәрчеккә барганда, сезгә юлбарыслар һөжүм итәр дип курыккан. Күрәсез, без һәкә вакытында килеп өлгердек. Хәзер йөк ташучы винтолет киләчәк, шуның белән без сезнең вакытлыча параличланган дошманнарыгызны заповедникка озатачакбыз. Әгәр дә алар чыннан да кеше ашаучы ерткыч булса, аларны шундук юк итәчәкләр. Шулай да андый сирәк очрый торган ерткычларны тикшермичә үтерәргә ярамай.

— Ничек тикшермичә?

Егет кашын селкетеп куйды.

— Анысы безнең компетенциягә керми. Һәрхәлдә, башта аларны тынычландырачаклар... Аннан махсус препаратлар биреп хәлсезләндерәләр. Андый вакытта инде юлбарыс күп нәрсәгә өйрәнә. Сезнекеләрне дә шулай итәчәкләр.

Көчле гөрелдәү тавышы малайның сүзен бүлдерде. Югарыдан әкрен генә кара шәүлә төшөп килә иде. Алан өстенә күз явын алырлык яктылык сирпелде. Буй-буй юлбарыслар махсус контейнерлар эченә бикләнде. Төн караңгылыгында тонык кына күренгән иләмсез зур кораб күздән югалды, күктә йолдызлар гына торып калды. Биш егетнең берсе юлбарыслар белән китте, ә аның атын Мвен Маска бирделәр.

Ул Чара белән янәшә китте. Юл Галла елгасы үзәнлегенә алып төшә. Елга буенда медицина станциясе, шулай ук ерткычлар һәм йогышлы авыруларга каршы көрәшүче махсус отряд урнашкан иде.

Беренче булып Мвен Мас сүз башлады:

— Бу утрауга килгәннән бирле диңгез ярына барганым юк иде. Моңа кадәр диңгез минем өчен якты дөньяны аерып торган шомлы стенадыр, янына барырга рөхсәт ителмидер кебек тоела иде.

— Утрау сезнең өчен гыйбрәт булдымыни? — дип сорады Чара шат тавыш белән.

— Әйе, аз вакыт эчендә күп нәрсә уйладым мин. Күптән борчып йөргән сорауларның очына чыктым кебек.

Мвен Мас үзенең күнел серен чиште, моңарчы кайбер нәрсәләргә шикләнеп каравын сөйләп бирде.

— Кешелек дөньясы хәзер миңа артык рациональ рәвештә, күбрәк техник яктан үсәдер кебек. Шул ук вакытта, әлбәттә, борынгылар хатасын да кабатлый, ләкин бик ямьсез формада кабатлый кебек. Ә менә Тукан Эпсилоны планетасында шушындый ук гүзәл кешеләр психиканың эмоциональ ягын камилләштерүне күбрәк кайгыртканнар кебек тоела миңа.

Чара Нанди берәз дәмми торды, аннары:

— Тормышта тулы гармония булмауны тоюдан йөрәгем әрни иде минем, — дип куйды. — Миңа да күп нәрсәне хәзерге чынбарлыктан түгел, ә борынгы жәмгыятьтән кабул итәргә кирәк булган. Мин һаман Урта дингез буенда барлыкка килгән борынгы Эрос чоры белән хыяллана идем. Ул чор исраф ителмәгән көч һәм хисләр чоры булган. Шуның кебек үзем дә һәрвакыт тамашачыларда хисләр көче уятырга тырыша идем. Әмма мине аңласа да, Эвда Наль гына аңлагандыр.

— Һәм Мвен Мас, — дип өстәп куйды африкалы. Аннары Тукандагы коңгырт тәнле кыз турында сөйләп, Чараны шуңа охшатуын әйтте.

Кыз башын күтәрде. Яңа гына беленеп килгән таң нурларында Мвен Мас аның мөлдәрәп торган зур күзләренә карады, аның башы әйләнеп китте, ул арткарак шуышып, чигенеп көлеп жибәрде.

— Кайчандыр безнең бабаларыбыз киләчәк турында язган романнарында безне зур башлы, кәрлә кешеләр итеп күз алдына китергәннәр. Миллионлаган хайваннар белән тәжрибә ясап та алар кеше миенең серенә төшенә алмаганнар. Чөнки баш миен тикшергәндә дә алар гади пычак белән эш иткәннәр. Ә анда молекула я атом зурлыкларын үтә сизгер үлчи торган приборлар кирәк. Хәзер инде без беләбез: акыл куәте тормыш энергиясе кайнап торган сәламәт һәм нык организмнан башка була алмый. Сәламәт тәндә — сәламәт акыл. Көчле һәм кайнар хисләр дә сәламәт тәндә генә була ала.

— Тик без һаман, элеккечә, акыл йөгәнненән ычкына алмыйбыз, — диде Чара Нанди, аның фикерен җөпләп.

— Күп нәрсәләр эшләнде инде. Ләкин кешенең интеллектуаль сыйфатлары үссә дә, эмоциональ ягы тиешле дәрәжәдә

үсмэгән әле. Шунысын кайгыртырга кирәк. Эмоция акылга түгел, ә вақыт-вақыт акыл эмоциягә мохтаж булсын. Бу мәсьәлә хакында мин шулкадәр күп уйланам, бу турыда хәтта китап язасым килә башлады.

— Әлбәттә!— дип куйды Чара. Ялкын белән әйтелгән сүзләреннән үзе оялгандай дәвам итте:— Зур галимнәрнең бик азыгына матурлык, хиссият законнарын тикшерү белән шөгыльләнгән... Психология турында әйтмим мин.

— Мин аңлыйм сезне!— диде Мвен Мас, кызга сокланып карады. Кыз уңайсызланып гәүдәсен иртәнге таң нурларына таба борды, аның йөзе тагын бакыр төсенә керде.

Чара ат өстендә үзен бик иркен һәм җиңел тотта иде. Аның кара туры аты Мвен Масның җирән кашкасы белән тигез атлап бара.

— Без артка калдык!— диде Чара һәм, әйдә ку дигәндәй, шундук алга ыргылды.

Мвен Мас аны куып җитте дә, атлары янәшә юырта башлады. Егетләр белән тигезләнүгә аларны тыя төштеләр. Чара Мвен Маска таба борылды да:

— Ә теге, Онар ниндирәк кыз?— дип сорап куйды.

— Аңа Зур Дөнъяда булырга кирәк. Үзегез сөйләгәнчә, ул монда очраклы рәвештә генә, ягъни әнисен бик яратканга күрә аның белән килгән дә — калган. Күптән түгел әнисе дөнъя куйган, дидегез. Онарга Веда янында эшләү яхшы булыр иде — казу эшләре белән бәйле экспедицияләрдә сизгәр хатын-кыз куллары кирәк. Гомумән әлегә меңләгән эшләр хатын-кызлар кулына мохтаж. Бет Лонның да яңарып, үзгәрәп кайтуына шигем юк. Алай кайткан чакта инде кызның ышанычын башка юл белән ачулап алачак ул!..

Чара кашларын җыерып, Мвен Маска төкәлеп карады.

— Ә сез һаман да йолдызлар белән эш итәргә уйлыйсызмы?

— Совет нинди генә карар чыгарса да, мин ул эшнә ташламайчакмын. Ләкин башта китап язарга кирәк...

— Кеше күңелендәге йолдызлар турындамы?

— Әйе, Чара! Аларның шулкадәр күп төрле һәм шулкадәр мавыктыргыч булуы искизмәле нәрсә бит...— Кызның көлемсәрәп торуын сизеп, Мвен Мас туктап калды.— Сез моның белән килешмисезмени?

— Килешәм, әлбәттә! Сезнең тәҗрибәгез турында уйланганым да бар. Сез кешеләргә күбрәк нәрсә бирергә, дөнъяны тулырак ачарга омтылдыгыз. Шул максатыгызны тизрәк тормыш-

ка ашырырга теләүдән, түземсезлегегездән шулай эшләдегез бит сез. Бу очракта да сез галим түгел, ә художник идегез.

— Ә Рен Боз?

— Аның тәжрибәсе зур. Ул үз өлкәсендә тагын бер адым атлады.

— Сез мине гаепле дип санамыйсызмы, Чара?

— Инич юк! Күпчелекнең дә шул фикердә торуына ышанам!

Мвен Мас тезгенне сул кулына күчерде, ә уң кулын Чарага сузды. Алар станция янындагы кечкенә поселокка килеп керделәр.

Текә яр астында тигез ритм белән Инд океаны гөрселдәп шаулый. Дулкыннар шаулавында Мвен Мас күренекле композитор Зиг Зорның космоска омтылучы тормышны гәүдәләндергән симфониясен ишеткәндәй булды. Жир табигатенең төп тавышы — күксел фа авазы — дингез өстендә яңгырады. Ул тавышны ишетүгә кеше аңа җавап бирми калмый инде.

Океан ул хәзер саф, чиста, аны инде төрле чүп-чарлар, ташландыклар пычратмый, ул, бүгенге кеше тормышы элекке чорларга хас булган төрле явызлыклардан чистартылган кебек, ерткыч акулалардан, агулы балыклардан, моллюсклардан һәм куркыныч медузалардан арчылган. Ләкин күз күреме житмәс океанның аулак төбәкләрендә әле дә булса сакланып калган зарарлы тормыш орлыклары тишелгәләп тора иде. Эмма махсус отрядларның уяу егетләре аларга җәелеп китәргә ирек бирмиләр. Океанның хәвеф-хәтәрсез һәм чиста булуы өчен без әнә шуларга бурычлы инде.

Башта шундый ук саф булган яшь буын күңелендә дә кинәт кенә усал кирелек, үз-үзенә ышану ахмаклыгы, хайвани эгоизм үсеп чыга түгелме соң? Әгәр дә кеше, яхшылык принципларынан гына чыгып эш итүче җәмгыять авторитетына буйсынмыйча, үз белдеге, үз теләге белән эш итсә, аның тәвәккәллеге, батырлыгы ерткычлыкка, ижаты усал хәйләкәрлеккә, башкалар өчен жанын аямау сыйфаты рәхимсезлеккә әверелә. Ул миһербансыз эксплуататор һәм тиран булып китә... Тәртип бозу, җәмгыять культурасын таркату өчен начар тормышның ике буыны да житә. Мвен шундый ерткыч йөзен монда, Онытылу утравында күрде. Әгәр дә аңа ирек бирсәң, вакытында йөгәнләп алмасаң, андыйлардан ничәмә-ничә гасырлар буге башбаштаклык итүче, бар нәрсәне таптаучы коточкыч деспотизм үсеп чыгачак.

Жир тарихында иң сәер нәрсәләрнең берсе — фән һәм матурлыкны наданнарча күрә алмау булган. Мондый ышанмаучылык,

шикләнүләр һәр жәмгыятьтә булган. Борынгы заманнарда сикерчеләрдән, күз буяучылардан куркып яшәгәннәр. Таркау Дөнъя чорында исә зирәк карашлары белән үз заманыннан алга киткән фикер ияләреннән курыкканнар, аларны кыйнаганнар, жәзалаганнар. Мондый хәлләр югары цивилизациягә ирешкән башка планеталарда да булган... Бу исә үзләренең ижтимагый стройларын бер төркем кешеләр золымыннан — төрле формаларда баш калкытучы мәкерле олигархиядән саклый алмаудан килә. Мвен Мас Божра буенча аерым планеталардан алынган кайбер шомлы хәбәрләрне искә төшерде. Акыл ияләре яшәгән кайбер планеталарда фән казанышлары массаларны куркыту, жәзалау өчен һәртөрле коточкыч боерыкларны үтәргә эзер торучы күндәм, ярым идиотларга әверелдерү өчен кулланыла торган булган. Ул планетаның кансыз идарәчеләре дә, ярдәм сорап ялваручылары да инде күптән һәлак булганнар. Эмма аларның хәсрәтле сигналлары Божра буйлап үзләре һәлак булганнан соң да йөз еллар буе космик пространствода йөргән.

Безнең планетабызда инде хәзер андый коточкыч нәрсәләргә күз алдына да китерү мөмкин түгел. Эмма шулай да кешенең рухи үсеше камиллеккә иреште дип булмый әле. Эвда Наль кебек бик күп галимнәр кешеләрнең нәкъ менә шул камиллеккә ирешүен кайгырталар.

Мвен Масның артында гына Чараның ягымлы тавышы яңгырады:

— Акыллылык — беләм һәм хисләрнең бергә кушылмасы ул. Художник Карт Сан әйткән моны. Әйдәгез акыллы булайык! — дип Чара Мвен Мас яныннан йөгереп узды да биек кыя өстеннән шаулап торган чоңгылга сикерде.

Мвен Мас аның һавада салмак кына әйләнгәләп алуын, аннары кулларын канаттай жәеп дулкыннар кочагына кереп югалуын күрде. Су коенучы махсус отряд егетләре катып калдылар. Ә Мвен Масны курку катыш соклану тойгысы биләп алды. Аның бервакытта да мондый акылга сыймас биеклектән сикергәне юк иде әле. Ә хәзер... хәзер ул күз дә йоммыйча текә яр кырыена килеп басты. Үзенең ни өчен болай эшләвен дә хәтта соңыннан гына аңлады. Чара аңа борынгы кешеләрнең кодрәтле алласы булып күренде. Әгәр ул булдыра ала икән, Мвен Мас та булдырырга тиеш!

Дулкыннар шаулавына кушылып кызың кискәтү тавышы яңгырады, ләкин түбәнгә ыргылган Мвен Мас ул тавышны ишетмәде. Очу моменты аңа шундый рәхәт, шундый озын булып тоелды. Сикерү остасы булуы сәбәпле Мвен Мас суга туп-туры

төшөп житте, тик кызулык белән артык тирән китте. Су гажәеп тонык, үтә күренмәле иде. Шуның өчен дингез төбө дә бик якын, куркыныч булып тоелды. Мвен Мас кискен борылыш ясады һәм аска этәргән инерция көченең кискен каршылыгына очрады. Бер мәлгә ул анын жуйгандай булды. Уктай атылып өскә калыкты һәм чалкан ятып дулкыннар өстендә тирбәлә башлады. Аңына килгәндә ул үзенә таба йөзөп килүче Чара Нандины күрде. Кызның бронзадай янып торган йөзө беренче тапкыр куркудан атарып калган иде. Шелтәләү дә, соклану да бар иде анын карашында. Ул көч-хәл белән генә:

— Нигә алай эшләдегез инде?— диде.

— Чөнки сез шулай эшләдегез. Мин сезнең арттан жир читенә дә барачакмын. Үз жиребездә үзебезнең Тукан Эпсилонның төзөргә дә эзермен...

— Минем белән Зур Дөньяга да кайтырсызмы?

— Әйе!

Мвен Мас ераккарак йөзөп керү өчен йөзтүбән әйләнде һәм көтелмәгән хәлдән кинәт кычкырып жибәрде. Аны һушынан яздыра язган гажәеп тонык дингез, ярдан ерак киткән саен, тагын да тоныклана төшкән иде. Әйтерсез, Чара белән Мвен Мас һава кебек чиста су аша һәрбер экәм-төкәменә кадәр күренеп торган баш әйләндергеч биек дингез төбө өстеннән очалар иде. Мвен Мас күңелендә космоска чыккан кешеләрдә генә була торган зур кыюлык һәм тантана хисе кабынды. Ясалма иярченнәрдән караңгы космик бушлыкка сикергәндә шундый кыюлык, нәкъ менә шундый шатлык хисләре уяна да иде. Мвен Мас колач салып йөзә-йөзә Чара янына килде. Аның иреннәре пышылдап кына кызның исемен кабатлады. Күзләре күнел хисенә жавап эзләде. Кызның күзләрендә дә шундый ук тирән тойгылар сирпелә иде. Хрусталь чоңгыл өстендә куллар кулга үрелде, иреннәре иренгә кушылды.

ХІІ бүлек

ЙОЛДЫЗАРА ОЧЫШЛАР СОВЕТЫ

Планетанын төп мие булган Экономика Советы шикелле үк, Йолдызара очышлар Советынын да фәнни сессияләр үткәрү өчен үзенен махсус бинасы бар. Махсус жайлаштырылган, үзенчә бизәлгән бу бина галимнәрнен игътибарын космос приборларына юнәлтергә, шуның белән жирдәге эшләрден тиз генә йолдызлар мәсьәләсенә күчәргә ярдәм итсен дигән ният белән салынган.

Чара Нандиның үзәк залда беркайчан да булганы юк иде әле. Ул зал йомыркага охшатып төзелгән, түшәме параболик формада эшләнгән, утыргычлар эллипс рәвешендә урнаштырылган. Чара Нанди бу сәер залга Эвда Наль белән килде. Залда аксыл-шәмәхә төстәге яктылык балкый, әйтерсен лә ул чыннан да безнең Кояштан да яктырак йолдызлардан жыеп алынган диярсен. Стеналарның, түшәм һәм утыргычларның барлык линияләре — барысы бер ноктага: гаять зур залның аргы башына барып тоташалар. Анда, күтәрелке урында, демонстрацион экраннар, Совет членнары өчен утыргычлар һәм трибуна куелган иде.

Стеналарның алтынсу-тонык панельләре төрле карталар белән чуарланган. Уң якта Кояш системасы планеталарының картасы, сулда Совет экспедицияләре тарафыннан өйрәнелгән якындагы йолдызларның карталары эленгән. Түшәмнен икенче рәтәндә зәңгәрләнеп, нурланып торган буяулар белән тереклек булган йолдызлар системасының схемалары сызылган. Алар Бөөк Божра буенча күрше планеталардан алынган.

Трибуна турысына каралып беткән борынгы бер картина эленгән. Аны инде берничә тапкыр яңартканнар да, күрәсен. Чараның игътибарын шул картина җәлеп итте.

Карасу-шәмәхә төстәге күк йөзе гаять зур картинаның өске өлешен алып тора. Кучкылт-кызыл шәфәк нурларында борынгы звездолетның гажизәнә өскә күтәрелгән койрыгына чит плане-

таның кечкенә ае жансыз яктылык сирпеп тора. Қоры, каты сабаклы, ямьсез зәңгәр үсемлекләр металлдан ясалган кебек тоела. Ишелеп торган ком өстеннән жинел скафандр кигән бер кеше бара. Аның карашы әле ватык корабка, әле һәлак булган иптәшләренен гәүдәләренә төшә. Космонавтның маска пыяласы кандай алсуланып янган шәфәкъ нурларын гына чагылдыра. Әмма художник гажәеп осталык белән чит дөньяда хәтәр хәлтә төшкән кешенен өметсезлеккә батуын тасвирлый алган. Комлыктан уң яктырак, кечкенә калкулык өстеннән формасыз һәм жирәнгеч бер нәрсә шуыша. Ә картина астына эре хәрефләр белән: «Япаялғыз калды» дип язылган. Жөмлә үзе кыска, үзе шундый мәгънәле иде.

Картинага бирелеп, кыз залдагы утыргычларның жылпәзәсыман киртләч итеп урнаштырылуларын сизмәгән. Моңысы инде архитектураның үзенчәлегә иде. Һәр рәт астыннан сузылган галереядан һәр утыргычка үтеп китәрлек аерым юл бар икән. Бер рәт икенче рәттән бөтенләй бүленгән булып чыкты. Эвда белән бергәләп урыннарға утыргач кына Чара урындыкларның табиғый соры энжә төсөндәге Африка агачыннан эшләнгән булуларына игътибар итте, пюпитр һәм барьерлары да борынгыча бизәкләп эшләнгән иде. Берничә минут эчендә пластик массадаң коеп ясарга мөмкин булган бу эшкә хәзер беркем дә шулкадәр вакыт уздырмас иде. Борынгыга хөрмәт йөзеннәндерме, Чарага агач урындыклар пластмассадаң жылырак һәм жанлырак тоелды. Ул, залны күзәтүеннән туктамайча, бөгелеп килгән култыксаны жанлы әйбердәй күреп, сыйпаштыргалап утырды.

Көчле телевизион тапшыргычлар мондаты хәлләрне бөтен планетага ирештерсәләр дә, халык барыбер һәрвакыттагыча күп жыелган иде. Советның секретаре Мир Ом, гадәт буенча, үткән киңәшмәдән соң тупланган хәбәрләрне игълан итте. Залда булган берничә йөз кеше арасыннан үз уйларына гына бирелеп утырган бер генә игътибарсыз кешене дә табарга мөмкин түгел иде. Һәрнәрсәгә сизгер игътибарлылык Божра чоры кешеләренен характерлы сыйфаты иде. Ләкин Чара беренче хәбәрне тыңлый алмый калды, чөнки ул һаман да залны күзәннән үткәрә яки планеталар картасы астына язылган күренекле галимнәрнен хикмәтле сүзләрен укый иде. Ана бигрәк тә Юпитер рәсеме астына язылган, табигать күренешләренә сизгер булырга өндәү сүзләре ошады: «Қаратыз, безне төрле яктан аңлашылмаган күренешләр чолгап алган, алар безнең күзөбезгә кереп тора, колактарыбызга килеп кычкыра, ләкин без аларның тонык дулкындары эчендә нинди зур ачышлар яшеренеп ятуын күрмибез дә,

ишетмибез дә», — диелгән. Икенчесендә болай язылган: «Билгесезлек пәрдәсен жинел генә ачу мөмкин түгел. Бары тик кьеренке хезмәт белән генә, төрлечә чигенү һәм читкә тайпылулардан соң гына без аның чын мәгънәсен сиземли башлыйбыз, һәм безнең алда чиксез киң яңа перспективалар ачыла. Беренче карашка файдасыз, аңлатылмаслык булып тоелган күренешләрдән бервакытта да качмагыз», — диелгән иде.

Трибунада хәрәкәт башланды, залда ут сүнде. Совет секретареның тыныч һәм нык тавышы дулкынланудан калтыранып куйды.

— Хәзер сез күптән түгел күз алдына да китереп булмаган нәрсәне — үз Галактикабызның ерак-ераклардан төшерелгән рәсемен күрерсез. Моннан йөз илле мең еллардан артык, Галактика вакыты белән минут ярым чамасы элек ...планетасы системасы халкы (үзе өчен кызыклы булмаган саннар тизмәсен Чара тыңламады да) ...Центавр йолдызлыгынан Зур Магеллан Болытлыгында яшәүчеләргә мөрәжәгать иткәннәр. Бу Болытлык Галактика аръягындагы йолдызлар системасының безгә иң якыны, һәм анда Божра аша безнең Галактика белән элемтәгә керә алырлык фикер ияләре булуы мәгълүм. Без әле бу Магеллан планеталары системасының төгәл урынын билгели алмыйбыз, шулай да без алар жибәргән тапшыруны — безнең Галактиканың рәсемен алдык. Менә ул!

Зур экранда көмештәй яктылык белән ерак йолдызлар төркеме балкыды. Алар башта киң булып, соңга таба тарая баралар, ә экран кырыйларын дөм-карангылык биләп алган иде. Очкычлары бөтерелеп һәм чукланып торган жөпселләр арасындагы бушлыктар да шундый ук кара, төпсез иде. Галәмбезнең бу иң борынгы йолдызлар системасы шар сыман түгәрәк булып, аның божраланып торган читләренә тонык кына яктылык сирпелә иде. Йолдыз кырыйлары болыт һәм суынган кара матдә полосалары белән аралашкан. Фотога Галактика уңайсыз борылыштан төшерелгән: аның югарыда һәм яны белән торган чагы булган. Шунлыктан, үзәге ясмыктай жәлпәеп, чак кына беленеп тора. Димәк, үзәкбезнең йолдызлар системасын тулысынча күз алдына китерү өчен, аның рәсемен татын да өскәрәк урнашкан, ераграк Галактикадан төшереп алырга кирәк икән. Ләкин Бөөк Божра барлыкка килгәннән бирле бер генә Галактика да үзендә аңлы тереклек булуын сиздергәне юк әле.

Жир кешеләре экраннан күзләрен ала алмый утырдылар. Беренче тапкыр кеше үзе яшәгән йолдызлар системасына аңылжитмәс ераклыктан торып карый алды.

Чарага бу минутта планета тынсыз калгандыр, алты материк, океаннар — гомумән кеше яшәгән һәр урын менә шулай миллионлаган телевизор экраннарына төбәлгәндер кебек тоелды.

— Безнең обсерватория тарафыннан Божра буенча алынган яңалыклар хәзергә менә шушылар, — дип сүз башлады яңадан секретарь. — Хәзер без бик житди фикер алышулар таләп иткән кайбер проектларны тикшерүгә күчәбез.

Юта Гайның Марста сулау өчен яраклы ясалма атмосфера булдыру турындагы тәкъдиме игътибарга лаек санала. Моңа ирешү өчен ул автомат жайланмалар ярдәмендә тирән тау токымнарыннан жиңел газлар бүлөп чыгару мөмкинлеген исбат итә. Ул чагында сулау өчен яраклы һава алыначак, ул һава торақларда жылылык саклагыч та булып хезмәт итәчәк, шулай итеп поселокларны теплицалардан чыгарырга мөмкин булачак. Күп еллар элек Венерада нефть океаннары һәм каты углеводлардан торган таулар ачылган иде, шуннан соң анда үтә күрәнмәле пластмассадан эшләнгән гигант гөмбәзләр эчендә атмосфера ясау өчен автомат жайланмалар жиһәрелгән иде. Алар үсемлек үстерергә һәм кешелек дөньясы өчен бик күп органик химия продуктлары эшләп чыгарырылык заводлар салырга мөмкинлек бирделәр.

Секретарь мөлаем елмаеп кулындагы металл пластинкасын бер кырыйга куйды. Залда Мвен Мас күрәнде. Өстенә карасу-кызгылт киём кигән, тыныч йөзәндә кырыс тантана балкый иде. Жыелышка ихтирам йөзәннән ул кулларын кушырып баш өстенә күтәрде дә урынына утырды.

Секретарь трибунадан төште. Аның артыннан трибунага кыска гына итеп калдырылган алтынсу-сары чәчле яшь бер хатын менде. Күзләре нәрсәгәдер гажәпләнәп карый төсле иде. Аның янына Совет Председателе Гром Орм киләп басты һәм сүз башлады:

— Яңа тәкъдимнәрне гадәттә без үзәбез игълан итәбез. Ләкин бу юлы сүз тәкъдим турында түгел, ә бәлки ахырынача кадәр диярлек төгәлләнгән яңа тикшеренү эшләре турында. Аның авторы — Ива Джан. Ул сезгә уйлану өчен тикшеренүен сөйләчәк.

Яшел күзле хатын, оялуыннан булса кирәк, басынкы тавыш белән генә сөйли башлады:

— Билгеле булганча, көньяк материкларда үсә торган үсемлекләрнең яфраклары, борынгы жир үсемлекләренекә кебек үк, күксел төстә була. Башка планета үсемлекләрен өйрәнү шуны күрсәтте: күк яфрак жирнекеннән сыек булган атмосферада үсә.

Яки Кояшка караганда да көчлөрөк ультрашәмэхэ нурлар бирүчө башка йолдыз тээсиреннән дә барлыкка килә.

Кояшыбызның кызыл нурлар чәчүе тотрыклы хәл, ә менә зәңгәр һәм ультрашәмэхэ тотрыклы түгел. Ике миллион ел чамасы элек Кояшның шәмэхэ нурлары кискен үзгәреш кичергән. Бу үзгәреш шактый дәвамлы булган. Нәтижәдә шул чорда үсемлекләр дә зәңгәрсү төскә, ә ачык урыннарда яшәүче кошлар һәм жанварлар кара төскә кергән. Күлэгәсез урыннарда оялаучы кошларның йомыркалары да карая төшкән. Кояш системасының электромагнит режимы үзгәрү сәбәпле, планетабызның үз күчәре тирәсендә әйләнүе дә тотрыксыз хәлгә килгән. Шунлыктан инде күптән Жир шарының үз күчәре тирәсендәге торышын үзгәртү өчен дингез суларын материклардагы түбәнлекләргә күчерү проектлары барлыкка килгән. Ул вакытта әле астрономнар тарту көченең элементар механикасына гына таянып эш иткәннәр, ә гравитациягә караганда шактый күп үзгәрүчән электромагнит тигезләнеше исәпкә алмаганнар. Мәсьәләне хәл иткәндә без гадирәк, арзанрак һәм тизрәк башкарырга мөмкин булган юлны сайларга тиешбез. Йолдызара очышлар башланган чорны хәтергә төшерик. Ул вакытта ясалма тарту көче булдыру шулкадәр күп энергия таләп иткән, практик яктан аны эшләве мөмкин дә булмаган. Хәзер, ягъни мезонны таркату ысулы табылганнан соң, безнең корабларыбыз гади һәм ышанычлы ясалма гравитация аппаратлары белән тәэмин ителде. Рен Боз тәжрибәсе дә Жир әйләнеше режимын тизрәк һәм нәтижәле үзгәртүгә юнәлдерелгән. Әйләнәбрәк булса да, ул да шул ук юлдан бара.

Ива Джан тынып калды. Залның уртасында утырган алты кеше — Плутон экспедициясе батырлары кулларын алга сузып Ива Джанны тәбрикләп алдылар. Яшь хатынның йөзе уттай яна башлады.

— Мин беләм, мәсьәләне тагын да киңәйтә төшәргә була. Хәзер хәтта планеталарның орбиталарын үзгәртү турында фикер йөртәргә мөмкин. Атап әйткәндә, кайчандыр кешеләр яшәгән чит йолдыз планетасы, Плутонны кояшка якынайтырга, ягъни аны йокыдан уятырга мөмкин. Ләкин хәзергә мин планетабыздагы климат шартларын яхшырту өчен, Жир шарының үз күчәренә карата булган торышын үзгәртүне генә күз алдында тотам.

Рен Боз тәжрибәсе гравитация кырының электромагнит кырга әверелү мөмкинлеген, аннан инде менә шушы юнәлештә векториаль полярлашу ихтималын күрсәтте...

Экранда әйләнә-әйләнә ниндидер фигуралар сузылды. Ива Джан дәвам итте:

— Ул, вакытта планетаның әйләнеш тотрыклылығы югала-
чак һәм, Қояш нурларыннан озаграк файдалану өчен, Жирне
теләгәнчә әйләндерү мөмкин булчак.

Экран астындагы озын пыялада машиналар ярдәмендә алдан
ук хисаплап куелган параметрлар рәте сузылды, бу символлар-
ны аңлый алган һәр кеше Ива Джан проектының нигезсез бул-
мавына ышанды.

Ива Джан сызым һәм символларны күрсәтүдән тукталды
да, башын түбән иеп, трибунадан төште. Зал жанланып китте.
Кешеләр бер-берсенә карашып пышылдаша башладылар. Гром
Орм белән сизелмәслек хәрәкәтләр ярдәмендә генә аңлашып,
трибунага Плутон экспедициясенәң житәкчесе — яшь егет күтә-
релде.

— Рен Боз ясаган тәжрибә, әлбәттә, триггер системалы ре-
акциягә — элек күз алдына да китерергә мөмкин булмаган
ачышларга илтер. Квант теориясе белән дә шулай булды бит:
ул репагулюмны яки матдәләрнең үзара күчешләрен аңлауга
беренче адым ясады, ә соңга таба шул теориягә таянып кара-
каршы кисәкләр, майданнар ачылды. Аннары борынгы матема-
тик Гейзенбергның билгесезлек принцибын җиңгән репагуляр
исәпләү барлыкка килде. Ниһаять, Рен Боз пространство һәм
гравитация майданы системасын анализлауга, антигравитация
һәм антипространствоны яки репагулюм законы буенча нуль-
пространство булуын аңлауга таба тагы бер адым ясады. Бар-
лык танылмаган теорияләр ахыр чиктә фән фундаментына әве-
релделәр.

Плутонны тикшерүчеләр группасы исемненән мин бу мәсьә-
лә буенча дөнья-күләм фикер алышу үткәергә тәкъдим итәм.
Планетаның үз күчәрендәге торышын үзгәрткәндә поляр өлкә-
ләргә жылытуга азрак энергия китәчәк, поляр фронтлар кимия-
чәк, материкларның су запасы да артчак.

— Тавышка кую өчен мәсьәлә аңлашыламы? — дип сорады
Гром Орм.

Жавап урынына залда яшел утлар кабынды.

— Алай булса башлыйбыз! — диде председатель һәм кулын
утыргычындагы пюпитр астына сузды. Анда санау машинасы
сигналларының кнопкалары тезелеп киткән: ундагысы — «әйе»,
уртадагысы — «юк», ә сулдагысы «бер фикер дә әйтмәскә бул-
дым» дигәнне аңлата иде. Совет членнарының барысы да ае-
рым-аерым сигнал жибәрделәр. Кемнең нинди сигнал жибәрүе
берәүгә дә билгеле булмый. Эвда Наль белән Чара да кнопка-

ларга басты. Аерым машина Совет карарының дөреслеген тикшерү өчен, тыңлаучыларның фикерләрен санап алды.

Берничә секундтан экранда зур билгеләр кабынды, мәсьәләне бөтен планетага белдереп, зур күләмдә фикер алышу үткәрергә дигән жарар чыгарылды.

Трибунага Гром Орм күтәрелде.

— Йолдызара экспедиция нәтижәләренә керешкәнче, мин Советның элекке тышкы станцияләр башлыгы Мвен Масның шәхси эшен тикшерергә тәкъдим итәм. Ни өчен башта аны тикшерү сәбәбен соңыннан әйтермен. Аннан инде утыз сигезенче йолдызара экспедиция ясау мәсьәләсен хәл итәргә. Совет мин әйткән тәкъдимнәргә нигезле дип саныймы?

Яшел утлар бердәм ризалыкны күрсәттеләр.

— Мвен Мас эше барыгызга да билгелеме?

Тагын яшел утлар балкыды.

— Барыгызның да белүе эшнә тизләтә төшәчәк. Мин Совет карамагындагы тышкы станцияләргә элекке мөдире Мвен Мاستан шулкадәр һәлакәт тудырган эшкә тотыну сәбәпләрен ачыклап китүен сорыйм. Физик Рен Боз әле терелеп житмәгән, шаһит буларак ул чакырылмады. Булып үткән хәлләр өчен ул җаваплы түгел.

Гром Орм Эвда Наль утыргычы янында кызыл ут кабынуын күрде.

— Совет игътибарына! Рен Боз турында Эвда Наль кайбер мәгълүматлар өстәргә тели.

— Аның урынына миңа сүз бирүегезне сорыйм.

— Сәбәбе?

— Мин аны яратам!

— Сөзгә Мвен Мастан соң сүз бирелә.

Эвда Наль кызыл утны сүндереп урынына утырды.

Трибунада Мвен Мас күренде. Ул акланып-нитеп тормыйча тыныч кына сөйләде. Тәҗрибәдән нинди нәтижәләр өмет итүен әйтте. Тәҗрибә вакытында Тукан Эпсилонның күрүен, ләкин шул ук вакытта үз күзләренә ышанмавын сөйләде. Рәхсәтсез һәм яшерен рәвештә эш итү аркасында, тәҗрибә үткәргәндә ахмакларча ашыкканлыктан, алар тәҗрибәне язып бару өчен махсус приборлар булдыру кирәклеген бөтенләй уйламаганнар, гади хәтер машиналарына гына ышанганнар, алары да тәҗрибә башлануга ук сафтан чыккан. 57 нче иярчендә тәҗрибә үткәргү ялгышлык булды. Башта иярченгә иоке планетолеет тагып, планетолеетка вектор үлчәү өчен махсус приборлар урнаштырырга омтылыш ясау кирәк булган. Боларның барысына да ул гаепле.

Рен Боз жайланмалар ясау белән генә шөгылләнде, ә тәжрибәне космос күләмендә үткәрү тышкы станцияләр мәдире карамагында иде.

Чара кулларын кысып куйды: Мвен Масның үзен гаепләү дәлилләре нигезле иде.

— Иярчендәге күзәтүчеләр һәлакәт ихтималын белделәрме?— дип сорады Гром Орм.

— Әйе, аларга кисәтү ясалды. Ләкин алар шатланып риза булдылар.

— Аларның риза булулары мине гажәпләндерми. Планетабызда ел саен булып торган хәвефле тәжрибәләргә менләгән яшьләр катнаша. Һәлакәткә юлыгучылар да бар... Һәлак булганнары урынына яңалары, шулар кебек үк батырларча, билгесезлек белән сугышырга баралар,— дип Гром Орм карангы чырай белән каршы төште.— Ләкин сез яшьләргә кисәтеп куйгансыз, шулай итеп нәтижәнең уңышлы чыгуына шикләнгәнсез. Шулай да тәжрибә ясарга батырчылык иткәнсез...

Мвен Мас башын түбән иде.

Аннан күзен алмый утырган Чара, иңнәрендә Эвда Наль кулларын тоеп, авыр сулап куйды.

— Бу адымны ясарга сезне нәрсә мәжбүр итте? Сөйләп бирегез,— диде Совет председателе паузадан соң.

Африкалы тагын, бу юлы инде чиктән тыш дулкынлану белән, сөйләп китте. Әле яшь вакытта ук ул рәхимсез вакытны жиңә алмаган миллионнарча билгесез кешеләр өчен вөждан газабы кичергән. Бу тәжрибәгә аны, кешелек һәм күрше дөньялар тарихында беренче буларак, пространство белән вакытны жинү өчен беренче адым ясау, бу бөөк юлга беренче маяк кую теләгенә чиктән тыш көчле булуы һәм — теләген инде башкача тыеп тора алмавы этәргән. Ул маякка шундук йөзләрчә мең бөөк акыл жепләре юнәлгән булыр иде. Берничә кешене куркыныч астына куюдан шүрләп, җаваплылыктан качып кына бу тәжрибәне үткәргәннән торып — тәжрибәне йөзләрчә елларга кичектерү булыр иде. Мвен Мас фикеренчә, бу — хаксызлык.

Мвен Мас сөйләгәндә Чара үзе яраткан кеше өчен горурланып утырды. Дулкынланудан йөрәгә тагын да ешрак тибә иде. Африкалының гаебе алай ук зур түгел көбек тоелды аңа.

Мвен Мас үз урынына төшөп утырды һәм Совет хөкемән көтә башлады.

Эвда Наль Советка Рен Боз чыгышы язылган магнитофон тасмасын тапшырды. Рен Боз зур авырлык белән генә сөйли, тыны кысыла, тавышы көчсез иде, шулай да ул көчәйткеч аша.

бөтен залга яңгырап торды. Физик Мвен Масны яклап сөйләде. Мәсьәләнең бөтен катлаулылыгын белмәгәнлектән, тышкы станцияләр мөдире аңа, Рен Бозга, ышанырга мәжбүр булган, үзәдә, үз чиратында, аны һичшиксез уңышлы нәтижә чыгачагына күндөргән. Ләкин физик үзен дә гаепле санамый иде. «Әһәмиятләрә моннан кимрәк булган тәжрибәләр ел саен булып тора бит,— ди ул.— Хәтта алар да кайчак хәвефле булып бетә. Фән — кешелек бәхете өчен көрәш ул. Башка барлык көрәшләр кебек үк, ул да корбансыз булмый. Үзләрен бик нык саклаучы куркаклар яшәү шатлыгын, тормыш муллыгын күрә алмаган шикелле, куркак галимнәр дә алга таба зур адым ясый алмыйлар...»

Аннары Рен Боз үтелгән тәжрибәгә һәм үзенә ялгышларына кыскача анализ ясап, киләчәктә бу өлкәдә уңышлы нәтижәгә ирешчәкләренә зур ышаныч белән сүзен бетерде. Магнитофонга язылган чыгыш тәмамланды.

Гром Орм Эвда Нальга мөрәжәгать итеп:

— Тәжрибә вакытында күзәтүләре турында Рен Боз берни әйтмәде. Сөз аның урынына сөйләргә теләгән идегез,— диде.

— Мин мондый сорау биреләсен көткән идем, шуңа күрә дә сүз бирүегезне сорадым,— диде Эвда.— Рен Боз Ф-станцияне тоташтырганнан соң берничә секунд үтүгә үк аның югалткан һәм башка берни күрмәгән. Шулай да һуштан язу чигендә генә, приборларның нүль-пространство барлыкка килүен раслаган күрсәтмәләрен хәтерендә калдырган. Менә аның хәтер язмалары.

Экранда берничә сан калкып чыкты, аны залдагылар шундук язып алдылар.

— Кайгы һәм Шатлык Академиясе исемненән берничә сүз әйтергә рөхсәт итегез,— дип үтенде Эвда янадан.— Уңышсыз тәжрибә нәтижәсендә иярчен һәлак булганнан соң исәпкә алынган халык фикерләре түбәндәгеләрне сөйли...

Экранда сизгез урынлы саннар тезмәсе сузылды. Алар гаепләү, аклау, мәсьәләнең фән күзлегеннән чыгып хәл ителүенә шикләнү, ашыгуда гаепләү графаларына бүленделәр. Ләкин гомуми нәтижә Мвен Мас белән Рен Боз файдасына иде. Утырыштагыларның йөзләре яктырып китте.

Залның каршы ягында кызыл сигнал кабынды, һәм Гром Орм йолдызара утыз жиденче экспедиция астрономы Пур Хисска сүз бирде. Пур Хисс, куллары белән килешсез хәрәкәтләр ясап, бик темпераментлы, каты тавыш белән сөйли башлады.

— Без, бер төркем астрономнар, Мвен Масны гаеплибез. Тәжрибәне ул Совет рөхсәтеннән башка үткәргән... Шунның өчен аның бу адымы монда сөйләгәннәре кебек үк эчкерсез булганмы

дигән шик тудыра. Тәжрибәне ул үз интересыннан гына чыгып ясамады микән?

Чара, нәфрәтеннән уттай янып, калтыранып куйды. Эвда Нальның салкын карашы гына аны урыныннан кузгалмаска мәжбүр итте.

Пур Хисс тынып калды.

Мвен Мас председатель рөхсәте белән каршы төште:

— Сез бик авыр гаеп тагасыз, ләкин нигезләмисез. Нинди сәбәп белән сез «үз интересы өчен» дип әйтә аласыз? Шуны ачыклагыз.

— «Үз интересыгыз өчен» дигәнәм шул: тәжрибә уңышлы чыккан очракта сез мәңгелек дан казана идегез. Шул ук вакытта сез тәжрибә ясарга рөхсәт бирмәүләрен беләп эш иткәнсез. Моңысы — сезнең куркаклыгыгыз.

Мвен Мас елмаеп куйды, балаларча кулларын жәеп жи-
бәрде, ләкин бер сүз дә әйтмичә урынына утырды. Пур Хиссның бөтен торышында зәһәр тантана барлыкка килде.

Эвда Наль тагын сүз сорап алды:

— Пур Хисс үз фикерләрен артык ашыгып һәм ачу белән әйтте. Житди мәсьәләне хәл иткәндә болар дәлил була алмый. Аның яшертен дәлилләр турындагы фикере безне караңгы гасырлар чорына алып китә. Ниндидер «мәңгелек дан» дигәнне борынгы заман кешеләре авызыннан гына ишетергә мөмкин булып иде. Аларның тормышларында шатлык һәм ямь житәрлек булмаган, ул кешеләр үзләрен кешелек дөньясының бер кисеге дип хис итә алмаганнар һәм, котылгысыз үлемнән куркып, исемнәре калсын өчен бәләкәй генә өмет чаткысына ябышып яшәгәннәр. Астроном галим Пур Хисс бер нәрсәне аңламый: кешелек бары тик фикерләре, ихтыярлары һәм казанышлары һаман хәрәкәттә булган кешеләрне генә онытмый, ә шул хәрәкәт тукталу белән, кешеләр үзләре дә онытыла. Эгәр дә жәмгыять өчен, бигрәк тә хәзерге күп миллиардлы жәмгыять өчен зарур була икән, аларның ижат жимешләре яңадан яши башлый, шул ижатлар белән ул кешеләр, күп кенә борынгы галимнәр һәм художниклар көбек үк, яңадан туалар, яңадан калкып чыгалар. Үлөмсезлек һәм дан турында Пур Хисс тай примитив фикер әйтү-
чене инде күптән очратканым юк иде. Андый кешенең космик сәяхәтче булуына гажәпләнәм мин.

Эвда Наль гәүдәсен турайтты, үз урынында бөгәрләнеп утырган һәм күпләгән кызыл утлар белән чолгап алынган Пур Хисска таба борылды.

— Мәгънәсезлекне читкә куйыйк,— дип дәвам итте Эвда.—

Инде Мвен Мас белән Рен Бозның эшен тикшергәндә төп критерий итеп кешелек бәхетен алыҗк. Һәр эшнең, реаль кыйммәте булган кебек үк, зарарлы ягы да бар. Элек кешеләр үз эшләренәң шушы ике ягын чагыштырып карый белмәгәннәр. Бу хәлдән без инде күптән котылдык, хәзер без эшләнгән эшнең чын әһәмияте турында гына сөйли алабыз.

Элекке кебек үк, хәзер дә яңа юлларны эзләп, аерым кешеләр капшаналар, чөнки бик озак хәзерләнүдән соң яктырган акыл, ачыкланган ми генә каршылыклы фактларда яшеренгән яңа юнәлешне таний ала. Әмма шунда яңа юл билгеләнсә, ун меңнәрчә кеше шундук аны өйрәнү эшенә керешәчәк, ә яңа ачышлар тезмәсе йомарланган кар кисәге кебек һаман үсә, зурая барып, очсыз-кырыйсыз еракларга таралачак. Рен Боз һәм Мвен Мас беркем дә аяк атламаган юлга бастылар. Бу өлкәне белү кадәресе миндә житәрлек булмаса да, тәжрибәнең вакытыннан элек үткәрелүе минем өчен дә ачык. Монда икесе дә гаепле, материал югалту өчен дә, дүрт кешенең гомере өчен дә һәр икесе бер үк дәрәжәдә җаваплы. Җир законы буенча жинаять күз алдында, ләкин ул шәхси максатларны күздә тотып эшләнмәгән, димәк, иң авыр җаваплылыкны алар күтәрергә тиеш түгел.

Эвда Наль әкрән генә үз урынына барып утырды. Башка сөйләргә теләүчеләр булмады. Совет членнары председателдән йомгаклау сүзен таләп иттеләр. Трибуна артына баскан Гром Ормның чандыр гәүдәсе алга иелде һәм аның үткен карашы киң залның түренә төбәлде.

— Соңгы хөкем карарын чыгару өчен катлаулы нәрсә юк. Рен Бозны мин гомумән гаепле санамыйм. Нинди галим шундый мөмкинлектән файдаланырга теләмәс икән, шуның өстенә әле ул тәжрибәнең уңышлы чыгачагына да ышанган. Тәжрибәнең аяныч нәтижәсе безгә сабак булачак. Әмма безгә аның файдасы да булмады түгел. Ул берникадәр материал югалтуны да каплай, чөнки бу эксперимент күп төрле мәсьәләләрне чишәргә ярдәм итәчәк. Гыйлем Чикләре Академиясе бу турыда хәзер генә уйлана башлады. Без иске экономиканың вак утилитар һәм җайлашучанлык тенденциясен кире кагып, житештерүче көчләрне зур масштабларда файдалану проблемасын хәл итәбез. Әмма вакыт-вакыт бүгенгә кадәр әле кайбер кешеләр уңышлы моментны аңламыйлар, чөнки үсеш законнарының какшамаслыгын оңыталар. Алар фикеренчә, теге яки бу корылма туктаусыз үсеп торырга тиеш. Җитәкче кешенең акыллылыгы шуннан гыйбарәт тә, ул хәзерге момент өчен булган иң югары

баскычны таба белергә, шунда туктап көтөргә яки юлны үзгәртә белергә тиеш. Әлеге җаваплы урында Мвен Мас шундый җитәкче була алмады. Аны бу постка билгеләп, Совет ялгышкан. Шул сәбәпле, булып узган хәлләр өчен аның белән бер үк дәрәжәдә Совет үзе дә җаваплы. Ләкин гаепнең иң зуры минем өскә төшә, чөнки бу эшкә Мвен Масны куярга дигән ике кешенең инициативасын мин яклап чыккан идем.

Мин тәҗрибәнең шәхси интереслардан чыгып эшләнмәвен танырга һәм Мвен Масны планетадагы бүтән җаваплы эшләргә куймаска дигән тәкъдим кертәм. Үзем дә Совет председателе постыннан азат ителергә, үзем сайлап алган кеше тарафыннан һәлакәткә дучар ителгән иярченне төзөргә китәргә тиеш.

Гром Орм залга күз йөртеп чыкты һәм күпләрнең чын-чыннан борчылуларын сизде. Ләкин Божра чорында бер кешене үгетләп, эшендә кире калдыру юк иде, һәркем чыгарган карарны хөрмәт итә, аның дәрәҗәсенә ышана иде.

Мир Ом Совет членнары белән киңәшәп алды, ә санау машинасы тавыш бирү нәтиҗәләрен белдерде. Гром Орм тәкъдиме бертавыштан кабул ителде. Ләкин аңа киңәшмәне ахырына чак дөвам иттерергә, шуннан соң гына үз урынын тапшырырга дигән шарт куелды.

Ул баш иде, ләкин тимердәй ихтыяр чагылган йөзөндә бернинди үзгәреш тә сизелмәде.

— Хәзер мин,— дип дөвам итте ул тыныч кына,— йолдыз ара экспедиция турындагы сөйләшүне кичектерүнең сәбәбен аңлатырга тиешмен. Мвен Мас эшенең уңышлы бетүе һәркемгә ачык иде, Намус һәм Хокук Контроле безнең белән ризалашыр дип уйлыйм. Хәзер инде мин Мвен Масның Советта үз урынына утыруын үтенә алам. Безгә йолдыз ара экспедиция турында җитди сөйләшү кирәк булып. Мвен Масның бу өлкә белән хәбәрдар булуы мәсьәләне дәрәҗә хәл итәргә ярдәм итәчәк, шуның өстенә, Совет члены Эрг Ноор бүгенге сөйләшүгә катнаша алмый.

Мвен Мас Совет креслоларына таба китте. Хәерле юл теләгәндәй, аның як-ягында яшел ут дулкыннары уйнады.

Планета карталары тавышсыз гына як-якка шуышты, алар урынына төрле төстәге йолдызлар белән чуарланган кара таблицалар пәйда булды. Үзара зәңгәр сызыклар белән тоташтырылган бу йолдызларга җитү өчен йөзләргә ел вакыт кирәк дип исәпләнелә иде. Совет председателе алыштырып куйгандай үзгәрде. Ул кинәт җанланып китте, соргылт яңакларына алсулык йөгәрдә, ачык соры төстәге күзләре тоныклана төште. Гром Орм трибунага күтәрелде.

— Һәр йолдыз экспедициясе — күп еллар буе күңелне кытыклап торган хыял, бик озак өметлэндереп торган яңа ышаныч, бөөк күтәрелештә яңа баскыч ул. Икенче яктан ул — миллионнар хезмәте, ә бу хезмәт файда, зур гыйльми яки экономик эффект бирергә тиеш. Алай булмаганда без бер урында таптанып торачакбыз, табигатьнең яшерен серләренә төшенә алмаячакбыз. Шунуң өчен без ерак галәм киңлекләренә яңа кораб җибәрер алдыннан мәсьәләне иркенләп тикшерәбез, уйланабыз, исәп-хисап эшләренә зур әһәмият бирәбез.

Утыз җиденче экспедицияне без Бөөк Божрага багышларга бурычлы идек. Ә утыз сигезенче экспедиция җибәрү планын төзүгә тагын да күбрәк көч куелды. Ләкин соңгы елда булган кайбер яңалыklar экспедициянең Совет һәм планета раслаган элекке юлын һәм бурычларын яңадан карап чыгарга мәҗбүр итә. Югары басым һәм абсолют нуль температурада эретеп эшкәртү ысулын тапканнан соң звездолетларның корпуслары тагын да ныгый төште. Анамезон двигательләрен экономияле итеп камилләштерү ялгыз корабка ерак араларга очарга мөмкинлек бирде. Утыз сигезенче экспедиция өчен төзелгән «Аэлла» һәм «Тинтажель» звездолетлары гамәлдән төшеп калды. Алар урынына әле яңа гына «Аккош» звездолеты төзелеп бетте. Ул түгәрәк корпуслы һәм вертикаль типлы булып, нык торы өчен дүрт киле бар. Безнең хәзер тагын да еракка очу мөмкинлегез булды.

«Тантра» корабы белән утыз җиденче экспедициядән кайткан Эрг Ноор Т классындагы кара йолдыз барлыгын һәм ул йолдыз планетасында билгесез конструкциядәге звездолет табылуын хәбәр итте. Кораб эченә керергә омтылганда, алар чаккына һәлак булмый калганнар. Шулай да кораб корпусынан металл кисәге алып кайта алганнар. Дзета Корма Корабы исемендә инде күптән билгеле булган 08 классындагы чиктән тыш кайнар йолдыз планеталарында табылган көмешнең ундүртенче изотобына якын булса да, ул матдә безгә билгеле түгел әле.

Өслеге тупас спираль сыман итеп эшлängән һәм ике ягы да кабарынкы булган звездолетның формасы Гыйлем Чикләре Академиясендә тикшерелде.

Юний Ант Бөөк Божрага кушылганнан соң дүрт йөз ел вакыт эчендә Божра тапшырган белешмә язмаларын яңадан карап чыкты. Фәннең хәзерге торышы һәм белем дәрәҗәбез белән әле без андый тип звездолет эшли алмыйбыз. Ул төр звездолет Галактиканың без элемтәгә кергән башка планеталарына да билгеле түгел.

Шундый гажәеп зурлыктагы звездолет, шөбһәсез, уйга да килмәгән ерак планетадан Галактика аръягындагы билгесез дөнъядан килгән булырга тиеш. Ул миллионлаган еллар буе сәяхәт итеп, безнең Галактика кыры бушлығындагы тимер йолдыз планетасына килеп төшкәндер.

Т йолдызына махсус экспедиция жибәреп, бу корабны тикшереп өйрәнүнең никадәр мөһим мәсьәлә икәнлеген аңлатып торуның кирәге юктыр дип уйлыйм.

Гром Орм гемисфер экранны кабызды, һәм зал күздән югалды. Тамашачылар алдында салмак кына хәтер машиналары язмалары агыла башлады.

— Болары күптән түгел генә ЦР 519 планетасы экспедициясенә Ахернар йолдызы системасында булып кайтканнан соң тапшырган мәгълүматлары. Кыскалык өчен мин аның координаталарын әйтеп тормыйм.

Йолдызларның урнашу тәртибе безгә бик сәер булып тоелды. Иң тәҗрибәле күз дә аларның күптән өйрәнелгән йолдыз булуын танымас иде. Тонык кына яктыртучы газ таплары, кара болытлар, ниһаять, гажәеп якты йолдыз нурларын кире кайтаручы суынган зур планеталар.

В5 спектраль классының гажәеп якты булган Ахернар йолдызы, үзенең диаметры белән Кояштан өч ярым тапкыр гына зур булуына карамастан, ике йөз сиксән Кояш кадәр яктылык чәчә иде. Бу күренешне язып барган космик кораб читкә китеп барган. Ихтимал, аннан соң инде уннарча еллык юл узылгандыр. Экранда икенче йолдыз — S классының якты яшел йолдызы пәйда булды. Звездолет аңа якынайган саен, ул зурая һәм тагын да көчлерәк яктырта барды. Бу йолдызның искиткеч яшкелт төсә атмосфера аша тагын да матуррак күренер иде дип уйлады Мвен Мас. Аның уйларына җавап биргәндәй, экранда яңа планета өслеге калкып чыкты. Рәсемгә ул өзек-өзек төшерелгән. Шуңа күрә планетага якынлашуны экран күрсәтмәде. Тамашачылар күз алдына кинәт кенә биек-биек таулы жир үсеп чыкты. Анда яшел төснең бөтен төсмере бар иде. Текә тау битләренең һәм тирән тарлавыкларның карасу-яшкелт күлгәләре зәңгәрсу-яшел һәм шәмәхә-яшел нурларга күмелгән кыялар, үзәнлекләр; яссы таулыкларда һәм тау түбәләрендәге яшкелт-күк асылташтай кар ятмалары, үтә кызу йолдыз көйдереп бетергән сары-яшкелт майданнар күренде. Яшел малахит төсле елгалар каядыр түбәнгә, тау сыртлары артына яшеренгән күлләргә һәм дингезләргә ургыла иде.

Түгәрәк кашлаклар каплап торган тигезлекләр дингез ярла-

рына барып тоташа, э дингез үзе ерактан ялтырап торган яшел тимергә охшый иде. Зәңгәр агачлар куе яфракларга төрөнгән, аланнар ниндидер жете-кызыл куаклыктар һәм үләннәр белән капланган. Зәңгәрсу-шәмәхә төсөндәге күк йөзө тирәнлегеннән алтынсу-яшел нурлар агыла иде. Жир кешеләре тынсыз калдылар. Яшел йолдызның координатларын билгеләү өчен Мвен Мас үзенң чиксез байлыкка ия булган хәтерен эшкә жикте.

«Ахернар яки Эридан Альфасы күкнең көньяк биеклегендә Тукан белән янәшә урнашкан. Бездән егерме бер парсек ераклыкта тора. Звездолеттагы экипажның кире әйләнеп кайтуы мөмкин түгел». Мвен Масның башыннан шундый уйлар йөгереп үтте.

Экран сүнде. Киңәшмәләр өчен җайланган зал күренеше бик сәер булып тоелды.

Тагын председатель тавышы яңгырады:

— Спектраль линияләре цирконийга бай булган менә бу яшел йолдыз безнең Кояштан берәз зуррак.

Гром Орм тиз генә әлегә цирконийлы йолдызның координатларын исәпләп чыгарды.

— Ул йолдыз системасында бер-берсенә капма-каршы рәвештә әйләнүче ике игезәк планета бар. Яшел йолдыз белән бу планеталар арасы якынча жир белән кояш арасына тигез дип исәпләнелә.

Атмосфера тыгызлыгы, аның составы һәм су мәйданы буенча ул безнең Жир шартларына туры килә. ЦР 519 планетасы экспедициясенң беренче мәгълүматлары энә шулардан гыйбарәт. Шул ук мәгълүматлар игезәк планеталарда аң ияләре булмавын сөйли. Әгәр булса, алар табигатьне шулкадәр үзгәрткән иде, хәтта бу үзгәрешне звездолет очкан биеклектән дә күрәләр булар иде. Югары төзелешле тереклек ияләре анда яки җайлаша алмаган, яки әле яралыш хәленә дә килмәгән. Безнең өчен бу — бик сирәк очрый торган бәхет. Әгәр дә анда аң ияләре булса, яшел йолдыз дөньясы безнең өчен ябык булган булар иде. Әле Божра чорының житмеш икенче елында ук, ягъни өч гасырдан артык вакыт элек, безнең планетабыз югары төзелешле тереклек булган (гәрчә анда бездәге цивилизациягә ирешмәгән булсалар да) планеталарга бер өлеш жир кешеләрен күчерү мәсьәләсе буенча фикер алышу үткәргән булган. Ләкин ул тормышка ашырылмаган. Чөнки андый планеталарга күчү, һәр төрле зур аңлашылмаучылыктар аркасында, көч куллануга кирәк дигән карарга килгәннәр.

Галактикабыздагы дөньяларның бик төрле булуын без хәзер яхшы беләбез. Анда зәңгәр, яшел, сары, ак, кызгылт йолдызлар

жемелди. Барысы да водородлы-гелийлы. Эмма тышкы кабыклары, ядрәсе һәм атмосфера составлары, температуралары, нурланыш характерларының төрлө-төрлө булулары белән углеводлы, цианлы, титанлы, цирконийлы дип аталып йөртөләләр. Без анда күләмнәре, гидросфералары, атмосферасының тыгызлыгы, составы һәм калынлыгы гаять төрлө булган, кояшларының ераклыгы, әйләнеш шартлары белән бер-берсеннән нык аерылып торган планеталар очратабыз. Ләкин без шуны да беләбез: житмеш проценты су белән капланган һәм Кояшка якин булу сәбәпле аннан мул энергия алып торучы безнең планетабыз галәмдә сирәк очрый торган куәтле тормыш нигезен тәшкил итә. Ул биомассаларга бай, шунлыктан анда туктаусыз матдә алмашына, хәрәкәт, өзлексез үсеш дәвам итә.

Шуның өчен бездә тормыш, суга, кояш энергиясенә яки коры жиргә ярлы булган башка планеталарга караганда, тизрәк камилләшкән, шулай ук күп өлешен су тәшкил иткән планеталарга караганда да тизрәк үскән. Божра буенча алынган тапшырулардан без күпчелек өлешен су алып торган планеталардагы тормышны, мәңгелек сулык асларыннан тырышып-тырмашып өскә үрмәләүче үсемлек сабакларын күрдек.

Суга бай булган безнең планетабызның да коры жир мәйданы чагыштырмача аз. Шунлыктан ашлык чәчеп, урман үстөрөп яки термоэлектрик жайланмалар төзөп Кояш энергиясен күбрәк жыеп булмый.

Жир тарихының иң борынгы чорларында палеозой эрасының түбән материкларындагы сазлыклы урыннарындагы тормыш кайнозой чорының югары материкларындагыга караганда әкренрәк үскән. Чөнки кайнозой чорында азык өчен генә түгел, су өчен дә көрәш барган.

Без беләбез: яшәүнең кайнап торуы өчен су белән коры жирнең билгеле бер процентлар тәшкил итүе шарт. Ә безнең планетабыз шул шартның уңайлы коэффициентына якин тора. Қосмоста андый планеталар бик аз. Эмма шуларның һәркайсын үзләштерергә кирәк, чөнки алар халыкны урнаштыра бару өчен әйтеп бетергесез кыйммәтле хәзинә булып торалар.

Без инде, борынгы бабаларыбыз кебек, халыкның стихияле төстә артып китүеннән курыкмыйбыз. Ләкин шулай да без кеше кулы тигән өлкәләрне арттыра барып, һаман космоска омтылабыз. Чөнки бу омтылыш — алга таба хәрәкәт итү, котылгысыз үсеш законы. Физик шартлар буенча жирдән бик нык аерылып торган планеталарны үзләштерү чиктән тыш авыр. Шул сәбәпле элек-электән үк инде кешеләрне жир иярченнәреннән күп

мәртәбәләр зур булган гигант корылмаларга күчерү проекты барлыкка килгән. Сөз беләсез, шундый корылманың берсе Божра чоры алдыннан, җирдән унсигез миллион километр ераклыкта төзелде. Мин «Надир» турында әйтәм. Анда кешеләр кечкенә генә колония булып яшиләр. Ләкин яшәү өчен кысан һәм үтә чикләнгән корылмаларының үз-үзләрен акламаулары инде исбат ителгән нәрсә. Шуның өчен, андый корылмаларны төзөргә дигән кыю фикерләренә карамастан, бабаларыбызның мондый адым ясауларына без гажәпләнәбез генә.

Цирконийлы йолдызның игезәк планеталары безнең Жиргә бик охшаган. Ул игезәкләр яшәү өчен я бөтенләй яраксызлар, яисә аларны ачкан ЦР 519 планетасының халкы аларны үзләштерә алмаган. Менә шуның өчен, без үз ачышларыбызны аларга тапшырган кебек, алар да бу планеталар турындагы мәгълүматларны безгә җибәрергә ашыкканнар.

Безнең бер генә звездолетыбыз да яшел йолдызга кадәр булган араны үткәне юк әле. Ул бездән искиткеч ераклыкта тора. Аның планеталарына барып җитсәк, без космоска ерак үтеп керәбез дигән сүз. Шулай итеп без аңа ясалма корылмаларның кечкенә дөньясына күчеп түгел, ә зур планеталарга күчеп, андагы уңайлы тормыш, көчле техника булдыруга мөмкинлек биргән нык базага үтеп керәчәкбез.

Менә шуның өчен мин яшел йолдыз планеталары турында күбрәк сөйләдем. Мин аларны тикшеренү эшләре өчен чиктән тыш мөһим дип саныйм. Җитмеш яктылык елы арасы — «Аккош» тибындагы звездолет өчен хәзер инде ирешелерлек ара. Шулай булгач, бәлки утыз сигезенче экспедицияне Ахернарга җибәрергә кирәктер!

Гром Орм сөйләүдән туктады һәм, трибуна пультындагы кечкенә рычагны борып, үз урынына барып утырды.

Әле генә Совет председателе басып торган урында кечерәк экран хасил булды. Аннан Дар Ветерның күпләргә таныш булган алыптай фигурасы бил тиңентен күренде. Аны тавышсызгына кабынган яшел утлар сәламләде, тышкы станцияләреннән элекке мәдире елмаеп куйды.

Гром Орм аңлатма бирде:

— Дар Ветер хәзер радиоактивлы Аризон даласында. Шул даладан илле җиде мең километр биеклеккә иярчен төзү өчен ракеталар төркеме җибәрелә. Дар Ветер, Совет члены буларак, сезнең алда үз фикерләрен әйтергә теләде.

— Мин мәсьәләне гади юл белән хәл итәргә тәкъдим итәм, — дип башлады Дар Ветер. Аның тавышы шат һәм күче-

релмәле тапшыргыч аша металл чыңлагандай ишетелә иде.—
Моның өчен берьюлы өч экспедиция жибәергә кирәк!

Совет членнары һәм тамашачылар көтелмәгән хәлдән тын-
сыз калдылар. Дар Ветер оратор да түгел һәм эффектлы пауза-
лар да ясый алмый иде.

— Иң башта утыз сигезенче экспедициянең ике звездолетын
өч йолдыздан торган ЕЭ7723 йолдызлыгына жибәрү күздә то-
тыла...

Мвен Мас шундук искечә Эриданның Омикрон 2 дип аталган
бу өч йолдызлыгын күз алдына китерде. Кояштан биш парсек
ераклыктагы сары, зәңгәр, кызыл йолдызлардан торган бу сис-
теманың ике үле планетасы бар. Ләкин игътибар үзәгендә алар
түгел, башкасы иде: безне бу системадагы кечкенә зәңгәр йол-
дыз кызыксындыра иде. Ул үзенең күләме буенча зур планета,
кадәр, ә массасы белән Кояшның яртысына тигез. Бу йолдыз
матдәсенең уртача авырлыгы җирдә иң авыр металл булган
иридий тыгызлыгынан ике мең биш йөз тапкыр артык иде. Ул
йолдызның тарту көчен, электромагнит майданнарын, авыр хи-
мик элементлар төзелү процессын мөмкин кадәр якыннан тик-
шерү бик мөһим, бик әһәмиятле. Шуның өстенә күп еллар элек
Сириуска жибәрелгән унынчы йолдызга экспедиция, көтел-
гән куркыныч турында хәбәр итәргә генә өлгереп, һәлак булды.
Кояшның якин күршесе булган куш йолдызлы зәңгәр Сириус-
ның да түбәнрәк температуралы ак төстәге кәрлә йолдызы бар.
Күләме буенча ул В Эриданының Омикрон 2 йолдызынан зур-
рак һәм суга караганда егерме биш мең тапкыр тыгызрак. Төрле
юнәлештә очучы чиксез күп метеорлар ташкыны белән уратып
алынганлыктан, бу якин йолдызга барып җитү мөмкин булма-
ды. Чөнки куркынычлы метеор кисәкләренең нинди тәртиптә та-
ралышкан булуларын төгәл билгеләү мөмкин түгел иде. Шул
вакытта ук әле, ягъни өч йөз унбиш ел элек, Эриданның Омик-
рон 2 йолдызына экспедиция жибәергә дигән карарга килен-
гән булган. — Мвен Мас һәм Рен Боз тәҗрибәләренән соң хә-
зер, — дип сөйли иде бу вакыт Дар Ветер, — бу эш шулкадәр
әһәмиятле ки, аннан баш тартырга мөмкин түгел.

Ләкин утыз җиденче экспедиция тапкан чит дөнья звездоле-
тын тикшереп өйрәнү беренче тикшерүгә караганда күп мәртәбә
бай булган яңа ачышлар китерәчәк.

Куркынычсызлыкны тәмин итүнең элекке кагыйдәләренә
артык игътибар итми генә, тәвәккәлләп, звездолетларны аерым-
аерым жибәергә була. «Аэлла»ны Эридан Омикронына, ә
«Тинтажель»ны Т йолдызына жибәергә кирәк. Корабларның

икесе дә «Тантра» кебек беренче класслы звездолетлар. Ә «Тантра» берүзе коточкыч авырлыкларны жиңеп чыкты.

— Романтика!— дип кычкырды Пур Хисс мыскыллы елмаю белән, ләкин халыкның якламауларын сизеп, шундук бөрешеп калды.

— Әйе, чын романтика!— дип җавап бирде Дар Ветер шат тавыш белән.— Романтика — табигать купшылыгы, ләкин яхшы тәртипләр урнаштырылган төзек җәмгыять өчен ул зарури нәрсә. Физик һәм рухи көчләр арта барган саен һәр кешедә яңалыкка сусау да көчәя, тормыш күренешләренә кеше башкача карый башлый. Аның һәр көн бер төсле вакыйгаларга караганда күбрәк күрәсе, кыенрак сынаулар үтәсе, тормыштан күбрәк тәэсир аласы килә башлый.

— Залда мин Эвда Нальны күрәм,— дип дәвам итте Дар Ветер.— Ул сезгә романтиканың психология генә булмыйча, физиология дә булуын раслар. Инде сүземне дәвам итәм: яңа «Аккош» звездолетын Ахернарга, яшел йолдызга җибәрергә кирәк. Чөнки безнең планетабыз аның нәтижәсен бары тик йөз җитмеш елдан соң гына беләчәк. Гром Орм тулысынча хаклы, дөрестән дә, безнең планетабызга охшаган планеталарны үзләштереп, ерак космоска үтү өчен базалар төзү — безнең киләчәк буын алдындагы бурычыбыз.

— Анамезон запасыбыз ике корабка гына җитәрлек,— дип секретарь Мир Ом каршы төште.— Экономик тәртипләрне бозмыйча гына тагын бер корабны очышка хәзерләү өчен ун ел вакыт кирәк булачак. Шуны да истә тотарга кирәк, хәзергә әле безнең җимерелгән иярченне аякка бастыруга да күп көч китчәк.

— Анысын да уйладым мин,— дип җавап бирде Дар Ветер.— Әгәр дә Экономика Советы мөмкин дип тапса, планета халкына мөрәҗҗәгать итәргә кирәк. Әгәр планетада яшәүче кешеләр бер елга күнел ачу сәяхәтләренә бармый торсалар, океан төбенә урнашкан аквариумнардагы телевизорларны сүндерсәк, Венера һәм Марстан сирәк үсемлекләр, кыйммәтле ташлар кайтартуны, киём-салым, бизәнү әйберләре эшләп чыгара торган заводларны туктатып торсак... Хәер, анамезон житештерү өчен кирәк булган энергияне табу юлларын Экономика Советы миннән яхшырак хәл итәр. Балаларыбызга мирас итеп зур бүләк — җир кешеләренең күзләрен иркәләүче яшел нурларга күмелгән ике яңа планета калдыру өчен безнең кайсыбыз гына үз ихтияжларын бераз киметүдән, нибары бер ел кысылыбрак яшәүдән баш тартыр икән?

Дар Ветер телевизорлар аша үзенә миллиардлаган күзләр төбәлгән булуын белә иде. Шунның өчен ул жир кешеләренә мөрәжәгать итеп кулларын алга сузды. Баш кагып күздән югалды. Аның урынында зәңгәрсу бушлык жемелдәп калды. Анда, Аризон даласында, жир тетрәтерлек яңгыравыклы гөрселдәү тавышы әледән-әле кабатланып, йөк төягән чираттагы ракета-ның зәңгәр күккә очып китүен сөйли иде. Совет залында утырганнарның барысы да урыннарыннан тордылар, Дар Ветер тәкъдимнәренә ризалыкларын белдереп, сул кулларын югары күтәрделәр. Совет председателе Эвда Нальга мөрәжәгать итте:

— Кайгы һәм Шатлык Академиясеннән килгән кунагыбыз! Кеше бәхете турында үз фикерләрегезне безнең белән уртаклашмассыз микән?

Эвда Наль тагы трибунага күтәрелде.

— Кеше психикасы шулай корылган: ул озак вакытка сузылган, еш кабатланып торган дулкынлануларга жайлашмаган. Бу — нерв системасының тиз таушалуынан саклаучы чара. Безнең борынгы бабаларыбыз, кеше физиологиясе өчен әледән-әле ял кирәк булуын исәпкә алмыйча, кешелекне чак кына харап итми калганнар. Шулай булудан куркып, баштарак без дә психиканы артык саклап килдек. Ләкин ул вакыт без дулкынлану, тәэсирләнүләрдән иң яхшы дөняның хезмәт булуын аңлап житкermәгәнбез. Эш төрен алыштырып тору гына түгел, хезмәт белән ялны чиратлаштыра бару да бик мөһим һәм зарури нәрсәләрнең берсе. Хезмәт никадәр авыр булса, ял да шулкадәр озын, ә хезмәт авыр булган саен аның шатлыгы да арта бара. Чөнки ул вакыт кеше бөтен барлыгы белән шуңа бирелгән була.

Бәхет ул — хезмәт белән ялның даими алмашынып торуы, ул — авырлыктар һәм шуларны җиңүдән алынган ләззәт, канәгатьләнү тойгысы. Кешенең озын гомерлелеге дөняны киңәйтә төште, һәм ул космоска омтылды. Яналык өчен көрәш — чын бәхет ул! Шулардан чыгып, Ахернарга звездолет жиберү, башка ике экспедициягә караганда күбрәк шатлык китерәчәк. Чөнки яшел кояш планетасы безнең хисләребезгә яңа дөня бүләк итәчәк. Ә космосның физик күренешләрен тикшерү бик әһәмиятле булса да, без әле аны аңыбыз белән генә кабул итәбез. Кеше бәхетенен һаман арта баруы өчен көрәшүче Кайгы һәм Шатлык Академиясе экспедицияне Ахернарга жиберүне отышлырак санар дип уйлыйм. Инде өч экспедицияне дә жиберә алабыз икән — моннан да яхшырак нәрсәне күз алдына китерүе дә кыен.

Дулкынланган зал Эвда Нальга яшел утлар ташкыны бүлэк итте.

Трибунага Гром Орм күтәрелде.

— Куелган мәсьәләләр һәм Совет карары инде ачыкланды кебек. Минем чыгышым могаен ахыры булыр. Божра чорының дүрт йөз тугызынчы елында кешелектән үз ихтыяжын киметеп торуйн сораячакбыз. Дар Ветер Таркау Дөнъя чорыннан калган алтын ат табылу турында берни дә әйтмәде. Бу йөзлэгән тонна чиста алтыннан тиз арада кирәкле анамезон запасы хәзерләргә мөмкин. Жир тарихында беренче буларак бер үк вакытта өч йолдыз системасына экспедиция жиберәбез һәм, беренче буларак, бездән житмеш яктылык елы ераклыгында торган яңа дөнъяларга житәргә омтылыш ясыйбыз!

Совет членнарына калырга кушып, председатель жыелышны ябык дип белдерде. Экономика Советыннан, шулай ук Стохастика һәм Киләчәкне Алдан белү Академиясеннән ерак Ахернар юлында очравы мөмкин булган төрле каршылыклар, очраклыклар турында тиз арада мәгълүмат алырга кирәк иде.

Тәмам арыган Чара дусты Эвда артыннан ук чыкты. Мвен Масның аклану дәлилләренә төшенеп житү өчен аның ялгызыгына каласы килгән иде. Искиткеч матур көн! Дөрөс, Чара хыялланганча һәм өмет иткәнчә, Мвен Масны герой итеп күтәрмәделәр. Аны, бөтенләйгә булмаса да, бик озакка зур һәм мөһим эштән аердылар... Шулай да жәмгыятьтә калдырдылар! Димәк, бергәләп барачак киң һәм авыр фәнни-тикшеренү юлы, хезмәт һәм мәхәббәт юлы ачык түгелмени!

Эвда Наль ихтыярсyzлап диярлек Чараны якындагы Туклану йортына алып керде. Чара ашлар язылган таблицага бик озак карап торды. Шуннан инде Эвда үзе заказ бирергә булды: автомат рупорына сайлап алынган ашларның шифрларын һәм өстәл индексын әйтте. Аларның ике урынлы озынча түгәрәк өстәлгә утырулары булды, уртадагы капкач ачылып, аннан бирелгән заказ буенча кечкенә генә контейнер күтәрелде. Эвда Наль Чарага чыжлап торган «Лио» эчемлеге салып бирде, ә үзе рәхәтләнеп салкынча су эчте һәм каштан, банан, чикләвек катнашмасыннан хәзерлängән, өстенә каймак салынган запеканка гына ашады. Чара йорт һәм киек кош итен алыштырган рапт ите ашады. Шуннан соң гына Эвда Наль аның китүенә каршы төшмәде. Кыз кара металлдан эшлängән, сәер генә бөгелеп торган фонарьлар тоткан статуялар арасыннан баскыч буйлап йөгереп төшеп китте. Эвда Наль аның хәтта Божра чоры өчен дә гажәеп тоелган нәфис гәүдәсенә карап калды.

ХІІІ бүлөк

КҮК ФЭРЕШТЭЛЭРЕ

Эрг Ноор тын да алмыйча оста лаборантлар хэрэкэтен күзө-теп торды. Приборларның күплеге звездолетның идарэ постын искэ төшерэ, ләкин зур залы, зәңгәрсу төстөгө зур тәрәзэләре моның космик кораб түгел икәнлеген ачык күрсәтә иде.

Бүлмә уртасындагы тимер өстөлдә калын руфолюцит плитә-лөрдән эшлэнгән камера тора. Руфолюцит инфракызыл нурларны да, күзгә күренмәле нурларны да бертигез үткэрә. Звездолет өчен эшлэнгән су багының кызгылт-көрән эмален төрлө трубка-лар һәм металл чыбыклар чорнап алган. Тимер йолдыз планета-сыннан алып кайткан ике кара медуза шул бак эчендә иде.

Элеккечә үк кулы муенына асылган Эон Тал гимнастика яса-гандагы кебек тураеп басты да үзе яза торган приборның әкрен генә әйләнүче барабанына ерактан гына күз төшерде. Биологның куе кара кашларынан өстөрөк тир бөртекләре күренде.

Эрг Ноор кипкән иреннәрен ялап куйды, карлыккан тавыш белән:

— Юлда үткән биш ел вакыт эчендә медузадан туфрак кына торып калган, — диде.

— Әгәр алай булса, Низа өчен дә, минем өчен дә зур бәла... — дип сүзгә кушылды биолог. — Параличның сәбәбен белү өчен бик озак, бәлки күп еллар буге сукуырларча капшанып эзләнөргә туры киләчөк.

— Сез әле һаман да медуза белән кара әвернәнөң зарарлау органнары бер үк төрлөдөр дип уйлыйсызмы?

— Мин генә түгел. Грим Шар да, бүтәннәр дә шундый уйга килделәр. Ләкин башта бөтенләй көтелмәгән фикерләр булды. Минемчә, кара әвернәнөң планетага бернинди мөнәсәбәте юктыр шикелле иде.

— Хәтерегездәме, мин дә шулай дип әйткән идем. Мина ул дисклы звездолеттаң чыгып, шуны саклап торган бер жан иясе

кебек тоелган иде. Ә төптөнрәк уйлаганда, бернигә дә бирешми торган шундый крепостны тышкы яктан саклап торуның ни кирәге бар? Спираль дискны ачарга тимтенеп карау мондый фикернең мәгънәсез икәннен күрсәтте бит.

— Мин ул кара әвернәне гомумән жанлы түгелдер, звездолетны саклау өчен куелган робот-автоматтыр дип уйлаган идем!

— Мин дә. Тик хәзер бу уемнан кире кайттым. Кара әвернә ул — караңгылык дөньясында яралган тере жан иясе. Алар, мөгаен, түбәндә, тигезлектә яшиләрдер. Ул «капка» ягыннан, кыяташ аралыгыннан килеп чыкты бит. Ә шактый жиңел һәм хәрәкәтчән медузалар яссы тау өстендә яшиләрдер. Кара әвернәнең спираль диск янына килеп чыгуы очраклы гына хәл. Тигезлекнең әлегә гигант диск каплап торган караңгы ягына безнең саклагыч жайланмаларыбыз барып житмәде. Бары тик шул гына.

— Ә сез кара әвернә белән медузаларның зарарлаучы органнары бер-берсенә охшаш дип уйлыйсызмы?

— Әйе! Бер үк шартта яшәүче бу хайваннарның бертөсле органнары булуы бик мөмкин. Тимер йолдыз ул — жылылык бирүче электрлы яктылык чыганагы. Планетаның калын атмосферасы да электрга бик нык туендырылган. Грим Шар: андагы хайваннар, бездәге яшен кебек, энергияне атмосферадан жыйганнар дигән фикерне әйтә. Медузаларның капшагычларындагы кызгылт-көрән төстәге йолдызчыклар хәрәкәтен күз алдыгызга китергез.

— Кара әвернәдә дә капшагычлар бар иде, ләкин йолдызчыкларын...

— Аларын беркем дә күреп өлгермәде. Шул гына. Ләкин нерв тамырларының зарарлану характеры һәм югары үзәк параличы минеке дә, Низаныкы да бертөсле. Моның шулай икәннен без беребез дә шикләнмибез. Бу иң зур дәлил һәм зур өмет!

— Өмет?— дип, сискәнеп сорап куйды Эрг Ноор.

— Әлбәттә. Карагыз,— дип, биолог прибор язмаларының тигез линияләренә күрсәтте.— Медузалар янына төшерелгән сизгер электродлар берни күрсәтми. Бу хәшәрәтләр бак эченә тулы зарядлы энергияләре белән килеп керделәр, бакны томалап куйганнан соң, ул энергия беркая да китәргә тиеш түгел. Космос өчен эшлängән азык-төлек савытларының изоляцияле саклагычлары электр тогын үткәрми. Алар безнең жиңел биологик скафандрлар түгел бит. Низаны харап иткән кара әвернә сезгә зарар китермәде бит. Аның ультратавышы нык саклагычлы скафандр аша үтеп кереп, сезнең ихтыярыгызны жуйса да, зарарлаучы органы көчсез булып калды. Алар, минем скафандрны

медузалар тишкэн кебек, Низа скафандры аша гына үтә алдылар.

— Димэк, бакка кєргән яшен заряды, яки шуңа охшашлы башка нєрсә, бакта калырга тиеш. Ләкин приборлар берни күрсәтми...

— Шул күрсәтмәүдә инде өмет. Димэк, медузалар таркалмаган. Алар...

— Аңлыйм. Үзләрә бүлөп чыгарган ниндидер саклагычка төрөнгәннәр.

— Әйе. Яшәү өчен уңайсыз чорларны үткәреп жибәрү өчен тере организмнар арасында мондый жайлашу бар нєрсә. Кара планетаның бозлы озын төннәрә, «иртәсен» һәм «кичен» булып торган куркыныч давыллары — шундый чорлардан санала. Әмма андый чорлар бик тиз алмашынып торалар, шулай булгач, медузалар да бик тиз төрөнә алалар һәм үз хәлләрөнә бик тиз кайталар да. Мин аның шулай булуына ышанам. Әгәр мондый фикер дөрес булса, без медузаларны элекке хәләтләрөнә бик гади юл белән кайтара алабыз.

— Кара планетадагы кебек температура, атмосфера һәм яктылык дәрәжәсә булдырыпмы?

— Әйе. Бар да исәпләнгән, хәзерләнгән. Тиздән Грим Шар килеп житәр. Өч атмосфера басымы астында без бакны неонлы-кислородлы-азотлы катнашма белән өрдәрә башлыйбыз. Ләкин аңа кадәр без ышанырга тиеш...

Эон Тал ике ассистент белән фикерләшөп алды. Ниндидер жайланма әкрөн генә кызгылт-көрән бак янына шуыша башлады. Алгы руфолуцит плитә, куркыныч тозакка юл ачып, читкә этәрелде.

Бак эчендәге электродлар цилиндрга охшаган яктырткычлары булган кечкенә көзгә белән алмаштырылды. Ассистентларның берсә телевизорлы идәрә пультаына басты. Экранда бак стөнасы барлыкка килде. Ул бөрчөк-бөрчөк юшкын каплагандай яктырткыч нурларны кайтаручы өслөктән тора иде. Көзгә әкрөн генә борыла башлады.

— Рентген нурлары белән яктыртуы авыр,— дип әйтә куйды Эон Тал.— Изоляция бик көчлө. Катлаулырак ысул кулланырга туры килер.

Көзгә әйләнгән вакытта савытның төбө яктырып китте һәм анда жөпселләр белән капланган ике ак түмгәк күренде. Ул түмгәкләр күптән түгел генә чыгарылган яңа сорт икмәк агачының — диаметры житмеш сантиметрга житкән зур жимешләрөнә охшый иде.

— ТВФне Грим Шар векторына тоташтырыгыз,— диде биолог үзенен ярдәмчесенә.

Галим алдан уйланылганнарның дөрөслегенә ышану белән лабораториягә йөгереп килде. Күрә караудан түгел, ә болай, гадәт буенча гына күзләрен кыскалап, хәзерлэнгән аппаратны караштырып чыкты. Грим Шарда — гадәттә күренекле галимнәргә хас булган хакимлек тә, тәэсирле караш та юк иде. Эрг Ноор Рен Бозны исенә төшерде. Аның да малайларча оялчанлыгы бөөк акылына һич тә туры килми иде.

— Томаланган капкачларны ачыгыз!— дип команда бирде Грим Шар.

Механик кул, авыр капкачны урыныннан кузгатмыйча гына, каты эмаль массасы катлавын кисеп чыкты. Газ катнашмалы шланглар вентильләргә тоташтырылды. Инфракызыл нурларның көчле прожекторы тимер йолдызга әйләнде.

Приборлар янында торучы ассистент бертуктаусыз күрсәткечләрне әйтә торды:

— Температура... авырлык көче... басым... электр куелыгы...

Ярты сәгатьтән соң Грим Шар астролетчикларга таба борылды.

— Әйдәгез, ял бүлмәсенә кереп торыйк. Бу капсулларның жанлану вакытын алдан әйтү мөмкин түгел. Әгәр Эон хаклы булса, бу хәл озакка бармаска тиеш. Дежурныйлар хәбәр итәр.

Нерв Токлары Институты кеше яши торган зонадан еракта, тыелган дала чикләренә төзелгән иде. Жәй ахырында жир кибеп китте, һәм җил үзгә бер кыштырдау тавышы чыгарып еракларга исә, кояшка кипкән үлән исләре белән бергә ачык тәрәзәләр аша өй эчләренә үтеп керә иде.

Өч тикшеренүче дәшми-тынмый гына уңайлы креслоларга утырдылар һәм тәрәзә янындагы агач ябалдашлары өстеннән ерак горизонт рәшәсенә текәлделәр. Вакыт-вакыт күзләре йомылып китсә дә, көтү моментының киеренкелеге беркемгә дә йокларга ирек бирми иде. Ләкин язмыш галимнәрнең түземлелеген сынап тормады. Өч сәгать тә үтмәгәндер, залга тоташтырылган экран кабынып та китте. Дежур ассистент үз-үзен көчкә тыеп тора иде.

— Капкач селкенә!

Минут эчендә барысы да лабораториядә иде инде.

— Руфолюцит камераны томалагыз, һава үткәrmәүчәнлеген тикшерегез,— дип боерды Грим Шар.

— Планета шартларын камерага күчерегез.

Көчле насосларның җиңелчә чыңлавы, басым тигезләүче при-

борларның сызгыруы ишетелде, үтә күренмәле клетка эчендә кара планета атмосферасы хасил булды.

— Дымлылыкны арттырып, электрны куерта төшегез,— диде Грим Шар.

Лаборатория борын яргыч озон исе белән тулды.

Ләкин берни дә үзгәрмәде. Галим приборларга күз салды, нидер житеشمәвен аңларга тырышып кашларын жьерды.

Кинәт кенә Эрг Ноорның ачык тавышы яңгырады:

— Караңгылык кирәк бит!

Эон Тал хәтта сикергәләп куйды.

— Ничек онытканмын мин аны! Сез тимер йолдызда булмадыгыз, Грим Шар, ә мин!..

— Яктылыкка поляризация ясагыз,— диде галим җавап урынына.

Ут сүнде. Лабораториядә приборлар яктысы гына калды.

Ассистентлар пульт пәрдәләрен тартып куйдылар, һәм бар нәрсә караңгылык эченә чумды. Анда-санда индикаторларның гына кечкенә якты нокталары торып калды.

Авыр көрәшнән куркыныч һәм мавыктыргыч хатирәләре яңарып, астролетчикларның йөзенә кара планета сулышы өргәндәй булды.

Берничә минутка сузылган тынлык артта калды. Бары тик Эон Талның саклык белән генә инфракызыл нурлар җибәрүче экранны җайлап маташуы гына ишетелеп торды. Полярлашкан ширмалы бу нурлар яктылыкны томалау вакытын хәбәр итү өчен кирәк иде.

Йомшак кына тавыш һәм ниндидер авыр әйбернән нәрсәгәдер бәрелүе ишетелде — руфолюцит камера эчендәге су багының капкачы төшүен белдерә иде бу. Күптән таныш булган кызгылт-көрән чаткылар кабынды, болары кара медузаның бак кырыеннан килеп чыккан кармавычлары иде. Кинәт ул үзен руфолюцит камераның бөтен майданына җәеп өскә ыргылды һәм үтә күренмәле түшәмгә килеп бәрелде. Медузаның тәнендә меңләгән кызгылт-көрән йолдызчыклар кабынды, үзе астан өрелгәндәй, гөмбәз сыман булып кабарынды да капшавычларын бергә җыеп, бак төбенә килеп төште. Шунда ук кара өрәктәй булып, бактан икенче медуза күтәрелде, аның тавышсыз гына хәрәкәт итүе ирексездән курку тойгысы тудыра иде. Ләкин монда, ерактан идарә итүче приборлар белән әйләндереп алынган тәҗрибә камерасының ныклы стеналары артында, кара планетада яралган нәрсәләр көчсез иде.

Приборлар куркыныч медузаларның төзелешен төрле физик,

химик һәм биологик яктан тикшереп бардылар, рәсемгә төшерделәр, аныкладылар, катлаулы кәкре сызыклар сызгаладылар. Кеше аны төрле сыйфатлы мәгълүматларны яңадан бергә жыйды һәм, моңа кадәр күрелмәгән коточкыч жан ияләренен организм төзелешен үзләштереп, аны үз акылына буйсындырды.

Бер-бер артлы сизелми дә үткән һәр сәгать саен Эрг Ноор жиңу якынлашуына инана башлады.

Вакыт үткән саен Эон Талның да шатлыгы арта барды. Грим Шар һәм аның ассистентлары тагын жанлана төштеләр.

Галим ниһаять Эрг Ноор янына килде.

— Сез тыныч күңел белән кайтып китә аласыз. Без тикшеренүнең ахырына кадәр монда калабыз. Мин яктылык бирергә куркам, чөнки монда кара медузаларга, үз планеталарындагы кебек, качар урын юк. Ә алар без теләгән һәрбер сорауга жавап бирергә тиеш.

— Һәм сез барысын да беләчәксезме?

— Өч-дүрт көннән соң тикшеренү эшләрен хәлебездән, белембездән килгән дәрәжәдә бетерәбез... Ләкин хәзер үк инде аларның параличлау органнарының ничек тәэсир итүен күз алдына китерергә мөмкин.

— Низа белән Эонны да дэвалап булырмы?

— Әйе.

— Әлегә кара төннән-көннән яки төннән (хәер, барыбер түгелмени!) бирле күңелендә ниндидер авыр тойгы утырып калуын Эрг Ноор хәзер генә белде. Һәрвакыт сабыр булган бу кешене ниндидер кыргый шатлык биләп алды. Аның бәләкәй буйлы Грим Шарны күккә чөясә, кочаклыйсы килде. Бу мәгънәсез теләген ул көч-хәл белән генә тыгеп кала алды. Эрг Ноор үз-үзенә гажәпләнеп куйды һәм тынычланып, бер минут үтүгә тагын да элекке сабырлыгына кайтты.

— Болай булгач, сезнең тикшерү нәтижәләре киләчәк экспедициядә медузалар һәм кара әвернәләр белән көрәшкә ярдәм итәргә тиеш.

— Әлбәттә! Хәзер без дошманыбызны белеп торачакбыз. Тик әллә шул караңгылык һәм авырлык дөньясына тагын экспедиция жибәрәләрме?

— Жибәрүләренә шигем юк.

Төньяк көзенең жылы көне туып кына килә иде.

Эрг Ноор экрен генә, ялан аяклары белән йомшак үләннәрне ергалап, гадәтенчә ашкынмый гына бара иде. Алда, урман кырында, стена булып утырган ямь-яшел эрбет чикләвегә агач-

лары яфраклары инде коелган сирэк очрый торган өрәңгеләр белән аралашып үскән.

Тыелган урын булганлыктан, монда кеше табигать эшләренә катнашмый. Биек-биек үләннәрнең һәр төре бергә аралашып, тәртипсез үсеп утыруларында, аларның ниндидер тәмле һәм борынны ярып керүчән исләрендә үзенчә матурлык, гүзәллек бар иде.

Эрг Ноор салкын сулы елга кырыена килеп чыкты да сукмак буйлап аска төште. Үтә күренмәле тонык су өсте шадраланып тора иде. Гүяки төбә төрле төстәге чуерташлар белән чуарланган елга өстендә алтынсу дулкыннар челтәре бертуктаусыз чайкалып, тибрәнеп торадыр кебек тоела иде. Су өстеннән беленер-беленмәс кенә мүк һәм су үсемнәренен вак-вак кисәкләре агыла, ә елга төбөндә алардан төшкән зәңгәрсу күлгә таплары йөзә иде. Аргы якта миләүшә төсле эре-эре кыңгырау чәчәкләре дулкынлана. Дымлы болын исе һәм жете-кызыл төстәге көзгә яфраклар кешегә хезмәт шатлыгы вәгъдә итә иде. Чөнки һәр кешенең күңел түрендә әле булса борынгы игенче тәжрибәсе оялап калган иде.

Ачык-сары төстәге шәүлегән агач ботагына кунаклаган да тәкәббер һәм мыскыллаган тавыш белән сызгырып утыра.

Урман өстенә кунаклаган мамыктай ак болытлар төркемә күк йөзен көмеш нурлар белән бизәгән. Эрг Ноор сумала һәм эрбет чикләвегә агачының әчкелтем исе таралган урман эченә килеп керде, аннары аны үтеп, дымланган чәчләрен сөртә-сөртә кашлак өстенә күтәрелде. Нерв клиникасы тирәсендәге заповедник зур түгел иде. Эрг Ноор тиздән юлга чыкты. Сөт төсендәге пыяладан эшләнган бассейнга елга суы агып тора. Борылыштаи махсус коену киёмнәре кигән берничә ир һәм хатын-кыз атылып чыкты, һәм алар чүп-чуар булып утырган чәчәк түтәлләре арасынан йөгереп уздылар. Көзгә су жылы булмаса да, алар бер-берсен дэртлэндереп, көлешә-көлешә бассейнга ташландылар, бер-берсенә дэшә-дэшә каскад буенча түбән таба йөзеп киттеләр. Эрг Ноор ирексездән көлеп куйды. Қайдадыр якында гына урнашкан заводта яки фермада ял вакыты килеп житкән иде...

Үз тормышының күпчелек өлешен кысан звездолетта үткәргән Эрг Ноорга үз планетасы әле бервакытта да мондый гүзәл булып күренмәгән иде. Ул күңелен барлык кешеләргә, жир табигатенә һәм гомумән, аның сары чәчле астронавигаторын — Низасын коткаруга катнашкан һәммә кешегә карата рәхмәт хисе биләп алды. Бүген Низа клиника бакчасына, аңа каршы үзе чыкты! Врачлар белән киңәшкәннән соң алар икесе бергә поляр невро-

санаторийсенә барырга булдылар. Кара әвернә кармавычлары разрядыннан зарарланып, хәрәкәтсез калган баш мие кабыгына «жан» кертеп, паралич жепләрен өзгәннән соң Низа тулысы белән сәламәт кеше булып калды. Хәзер инде шундый озакка сузылган каталептик йокыдан хәлсезләнеп калган организмның элекке көчән һәм энергиясен кире кайтарырга гына кирәк иде. Низа! Сәламәт Низа! Эрг Ноор үзе моны һәрвакыт эчке бер шатлык хисе белән искә төшерер кебек тоелды.

Ике юл чатыннан ул үзенә таба ашкынып килүче ялгыз хатын-кызны күреп алды. Меңнәр арасыннан да танып алып иде ул аны. Ул Веда Конг иде. Юлларының төрлө-төрлө булуы ачылганга кадәр аның уй-фикерләрен шулкадәр озак вакыт биләп торган Веда иде. Исәпләү машиналары диаграммаларына күнеккән Эрг Ноорның фикерләве, юлы күккә, биеккә омтылган бер сызык кебек иде. Ә Веданың уйларын, ижатын үткән чорлар тирәнлегенә житү хыялы биләп алган. Ул шул хисләр эчендә яңа һәм шул хисләр белән планета буйлап оча иде. Һәр ике юл, бер-берсеннән ераклаша барып, бөтенләй кушылмас булдылар.

Веда Конгның шулкадәр таныш йөзе Эрг Ноорны кинәт кенә таңга калдырды: Веда Низага охшаган иде. Озынча гына йөз һәм бер-берсеннән ерак урнашкан күзләр, кин мангай, карлыгач канатыдай кашлар, калын иреннәренен бер үк төрлө мыскыллы, әмма сөйкемле елмаюлары! Хәтта борыннарына кадәр охшаган: аз генә түгәрәкләнеп килеп берәз өскә күтәрелгән. Апалы-сенелле бертуганнар кебек иде. Әмма Веданың күз карашлары һәрвакыт житди, уйчан һәм һәрвакыт туп-туры алга карый. Ә Низа Крит, яшьлек дәртенә бирелеп, горур башын еш кына югары тотып иде.

— Нигә алай бик нык карыйсыз? — дип сорады Веда, гажәпләнеп.

Ул ике кулын да Эрг Ноорга сузды, ә Эрг Ноор аларны үзенә янакларына китереп кысты. Веда сискәнәп кулларын тартып алды. Астролетчик йомшак кына елмаеп куйды.

— Мин бу кулларга Низаны терелткән өчен рәхмәт әйтергә теләгән идем... Ул... Мин барын да беләм!.. Аның янында өзлексез рәвештә дежур торып кирәк булганлыктан, сез кызыклы экспедициядән баш тарткансыз. Ике ай буе!..

— Баш тартмадым, «Тантра»ны көтеп соңга калдым. Барыбер соң иде инде. Шунның өстенә Низагыз искиткеч! Без тышкы яктан гына бер-беребезгә охшаганбыз. Ул — үзенә күккә омтылышы, чын күңелдән бирелгәнлеген белән космосны һәм тимер йолдызны жиңеп чыгучыга алыштыргысыз дус һәм иптәш булгачак...

— Веда!..

— Мин шаярмыйм, Эрг! Хәзергә әле шаярыр вакыт түгелле-ген сизәсездер? Барысын да ачыкларга кирәк, барысы да ачык булсын.

— Миңа болай да ачык! Ләкин мин сезгә үзем өчен түгел, Низа өчен рәхмәт әйтәм...

— Рәхмәт әйтмәгез! Эгәр сез Низаны югалткан булсагыз, миңа авыр булган булыр иде...

— Аңлыйм, ләкин ышанмыйм, чөнки мин сезне яхшы беләм. Сез андый исәп-хисаплар белән булышмыйсыз, минем рәхмәтем дә жилгә очмады.

Эрг Ноор Веданың жилкәсеннән сыйпап куйды да ипләп кенә култыклап алды.

Эрг Ноор яңадан сүз башламый торып, аулак юл буйлап шулай янәшә атладылар алар.

— Ә кем соң ул сезнең хәзерге дуслыгыз?

— Дар Ветер.

— Шулаймыни? Тышкы станцияләрнең элекке мөдиремени?

— Эрг, сез ничектер берни дә аңлатмый торган сүзләр сөйләсез. Сез үзгәргәнсез...

— Күрәсең үзгәргәнмендер... Ләкин мин Дар Ветерны бары тик эше буенча гына беләм, шуңа күрә аны да космоска баш иючедер, шуның белән хыялланыучыдыр дип уйлаган идем.

— Анысы дөрөс. Ул да — йолдызлар дөньясы белән хыялланыучы, ләкин борынгы игенченең Жиргә булган мәхәббәтен йолдызлар белән бергә бәйли белүче, гади мастерыкыдай зур куллы белем кешесе.

Эрг Ноор ирексездән үзенең нәзек бармакларына карап куйды. Бармаклары музыкантларга, шулай ук математикларга хас булганча озын һәм каты иде.

— Эгәр дә сез минем хәзер Жирне ничек яратуымны белсәгез иде, Веда!..

— Караңгылык дөньясыннан һәм парализланган Низа белән ялыктыргыч озын юлдан соңмы? Әлбәттә! Ләкин...

— Сез әйткән ярату минем тормышымның нигезе булып тормый.

— Менә шул шул! Сез бит монда чын герой һәм батырлык эшләми яши дә алмыйсыз. Сез ул мәхәббәтне космоска бирер өчен, тулы килеш, түкми-чәчми, Жиргә бер генә тамчысын да төшермәскә тырышып, алып бара чаксыз. Ләкин шул ук Жир өчен алып бара чаксыз сез аны!

— Веда! Караңгылык гасырында сезне утта яндырган булырлар иде!

— Миңа аны әйткәләделәр инде... Менә юл чатына да килеп життек. Сезнең аяк киемегез кайда, Эрг?

— Сезнең каршыга чыкканда мин аларны бакчада калдырдым. Миңа кире борылырга туры килер.

— Сау булыгыз, Эрг. Монда минем эш бетте инде, хәзер сезнеке башлана. Без кайда очрашырбыз? Әллә очыш алдыннан гынамы?

— Юк, юк, Веда! Без Низа белән өч айга поляр санаторийсенә китәчәкбез. Килегез безнең янга. Үзегез белән Дар Ветерны да алып килегез.

— Нинди санаторийгә? Себернең Төньяк ярындагы «Йөрәк-Таш» санаторийсенәме? Яки Исландиядәге «Көзге Яфраклар»-гамы?

— Себер поляр түгәрәгенә соң инде. Безне көньяк ярымшарга, Грахам Жирендәге «Ак Шәфәкъ» санаторийсенә жиберәләр. Анда тиздән жәй башланачак.

— Яхшы. Эрг. Әгәр Дар Ветер илле жиденче иярченне төзүгә китмәсә... Мөгаен, башта материаллар хәзерләү эше булыр.

— Әйбәт сезнең жир кешегез — бер ел вакыт диярлек күктә яшәячәк!

— Хәйләкәрләнмәгез. Безне аерган төпсез пространствогыз белән чагыштырганда бу бик якын ара.

— Сез үкенәсезме, Веда?

— Нигә сорыйсыз, Эрг? Безнең һәрберебез ике яртыдан тора. берсе яңалыкка омтыла, ә икенчесе үткәнне саклый, шуңа кире кайтырга риза. Сиз моны яхшы беләсез һәм кире кайтуның бервакытта да файда бирмәвен дә беләсез.

— Ләкин үкенеч, күңелгә якын кабер өстендәге чәчәкләр бәйләме кебек калачак. Бер үбегез әле мине, Веда, кадерлем!..

Яшь хатын карышмый гына үбеп алды һәм астролетчикны жиңелчә генә этеп жиберде дә тиз-тиз атлап, төп юлга — электробуслар линиясенә китте. Якынаеп килүче машинаның йөртүче роботы машинасын туктатып, Веданың кызыл күлмәге ишектән күмелгәнчегә кадәр Эрг Ноор аннан күзен алмый карап торды.

Веда да бер урында катып калган Эрг Ноорга пыяла аша карап алды. Аның башында Таркау Дөнья чоры шагыйре язган шигырь кушымтасы килде. Ул күптән түгел генә тәржемә ителеп, Арк Гир тарафыннан музыкага салынган иде. Назлы шелтәләвенә каршы Дар Ветер бервакытны аңа шул сүزلәр белән җавап биргән иде:

Күктәге фәрештәләр дә, упкын өрәкләре дә
Безне беркайчан аера алмаслар.
Хәтта хатын-кызны аздыручы Аннабель-Ли дә
Йөрәкләребезне аера алмас иде.

Бу — борынгы ир кешенең — бернинди югалтулар белән дә килешмәгән, язмышка берни дә бирергә теләмәгән ирнең сөйгән аерып алган табигатькә, аның дәһшәтле көчләренә каршы чыгуы иде.

Электробус Спираль Юл тармагына якынлашты, ә Веда, һаман да әле ишек тоткасына тотынып, тәрәзә янында басып тора һәм авыз эченнән генә якты сагыш хисләре ташып торган гүзәл романсны көйли иде.

«Фәрештәләр дип борын заманнарда дингә ышанучылар алла ихтиярын хәбәр итүче, уйланма күк рухын атаганнар. Инде бу сүз күп гасырлар элек онытылган инде...».

Бу фикерләреннән Веда станциягә килеп житкәч кенә аерылды, ләкин Юл вагонында утыру белән тагын уйлана башлады.

Эрг Ноорны да, Мвен Масны да, Дар Ветерны да күктән һәм космостан хәбәр итүчеләр дип атарга мөмкин. Бу сүзне бигрәк тә үз якынына — Жир күгендә иярчен төзөргә китәчәк Дар Ветерга карата әйтергә була... Веда шук бала кебек елмаеп куйды. — Ул вакытта упкын рухлары — алар без, тарихчылар, — диде ул. Монсын инде кычкырып әйтте һәм үз тавышына колак салып торды. Аннары көлеп куйды. — Әйе, шулай, күк фәрештәләре һәм упкын рухлары! Ләкин Дар Ветерга мөгаен ошамастыр бу.

Субантарктика өчен чыгарылган кара ылыслы, салкынга чыдам тәбәнәк эрбет агачалры көчле жылга тантаналы төстә шаулап утыралар. Салкын һава йөгереке елга кебек агыла, үзе белән кин океаннарда яисә биек тауларда гына була торган чисталык һәм сафлык алып килә. Ләкин мәңгелек кар белән капланган тау түбәләрендә жыл коры һәм кистеребрәк исә. Монда океан сулышы дымлы һаваның тәнгә сыланып торуында сизелә иде.

«Ак Шәфәкъ» санаторийсе пыяладан эшләнеп, диңгезгә таба төшкән ягы киртләч-киртләч итеп ясалган иде. Аның бу өлеше үткән чорларның гигант диңгез кораблары шикелле иде. Стена араларындагы бүлемнәр, баскычлар һәм вертикаль колонналары кызгылт төстә булып, көндөз андезитлы кыяларның каракөрән миләүшә төсөндәге гөмбәз сыман массалары янында тагын да ачыграк ялтырый иде. Ләкин язгы поляр төн бу төсләрнен барысын бергә кушып, алар өстенә үзенә аксыл нурын сипкән. Кояш бер генә сәгатькә яссы тау артына яшеренгән. Шул яктан

буй-буй юллар булып күкнең бөтен көньяк өлешенә таралган мәһабәт балкыш сибелеп тора. Бу — Антарктида материгының көнчыгыш яртысында биек урыннарда сакланып калган, ләкин кеше ихтыяры белән инде элекке калынлыгының дүрттән бер өлеше генә калган зур-зур бозлар шәүләсе иде. Ак боз шәфәгы (санаторийгә дә шуннан чыгып исем бирелгән) тирә-якны искиткеч матур, күлэгәсез яктылыкка төренгән дөньяга әверелдергән.

Көмештәй чагылып торган фарфор юл буйлап дүрт кеше океанга таба бара. Арттан баручы ирләрнең йөзләре соры граниттан уеп ясалгандай тоела, ә хатын-кызларның күзләре һәр икесенеке дә төпсез һәм серле булып күренә иде.

Низа Крит, жылкәсенә мех салган Веда Конгка сыенып, аның фикерләре белән риза булмавын белдерә, аның белән очына-очына бәхәсләшә иде. Ә Веда үзенең берәз гажәпләнүен яшермичә тышкы яктан үзенә охшаган бу кызга текәлеп, аны туктаусыз күзәткәләп бара иде.

— Миңа калса, хатын-кызларның үз сөеклесенә карата булган иң яхшы бүләге — аңа бала бүләк итү, шуның белән үз героенның гомерен дә озынайту. Моңы бит чын-чынлап үлемсезлек дип әйтергә була.

— Безгә карата ирләр башкача фикер йөртәләр, — дип җавап бирде Веда. — Дар Ветерның миңа: «Сөйгәнәмә охшаган кызым булуын теләмәс идем», — дип әйткән сүзе бар. Янәсе, аңа кызын ташлау, үз назыннан мәхрүм итү һәм үзе өчен билгеле булмаган язмыш карамагына калдыру авыр булачак... Бу борынгы заманның көнчелек һәм нидәндер сагаю калдыгы.

Низа үз фикерләренә чумган хәлдә:

— Әмма миңа үземнең кечкенәм — бәгырь кисәгем белән аерылышу турындагы уй да коточкыч авыр, күтәрә алмаслык газәп булып тоела. Юньләп туйдырмыйча да тәрбиягә бирү!.. — диде.

— Аңлайм, ләкин килешмим.

Веда чыраен сытып куйды, әйтерсәң бу кыз аның иң нечкә кылларына кагылган иде.

— Сукырларча булган аналык инстинктын жиңеп чыгу — кешелекнең иң бөек бурычларынан берсе. Бары тик махсус укытылган һәм сайланып алынган кешеләрнең коллектив тәрбиясендә генә безнең җәмгыятьнең чын кешесе үсәргә мөмкин. Хәзер инде, борынгы заманнардагы кебек, шашкын дәрәжәсендәге аналык мәхәббәткә бөтенләй юк диярлек. Хәзер инде һәрбер ана үз баласын бөтен дөнья назы чолгап алуын белә. Үз баласы язмышы өчен куркудан туган ана бүренең хайвани инстинктив мәхәббәткә юкка чыкты.

— Мин аңлыйм моны,— диде Низа.— Эмма ничектер акылым белән генә аңлыйм.

— Э минем бөтен күңелемне башка берәүгә шатлык китерү теләге биләп алган. Моны эшләү искиткеч зур бәхет бит ул. Элекке жәмгыятьләрдә бары тик ата-аналарына, әбиләренә һәм бабаларына, ә бигрәк тә әниләренә генә эшләргә мөмкин булган бу эшне хәзер бар да эшли ала. Нигә соң әле кеше һәрвакыт үз баласы янында гына булырга тиеш... Бу да бит узган гасырлар калдыгы. Чөнки ул вакытларда хатын-кызлар баш-аяклары белән семьяга бәйләнергә мәжбүр булганнар, шуның өчен дә сөйгәннәре янында теләгән кадәр була алмаганнар. Э сез мәхәббәтегез сүрелгәнче һәрвакыт бергә булырсыз...

— Белмим, эмма шундый ярсулы теләк вакыт-вакыт миндә дә була. Яныңнан аңа ошаган кечкенә генә жан иясе баруын телисең, андый чакта кулларны шытырдатып кысасың... Һәм... юк, мин берни дә белмим!..

— Ява утравы — аналар утравы. Үз балаларын үзләре тәрбияләргә теләгән кешеләрнең барысы да шунда яши.

— Анда китәсем юк! Чөнки мин балаларны бик нык яратучы кешеләр кебек яхшы тәрбияче дә була алмас идем. Мин үземдә шулкадәр көч сизәм. Хәтта мин инде бер тапкыр космоста да булдым...

Веда йомшара төште.

— Сез — яшьлек чагылышы, Низа. Физик яктан гына түгел. Әле бик яшьләр кебек үк тормыш каршылыкларына очраганда сез бернәрсәне аңламыйсыз: тормыш, мәхәббәт шатлыгы һичшиксез борчылу, мәшәкать һәм кайгылар тудыра, мәхәббәт көчлерәк булган саен әнә шул ягы да көчлерәк була. Э сезгә беренче каршылыкка очрау белән үк барысы да юкка чыгар кебек тоела.

Сонгы сүзләргә Веда рухланып, ниндидер дәрт белән әйтте. Юк, Низаның борчылуларына һәм ашкынуларына бер яшьлек кенә сәбәпче түгел иде!

Веда тән ярасы белән күнел ярасы бер үк вакытта төзәлә дип уйлаучы күпләр кебек үк ялгыш фикергә бирелде. Хәлбуки сәламәт тәндә яшеренгән психик яра әле озак вакытлар саклана, һәм ул юк кына сәбәпләр аркасында да ачылырга мөмкин. Низа белән дә шулай булды. Биш ел буе параличланган хәлдә яту... гәрчә ул моны аңсыз рәвештә үткәрсә дә, тән күзәнәкләрендә ул паралич истәлекләрен калдырмый калмаган. Шуның өстенә Эрг Ноорны чак кына һәлак итми калган куркыныч әвернә белән очрашу минутындагы тетрәнүләр...

— Тимер йолдыз вакыйгасыннан соң мин үземдә ниндидер

сәер хис тоям. Күңелемнең кайсыдыр жирендә ниндидер шомлы бушлык сизелә. Ул ышанычлы шатлык һәм көч белән янәшә яши. Шатлык белән көчне дә сүндерми, шул ук вакытта үзе дә сүнми. Бу хис белән мин бары тик күңелемне нидер биләп алган вакытта гына көрәшә алам. Мин хәзер космосның ялгыз кеше өчен нәрсә икәннен бик яхшы беләм. Шунның саен беренче йолдыз-зара очышларга катнашкан кешеләр истәлегенә күбрәк баш иям!

— Мин аңлыйм ахрысы,— дип җавап бирде Веда.— Мин океан эчендә югалып калган Полинезиянең кечкенә утрауларында булдым. Анда, диңгез белән кара-каршы үзгә генә калганда, сине еракларга китеп таралган моңлы жыр кебек чиксез сагыш биләп ала. Кешелек жәмгыяте төзелгәнгә кадәр булган ялгызлыкны уйлыйсың. Шуннан инде элекке кеше ничек үз кабыгына үзгә бикләнгән булган дисең. Бу ялгызлык хисеннән бары тик гомуми хезмәт һәм гомуми фикерләр генә коткара ала. Әйтик, беренче карашка утраудан бик күпкә кечкенә булып күренгән кораб килә, әмма күз күреме житмәс океан да аның янында югалып кала. Бер төркем иптәшләр һәм кораб — бу инде үзгә буйсынган чиксез ераклыklarга омтылучы бүтән бер дөнья. Космос корабы — звездолет та шулай ук. Без анда батыр һәм көчле иптәшләр белән бер семьяда, әмма космостагы ялгызлык...— Веда калтыранып куйды.— Мондый ялгызлыкны кеше күтәрә алмастыр.

Низа Ведага тагын да сыенарак төште.

— Дөрәс әйттегез дә соң инде, Веда! Шуңа күрә дә мин һәм-мәсен берьюлы...

— Низа, яраттым мин сезне. Хәзер мин сезнең яңадан китү фикеренә килүегезне ныграк аңлый төшәм... Башта ул миңа дуамаллык булып тоелган иде.

Низа, сүзсез генә Веданың кулын кысты һәм борыны белән аның жилдән салкынаеп калган яңакларына сыенды.

— Ләкин сез моңа түзә алырсызмы икән соң, Низа? Чиксез-чамасыз авыр булачак бит ул!

— Нинди авырлык турында сөйләсез сез, Веда?— диде аның соңгы сүзләрен ишетеп алган Эрг Ноор.— Сез Дар Ветер белән сүз куештыгызмы? Ул инде мине менә ярты сәгать бие кире кайтмаслык сәфәргә чыгудан баш тартырга һәм үз тәҗрибәмне яшь-ләргә тапшырырга, аларны өйрәтергә үгетли.

— Ничек соң, үгетләвенен нәтижәсе булдымы?

— Каян булсын. Минем тәҗрибәм «Аккош»ны энә тегендә, Жирнең дә, Божраның да бер генә корабы да үтмәгән юл буйлап илтеп житкерүдә тагын да кирәгрәк!— дип, Эрг Ноор бер йол-

дыз да күренмәгән якты күккә, Кече Магеллан Болытлыгыннан түбәнрәк, Тукан астындарак балкып янып торырга тиеш булган Ахернарга таба күрсәтте.

Эрг Ноорның соңгы сүзләрен әйтеп бетерүе булды, арт якта чыгып килүче кояшның ялкынлы өске чите күренде, ә аның нурлары аксыл шәфәкьның бөтен серлелеген таратып юкка чыгарды.

Дүрт дус диңгез янына килделәр. Океан үзенең салкын сулышын өрә, ярсулы Антарктиканың авыр дулкыннары сөзәк яр кырыйларын ялый иде. Веда Конг тонык су өстенә озак кына карап торды. Кояш нурлары тәэсиреннән су тирәнгә киткән саен ниндидер зәңгәрсуланып-шәмәхәләнеп каткан боз төсенә керә бара иде.

Низа Крит башкалар белән янәшә баскан. Ул күксел мөхтан тегелгән тун һәм шундый ук түгәрәк эшләпә кигән. Ә эшләпә астыннан куе жирән чәч учмалары чыгып тора. Ирексездән аңа сокланып карап тора торгач, Дар Ветерның кашлары жыерылды.

— Ветер, сезгә Низа ошамыймыни?— дип сорап куйды Веда Конг, бик тә кәефе кырылып.

— Аңа сокланып каравымны сез беләсез,— дип җавап бирде Дар Ветер караңгы чырай белән.— Әмма хәзер ул миңа ничектер бик кечкенә һәм зәгыйфь булып күренде...

— Минә көткән юл һәм башкарачак эшләр белән чагыштыргандамы?— дип каршы төште Низа.— Хәзер сез Эрг Ноорга һөжүм итүдән миңа күчтегезме?..

— Мин бөтенләй алай итәргә жыенмыйм,— дип җавап бирде Дар Ветер җитди һәм кайгылы тон белән.— Ләкин минем борчылуым табигый хәл. Минем сөекле Жирем тудырган гүзәл зат караңгылык һәм коточкыч салкынлык хөкем сөргән космос тирәнлегенә чумарга тиеш. Бу кызгану түгел, Низа, ә югалту кайгысы.

— Сез минем кебек үк хис иткәнсез,— диде Веда, аның белән килешүен белдереп,— тормыш ялкыны Низа һәм боздай үлек пространство!..

— Мин зәгыйфь чәчәк кебек күренәммени?— дип сорады Низа. Аның тавышының сәер яңгыравы гына Веданы «әйе» дип әйтүдән тыеп калды.

— Салкынлык белән көрәшү шатлыгын миннән башка тагын кем генә күбрәк ярата икән?— һәм ул жирән чәчен артка чөеп, баш киemen салып ташлады да тунын салып атты.

— Ни эшләвегез бу, Низа?— Аның уен беренче булып Веда сизеп алды һәм астронавигаторга таба ташланды.

Ә Низа, киёмнәрен Ведага тоттырып, дулкыннар өстенә салынып торган кыя өстенә ыргылды. Салкын дулкыннар Низаны үз кочакларына алдылар. Веда, мондый суда коенуны үз тәне белән татыгандай, бөтен гәүдәсе белән калтыранып куйды. Диңгез дулкыннарын ярып, Низа тыныч кына йөзеп китте. Зур бер дулкын сыртына күтәрелгәч, ул кул болгап ярда калганнарны үзе артынан иярергә чакырды.

Веда Конг аны сокланып туя алмыйча күзәтеп торды.

— Эрг белән түгел, бәлки төньяк аюы белән дус булырга тиеш бу Низа. Ә сез, Ветер, төньяк кешесе була торып, аннан калышырсыз микәнни?

— Чыгышым буенча төньяк кешесе булсам да, жылы диңгезне артыграк күрәм мин,— диде Дар Ветер, нәүмизләнеп, һәм яр кырыена ашкынучы диңгез дулкыннарына таба теләр-теләмәс кенә атлап китте.

Дар Ветер, чишенеп, аякларын суга тидереп карады һәм «ух!» дигән аваз чыгарып көчле дулкыннар өстенә ташланды. Өч сикерүдә ул бер дулкын сыртына менеп житте, аннары икенче дулкын арасындагы караңгы бушлыкка төшөп китте. Бары тик күп еллык күнегүләр, ел буе коену тәжрибәсе генә Дар Ветерның абруен саклап калды. Аның сулышы кысылды, күз алларында аллы-кызыллы утлар уйнады. Берничә тапкыр чумганнан соңгына ул сулыш ала алыр хәлгә килде. Яр кырыена чыкканда, Дар Ветерның йөзе күгәрәнгән, ә үзе дер-дер калтырый иде. Ул Низа белән бергә тау өстенә йөгереп менде, ә берничә минут үтүгә инде алар мөхәббәт тегелгән киём жылысын тоеп ләззәтләнәләр иде. Хәтта салкын җил дә мәргәнле диңгез сулышын алып киләдер кебек тоелды.

— Сезне күбрәк белгән саен мин Эрг Ноор турында уйлыйм. Ул үзенә дусны бик белеп сайлаган. Авыр минутларда аны бары тик сез генә рухландыра аласыз, сез генә шатландыра һәм саклай аласыз...

Низаның кояшта янарга өлгермәгән йөзенә алсулык йөгәрде.

Җилдә тибрәнеп торган биек хрусталь террасада иртәнге ашны ашап утырганда, Веда кызының уйчан һәм сөйкемле карашын еш күрде. Гадәттә озак вакытларга аерылышканда була торган тынлык хөкем сөрдә. Дүртесе дә ләм-мим сүз катмадылар.

— Мондый кешеләр белән якыннан танышып шундук аерылышу бигрәк тә кызганыч,— дип кычкырып әйтеп куйды Дар Ветер кинәт кенә.

— Бәлки, сез?..— дип сүз башлады Эрг Ноор.

— Минем буш сэгательләрем бетте. Югарыга күтәрелергә вакыт! Анда мине Гром Оорм көтә.

— Миңа да кузгалырга вакыт,— дип өстәп куйды Веда.— Мин дә үз упкыныма, күптән түгел табылган мәгарәгә — Таркау Дөнъя чоры складына төшәм.

— «Аккош» киләсе елның урталарында эзер булачак, без аны алты атнадан соң жыя башлыйбыз,— диде Эрг Ноор әкрәнгән.— Тышкы станцияләр белән хәзер кем житәкчелек итә?

— Хәзергә Юний Ант. Ләкин ул хәтер машиналары белән аерылышырга теләми, ә Совет әле Лабрадор Ф-жайланмасының инженер-физигы Эмб Онг кандидатурасын расламады.

— Мин белмим аны.

— Аны бик аз кеше белә, чөнки ул Гыйлем Чикләре Академиясендә мегадулкыннар механикасы мәсьәләләре белән шөгыльләнә.

— Нәрсә соң ул?

— Космосның эре ритмнары — пространствода әкрән тарала торган гигант дулкыннар. Аларда, мәсәлән, чагыштырма саннарны абсолют берәмлектән зуррак итеп күрсәтүче кара-каршы килә торган яктылык тизлекләренен каршылыклары чагыла. Эмма бу мәсьәлә әле бөтенләй эшләнмәгән...

— Ә Мвен Мас?

— Хисләр турында китап яза. Аның да шәхси вакыты бик аз, чөнки Стохастика һәм Киләчәкне Алдан күрү Академиясе аны сезнең «Аккош»ны очыру буенча консультант итеп билгеләде. Материаллар эзер булу белән аңа китаптан аерылырга туры киләчәк.

— Кызганыч! Әһәмиятле тема. Хисләр дөнъясының көчен һәм реальлеген дөрес аңларга вакыт инде,— дип сүзгә кушылды Эрг Ноор.

— Мвен Мас тыныч кына анализлауга сәләтле түгелдер дип куркам мин,— диде Веда.

— Шулай булырга тиеш тә, югыйсә ул яхшы китап яза алмаячак,— дип каршы төште Дар Ветер һәм, сабуллашырга дип, урыныннан кузгалды.

— Исәнлектә! Эшегезне тизрәк бетерегез, озакка сузылса күрешә алмабыз,— дип җавап бирделәр Низа белән Эрг, кул биреп.

— Күрешербез,— диде Дар Ветер ышанычлы вәгъдә белән.

— Эль Номра сахрасында, очыш алдыннан гына булса да күрешербез.

— Очыш алдыннан күрешербез,— дип ризалаштылар астро-летчиклар.

— Киттек эйдә, күк фәрештәсе.— Веда Конг Дар Ветернын каш араларындагы жырчыкларына юри игътибар итмәгән булып аны култыклап алды.— Сезде, мөгаен, Жир туйдыргандыр инде?

*
* *
*

Дар Ветер әле жиңелчә генә беркетелгән һәм чайкалып торган каркас нигезенә аякларын аерып баскан да икегә бүленгән болыт катламнары арасыннан түбәнгә, куркыныч бушлыкка карап тора. Аста безнең планетабыз. Биш диаметры кадәр ераклыктан да аның гаять зур икәнлеген тоеп була. Материкларның бормалы-бормалы соргылт контурлары һәм карасу миләүшә төсле диңгезләр күренә.

Дар Ветер иярченнәрдән төшерелгән рәсемнәр буенча бала чактан ук күз алдында йөргән таныш линияләргә төсмерләде. Менә эчкә бөгелеп килгән сызык. Аны каралып торган тау полосалары кискәләп үткән. Унда диңгез ялтырап ята, ә туп-турыда, аяк астында ук — тау итәгендәге тар гына үзәнлек.

Аны бүген язмыш елмаеп каршы алды: болытлар планетаның нәкъ менә хәзер Веда эшли торган участоклары өстеннән як-якка таралыштылар. Анда, чуен сыман соргылт таулар итәгендә, кайдадыр Жир куенына урнашкан катлы-катлы борынгы мөгарә ята. Анда Веда кешенең дөньясы үткән тормышның тузанлы һәм телсез кыйпылчыкларыннан бөртекләп тарихи дәрәслек эзли. Ә ул бөртекләрдән башка хәзергесен аңларга да, киләчәкне алдан күрергә дә мөмкин түгел.

Сырлы-сырлы цирконийлы бронзадан эшлэнгән платформа аша иелеп, Дар Ветер көнбатыштан ялтырап килгән каурый сыман болытлар итәге астындагы урынга, шул булырга тиеш дип уйланылган ноктага, эчтән генә сәлам жибәрде. Төнге караңгылык анда йолдыз нурлары сибелгән стена булып тора. Болыт катламнары берсе өстенә берсе асылынган гаять зур саллар кебек агылалар иде. Алар астындагы бушлыкта, караңгылык стөнасы астында Жир өслеге каядыр мәңгелеккә тәгәри кебек иде. Планетаның күлэгәле ягын космос пространствосы каралыгында ялтырап торган нәфис зодиакаль балкыш жәймәсе төреп алган.

Планетаның яктыртылган ягында корыч сыман соргылт Кояшның көчле яктылыгын кире кайтара торган күк төстәге

болыт пәрдәсе асылынган. Сигез йөз километрлы Жир атмосферасын үтеп чыкканнан соң дәһшәтле яктылык чыганагына күз салган һәркем сукураеп калган кебек, бу болытларга да саклагыч кара күзлек кимиңә караган һәрбер кеше сукурайган булыр иде. Тирә-якта Кояшның һәр тере организм өчен һәлакәт китерүче кыска дулкынлы ультрамиләүшә һәм рентген нурлары ташкыны бөтерелә. Аларга тагын космос кисәкчәләре яңгыр булып кушылды. Янадан кабынган яки галактиканың күз алдына китергә мөмкин булмаган ераклыктарында үзара бәрелешкән йолдызлар пространствога үлем китергеч нурлар җибәрәләр. Барытик ышанычлы скафандрлар гына иярчен төзүчеләрне үлемнән коткара иде.

Дар Ветер үзенң саклагыч тросын икенче якка күчерде дә чүмечкә охшап ялтырап торган Зур Жидегән йолдызына каршы китте. Булачак иярченнең буеннан-буена гигант труба беркетелгән. Аның баш-башларында магнит кырын таратучы гаять зур дискларны тотып тору өчен өч кырлы җайланмалар чыгарылган. Кояшның күксел радиациясен электр тогына әверелдерә торган батареялар куелганнан соң инде арканга бәйләнмиңә генә йөрергә, күкрәккә һәм аркага беркетелгән юнәлеш бирүче пластиналар ярдәмендә магнитлы электр линияләре буйлап хәрәкәт итәргә мөмкин булачак.

— Без төнлә эшләргә телибез,— дигән тавыш ишетелде аның шлемында кинәт кенә. Бу — яшь инженер Кад Лайт тавышы иде.

— «Алтай» командиры ут бирергә вәгъдә итте!

Дар Ветер сулга һәм аска карады. Анда йокыга талган балыкларны хәтерләтеп, бер-берсенә беркетелгән хәлдә йөк ракеталары асылынып тора. Өстәрәк, метеоритлардан һәм Кояш нурларынан саклай торган яссы зонт астында ракетаның эчке каймасыннан җыелган вакытлы платформа йөзә. Анда ракеталарда китерелгән материаллар туплана. Платформада кара бал кортлары кебек күп санда эшчеләр җыйналган. Саклагыч зонт күлгәсеннән башларын чыгарганда, аларның нурларны кире кайтара торган скафандрлары тычкан уты кебек ялтырап-ялтырап китә. Ракеталарның як-якларындагы каралып торган тишекләреннән пәрәвез саргандай корыч баулар сузылган. Алардан зур-зур детальләр бушаталар иде. Тагы да өстәрәк, җыелган каркас турысында ук, бер группа кешеләр гаять зур машина янында кайнашалар. Аларның гәүдә торышлары сәер, вакыт-вакыт хәтта көлкеле дә булып күренә иде. Боразон белән капланган асылташлы бер бронза божра гына да Жирдә һичшиксез йөз тонна торган булыр иде. Әлегә барлык җыелмаган детальләрнең Жир

тирәсендә әйләнешләрен тикшерү һәм аларның интеграл тизлекләрен тигезләү өчен хезмәт итә торган бу машина монда, иярченнең металл скелеты янында, нечкә генә бауда жай гына асылынып тора.

Авырлык югалтуга күнеккәннән соң, эшчеләр ышанычлырак һәм жиңелрәк хәрәкәт итә башладылар. Ләкин бу оста кулларны тиздән яңалар белән алыштырырга туры киләчәк. Чөнки авырлык булмаган шартларда физик эш белән озак шөгыйльләнү кан әйләнешен боза, һәм ул Жиргә кайтканнан соң да нормаль хәлгә килмиçә, кешене инвалид итеп калдырырга мөмкин. Шуңа күрә иярчендә аларның һәрберсе йөз илле эш сәгатеннән артык эшләми һәм Жиргә кайтканда планета өстеннән тугыз йөз километр биеклектә әйләнәп торган «Аралык» станциясендә реакклиматизация үтә, ягъни яңадан жир климатына күнектерелә.

Төзелеш житәкчесе Дар Ветер, теге яки бу эшне ничек кенә тизләтергә теләсә дә, физик эш белән үзен артык талдырмакка тырышты. Чөнки әле аңа монда, илле жиде мең километр биеклектә, берничә айлар буе эшләргә туры киләчәк иде.

Төнге эшләргә рөхсәт бирү — бу инде яшь дусларыңның планетага кире жибәрү срогын тагын да кыскарту һәм алдагы смеланы вакытыннан элек чакырту дигән сүз иде. Төзелешкә тапшырылган икенче планетолет «Барион» Аризон даласында иде. Анда, телевизор экраннары каршында һәм регистрация алып бара торган машиналарның идарә пультларында Гром Орм утыра.

Тәнәфессез эшләү һәм бозлы космик төннәрен дә файдалану иярченне жыю эшләрен шактый тизләтә төшә. Дар Ветер бу мөмкинлектән баш тарта алмады. Рөхсәт алганнан соң, жыю платформасындагы кешеләр төрле якларга таралыштылар һәм тагын да катлаулырак трос челтәрләре суза башладылар. Төзелеш эшчеләре өчен торак йорт булып хезмәт итә торган һәм төп өрлек очында хәрәкәтсез асылынган «Алтай» планетолеты шундук телгә килде. Ул иярчен скелеты белән үзенең люгын — «ишеген» тоташтырган роликлы канатны ычкындырды. Аның двигательләреннән күз явын алырлык озын ялкын телләре бәрәп чыкты. Қорабның гаять зур корпусы бик тиз арада һәм тавышсыз гына борылып та куйды. Төзелеш өстеннән кырык метрга күтәреләп, үзенең прожекторларын тиешле ноктага юнәлдәрү өчен, «Алтай»ның оста командирына двигательләрне аз гына эшләтү дә житә калды. Қораб белән иярчен каркасы арасына тагын юл хезмәтен үти торган трослар сузылды. Пространствода асылынып торган барча әйберләр чагыштырмача хәрәкәтсез хәлгә килде, ләкин

шул ук вакытта алар Жир тирәсендә сәгатенә ун мең километр чамасы тизлек белән әйләнүләрен давам итәләр иде.

Болыт массаларының бүленеше Дар Ветерга төзелешен Антарктида өлкәсе өстендә баруын күрсәтте, димәк, тиздән Жир күлэгәсенә керәчәкләр. Скафандрларның камилләштерелгән жылыткычлары космик пространствоың бозлы сулышын тулысынча кире кайтара алмый һәм үз батареясының энергиясен үлчәмичәрәк тоткан сәяхәтче белән ни буласы көн кебек ачык. Бер ай элек шулай архитектор-жыючы һәлак булды. Ул кинәт башланган метеорлар яңгырыннан яшеренеп, салкында, ачык ракета корпусы эчендә яткан һәм кояшлы якка чыкканчы түзә алмаган... Тагы бер инженер метеоритка бәрелеп һәлак булды. Мондый очракларның барысын да алдан күрәп тә булмый һәм аларны булдырмый калу да мөмкин түгел. Иярченнәр төзелеше һәрвакыт үз корбанын алмый калмый — ә чиратта кем тора торгандыр?.. Гәрчә гомумән чагыштырганда тузан бөртегедәй генә саналган аерым кешеләргә төбәлмәсә дә, Стохастика законнары чиратта Дар Ветер тору ихтималының күбрәк булуы турында сөйләләр... Чөнки аңар монда, космостагы бөтен очраклыklar өчен ачык булган бу биеклектә, барыннан да озаграк булырга туры килә... Ләкин эчке шаян тавыш Дар Ветерга: «Мондый гүзәл затка берни дә булмаячак» дип әйтеп тора кебек. Математика законнары буенча фикер йөртүче кеше өчен бу никадәр генә мәгънәсез булып тоелмасын, әмма Дар Ветер шул ышаныч белән яшәде һәм кара күк бушлыгындагы берни белән дә сакланмаган ачык каркас буйлап тыныч кына эш йөртә бирде.

Жирдә жыю эшләре тере организмның үсеш принциплары буенча эшләүче эмбриотект дип аталган махсус машиналар ярдәмендә башкарыла. Әлбәттә, мирас булып калган кибернетик механизм тарафыннан башкарылган тере организмның молекулляр төзелеше күз алдына китерә алмаслык катлаулы, ул физика һәм химия законнарына гына түгел, ә бәлки ниндидер сере ачылмаган дулкынлы ритмикага да буйсына. Ләкин тере организмнар бары тик ионлашкан молекулаларның жылы эремәләре шартларында гына үскәннәр, ә эмбриотектлар гадәттә полярлашкан ток, полярлашкан яктылык яки магнит кырлары ярдәмендә эшләр. Жыелма частьларга радиоактив талли белән төшерелгән тамгалар һәм ачкычлар машиналар тоташтыра торган детальләргә дәрәс юнәлеш бирәләр, һәм шулай итеп, жыю эшләре бу өлкәдә хәбәрдар булмаган кеше өчен ышанмаслык тизлек һәм төгәллек белән бара. Монда, югарыда, андый машиналар юк һәм була да алмый. Иярченне төзү кул көче белән, иске метод

белән алып барыла. Күркыныч булуга карамастан, төзү эшләре шулкадәр кызыклы иде, һәм ул меңләгән кешеләрне үзенә жәлеп итте. Психологик сынау станцияләре үзләренек космик пространствога китәргә теләүләрен Советка белдергән кешеләрнен барысын да тикшереп чыгарга чак кына өлгерәләр иде.

Дар Ветер ясалма тарту көче тудыручы аппарат урнаштырылган гаять зур бөке тирәсендә жылпәзә сыман итеп беркетелгән кояш машиналары фундаментына кадәр килде һәм арка батареясын тикшерү чылбырын «авыз» клеммасына таба борды. Аның шлемындагы телефонда гади генә көй яңгырады. Шуннан соң ул нәзек кенә параллель сызыклардан торган схема төшерелгән пыяла пластинканы тоташтырды. Тагын шул ук көй ишетелде. Ике верньерны борып, Дар Ветер вакыт нокталарын туры китереп көйләргә генә түгел, көйләү тональлегендә дә аерма булмавына ышанды.

Булачак машинаның иң мөһим өлеше уңышлы жыелды. Радиацион электродвигательләре урнаштыра башларга мөмкин иде. Дар Ветер скафандр йөртүдән талчыккан жылкәләрен тунгайтып һәм башын боргалап алды. Аның муен сөягә шыгырдап куйды. Ярый әле Дар Ветер жир атмосферасы булмаган урында эшләүчеләр арасында таралган ультрамиләүшә йокы авыруына һәм инфракызыл котыру авыруына каршы тора алды. Югыйсә ул үзенек бу мактаулы эшен башкарып чыга алмаган булыр иде.

Тиздән корпусның беренче катламы эзер булачак, һәм бу корпус инде төзелештә эшләүчеләрне күк гөмбәзә дә һәм туфрагы да булмаган буш космостагы саташтырырлык ялгызлыктан коткарачак.

«Алтай»дан кечерәк бер снаряд аерылды да уктай атылып төзелешкә тиярдәй булып китеп барды. Бу күрсәтелгән биеклектә тукталган йөк төягән автомат ракеталарны алып килү өчен жиберелгән буксир иде. Бик вакытлы булды бу!

Пространствода йөзеп йөрүче ракеталар, кешеләр, машиналар һәм материаллар — барысы да Жирнең төн булган ягына, караңгы ягына китеп бардылар. Буксир үзе белән балыкка охшаган һәм күкселләнеп ялтырап торган өч озын снаряд өстерәп алып килде. Жирдә аларның һәрберсе ягулыктан башка да йөз иллешәр тонна булыр иде.

Ракеталар, төзелеш платформасы тирәсенә жыелышкандай булып, бер-берсенә тоташканнар. Дар Ветер тимтенеп китеп карканның икенче ягына сикерде һәм бушату эшләрен алып баручы техниклар төркеме янына килеп чыкты. Кешеләр төнгә эшләр

планы турында сөйлөшөлөр иде. Дар Ветер аларның фикере белән килеште, ләкин ток бирүче фонарьлар, һава филтрлары һәм радиотелефоннар белән тәэмин итүдән тыш, барлык индивидуаль батареяларны скафандрларны утыз сәгать буе жылыта алырдай яңа батареялар белән алыштыруны таләп итте.

Бөтен төзелеш, упкынга төшкән кебек, төнге караңгылыкка чумды, ләкин әле атмосфераның тонык газлар хәлендә торган өскә зоналарындагы қояш нурларының жиңелчә көл сыман зодиакаль яктылығы йөз сиксән градус салкынлык чорнап алган иярчен каркасын яктырта иде.

Караңгылык куера барган саен салкынлык көчәя барды. Йолдызлар, котырынып, күз камаштырырлык күксел нур сибәләр. Күзгә күренми торган метеоритлар тирә-якта тавышсыз-тынсыз гына оча. Төнлә алар бигрәк тә куркыныч булып тоелалар. Түбәндә, карасу шар өстендә, агылып торган атмосферада, чиксез араларга сузылган очкынлы разрядлар, төрле төстәге электр балкышы яисә меңнәрчә километрларга сибелгән яктылык нурлары балкый. Анда, түбәндә, һава катламының өскә өлөшләрөндә, жирдәге һәртөрле давыллардан да көчлерәк ураган котыра. Қояш нурлары һәм космос нурлары сибелеше белән туендырылган атмосферада энергия күчеше дәвам итә. Бу исә төзелешнең үзебезнең планета белән элемтәгә керүенә комаулай иде.

Караңгылык һәм коточкыч салкынлык эчендә югалып калган бу кечкенә дөньяда кинәт нидер үзгәрөп киткәндәй булды. Дар Ветер башта планетолетның яктырткычлары кабынуын абайламый торды. Караңгылык тагын да куера төште, рәхимсөз йолдызлар тоныкланып калдылар, әмма платформа һәм иярчен каркасы аксыл яктылык эчендә сизелерлек булып аерылып тордылар. «Алтай» яктылыкны киметә төште, һәм ут көлтәсә саргылт төскә керде. Планетолет аккумуляторларның энергиясен саклай иде. Көндездәге кебек үк квадрат һәм эллипс формасындагы табаклар, ныгыткыч фермаларының рәшәткәләре, резервуар цилиндрлары һәм торбалары иярчен скелетында үз урыннарына урнаша тордылар.

Дар Ветер аркылы салынган өрлекне кармалап тапты да корыч баудан куелган култыксаның роликлы тоткасына тотынып өскә ыргылды. Планетолетның люгы янында ук ул тоткага беркетелгән тормозга басты һәм ябык ишеккә бәрелмәс өчен туктап калды.

Күпләгән эшчеләр керөп-чыгып йөргөндә һава күп югалмасын өчен эчкә үтә торган беренче камерада нормаль жир басымы

сакланмый иде. Шунуң өчен Дар Ветер, скафандрын салмыйча икенче, вакытлыча гына эшлэнгән ярдәмче камерага үтте һәм шунда шлемы белән батареясын сүндерде.

Скафандрда йөрөп талчыккан тәннәрен язгалый-язгалый Дар Ветер, нормаль дәрәжәгә якин булган авырлыкка кайту белән ләззәтләнәп, эчке палуба буйлап нык басып үтте. Планетоолетның ясалма гравитациясе туктаусыз эшләп тора иде. Тотрыксыз һәм терәксез бушлыкта жип-жиңел черки кебек бөтерелүгә караганда аягында ышанычлы басып торуюңны сизү рәхәт тә соң! Жиңелчә яктылык, жылы һава һәм уңайлы креслолар күңелне кытыклап, сузылып ятып, ваемсыз гына ял итәсене китереп торалар. Борынгы бабаларының шундый ләззәт кичерүләре турында роман-нардан укып гажәпләнгәнә бар иде Дар Ветерның. Хәзер ул үзен шулар урынында хис итте. Нәкъ менә шулай ук, салкын сахраларда, юеш урманнарда яки боз белән капланган тауларда озак йөргәннән соң кешеләр жылы урыннарда — өйләргә, землянкаларга, киез юрталарга әйләнәп кайтканнар һәм шул чак, мондагы кебек үк, ике арадагы юка гына стеналар кешене үзенә дошман булган зур һәм куркыныч дөньядан саклап торганнар, аңа жылылык, яктылык биргәннәр һәм ял итәргә, көч тупларга, алда торган эшләр турында уйланырга мөмкинлек тудырганнар.

Дар Ветер креслога утырып китап уку ләззәтеннән баш тартты. Жир белән элементгә керергә туры килде: биеклектә төне буе янып торган ут яктысының абсерваторияләр төзелешен күзәтүчеләрне борчуга төшерүе бар иде. Шунуң өстенә чираттагы сменаның билгеләнгән вакыттан элегрәк кирәк булуы турында әйтеп куярга кирәк иде.

Бүгенге сөйләшү уңышлы чыкты. Дар Ветер Гром Орм белән шартлы сигнал ярдәмендә түгел, ә планетаара очыш корабльләренең һәрберсендә була торган төсле бик көчле ТВФ буенча сөйләште. Элекке председатель бик канәгать булды һәм шундук яңа экипаж турында, кирәкле детальләрне жиберү турында кайгыртты.

«Алтай»ның идарә постыннан чыкканда, Дар Ветер китапханә аша үтте. Ул хәзер йокы бүлмәсенә әйләндерелгән һәм стеналарына икешәр катлы итеп койкалар беркетелгән. Каюталарга, ашханәләргә, кухняларга, ян-як коридорларга һәм двигательләренең алгы залларына да өстәмә койкалар урнаштырылган. Стационар базага әверелдерелгән планетоолет туп-тулы иде. Дар Ветер, тыгыз герметик ишекләргә ялкау гына ача-ача һәм яба-яба, жылысы сизеләп торган көрән пластмасса плиталар белән

капланган коридор буйлап аякларын көч-хэл белән генә өстерәп барды.

Ул, уннарча ел гомерләрен менә шундый кораб эчендә уздырган һәм үтергеч озак вакытлар үтми торып, аннан чыгарга бериинди ышанычлары да булмаган астролетчиклар турында уйлады. Монда хәзер Дар Ветер алтынчы ай яши һәм һәр көнне, әлегә кысан бүлмәләрдән чыгып, планетаара бушлыкның газаплагыч кинлекләрендә эшли. Шул вакыт эчендә дә инде аны сөөкле Жирнең далалары, диңгезләре, тормыш кайнап торган үзәк пояслары сагындырды. Ә Эрг Ноор, Низа һәм «Аккош» экипажының тагын егерме кешесе звездолетта, туган планетага әйләнеп кайтканчыга кадәр, бәйле вакыт белән туксан ике ел, ә Жир вакыты белән йөз кырык ел булырга тиешләр. Сәяхәтчеләренең берсе дә шулкадәр яши алмаячак! Аларның гәүдәләре яндырылып, шунда, чиксез ераклыктагы цирконийлы яшел йолдыз планетасында күмеләчәк...

Яисә аларның йөрәкләре очыш вакытында туктап калачак. Һәм ул чакта инде алар, ракета-каберләргә бикләнгән хәлдә, космос бушлыгына очачаклар... Аның ерак бабаларының каберкөймәләре дә үле сугышчыларны алып менә шулай ерак диңгезләргә китеп югала торган булганнар. Ләкин мәңгелеккә кораб эченә бикләнеп, кире әйләнеп кайталмаслык булып очып китүче геройларның әле тарихта күренгәнә юк иде. Юк, хаклы түгел ул, Веда шелтәлэгән булыр иде аны! Борынгы заманнарда кеше бәхете өчен көрәшкән исемсез батырларның тагын да куркынычрак язмышка баруларын — гомер буге юеш подвалларда ятып, коточкыч жәберләнүләрен оныттымыни соң ул. Әйе, андый геройлар хәтта ерак дөньяларны тикшерү өчен космоска, бөөк очышларга әзерләнүче заман батырларына караганда да көчлерәк һәм ихтирамга лаеклырак!

Ә үз планетасыннан әле бер тапкыр да озак вакытларга китеп тормаган Дар Ветер алар белән чагыштырганда кечкенә кеше һәм, чиксез сөөкле Ведасы шаяртып әйткәнчә, күк фәрештәсе дә түгел иде!

XIV бүлөк

КОРЫЧ ИШЕК

Ун меңнәрчә тонналык өөмнө чистартып, ишелгән гөмбәзнә ныгыту өчен тау проходчигы-робот караңгы юешлектә егермә көн буе «тир түктә». Мәгарә тирәнлегенә төшү өчен юл арчылды. Бары тик аның куркынычсызлыгын гына тикшерәсе калды. Гусеницалар һәм архимед винтлары ярдәмендә хәрәкәт итә торган робот-арбалар тавышсыз гына аска үрмәләделәр. Йөз метр үткән саен приборлар һава составының, температураның һәм дымлылыкның үзгәреше турында хәбәр итеп тордылар. Очраган каршылыкларны оста гына әйләнеп үтеп, робот-арбалар дүрт йөз метр тирәнлектә төштеләр. Шул чак Веда Конг бер группа кешеләр белән тыелган мәгарәгә үтеп керде.

Туксан ел элек, бернинди руда булу ихтималы да булмаган известьле һәм комлы катламнан су юллары эзләгәндә, индикаторлар кинәт зур күләмдәге металл өөмөнә тап булганнар. Тиздән аның сере ачыла. Бу урын хәзер инде дөнья йөзеннән жуелган телдә «Культура мәгарәсе» дип аталган һәм күп чорлардан бирле легендада сөйләнеп килгән Ден-Оф-Куль мәгарәсе урнашкан жиргә туры килә. Дәһшәтле сугыш якынлашуын сизгәч үзләрен фәннең һәм культураның алдынгы вәкилләре дип санаган халыклар үз цивилизацияләре тудырган хәзинәләрен мәгарәгә яшергәннәр. Ул ерак чорларда нәрсәне булса да сер итеп, яшереп тоту гадәте бик таралган булган.

Авыш коридор идәнәндәге юешләнеп торган кызыл балчыктан түбәнгә таба шуышып киткәндә, Веда үзенәң иң яшь хезмәткәрәннән дә ким дулкынланмады.

Веда бу мәгарәдәге хәзинәне хыялында шулай күз алдына китерде: һава да керми торган итеп эшләнгән фильмотекалар, сызымнар, карта төргәкләре, магнитофон язмалары яки хәтер машиналары ленталары тутырылган шкафлар, химик кушылма-

лар, эретмэлэр һәм дару үрнәкләре. Дым һәм һава үтмәслек итеп эшләнган үтә күренмәле витриналарда инде күптән юкка чыккан хайваннарның тышкы күренешләре, үсемлек препаратлары, тулысы белән үлөп беткән теге яки бу халыкның ташка әйләнган скелетлары... Алга таба атаклы художникларның силикол табакларга коелган картиналары, кешелек тарихында урын алган гүзәл кешеләрнең скульптура галереяләре, күренекле эшлеклеләр, оста ясалган хайван рәсемнәре, данлыклы корылмаларның ташта һәм металлда мәңгеләштерелгән модельләре, гүзәл вакыйгалар турындагы язмалар күз алдына килделәр...

Хыяллана-хыяллана Веда Конг өч-дүрт мең квадрат метр мәйданны алып торган мәгарәгә килеп керде. Караңгылык эченә күтәрелгән түшәм гөмбәзендә известьле су тамчылары нәтижәсендә барлыкка килгән утырма-сталактитлар⁵⁷, электр яктысында ялтырап, төшәм-төшәм дип асылынып торалар. Зал дөрөстән дә чиктән тыш зур булып чыкты. Веданың хыяллары чынга әверелде — буй-буй булып известь утырмалары белән капланган стена куышлары эченнән машиналар һәм шкафлар күренә башлады. Шатлыклары чиктән ашкан археологлар жир астындагы зал периметрлары буйлап сибелделәр. Стена куышларында торган күп кенә машиналарның ялтыравыклы буяулары һәм таза пыялалары урыны-урыны белән әле сакланып калган. Алар ерак заман кешеләренең яратып йөргән экипажлары булган һәм инде Таркау Дөнья чорында кешелек уйлап чыгарган техниканың иң югары ноктасы булып саналган. Ул вакытта ни өчендер үзенен йомшак утыргычларында берничә кешене генә йөртә алырлык күпләгән машиналар төзөгәннәр. Машиналарның конструкцияләре матур, идарә итү механизмнары һәм хәрәкәт итүләре бик оста уйланылган, ә тулаем алганда андый машиналарны чыгару — чын-чыннан мәгънәсезлек булган. Шәһәр урамнарында һәм юлларда йөргән мондый машиналарның саны йөз меңнәргә житкән һәм алар ни өчендер үзләренең торган жирләреннән еракта эшләүче, һәр көн эшкә өлгерергә һәм вакытында кире кайтырга ашыгучы кешеләрне ташыганнар. Бу машиналарны йөртү бик куркыныч булган. Алар күпләгән кешеләрне таптаганнар, планета туплаган миллиардларча тонна кыйммәтле органик матдәләрне яндырганнар һәм шуның белән атмосфераны углерод тутыгы белән агулаганнар. Мәгарәдә шундый машиналарга күп урын бирелүен күреп Божра чоры археологлары өметсезлеккә төштеләр.

Ләкин түбән платформаларда шактый ук зур көчкә ия булган поршеньлы, турбиналы, сирәк элементлар төшенә корылган дви-

гательләр, электр моторлары калкып торалар. Пыялалы витриналар эчендә, калын известь утырмалары астында вертикаль рәтләр буйлап төрле приборлар тезелгән. Болары бәлки, телевизион алгычлардыр, фотокамералар, санау машиналары яки шундый вазифалар башкаручы башка аппаратлардыр. Бераз өлеше балчык белән күмелеп тутыккан, ләкин өлешчә яхшы сакланган бу машиналар музей зур тарихи кыйммәткә ия иде. Ул ерак заманнарның техник үсеш дәрәжәсен ачыклай төшә иде, ә ул чордагы тарихи документларның күпчелек өлеше хәрби һәм политик буталышлар вакытында юкка чыккан булган.

Веда Қонгның ышанычлы ярдәмчесе, яраткан дингезен тагын караңгы һәм юеш жир астына алмаштырган Миико Эйгоро залның арғы башында, известьләнгән юан багана артында, каралып торган бер зур тишек күрдә. Жентекләбрәк карагач, әлегә багана ниндидер машинаның скелеты булып чыкты, ә аның янында кайчандыр тишекне томалап торган щит калдыклары, таркалып беткән пластмасса өеме ята иде. Шуышып бара торган разведка арбаларының кызыл кабельләре буйлап атлай торгач, археологлар икенче мәгарәгә килеп керделәр, пыяладан һәм металлдан ясалган герметик шкафлар белән тулган бу мәгарә алдагысы белән бер үк тигезлектә тора иде. Урыны-урны белән ишелә башлаган текә стеналарга эре хәрәфләр белән инглизчә ниләрдә язылган. Веда тиз арада расшифровка ясамый түзә алмады. Мәгарәне төзүчеләр борынгы индивидуализмга хас шапырыну-чанлык белән үзләренә югарыгы беләм ноктасына житүләре һәм киләчәк буын өчен гигант казанышлар үрнәген саклаулары турында әйтеп калдырганнар.

Миико, иңнәрен жыерып, мыскыллы гына елмаеп куйды.

— Шушы язучулар буенча гына да, бу «Культура мәгарәсе»нең Таркау Дөнья чоры ахырына, иске формадагы жәмгыятьнең соңгы елларына туры килүен ачыкларга мөмкин. Үз цивилизациясенә, ягъни көнбатыш цивилизациянең үзгәртмәчәгенә, ак тәнле кешеләр дип аталган халыкның бөеклегенә, телләренә, гадәтләренә, эхлакларының мәңгелек булып калачагына мәгънәсез төстә ышану аларга хас нәрсә булган. Мондый цивилизацияне күрәлмәй мин!

— Үткәнне сез ачык күрәсез, Миико, әмма бер яклы гына күрәсез. Капитализм үләнчәләре аша мин киләчәк өчен көрәш алып барган кешеләргә күрәм. Аларның киләчәге — безнең бүгенгебез. Тар һәм ярлы тормышта яктылык эзләгән, бер-берсә өчен утка керергә әзер торган һәм әйләнә-тирәнең тынчу мораленә аяусыз караган күпләгән көчле ирләрне һәм хатын-кыз

ларны күрәм мин. Кыюларын, чиктән тыш кыюларын күрәм мин аларның!

— Үз культураларын монда яшергән кешеләр андый булмаганнар,— дип каршы төштө Миико.— Карагыз, биредә бары тик техника гына тупланган. Техника белән мавыгып алар мораль һәм эмоциональ кыргыйлыкның үсә баруына ыгътибар итмәгәннәр. Алар үткән заманга жирәнеп караганнар һәм киләчәкне дә күз алдына китерә алмаганнар!

Миико хаклы дип уйлады Веда. Дөньяны һәм җәмгыятьне тамырдан үзгәртеп кору өчен ирешелгән казанышлардан тыш тагын ниләр эшләргә кирәклеген күрә белгән булсалар, мәгарәне төзүчеләрнең тормышлары җиңелрәк булган булыр иде. Ул чак кәгазь, пыяла ватыклары, кирпич һәм тутыккан тимер-томыр белән чүпләнеп, бай урманнары кырылып беткән планета аларга уч төбөндәгедәй күренеп торган булыр иде. Менә шунда инде безнең бабаларыбыз тагын ниләр эшләргә кирәклеген белерләр һәм үз-үзләрен мактаудан туктарлар иде.

Өченче залга утыз ике метрлы тар һәм текә кое алып керде. Шкаф эчләрен яктыртып карау өчен, үзенең ике ярдәмчесе белән Мииконы Веда гамма-аппарат алып килергә җибәрде, ә үзе өченче мәгарәне тикшерә башлады. Моңысында инде известь утырмалары һәм китерелмә балчык өемнәре күренми иде. Пыяладан коеп эшлängән турыпочмаклы тәбәнәк витриналар гына берәз дымланып торалар иде. Археологлар, шкаф пыялаларына сарылышып, анда алтыннан, платинадан эшләнеп, кыйммәтле ташлар белән бизәлгән хикмәтле әйберләргә карый башладылар.

Эшләнешләренә караганда бу борынгы әйберләр элекке чорларда, кешеләр элө, борынгыдан калган гадәт буенча, искөчә эшлängән әйберләргә табынган чорда җыйналган булырга тиешләр. Ул чор кешеләре үзләрен иң югары зәвыклы һәм әйберләргә кыйммәтен аңлый белүчө кешеләр дип хис иткәннәр. Аларның үз-үзләренә шундый мәгънәсез төстә ышануларына Веданың чиксез ачуы килде.

Мәгарәнең еракка сузылган аргы башы сөзәкләнеп барып, төпсөз тирәнлектә алып төшә торган биек һәм туры коридор белән тоташа. Разведка алып бара торган роботларның счетчиклары коридор башланган урынның өч йөз дүрт метр тирәнлектә булуын күрсәттеләр. Коридорның гөмбәзе яргаланып, зур-зур известь плиталарга бүлгәлängән. Веда шомланып куйды. Жир асты куышларын өйрәнү тәҗрибәсө мондый очракларда булгалап торган күп кенә очраклы хәлләргә искә төшерде. Тау итәгендәгө

катламның торышы үзгәрүчән була. Гасырлар буена кабатланып торган жир тетрәүләрдән яисә тау сырты күтәрелүдән ул, бәлки, илле метрларга күчкән. Бу коточкыч калын катламны ныгыту гади археологик экспедиция өчен мөмкин булмаган эш иде. Планета экономикасының мөһим максатларыннан чыгып кына шушы кадәр көч түгәргә мөмкин иде.

Мондый тирән мәгарәгә яшеренгән тарихи серләрнең техник яктан да кыйммәте булуы һәм заманның уйлап табулары өлкәсендә файдасы тиюе мөмкин.

Алга таба тикшеренүне туктатсаң, ак сакаллы карт булып идең булуын. Әмма ни өчен соң әле галим кеше үзе турында шулкадәр кайгыртырга тиеш? Миллионлаган кешеләр тормышлары өчен хәвефле тәҗрибәләр үткәрәләр бит, Дар Ветер үзенең иптәшләре белән жир өстеннән илле жиде мең километр биеклектә эшли, ә Эрг Ноор әйләнеп кайта алмаслык юлга әзерләнә! Веда тирән хөрмәт итә торган бу ике кешенең берсе дә кире чигенмәс иде... Ярар, ул да чигенмәс...

Запас батареялар, электроник төшерү аппараты, ике кислород приборы алып, алар курку белмәс Миико белән барырлар, ә иптәшләре өченче залны тикшерү өчен калырлар.

Веда Конг хезмәткәрләренә ныклап тамак туйдырырга, көч тупларга киңәш итте. Сәяхәтчеләр өчен махсус пресслап эшлэнгән азык плиткаларын чыгардылар. Алар тиз үзләштерелә торган аксымнан, шикәр һәм витаминнардан, гармоннардан, нерв стимуляторлары кушылмасыннан ясалып ару-талуны тудыручы токсиннарны бетерә торган препаратлардан әзерлэнгәннәр. Шомлы түземсезлектән артык дулкынланган Веданың ашауда гаеми юк иде. Миико кырык минуттан соң гына килеп житте. Ул берничә шкафын яктыртып, аларда булган әйберләргә ачыкламыйча торып ташлап китә алмаган икән.

Япон хатын-кыз водолазлары варисы күз карашы белән үзенең житәкчесенә рәхмәт белдерде һәм күз ачып-йомганчы жыенып та өлгерде.

Нәзек кызыл кабельләр куыш уртасына сузылдылар. Хатын-кызларның башларына беркетелгән газ такыяларыннан сирпелгән аксыл-шәмәхә яктылык текәләнә барган куыштагы меңләгән еллык караңгылыкны тарата алмый иде.

Түшәмнән леп-леп итеп эре-эре салкын тамчылар тама. Ян-якта һәм түбәндә ярыклар буйлап чылтырап су акканы ишетелә. Караңгы жир астының желекләргә үтеп керә торган дымлы һавасы тып-тын хәрәкәтсез тора. Мондый тынлыкның бары тик мәгарәдә генә хөкем сөрүе мөмкин, чөнки анда жир кабыгының

бернинди хискэ ия булмаган үлек һәм катып калган материясе сакта тора. Эмма тынлык никадэр генэ шомлы булмасын, анда, югарыда табигатьнең яшерен тормышы, су, һава яки яктылык агышы күз алдына килэ.

Мэгарэ үлек заман тирәнлеген хәтерләтэ иде. Миико белән Веда ирексездән үзләрен караңгы куенына яшергән энэ шундый тирән мэгарэ гипнозына бирелделэр.

Куыш идәнэндэ калын гына үзле балчык катламы ятуга карамастан, алар тиз генэ аска төшэ башладылар. Жимерелгән урыннардан һәм түшәм арасындагы ярыклардан үтү өчен известь кантарларына ябышып үрмәләргә туры килде. Ярты сэгать эчендэ Миико белән Веда йөз туксан метр аска төштелэр һәм шома стена буена килеп чыктылар. Разведкага киткән ике робот стена буенда тыныч кына тора иде. Эз генэ яктылык чаткысы төшүгә, стенада тутыкмый торган корычтан һава кермәслек итеп эшлэнгән ишек күренде. Ишек уртасында ниндидер билгелэр төшерелгән кабарынкы ике түгэрэк, алтын йөгертелгән уклар һәм ишек тоткалары бар. Бик шартлы сигналлар ярдәмендэ генэ ачыла. Археологларның икесе дә мондый типтагы конструкциялэр белән танышлар иде. Ләкин алар шактый ук элгэрге чорларга карый иде. Үзара киңәшеп алганнан соң Веда белән Миико бикне тикшерделэр. Ул үткән заман кешеләренен үз хәзинэләрен «читләрдән» саклау өчен мәкерлелек белән эшлэнгән корылмаларына бик охшаш иде. Чөнки Таркау Дөнья чорында әле «үз кешелэр» һәм «чит кешелэр» дигән категориялэр яшәп килгән. Мондый ишеклэр, аларны ачарга омтылган вакытта еш кына шартлаткыч снарядлар ата башлыйлар, агулы газлар, сукурайткыч нурлар сибәлэр һәм аны-моны абайламыйча эш иткән тикшеренүчелэр һәлак булалар иде.

Үтэ нык металлдан яки үзгә бер пластмассада эшлэнгән механизмнар меңләгән еллар буе саклана килгәннэр, һәм археологлар ул ишекләренен серенэ төшенгәнче, еллар эллэ нихәтле кешеләренен тормышын алып киткәннэр.

Ишекне махсус приборлар ярдәмендэ ачарга кирәклегэ билгеле булды. Мэгарәнен төп серләре янына барып житкәч, кире әйләнәп килергә туры килде. Томалап биклэнгән ишек артында ерак киләчэк кешеләре өчен иң мөһим һәм иң кыйммәтле нәрсәлэр яшерелгән булуына кем генэ шикләнәр икән? Веда һәм Миико, такыялар яктылыгына канәгать булып, фонарьларны сүндерделэр һәм ашап алырга, ял итэргә утырдылар.

Алтын билгеләре белән тәкәбберләненп ялтыраган ишектән Миико күзен ала алмады.

— Анда нәрсә булырга мөмкин? — диде ул, көрсенеп. «Кертмим, әйтмим!» — дип, безнең өстән көләдер төсле ул.

— Ә икенче залдагы шкафларны яктыртып нәрсә күрә алдыгыз соң? — дип сорады Веда, көтелмәгән каршылыктарга карата булган примитив һәм буш гарьләнүне куарга теләп.

— Машина сызымнары, китаплар... Ләкин ул китаплар борынгы замандагыча агачтан эшләнгән кәгазьгә түгел, ә металл табакларга басылганнар. Тагын, минемчә, кинофильм рулоннары, ниндидер исемлекләр, йолдызлар һәм жир карталары.

— Беренче залда — машиналар үрнәге, икенчесендә — аларга караган техник документлар, өченчесендә — ничек әйтергә инде... акча гамәлдә булган чорның кыйммәтле әйберләре. Нәрсә әйтәсең, бары да схемага туры килә.

— Безнеңчә кыйммәт саналган әйберләр кайда соң? Кешелекнең рухи үсеш казанышлары — фән, сәнгать, әдәбият казанышлары кайда? — дип сорап куйды Миико, тавышын күтәреп.

— Алар шушы ишектән кергәч булырга тиеш дип ышанам, — дип җавап бирде Веда тыныч кына. — Эмма анда корал яшерелгән булса да гажәпләнмәс идем.

— Нәрсә, нәрсә? Анысы нәрсә тагын?

— Корал, халыкны бик тиз күпләп юк итә торган нәрсәләр.

Кечкенә Миико кайгыга төшеп, уйга калды, һәм әкрен генә әйтә куйды:

— Әйе, әлеге яшерен урынның эшләнү максаты турында уйлансаң, бу фикер чынбарлыкка да туры килә. Монда ул вакыттагы көнбатыш цивилизациянең бөтенләй юк ителүдән саклап калынган төп техник һәм материал байлыгы яшерелгән. Ләкин бөтен планетаның яки, аз дигәндә, шул ил халыкларының бердәм фикере юк чакта, нәрсәнең төп байлык булып саналуы билгеле буламы соң? Ул вакытта нәрсәнең булса да кирәклегә һәм мөһимлегә еш кына ул өлкәдә бөтенләй хәбәрдар булмаган аерым группа идарәчеләр тарафыннан билгеләнә торган булган бит. Шуңа күрә, болар кешелек өчен кыйммәт саналган җиһазлар түгел, бәлки билгеле бер төркемнең теләгә буенча тупланган әйберләр булырга тиеш. Алар беренче чиратта машиналарны һәм, мөгаен, коралларны сакларга тырышканнар. Ләкин алар җанлы организм кебек үк, цивилизациянең дә үсә баруын күздә тотмаганнар.

— Әйе, белем, техника, запас материаллар, саф химик матдәләр, төзелешләр һәм хезмәт тәҗрибәсен өйрәнү юлы белән генә үсә ул. Үтә чыдам эретмәләр, сирәк металллар, югары хезмәт житештерүчәнлегенә сәләтле һәм зур төгәллек белән эшләүче

машиналар булмаганда, жимерелгән югары цивилизацияне торгызу мөмкин түгел. Әгәр болар барысы да юк ителгән булса, ул чак миллиардлаган халык ихтыяжын канәгатьләндерерлек катлаулы кибернетик машиналар төзү өчен материал да, тәҗрибә дә булмас иде.

— Антик чор цивилизациясе кебек машинасыз цивилизациягә дә кире кайтып булмас иде. Вакыт-вакыт бу турыда да хыялланганнар бит алар.

— Әлбәттә. Антик культура урынына коточкыч ачлык барлыкка килер иде. Индивидуалист-хыялчылар тарихның кабатланмавы белән килешергә теләмәгәннәр.

— Ишек артында мин һичшиксез корал булырга тиеш дип әйтергә теләмим,— диде Веда, төп мәсьәләгә кайтып.

— Ләкин күп нәрсә шул турыда сөйли. Әгәр мәгарәне төзүчеләр кешенең эмоциясен тәрбияләү һәм үстерүнең иң мөһим нәрсә булуын аңламыйча, шул вакытларга хас булганча, культура белән цивилизацияне бутап ялгышкан булсалар, ул чагында алар өчен сәнгать һәм әдәбият, яисә хәзергегә караганда бик күп мәртәбәләр кимрәк таләп куелган фән тормыш ихтыяжы булып саналмаган. Ул чорларда хәтта фәннең бер бөтен булуы турында да уйламыйча, аны файдалы һәм файдасызга бүлөп йөрткәннәр. Мондый фәнне кеше тормышы өчен һәрвакытта да файдалы дип санамаганнар. Биредә бит иң мөһим нәрсә яшерелгән. Мин сугыш коралы турында әйтәм. Хәзерге заман кешеләренең болай уйлавы, әлбәттә, бик тә мәгънәсез кебек.

Веда тынып калды һәм ишеккә текәлдә.

— Ә бәлки анда җыелмалы гади механизмнардыр,— дип әйтеп салды кинәт Веда. — Микрофон белән тыңлап без аны бәлки ачарбыз да. Тәвәккәллибезме?

Миико иптәш кызы белән ишек арасына атылды.

— Юк, Веда! Нәрсәгә кирәк мондый мәгънәсез тәвәккәллек?

— Миңа калса, мәгарә чак кына ишелми тора кебек. Китүен китәрбез, ә яңадан килә алмабыз... Аңлайсызмы?

Вакыт-вакыт ишек артында каяндыр ерактан килгән ниндидер аңлашылмаган тавыш ишетелгәләп торды. Ул әле астан, әле өстән килә иде.

Ләкин Миико үз сүзендә нык торды. Ул, кулларын жәеп, ишеккә арты белән басып тора бирде.

— Әгәр анда корал булса, Веда! Ничек аны бернинди тозаксыз калдырсыннар... Юк, башка бик күпләр кебек үк, мәкер ишеге бу.

Ике көннән соң мәгарәгә портатив аппаратлар, механизмнарны тикшерү өчен нурларны кире кайтара торган рентген экраны,

детальләрнең эчке элемтәләрен бозу өчен фокусландырылган ультраешлыклы нурландыргыч аппаратлар китерделәр. Ләкин приборларны эшкә жигәргә туры килмәде.

Мәгарә куышлыгында кинәт кенә өзек-өзек гүләү тавышы ишетелә башлады. Аяк астындагы жирнең көчле тетрәве кешеләрне ирексездән чыгу юлына атылырга мәжбүр итте — тикшеренүчеләр иң түбәнге, өченче мәгарәдә иделәр.

Гөрселдәү тавышы тагын да көчәеп, тонык шыкырдауга әйләнде, ишелгән бөтен токым массасы тау итәге буйлап утырган иде булырга кирәк.

— Бар да бетте! Өлгермәдек. Сакланыгыз, югарыга!— дип кычкырды Веда ачынып һәм кешеләр робот-арбалар янына йөгереп барып, аларны икенче мәгарәгә таба бордылар.

Роботларның кабельләренә тотынышып тикшеренүчеләр коедай текә аралык буйлап үрмәли башладылар. Таш стеналарның тетрәнүе һәм гөрселдәү тавышы аларның артынан ук ияреп килде һәм, ниһаять, куып та житте. Коточкыч каты гөрселдәү тавышы яңгырады... Икенче мәгарәнең эчке стенасы өченче залга менә торган кое урынында барлыкка килгән упкын эченә ишелде.

Көчле һава дулкыны кешеләрне, тузан һәм вак ташлар белән бергә, беренче залның биек гөмбәзе астына алып ташлады. Хәлсезләнеп идәндә яткан археологлар һәр секунд саен һәлакәт көттеләр.

Мәгарәне каплаган тузан болыты экренләп утыра башлады. Түшәмнән асылынып торган известь утырмалары һәм стенадагы кәрнизләр элекке хәлләренә кайттылар. Жир астын элеккечә үк үлем тынлыгы басты.

Аңына килгән Веда аягына торып басты. Ике иптәше шундук аны тотып алдылар, ләкин ул, түземсезләнеп, читкә тайпылды.

— Миико кайда?

Аның ярдәмчесе аска ук төшеп житкән известь утырмасына терәлеп тырыша-тырыша муенын, колакларын һәм чәчләрен тузаннан арындырып маташа иде.

— Бөтенесе диярлек әрәм булды,— дип җавап бирде ул, сүзсез сорауга.— Янына барырга да мөмкин булмаган ишек дүрт йөз метр калынлыгындагы таш астында калды. Өченче мәгарә тулысынча жимерелде, ә икенчесе... Икенчесенә әле казып төшәргә дә булыр. Мондагы кебек, анда безнең өчен иң кыйммәт нәрсәләр саклана.

— Анысы шулай...— Веда кипкән иреннәрен ялап куйды.— Ләкин без, артык сак кыланып, экрен эш итүдә гаепле. Жимерелү буласын без алдан ук белергә тиеш идек.

— Дәлилсез сиземләү. Аның өчен кайгыру да урынсыз. Ишек артындагы шикле хәзинә өчен без калын тау токымын ныгытып торыр идек микән? Өстәвенә анда бернигә дә ярамаган корал булып чыкса.

— Ә эгәр анда бернигә биргесез кешелек ижаты, сэнгаты әсәрләре булса? Юк, без тизрәк хәрәкәт итә ала идек!

Миико иңнәрен жыерып куйды һәм кайгыдан изелеп төшкән Веданы иптәшләре артынан алып китте. Анда аларны кояшлы көн гүзәллегә, саф суның рәхәтлегә һәм тынычландыра торган электр душы көтә иде.

*

* *

Америка секторындагы Тарих Йортында эшен бетергәннән соң, ике көн генә элек, Мвен Мас төньяк торак поясының Инд секторына урнашкан Тарих Йортына килде. Йортның югарыгы катында аның өчен билгеләнгән бүлмәдә ул хәзер гадәте буенча арлы-бирле йөрөнә иде.

Бүлмәдән — дөресрәге, тышкы стенасы тоташ пыяладан эшләнгән верандадан — зәңгәр күк белән тоташкан ерак калкулыктар, яссы таулыктар күренеп тора. Мвен Мас әледән-әле аркылы-торкылы урнаштырылган полярлашу жайланмаларын тоташтыра. Бүлмә эче ярым караңгылыкка чума һәм гемисферлы экранда Мвен Мас тарафыннан алдан ук әзерләнеп куелган тарих истәлектәренә — картиналарның, иске кинофильмнарда алынган өзекләренә, борынгы скульптураларның һәм биналарның электроник сурәтләре агыла. Африкалы, шуларга караштыргалап, робот-секретарьга язылачак китабының аерым язмаларын әйтеп тора. Язылган битләргә машина үзе үк аерым темаларга бүлә, номерлар суга һәм саклык белән генә һәрберсен үз урынына сала бара иде.

Ялыккан минутларында Мвен Мас полярлашу жайланмаларын өзеп, тәрәзә янына килә һәм еракка күзен текәп кат-кат үзенең күргәннәрен хәтеренә төшерә һәм аларны акыл үлчәвенә сала бара иде.

Күптән түгел генә яшәп килгән кешелек культурасының күпмесе юкка чыкты, онытылды инде. Бу хәлгә ул гажәпләнми булдыра алмады. Дөнъя Күләмендә Берләшү чоры өчен генә хас булган нечкәлекләр — сөйләм телендәге һәм язмалардагы кайчандыр зур белем билгесе булып саналган галәмәтләр, ягъни аларны бизәргә тырышулар бөтенләй онытылдылар.

Гомуми Хезмәт чорында бик нык алга киткән сүз музыкасы кебек язмалар юкка чыкты, оста итеп сүз белән уйнау — тапкыр

сүзлелек тә гамәлдән төшөп калды. Таркау Дөнья чоры өчен бик мөһим саналган нәрсә — үз фикерләренә яшерү кирәклегенә дә бетте. Кешеләр кыска һәм гади итеп сөйләшә башладылар. Күрәсен, Бөек Божра чоры өченче сигнал системасының үскән чоры яки бөтенләй сүзсез аңлашу чоры булачак.

Мвен Мас әледән-әле һәр боерыкны үтәргә эзәр торучы механик секретарьга мөрәжәгать итте, аңа үз фикерләренә яңа формулировкаларын өсти торды.

Божра чорының беренче гасырыннан ук сәнгатьтә Люда Фирнигез салган флюктуатив психология⁵⁸ алга чыкты. Нәкъ менә ул күп гасырлар буе ярым мистик инстинкт рәвештә генә яшәп килгән өлкәне — хатын-кызлар белән ирләрнең хис аша тоеп белү аермасын фәнни яктан нигезләде. Ләкин заман төшенчәсендә исбат итү — эшнең бер ягы гына иде әле. Люда Фир аны тагын да үстереп хис аша тоеп белүнең төп тармакларын билгеләде, шуның белән аның һәр ике жөнестә дә тәңгәл килүенә ирешергә мөмкин булды.

Кинәт звонок шалтырады һәм яшел ут кабынды. Бу — Мвен Масны ТВФгә чакыру билгесе иде. Эш сәгатендә чакыру нинди дә булса җитди хәл килеп чыгуын аңлата иде. Автомат секретарь үзеннән-үзе эшеннән туктады һәм Мвен Мас ерактан сөйләшүләр камерасына, түбәнгә йөгереп төшөп китте.

Экраннан Мвен Масны Веда Конг сәламләде. Аның тырналып беткән бит урталары батып тора, ә күз төпләре күгәрәп чыккан иде. Шатлыгыннан нишләргә белмичә, Мвен Мас аңа үзенең көрәктәй кулларын сузды, Веданың борчылган йөзүндә елмаю чаткысы чагылып үтте.

— Ярдәм итегез миңа, Мвен. Эшегезнең күп икәннен беләм. Ләкин Дар Ветер җирдә түгел, Эрг Ноор бик еракта, ә алардан башка һәртөрле үтенеч белән мөрәжәгать итәрлек кешем минем сез генә. Бәхетсезлеккә тарыдым мин...

— Нәрсә? Дар Ветер?..

— Юк, юк! Мәгарә ишелде.— Һәм Веда, кыскача гына Ден-Оф-Куль мәгарәсендә булган хәлне сөйләп бирде.

— Дусларым арасында сез киләчәкне алдан белүче Күрәзәче Мигә мөрәжәгать итәргә хокуклы бердәнбер кеше.

— Белгәнәмчә алар дүртәү, ә кайсысына?

— Түбән дәрәжәдәге Аныклаучыга.

— Аңладым. Корыч ишеккә төшөп җитү өчен мөмкин кадәр арзанрак һәм җиңелрәк юлны табарга кирәкме?

— Нәкъ менә шул кирәк тә!

— Кирәкле мәгълүматлар җыйналганмы?

— Алар минем алда.

— Тыңлыйм.

Мвен Мас берничә сан тезмәләре язып алды.

— Эш хәзер машинага, мин биргән мәгълүматларны аның кайчан кабул итүенә бәйләнгән. Бераз көтегез, мин хәзер КМның дежурный инженеры белән элемтәгә керәм. Түбән дәрәжәдәге Аныклаучы Ми көньяк зонаның Австралия секторында урнашкан.

— Ә Югары дәрәжәдәге Аныклаучы Ми кайда?

— Төньяк торак зонасының Гинд секторында, хәзер мин тукталган урында. Көтегез, хәзер КМгә күчәм.

Сүнгән экран алдында Веда Күрәзәче Мине күз алдына китергә тырышты. Аның хыялында борылмалы юл-юл буразналары булган жанлы гигант ми калыкты. Хәер, бу яшь хатын математика өлкәсендә ачыкланган һәртөрле мәсьәләләргә хәл итә алырлык иң югары класслы гигант электрон машиналарның шулай аталуын белә иде инде. Планетада төрле өлкәләрдә специальләшкән барлыгы шундый дүрт машина бар иде.

Ведага озак көтәргә туры килмәде. Эcran кабынды һәм Мвен Мас тагын алты көннән, кичкә табарак бәйләнешкә керергә тәкъдим итте.

— Мвен, сезнең ярдәмегезне бәяләп бетерерлек түгел!

— Математика өлкәсендә кайбер хокукларым һәм беркадәр белемем булган өчен генәме? Ә сез борынгы телләргә һәм борынгы культураны яхшы беләсез. Сезнең эшегез энә шул яктан бәһәсез. Веда, Таркау Дөнья чоры белән артык мавыгып киттегез сез!

Тарих галиме кашларын жьерды, ләкин африкалы шундый эчкерсез итеп шаркылдап көлдә, Веда да көлми булдыра алмады һәм ул кулын селкеп сабуллашып, күздән югалды.

Билгеләнгән вакытта Мвен Мас әлеге яшь хатынны тагын телевизионда күрде.

— Әйтмәсәгез дә була, күнелсез җавап икәннен болай да сизеп торам.

— Әйе. Катламның тотрыклылыгы бик куркыныч дәрәжәдә. Әгәр төп юл белән барсак, ул чагында җимерелгән урыннан бер куб километр известияк чыгарырга туры киләчәк.

— Тоннель казып икенче мәгарәдәге сейфларны чыгару гына безнең көчбездән киләчәк,— диде Веда, ачынып.

— Аның өчен шулкадәр үк кайгырырга кирәкме икән соң?

— Гафу итегез мине, Мвен, ләкин сез дә бервакыт ачылмаган серләргә яшергән ишек артында торган идегез. Сез ачарга теләгән серләр зур һәм гомуми, ә минем кечкенә генә. Әмма уңышсызлыктан булган кичерешләребез безнең бертөсле.

— Без сезнең белән михнәттәш иптәшләр. Андый корыч ишек-
ләр безгә еш очрар эле. Омтылыш никадәр көчле һәм кыю булса,
алар шулкадәр күбрәк очраячак.

— Кайсысы булса да ачылырга тиеш!

— Сүз дә юк!

— Ләкин сез үз юлыгыздан бөтенләй чигенмәдегез бит эле?

— Әлбәттә. Яңа фактлар жыйнарыбыз, тагын да дәрәжәләр бо-
рылышларны күрсәткән яңа маякларны табарбыз. Космос көче
шулкадәр зур, аны гади кисәү агачы белән генә яулап алырга
омтылу да, шулай ук сезнең элгә хәвефле ишекне кул белән
ачарга тырышуыгыз да балаларча беркатлылык булып иде.

— Әгәр дә гомер буга көтәргә туры килсә?

— Белем өлкәсендәгә шундый зур адым өчен минем индиви-
дуаль тормышым нәрсә ул!

— Мвен, кайда сезнең ялкынлы түземсезлегегез?

— Ул югалмады, ләкин йөгәнләп куелган. Газап белән йөгән-
ләнгән...

— Ә Рен Боз?

— Ана жиңелрәк. Ул үз абстракциясен ачыклау юлын эзләү-
не дәвам итә.

— Аңлыйм. Бер генә минутка, Мвен, ниндидер житди хәбәр
булырга тиеш.

Экран сүнде һәм яңадан кабынганда инде Мвен Мас алдында
бөтенләй икенче, яшә һәм кайгысыз хатын басып торган кебек иде.

— Дар Ветер Жиргә төшә. Илле жиденче иярчен вакытын-
нан элек төзелеп беткән.

— Шундый тиз? Бөтенләй эшләнгәнме?

— Юк, тышкы ягы эшләнгән һәм хәрәкәткә китерүче машина-
лар урнаштырылган. Эчке эшләр жиңелрәк. Аны ял итү өчен
һәм Божра буенча элементлар урнаштыруның яңа төре турында Юний
Ант докладын тикшерү өчен чакыралар.

— Рәхмәт, Веда! Дар Ветерны күрү зур шатлык булып.

— Ниңгизсез күрәчәксез... Мин әйтә бетермәдем эле. Бөтен
планета тырышлыгы белән яңа «Аккош» звездолеты өчен ана-
мезон запасы хәзерләнгән. Очарга тиешле кешеләр үзләрен яңа-
дан кайтмаслык юлга озатырга чакыралар. Килерсезме?

— Килермен. «Аккош» экипажына безнең планетабыз иң гү-
зәл һәм иң әйбәт үрнәкләрне күрсәтер. Алар Ялкынлы Касә бәй-
рәмендә Чара биен күрергә теләгәннәр иде. Очыш алдыннан
Чара үзе Эль һомра космопортына барып шул биен кабатлая-
чак. Шунда очрашырбыз!

— Яхшы, Мвен Мас, сөеклем минем!

XV бүлек

АНДРОМЕДА ТОМАНЛЫГЫ

Төнъяк Африкада, Зур Сирт култыгыннан көнъяктарак, күз күреме житмәс ераклыкларга Әл-Һомра тигезлегә сузылган. Тропиклардан экваторга таба өзлексез исеп торган коры жыллар — пассатлар дулкыны йомшарганга һәм климат үзгәргәнгә кадәр монда үләнсез-нисез, шомарган вак ташлар һәм өчпочмаклы эре-эре кызгылт ташлар белән капланган хаммада булган. Шул кызгылт төс аңа «кызыл» дигән исем биргән дә. Кояшлы эссе көннәрдә ул күз чагылдырырлык булып ялтырап торса, көзгә һәм кышкы төннәрдә анда жанга үтәрлек салкын жыллар хөкем сөргән. Хәзер хаммадада шул жыл уйный; ул тигезлек буйлап исеп, Көнъяк Африка далаларыннан китерелгән күксел-көмеш сыман озын үлән сабакларын дулкынландыра. Жыл ыжгыруы һәм тибрәнәп утырган үлән дингезе ничектер күңелгә якын да, сагышлы да булган дала күренешен хәтерләтә. Моның кайчандыр күп тапкырлар төрле вакытларда — кайгы-сагышлы көннәрдә, шатлык кичергәндә, нидер югалткан һәм нидер тапкан чакларда да очраганы бар кебек тоела.

Һәр звездолет күтәреләп киткән саен яки кире төшкән вакытта иңе-буге берәр километрларга сузылган жир мәйданы көеп, агуланып кала. Ул участоклар кызыл төстәге металл сеткалар белән әйләндереп алыналар һәм уннарча еллар буена аяк басарга ярамаган тыелган урын булып калалар. Берәр кораб төшкәннән соң яки очып киткәннән соң, космопорт икенче урынга күчерелә. Шунинчә өчен порт биналарын вакытлы гына итеп төзәргә туры килә һәм аңа хезмәт күрсәтүчеләр дә кәкре муенлы һәм аяк табаннары сөялләнәп беткән дөя дигән бөкре хайванга атланып меңнәрчә еллар буге күченеп йөрүче борынгы Сахара халкы язмышын кичерәләр иде.

Яңадан төзелә торган иярчен белән Жир арасында үзенен унөчөнче рейсыннан әйләнәп кайткан «Барион» планетолеты

Дар Ветерны Аризон даласына, туфракта радиоактив утырмалар туплану нәтижәсендә климаты үзгәрәп, коры сахрага әйләнгән далага алып төште. Төш энергиясе ачылганнан соң, Таркау Дөнья чорында монда яңа техниканы сынау өчен күпләгән тәҗрибәләр үткәрә торган булганнар. Әлегә кадәр анда радиоактив продуктлар тәэсире сакланып калган; кеше тормышы өчен куркыныч микъдарда булмаса да, ул әле һаман да агачларның һәм куакларның үсеп китүенә мөмкинлек бирми иде.

Дар Ветер Жиргә төшүгә нәфис ак болытлардан тегелгән туй күлмәгә кигәндәй зәңгәрсу күк йөзенә һәм анда-санда гына каты үлән үсеп утырган тузанлы туфракка карап хәйран калды.

Курыкмыйча, аякларыңны нык-нык басып, алтын кояш нурларына коенган Жир өстеннән коры рәхәт жылгә каршы баруға ни житә соң! Бары тик космос бушлыгы чикләрендә булган кеше генә безнең планетаның бөтен матурлыгын күрә һәм аңлый ала. Ә акылсыз бабаларыбыз кайчандыр шуны «кайгы-хәсрәтле тормыш» дип атаганнар бит!

Гром Орм иярчен төзеп кайтучыны тоткарламады — Советның иске председателе звездолетны үзе озатып куярга теләде.

Экспедиция китәсе көнне алар икесе дә Эль һомрага килделәр.

Һавада вакытта ук Дар Ветер соргылт корыч төстәгә тигезлек өстендә ике гигант көзгә күргән иде. Аларның уңдагысы — түгәрәгрәк, ә сулдагысы артка таба очлая барган озын эллипс формасында. Күптән түгел генә очып киткән утыз сигезенче йолдыз экспедициясе кораблары эзе иде бу.

Түгәрәгә — спиральгә охшатып эшләнгән корабны космик тирәнлектән жайлап кына йолып алу өчен зур һәм авыр аппаратлар төягән «Тинтажель» истәлегә. Ә эллипс — сөзәгрәк күтәрелеп киткән «Аэлла» эзе. Ул өч йолдыздан торган Эридан-ның Омикрон 2 ак кәрләсендәгә материяләр үзгәрү серләрен ачу өчен шактый санда галимнәр группасын алып киткән. Кораб двигательләре басымы астында таш катыш балчык метр ярым тирәнлектә көлгә әйләнгән. Аңа, жылдә таралмасын өчен, үзара беректерә торган махсус состав сибелгән. Монда бары тик элек жибәрелгән кораблар урынындагы коймаларны гына күчерәсе калган. Ләкин аны «Аккош» очканнан соң гына эшләчәкләр.

Менә «Аккош» үзе. Ул соргылт чуен төсендәгә жылы саклый торган броняга төрөнгән. Ләкин бу броня атмосфераны үткәндә янып бетәчәк. Алга таба инде кораб һәртөрле радиацияләрне кире кайтаручы ялтырап торган корпустан гына калачак. Ләкин очышны күзәтеп баручы робот-астрономнардан башка аның бу

гүзэллеген беркем дә күрмәячәк. Бу автоматлар кешеләргә бары тик яктырып торган кечкенә нокта рәсемен генә җибәрәчәкләр. Кире әйләнеп кайтканда инде ул тимер касмагы белән капланган, вак метеор кисәкчекләре бәрелеп шартлаудан буразналанып, чокылып беткән булачак. Ләкин «Аккош»ны хәзер күргән кешеләр аны инде бүтән бервакытта да күрмәячәкләр. Чөнки беркем дә экспедиция әйләнеп кайтканчы тормаячак, ягъни тагын йөз җитмеш ике ел яшәмәячәк. Йөз алтмыш сигез бәйсез ел юлда үтәчәк, планеталарда тикшеренү эшләренә дүрт ел кирәк булачак, ә сәяхәтчеләр өчен бу бары тик сиксән ел чамасы гына вакыт дигән сүз.

Ә Дар Ветерга, мондый хезмәтендә «Аккош»ның хәтта яшел йолдызга барып җитүен ишетергә дә туры килмәячәк. Шөбһәләнеп йөргән көннәрдәге кебек Дар Ветер Рен Боз белән Мвен Масының кыю фикерләренә сокланып бетә алмады. Тәҗрибә уңышсыз чыксын ди, космос фундаментына кагылышлы әлегә мәсьәлә хәл ителүдән ерак та торсын, ул ялгыш бер фантазия генә дә булсын ди. Әмма бу дуамал башлар — кешеләктә булган иҗат фикере гигантлары, гәрчә аларның теорияләре һәм тәҗрибәләре кире кагылган очракта да, кешеләргә белемнең тагын да югары баскычына күтәрелергә юл ачачаклар.

Уйланып бара торгач, Дар Ветер чак жына куркынычсызлык зонасы сигналына абынмый калды, ул читкә борылды һәм үзәк хәрәкәт итүче телетапшырулар башнясы янында таныш фигураны күрде. Тыңлаусыз җирән чәчен сыпыргалап, үткен күзләрен кыса төшеп, аңа каршы ашыгып Рен Боз килә иде. Белеңер-белеңмәс нечкә яра эзләреннән физикның йөзә бөтенләй үзгәрәп калган, ул киеренке газап белән җыерылган төсле иде.

— Сезне сау-сәламәт күрүемә бик шатмын, Рен!

— Сөз миңа бик җирәк!— Рен Боз элеккечә үк сипкел баскан кечкенә кулларын Дар Ветерга сузды.

— Нәрсә эшлисез сез монда? Кораб китәргә ерак бит әле.

— Мин «Аэлла»ны озаттым. Шулкадәр авыр йолдызның гравитация мәгълүматлары бик мөһим иде. Сезнең төшәсегезне ишеттем дә калырга булдым...

Дар Ветер дәмши генә аңлатма көтеп торды.

— Сөз тышкы станцияләр обсерваториясенә Юний Ант үтенечә белән кайтасызмы?

Дар Ветер баш кагып куйды.

— Соңгы вакытта Ант Божра буенча расшифровка ясалмаган берничә тапшыру кабул иткән.

— Һәр айда информацияләр кабул итүнең гадәттәге вакы-

тыннан тыш төрле мәғлүматлар кабул ителә. Һәм станцияләре тоташтыру моменты жир вақыты белән ике сәгатькә күчерелә. Бер ел эчендә бу тикшеренү вақыты бер тәүлеккә арта дигән сүз, ә сигез елга галактика вақытының йөз меннән бер өлөшөн тәшкил итә. Шулай итеп космос белән ике арадагы элемтәдә булган бушлык тулылана бара. Сигез еллык циклның соңгы ярты елы эчендә, әлбәттә, безнең өчен аңлашылмаган бик ерактан килгән мәғлүматлар кабул ителде.

— Алар белән бик тә кызыксынам мин, бу эштә ярдәмче итеп мине дә алуыгызны сорыйм.

— Мин сезгә ярдәм итсәм яхшырак булыр. Хәтер машиналары язмаларын бергәләп карарбыз.

— Һәм Мвен Мас та?

— Әлбәттә.

— Искиткеч бит бу, Ветер! Бу афәтле тәжрибәдән соң мин бик унайсызланам — Совет алдында шулкадәр гаепле мин!.. Сөз Совет члены, элекке мөдир, тәжрибә ясауга каршы булсагыз да, сезнең белән жиңелрәк миңа...

— Мвен Мас та Совет члены.

Физик уйга калды һәм нидер исенә төшереп, әкрен генә көлөп куйды.

— Мвен Мас — ул... минем фикерләремне сизә һәм аларны реаль итеп күз алдына китерергә омтыла.

— Сезнең ялгышыгыз менә шул реаль булмаганны реаль итеп күз алдына китерүдә түгелме икән соң?

Рен Боз чыраен сытты һәм сүзне икенчегә борды:

— Монда Веда Конг та киләчәкме?

— Әйе, мин көтәм аны. Беләсезме, мәгарәне — бикле ишек-ле борынгы техника складын тикшергән вақытта ул чак кына һәлак булмый калган.

— Берни дә ишетмәдем.

— Ә, сезнең Мвен Мас кебек тарих белән якыннан торып кызыксынавыгызны онытып торам икән. Ул складта ни булуы турында бөтен планета буенча фикер алышу бара. Мәгарәне казу эшенә миллионнарча ирекеләр үз хезмәтләрен тәкъдим итәләр. Бу мәсьәләне Веда Киләчәкне Алдан Күрү һәм Стохастика Академиясенә тапшырырга карар итте.

— Эвда Наль килә алырмы икән монда?

— Юк, килә алмас.

— Күпләрнең кәфе бозылачак. Веда аны бик ярата, ә Чара чын күңеленнән бирелгән аңа. Сөз Чараны хәтерлисезме?

— Теге... чуар юлбарыс төсләрәкме?..

Дар Ветер гажәпләненп һәм шаярган булып кулларын жәйде.

— Менә сиңа хатын-кыз матурлыгын бәяләүче! Хәер, мин еш кына үткән заман кешеләре кичергән бер үк ялгышны кабат-лайым: алар да бит психофизиология һәм нәселдәнлек законнары турында берни дә аңламаганнар. Мин һәрвакыт башкаларда да үз хисләремне, үз фикерләремне күрергә телим.

Рен Боз Дар Ветерның фикеренә кушылмады.

— Эвда Наль, планетаның барлык халкы кебек үк, очып китүне күзәтәчәк,— диде ул.

Физик инфракызыл, ультрашәмәхә һәм ак нурларны кабул итү өчен звездолет тирәли ярым түгәрәк итеп урнаштырылган өч аяклы биек жайланмалар рәтенә күрсәтте. Өстәмә тембрлы диафрагма тавыш тапшыргычындагы металл чыңлавын юкка чыгара барган кебек үк, спектрдагы төрле группа нурларының төсле сыннары экранда чын тормыш тудыралар иде.

Дар Ветер төньякка күз салды. Аннан шыгрым булып кешеләр төялгән автомат электробуслар килә иде. Килеп житкән беренче машинадан Веда Конг атылып чыкты һәм үләннәргә абына-абына боларга таба йөгерде. Очынып килгән шәпкә үк ул Дар Ветерның киң күкрәгенә капланды, хәтта аның ике яклап үреп салган озын чәчләре өскә күтәрелеп, Дар Ветер аркасына барып төштеләр.

Дар Ветер Веданы жиңел генә читкә этәреп, гадәти булмаган прическа ниндидер яңа бер төсмер өстәгән чиксез кадерле йөзгә текәлде.

— Балалар өчен төшерелгән фильмда Караңгы чордагы төньяк королевасы ролен уйнаган идем, киемемне алыштырырга да чак кына өлгердем,— дип аңлатты яшь хатын, сулышы кабынып.— Чәчемне рәтләргә дә вакытым калмады.

Дар Ветер аны шундый итеп күз алдына китерде: гәүдәсен кысып торган озын парча күлмәк, зәңгәр ташлар белән бизәлгән алтын таж, тездән түбән салынып төшкән аксыл соры толымнар, кыю карашлы соры күзләр. Шуларны уеннан кичергәч, ул шатлыклы елмаеп куйды.

— Тажың бар идеме?

— О, нинди генә әле!— Веда бармагы белән һавада тукран-баш кебек кырыйлары киртләчләнеп торган зур гына түгәрәк сызып күрсәтте.

— Мин күрерменме?

— Бүген сиңа ул фильмны күрсәтүләрен сорармын.

Дар Ветер серле «алар» турында сорашырга жыенды, әмма

бу вакыт Веда житди физикны сәламли иде. Физик балаларча беркатлы итеп, эчкерсез елмаеп куйды.

— Ахернар геройлары кайда соң?— Рен Боз звездолет тирәсендәге кешесез буш кырга карады.

— Әнә тегендә!— Веда кулы белән космопортның төп залына, сыек-яшел тәстәге пыяла пластиннан эшләнгән бинага төртеп күрсәтте. Аның тыш ягындагы дүрт кырлы өрлекләре үтә күренмәле булып, көмеш сыман ялтырап торалар.

— Әйдәгез, шунда барыйк.

— Бу очракта без артык кешеләр,— диде Веда, кистереп.— Алар Жирнең сабуллашу сәламен карыйлар. Әйдәгез, «Аккош» янына барыйк.

Ирләр Веда ихтыярына буйсындылар.

Дар Ветер белән янәшә барган Веда, аннан әкрән генә сорап куйды:

— Бу борынгы заман прическасы белән мин бик сәер күренмимме? Мин бәлки аны...

— Кирәкми. Хәзерге киём белән соклангыч капма-каршылык тудыра ул. Юбкадан озын чәч толымнары! Торсын шулай!

— Буйсынам, сөеклем — дип пышылдады Веда һәм бу сихри сүзләрдән Ветерның йөрәге ашкынып тибә башлады, яңаклары кызарып китте.

Йөзләрчә кешеләр ашыкмый гына корабка таба юнәлделәр. Бик күпләр кулларын югары күтәрәп әлегә өч галимне сәламләделәр, аларга карап мөлаем генә елмайдылар. Эмма Дар Ветер белән Рен Бозга караганда да Веданы ешрак сәламләделәр.

— Сез бик популяр, Веда,— диде Рен Боз, моны сизеп.— Нәрсә бу — тарихчы буларак сезнең тырыш хезмәтегезме, әллә сихерле матурлыгыгызмы?

— Тегесе дә, монысы да түгел. Бер үк тармакта эшләүче һәм бер үк төрле жәмәгать эшләрен башкаручы кешеләр белән еш һәм якыннан аралашып торудан бу. Сез Ветер белән яки жир асты лабораторияләрендә казынасыз, я киеренке төнге эшләр белән мәшгуль буласыз. Кешелек өчен сез миңа караганда күбрәк һәм мөһимрәк эшләр башкарасыз, ләкин сезнең ул берьяклы гына һәм йөрәккә артык якын булмаган тармак. Чара Нанди һәм Эвда Нальны миңа караганда күбрәк беләләр.

— Безнең техникалы цивилизациябезгә тагын бер шелтә,— дип күңелле итеп әйтеп куйды Рен Боз.

— Безнекенә түгел, ә элекке, хәвефле ялгышлык калдыкларына. Жәмгыять өчен сәнгатьнең һәм шуның белән бергә кешедәге хисләр үсешенең әһәмияте фәнгә караганда ким булмавын

моннан меңэрлэгэн еллар элек безнең бабаларыбыз да белгән-нәр.

— Кешеләрнең үзара мөнәсәбәтләре мәгънәсендәме?— дип сорады физик, кызыксынып.

— Әлбәттә шулай!

— Жирдә иң авыры — шатлыкны саклый белү. Кайсыдыр бер борынгы акыл иясе әйткән моны,— дип куйды Дар Ветер.— Қарағыз әле, Веданың тагын бер ышанычлы союзнигы килә.

Жиңел һәм зур-зур адымнар белән аларга таба Мвен Мас килә,— алыптай тәүдәсе бөтен кешенең игътибарын үзенә тарта иде.

— Чара үзенә буюен тәмамлаган,— диде Веда, сизенеп.— Тиздән «Аккош» экипажы күренәчәк.

— Алар урынында булсам, мин монда жәяү генә һәм мөмкин кадәр әкрән килер идем,— диде Дар Ветер кинәт кенә.

Веда аны култыклап алды.

— Син дулкынлана башладың, ахры?

— Әлбәттә. Аларның бөтенләйгә китүләрен, бу корабны инде бүтән күрә алмавымны уйласам, әллә нишләп китәм. Мәжбүри рәвештә шундый котылгысыз чарага баруга каршы ниндидер ризасызлык туа. Анда минем өчен якин кешеләр булачак. Бәлки шуның өчендер.

— Мөгаен, аның өчен түгелдер,— диде яннарына килеп житкән Мвен Мас. Аның сизгәр колагы Дар Ветер сүзләрен ерактан ук тотып алган иде, күрәсен.— Бу — кешенең мәрхәмәтсез вақытка каршы баш күтәрүе.

— Көзгә сагышмы?— дип сорады Рен Боз. Аның тавышында мыскыллау төсмере чагылып үтте, ләкин шул ук вақытта аның күзләре иптәшенә карап елмаялар иде.

— Урта киңлекләрнең сагышлы көзен, бигрәк тә менә шундый энергияле, шат күңелле һәм тирән хисләр кешеләр яраталар да инде. Сизнең шуны сизгәнәгез бармы?— диде Мвен Мас, дусларча физикның жилкәсеннән сыйпап.

— Бик дәрәс күзәтү!— диде Веда, сокланып.

— Бик борынгы...

— Дар Ветер, сез кырдамы? Дар Ветер, сез кырдамы? — дигән көчле тавыш яңгырады. Ул каяндыр сул яктан һәм югарыдан ишетелә иде.— Сизне үзәк бинаның ТВФсенә Юний Ант чакыра. Юний Ант чакыра. Үзәк бинаның ТВФсенә...

Рен Боз сискәнәп китте.

— Сизнең белән барырга мөмкинме, Дар Ветер?— дип сорады ул.

бу вакыт Веда житди физикны сәламли иде. Физик балаларча беркатлы итеп, эчкерсез елмаеп жуйды.

— Ахернар геройлары кайда соң?— Рен Боз звездолет тиресендәге кешесез буш кырга карады.

— Энә тегендә!— Веда кулы белән космопортның төп залына, сыек-яшел тәстәге пыяла пластиннан эшләнгән бинага төртеп күрсәтте. Аның тыш ягындагы дүрт кырлы өрлекләре үтә күренмәле булып, көмеш сыман ялтырап торалар.

— Әйдәгез, шунда барыйк.

— Бу очракта без артык кешеләр,— диде Веда, кистереп.— Алар Жирнең саубуллашу сәламен карыйлар. Әйдәгез, «Аккош» янына барыйк.

Ирләр Веда ихтыярына буйсындылар.

Дар Ветер белән янәшә барган Веда, аннан әкрән генә сорап куйды:

— Бу борынгы заман прическасы белән мин бик сәер күренмимме? Мин бәлки аны...

— Кирәкми. Хәзерге киём белән соклангыч капма-каршылык тудыра ул. Юбкадан озын чәч толымнары! Торсын шулай!

— Буйсынам, сөеклем — дип пышылдады Веда һәм бу сихри сүзләрдән Ветерның йөрәге ашкынып тибә башлады, яңаклары кызарып китте.

Йөзләрчә кешеләр ашыкмый гына корабка таба юнәлделәр. Бик күпләр кулларын югары күтәрәп әлегә өч галимне сәламләделәр, аларга карап мөлаем генә елмайдылар. Әмма Дар Ветер белән Рен Бозга караганда да Веданы ешрак сәламләделәр.

— Сез бик популяр, Веда,— диде Рен Боз, моны сизеп.— Нәрсә бу — тарихчы буларак сезнең тырыш хезмәтегезме, әллә сихерле матурлыгыгызмы?

— Тегесе дә, монысы да түгел. Бер үк тармакта эшләүче һәм бер үк төрле жәмәгать эшләрен башкаручы кешеләр белән еш һәм якыннан аралашып торудан бу. Сез Ветер белән яки жир асты лабораторияләрендә казынасыз, я киеренке төнге эшләр белән мәшгуль буласыз. Кешелек өчен сез миңа караганда күбрәк һәм мөһимрәк эшләр башкарасыз, ләкин сезнең ул берьяклы гына һәм йөрәккә артык якын булмаган тармак. Чара Нанди һәм Эвда Нальны миңа караганда күбрәк беләләр.

— Безнең техникалы цивилизациябезгә тагын бер шелтә,— дип күңелле итеп әйтеп куйды Рен Боз.

— Безнекенә түгел, ә элекке, хәвефле ялгышлык калдыкларына. Жәмгыять өчен сәнгатьнең һәм шуның белән бергә кешедәге хисләр үсешенең әһәмияте фәнгә караганда ким булмавын

моннан менэрлэгэн еллар элек безнең бабаларыбыз да белгән-нәр.

— Кешеләрнең үзара мөнәсәбәтләре мәгънәсендәме?— диг сорады физик, кызыксынып.

— Әлбәттә шулай!

— Жирдә иң авыры — шатлыкны саклый белү. Қайсыдыр бер борынғы акыл иясе әйткән моны,— диг куйды Дар Ветер.— Қарағыз әле, Веданың тагын бер ышанычлы союзнигы килә.

Жиңел һәм зур-зур адымнар белән аларга таба Мвен Мас килә,— алыптай тәүдәсе бөтен кешенең игътибарын үзенә тарта иде.

— Чара үзенең биюен тәмамлаган,— диде Веда, сизенеп.— Тиздән «Аккош» экипажы күренәчәк.

— Алар урынында булсам, мин монда жәяү генә һәм мөмкин кадәр әкрән килер идем,— диде Дар Ветер кинәт кенә.

Веда аны култыклап алды.

— Син дулкынлана башладың, ахры?

— Әлбәттә. Аларның бөтенләйгә китүләрен, бу корабны инде бүтән күрә алмавымны уйласам, әллә нишләп китәм. Мәжбүри рәвештә шундый котылтысыз чарага баруга каршы ниндидер ризасызлык туа. Анда минем өчен якин кешеләр булачак. Бәлки шуның өчендер.

— Мөгаен, аның өчен түгелдер,— диде яннарына килеп житкән Мвен Мас. Аның сизгер колагы Дар Ветер сүзләрен ерактан ук тотып алган иде, күрәсен.— Бу — кешенең мәрхәмәтсез вакытка каршы баш күтәрүе.

— Көзгә сагышмы?— диг сорады Рен Боз. Аның тавышында мыскыллау төсмере чагылып үтте, ләкин шул ук вакытта аның күзләре иптәшенә карап елмаялар иде.

— Урта киңлекләрнең сагышлы көзен, бигрәк тә менә шундый энергияле, шат күңелле һәм тирән хисләр кешеләр яраталар да инде. Сезнең шуны сизгәнегез бармы?— диде Мвен Мас, дусларча физикның жылкәсеннән сыйпап.

— Бик дәрәс күзәтү!— диде Веда, сокланып.

— Бик борынғы...

— Дар Ветер, сез кырдамы? Дар Ветер, сез кырдамы? — дигән көчле тавыш яңгырады. Ул каяндыр сул яктан һәм югарыдан ишетелә иде.— Сезне үзәк бинаның ТВФсенә Юний Ант чакыра. Юний Ант чакыра. Үзәк бинаның ТВФсенә...

Рен Боз сискәнәп китте.

— Сезнең белән барырга мөмкинме, Дар Ветер?— диг сорады ул.

— Минем урынга барыгыз. Очыш вакытын сезгә карамаска да мөмкин. Юний Ант борынгы гадәт буенча язмаларны түгел, ә бәлки турыдан-туры күзәтүне күрсәтергә ярата. Бу яктан алар Мвен Мас белән бертөсле.

Космопортның бик көчле ТВФсе һәм гемисферлы экраны бар. Рен Боз тынлык хөкем сөргән түгәрәк бүлмәгә керде. Дежур оператор тоташтыргычны борып куйды һәм уң яктагы кырый экранга күрсәтте. Анда дулкынланган Юний Ант күренде. Ул игътибар белән генә физикка күз йөртәп чыкты һәм Дар Ветерның килмәү сәбәбен аңлап, баш кагып куйды.

— Мин дә корабның китүен карарга җыенган идем. Ләкин хәзер программадан тыш кабул итү — элекке үк юнәлештә һәм 62/77 диапазонында эзләнү бара. Нурларны юнәлеш буенча таратучы воронканы күтәреgez һәм обсерваториягә ориентир тотыгыз. Мин вектор-нурны Урта диңгездән туры Эльһомрага җибәрәм. Торба сыман җилпәзә белән тотып алыгыз һәм гемисферлы экранны кабызыгыз.— Юний Ант читкә карап алды һәм:

— Тизрәк! — дип өстәде.

Кабул итү буенча тәҗрибәле галим куелган таләпне ике минутта башкарып чыкты. Гемисферлы экран тирәнлегендә гигант Галактика рәсеме күренде. Һәр ике галим дә кешегә күптән инде таныш булган Андромеда томанлыгын яки М-31не таныдылар.

Галактика спираленен тамашачыга якынрак торган тышкы ягында ракурс белән торган линза формасындагы гаять зур Галактика дискисының уртасында ук диярлек якты ут кабынды. Аннан кечкенә йон бөртөгә кадәр булып кына күренгән йолдызлар системасы тармакланып китә, ә чынлыкта исә, ул озынлыгы йөzlәрчә парсекка сузылган гадәттән тыш зур җиң булырга тиеш. Ут зурая барды һәм бер үк вакытта әлегә «йон бөртөгә» дә үстә, бу вакыт Галактика үзе җәелә барып күздән югалды. Кызыл һәм сары йолдызлар ташкыны экранга аркылы сузылдылар. Янып торган ут кечкенә генә түгәрәк булып калды һәм йолдызлар ташкынының иң очында ялтырый башлады. Ташкын кырыенда аермачык булып К спектраль классының кызгылт-сары йолдызы күренә башлады. Аның тирәсендә беленер-беленмәс кенә нокталар-планеталар бөтерелделәр. Аларның берсен яктылык түгәрәгә каплап алды. Һәм кинәт кенә бер яктан икенче якка атылучы очкыннар бөтерелә башлады, борылмалы кызыл дулкыннар пәйда булды. Рен Боз күзләрен йомды.

— Шартлау барлыкка килде,— дип аңлатты Юний Ант, кырыйдагы экраннан.— Мин сезгә хәтер машиналары язмаларын-

нан алынган үткән айдагы күзәтүләрне күрсәттем. Турыдан-туры кабул ителгәнне чагылдыруга күчәм.

Экранда элеккечә очкыннар һәм карасу-кызыл төстәге линияләр күренде.

— Сәер хәл!— диде физик, гажәпләнеп.— Бу шартлауны ничек аңлатасыз сез?

— Соңыннан. Хәзер яңадан тапшыру башлана. Ә сез нәрсәне сәер дип саныйсыз?

— Шартлау вакытындагы кызыл спектрны. Андромеда томанлыгы спектрында — шәмәхә төс ягына авыша бару күренә, ягъни ул безгә якыная.

— Шартлау вакыйгасы Андромедага һич тә кагылмый. Бу урынлы күренеш.

— Сезнечә, аларның кораблар жибәреү станциясе очраклы рәвештә Галактиканың иң соңгы кырыена — үзәктән шактый еракка — ягъни безнең Галактикадагы Кояш зонасына караганда да ераграк зонага чыгарылган булырга тиешме?

Юний Ант Рен Бозга өметсез караш белән карап куйды.

— Сез һәр моментта дискуссия ачарга эзер торасыз, ләкин безнең белән дүрт йөз илле мең парсек ераклыгындагы Андромеда томанлыгы сөйләшүен онытасыз.

— Әйе шул! — диде Рен Боз, уңайсызланып.— Бер миллион ярым яктылык елы арасы дип әйтсән, тагын да аңлашыла төшәр. Бу мәгълүмат ун биш мең гасыр элек жибәрелгән бит.

— Без хәзер бозлык чорына кадәр һәм жирдә кеше барлыкка килүдән күп вакытлар элек жибәрелгән мәгълүматларны карыйбыз,— диде Юний Ант, ягымлырак итеп.

Кызыл линияләр әкрентрәк бөтерелә башладылар, экран караңгыланды һәм кинәт кенә тагын яктырды. Яктылык житәрлек булмау сәбәпле, яссы тигезлек беленер-беленмәс кенә күренә. Аның тигезлек икәннен сиземләп кенә белеп була иде. Анда-санда гөмбә сыман ниндидер сәер корылмалар сиңелгән. Әйбәтрәк күренә торган өлешнең алгы кырыендарак бөтен тигезлекне алып торган һәм өсте һичшиксез металл белән капланган күк төстәге гигант түгәрәк ялтырый. Түгәрәкнең нәкъ уртасында аслы-өсле булып ике яклары да кабарынкы зур-зур дисклар асылынып тора. Юк, асылынып тормыйлар, ә бәлки әкрент генә өскә күтәреләләр. Тигезлек күздән югалды һәм экранда бер генә диск калды. Аның аскы ягы өскә ягына караганда шактый кабарынкы, ә як-якларда тупас спиральле кабыргалар.

— Бу алар... алар!..— дип кычкырдылар галимнәр, бер-берсен бүлеп. Бу минутта алар икесе дә утыз жиденче экспедиция

тарафыннан тимер йолдыз планетасында табылган спиралодиск чертежлары һәм рәсемнәре белән тулы охшашлык турында уй-ладылар.

Кызыл линияләр тагын бер тапкыр бөтерелеп алдылар да экран сүнде. Рен Боз, бер генә секундка да күзен алырга куркып, һаман көттә дә көттә. Икенче галактика тормышына һәм фикерләренә кагылучы беренче кеше карашы! Ләкин экран кабынмады. Телевизиофонның кырый тактасында Юний Ант тавышы ишетелде.

— Тапшыру өзелде. Тагын да көтү — жир энергиясен бушка сарыф итү булыр иде. Бөтен планета таңга калачак. Экономика Советыннан программадан тыш кабул итүләрне икеләтә арттыруны сорарга кирәк. Ләкин «Аккош» корабын жибәрүгә тотылган чыгымнардан соң, бу әле бер елсыз да мөмкин булмаячак. Хәзер без тимер йолдыздагы звездолетның шуннан булуын беләбез. Әгәр дә Эрг Ноор аны тапмаган булса, әле күргәннәрне без бөтенләй аңламаган булыр идек.

— Һәм ул, әлеге Эрг Ноор тапкан диск, шуннан килгәнме? Күпме вакыт очкан соң ул? — дип үз-үзеннән сорагандай әйтеп куйды Рен Боз.

— Т йолдызында үзенә сыеныр урын тапканчыга кадәр, ике галактиканы аерып торган араны үтү өчен, ул инде үлек хәлендә ике миллион елга якын вакыт килгән, — дип җавап бирде Юний Ант кырыс кына. — Күрәсең бу звездолетлар, идарә итү рычагларына менәрлэгән мен ел буге бернинди җан иясе кагылмаса да, автомат ярдәмендә төшә торган итеп эшләнгәннәр.

— Бәлки, алар озак яшиләрдер?

— Ләкин миллион ел түгел. Бу — термодинамика законнарына каршы килә, — диде Юний Ант, салкын гына. — Һәм никадәр генә гигант зурлыкта булуына карамастан, спиралодиск үзендә бөтен бер планета кешеләрен... фикер йөртүче җан ияләрен алып бара алмаган. Юк, хәзергә безнең галактикаларыбыз әле бер-беренә барып та җитә алмыйлар, мәгълүматлар белән дә алмаша алмыйлар.

— Алырлар, — диде Рен Боз, нык ышанып, һәм Юний Ант белән сабуллашты да кире космопорт кырына китеп барды.

Дар Ветер Веда белән һәм Чара Мвен Мас белән янәшә озын ике рәткә тезелгән башка озатучылардан берәз читтәрәк басып торалар иде. Барысы да үзәк бинага таба караган. Яннан тавышсыз гына зур платформа узып китте. Аны кул болгаулар һәм сәламләү тавышлары (жәмәгать урынында булганда, соңгысын

бары тик гадэттән тыш очракларда гына эшлиләр иде) озатып калды. «Аккош» экипажының барлык егерме ике кешесе дә платформада иде.

Платформа звездолет янына килеп житте. Күчмә биек күтәргеч янында аларны талчыгудан йөзләре саргылт төскә кергән ак комбинезонлы егерме кеше көтеп тора иде. Болар нигездә космопорт инженер-эшчеләреннән төзелгән очыш комиссиясе членнары. Соңгы тәүлек эчендә алар предметларны хисаплау машиналары ярдәмендә экспедициянең барлык кирәк-яракларын барлап чыктылар һәм тензорлы аппаратлар белән корабның төзеклеген тагын бер кат тикшереп карадылар.

Йолдызара очышлар башланган чордагы гадэт буенча комиссия председателе Ахернарга китәчәк экспедициянең һәм звездолетның начальнигы итеп яңадан билгеләнгән Эрг Ноорга рапорт бирде. Комиссиянең башка членнары, портретлары һәм исемнәре беркетелгән бронза тактага шифрларын куеп, аны Эрг Ноорга тапшырдылар һәм сабуллашып читкә китеп бардылар. Шуннан соң кораб янына озатучылар ташкыны агылды. Кешеләр, экспедиция членнарының якыннарына күтәргечтәге буш урынга үтәргә ирек биреп, сәяхәтчеләр каршына тезелделәр. Кинога төшерүчеләр китүчеләрнең һәр хәрәкәтен, туган планетада калачак соңгы истәлекләрен теркәп бардылар.

Эрг Ноор ерактан Веданы күрәп алды һәм, бронза сертификатын астролетчик өчен киң итеп эшләнгән бил каешына кыстырып, яшь хатын янына атылды.

— Сезнең килүегезгә мин бик шат, Веда!..

— Ничек инде килмичә калырга мөмкин?

— Сез минем өчен — Жирнең һәм узган яшьлегемнең символы.

— Низаның яшьлеге гомерлеккә сезнең белән.

— Кызганырдай нәрсәм юк дип әйтә алмыйм. Бу дөрес булмас иде. Беренче чиратта Низаны, үземнең иптәшләремне һәм дә үземне кызганам... Бик зур югалту бит. Бу кайтканымда мин Жирне яңача, көчлерәк, гадирәк итеп яраттым...

— Шулай да сез китәсез, Эрг?

— Башкача булдыра алмыйм. Баш тартсам, мин космосны гына түгел, Жирне дә югалткан булыр идем.

— Мәхәббәт никадәр көчле булса, батырлык эшләү шулкадәр авыррак.

— Сез һәрвакыт дөрес аңлый идегез мине, Веда. Менә Низа да килде.

Ябыгып, малайга охшап калган бөдрә жирән чәчле кыз килеп туктады да башын түбән иде.

— Бу бик авыр булды. Сез барыгыз да... бик әйбәт, ачык... матур... Аерылышырга, үзенңең тере тәнеңне Жир Анадан аерырга... — Астронавигаторның тавышы калтыранды.

Веда инстинктив рәвештә аны үзенә кысты һәм хатын-кызларга хас булган юату сүзләре пышылдый башлады.

— Люклар ябылуга тугыз минут калды, — диде Эрг әкрен генә һәм Ведадан күзен алмыйча.

— Ничек озак әле!.. — дип эчкерсез әйтеп куйды Низа, күз яшьләренә тыгылып.

Веда, Эрг, Дар Вегер, Мвен Мас һәм башка озатучылар сагыш һәм гажәпләнү катыш бернинди дә әйтер сүз булмавын төшенделәр. Әлегә жир йөзәндә булмаган, күп еллардан соң гына дөньяга килчәк кешеләр өчен башкарылган батырлык алдындагы хисләренә бернинди сүз белән дә әйтеп бирерлек түгел иде. Артык сүзләр нигә кирәк — очып китүчеләр дә һәм озатучылар да һәммәсен яхшы аңлыйлар иде. Ерак космос караңгылыгына юл тотучы һәм Жирдән мәңгелеккә аерылучы кешеләр күңел кылларын нинди яхшы теләкләр, шаяртулар һәм вәгъдәләр генә чиртә алып икән?

Кешенең икенче сигнал системасы камилләшеп житмәгән булып чыкты һәм ул өченчәсенә урын бирде. Сүз белән әйтеп булмый торган теләкләр, кайнар хисләр тирән күз карашларында гына очраштылар, яки ул күзләр Эльһомраның ярлы табигатенә текәделәр.

— Вакыт! — Эрг Ноорның металл кебек чыңлап торган тавышы көтүче чыбыркысы кебек сыдырып алгандай булды, һәм кешеләр ашыга-кабалана башладылар.

Веда сулкылдап Низаны кочаклап алды. Ирләр куллар кысышып, күз карашлары белән саубуллашкан арада, алар күзләрен чытырдатып кысып, берничә секундка яңакка яңак куеп, кочаклашып тордылар. Күтәргеч инде звездолетның каралып торган озынча түгәрәк «авызы»на сигез астролетчикны кертәп яшерде. Эрг Ноор Низаның кулыннан алып колагына нәрсәдер пышылдады. Кыз кинәт кабынып китте һәм Эрг Ноор кулыннан ычкынып, звездолетка ташланды. Лифт площадкасына менәр алыннан ул артка борылып карады һәм чиктән тыш агарынып калган Чараның зур күзләре белән очрашты.

— Сезне үбәргә мөмкинме, Чара? — дип сорады ул, кычкырып.

Чара Нанди сүзсез генә лифт майданчыгына сикереп менде һәм, калтырана-калтырана, бөдрә жирән чәчле астронавигаторның муеныннан кочаклап алды, аннан, ничек менгән булса, шулай ук сүзсез генә сикереп төшөп читкә атлады.

Эрг Ноор белән Низа бер үк вакытта күтәрелделәр. Күз камаштырырлык итеп яктыртылган «Аккош» бортындагы кара люк алдында ике фигура — озын буйлы ир кеше һәм сылу буйлы кыз Жирнең соңгы сәламен кабул итәргә дип тукталып калган чакта кешеләр тынсыз калдылар.

Веда Конг үзенә кулын шулкадәр каты йомарлады, хәтта Дар Ветер аның бармак буыннары шытырдавын ишетте.

Эрг Ноор һәм Низа күздән югалдылар. Кара куыш эченнән кораб корпусы төсәндәге үк соры озынча түгәрәк плита шуышып чыкты. Бер секунд үтүгә кара куыш юк булды. Хәтта иң үткән күзгә кеше дә чиктән тыш зур корпус каймасындагы әле генә булган тишек эзен таба алмас иде.

Тырпаеп торган терәкләр өстендәге вертикаль звездолет кеше фигурасын хәтерләтә. Бәлки, корабның баш өлешендәге очлы башлы капкач белән капланган түгәрәк шар һәм аның күз сыман яктырткыч сигнал утлары шундый тәэсир тудырадыр. Үзәк контейнер бүлгәге рыцарьларның жылкәләренә салына торган жайланма кебек кырлы-кырлы итеп эшләнгән гәдәр, бәлки. Звездолет жыелган халыкка югартын мыскыллы карап аякларын киң жәеп баскан гаять зур великан төсле иде.

Беренче хәзерлекне белдереп, дәншәтле сигнал яңгырады. Әйтерсәң, сихер белән кораб янына шул минутта үзйөрешле киң платформалар килеп житте. ТВФнең һәм прожекторларның өч аяклы жайланмалары як-якка шуыштылар. «Аккош»ның соргылт корпусы тоныкланып, кечерәеп калгандай булды. Старт якынлашуын белдереп кораб «башында», кып-кызыл булып, куркыныч утлар кабынды. Көчле моторларның калтырануынан аяк аслары селкенде — звездолет тиешле ориентировка алу өчен үз терәткечләрендә борыла башлады. Озатучылар, карангылыкны аерып торган жил унаендагы куркынычсызлык линиясе утларын үткәнчә, һаман ераклаша бардылар. Анда кешеләр тиз-тиз генә жиргә сикерделәр. Ә платформалар калган озатучыларны алырга киттеләр.

— Алар бүтән безне дә яки һич югында безнең күгебезне дә күрмәячәкләрме? — дип сорады Чара үзенә таба иелгән Мвен Мастан.

— Юк. Стеретелескоптан күрсәләр генә инде...

Звездолетның киле астында яшел утлар кабынды. Үзәк бина түбәсендәге радиомаяк, гигант корабның китү моменты якынлашуын тирә-юньгә белдереп, ярсып әйләнә башлады.

— Звездолет күтәрелү сигналы ала,— дип үкерде кискәк металл тавыш. Чара куркудан сискәнәп Мвен Маска сыенды.— Түгәрәк эчендә калучылар кулларыгызны күтәрегез! Югыйсә сезне үлем көтә, кулларыгызны югары күтәрегез! Кулларыгызны югары күтәрегез, югыйсә!..— дип кычкыра торды автомат, аның прожекторлары очраклы рәвештә калган кешеләрне эзләп, кырны айкаган арада.

Беркөмне дә тапмагач, автомат прожекторларын сүндерде. Робот тагын акыра башлады. Чарага бу юлы ул тагын да ачулырак кычкыра кебек тоелды.

— Чаң сигналыннан соң, корабка артыгыз белән борылыгыз һәм күзләрегезне йомыгыз. Икенче чаң тавышына кадәр күзләрегезне ачмагыз. Артыгыз белән борылыгыз һәм күзләрегезне йомыгыз!— дип кабатлады робот шомлы тавыш белән һәм янап.

— Бик куркыныч бу!— дип пышылдады Веда, үзенә юлдашына таба борылып. Дар Ветер төрөп бил каешына кыстырган кара күзлекле ярым маскаларны алды да берсен Ведага киертте, ә икенчесе белән үз күзләрен каплады. Ул маскасын ныгытырга да өлгөрмәде, сигнал аппаратлары астындагы зур чаң кыргый әче тавыш белән кагарга кереште. Чаң туктауга, тирә-як тып-тын булып калды, хәтта ниндидер бөжәкләрнең бызылдавына хәтле ишетелә башлады.

Кискәк звездолет дәншәтле тавыш белән кычкыртып утларны сүндерде. Бер, ике, өч, дүрт тапкыр кабатланды бу жан өшеткеч тавыш. Гүя, хушлашу кайгысыннан кораб үзе акыра иде кебек.

Корабның улавы ничек кискәк башланган булса, шулай ук кискәк кенә тукталды да. Кораб әйләнәсендә күз алдына китергесез ялкын өермәсе барлыкка килде. Бер мизгел эчендә дөньяда шушы космос ялкыныннан башка бүтән берни дә юктыр кебек тоелды. Ут баганасы, һаман зурая барып, күз чагылдырырлык яктылык линиясенә әверелде. Икенче тапкыр чаң тавышы ишетелде һәм, кешеләр борылып карауга, буш тигезлектә кып-кызыл булып янып торган гигант тап кына калган иде. Биеклектә яңа зур йолдыз күренә, бу — «Аккош»ның китеп баруы иде.

Кешеләр әле күккә, әле старт урынына карый-карый, әкрәнгәнә электробусларга таба атладылар. Алан шулкадәр шыксыз һәм жансыз булып калган, әйтерсәң, монда узган гасырларның афәтле Эль һомра хамадасы кире кайткан иде.

Горизонтның көньяк читендә таныш йолдызлар кабынды. Ба-

рысының да күз карашлары күтәрелеп килгән зәңгәр төстөгә якты Ахернарга төбәлдә. Ана, ул йолдыз янына, сиксән дүрт елдан соң сәгатенә тугыз йөз миллион километр тизлек белән барган «Аккош» килеп житәчәк. Безнең өчен сиксән дүрт, ә «Аккош» өчен кырык жиде ел. Бәлки, алар анда, цирконийлы йолдызның яшел нурлары астында, яңа тормыш, шундый ук матур һәм шат тормыш төзерләр.

Дар Ветер һәм Веда Конт Чара белән Мвен Масны куып життеләр. Африкалы кызның сорауларына җавап бирә иде.

— Юк, сагыш түгел, бөек һәм сагыш катыш горурану — менә ничек хис итәм бүген мин үземне. Планетабыздан һаман югары, һаман биеккә күтәрелеп баруыбызга горурану хисе. Ә сагыш шуның өчен — сөөкле Жиребез безнең өчен кечкенә була бара... Күптән, бик күптән инде майилар — Үзәк Американың кызыл тәнле индеецлары — гору һәм кайгылы язу калдырганнар. «Аккош»ның китапханә-лабораториясен бизәп торсын дип мин аны Эрг Ноорга тапшырдым.

Африкалы артына борылды һәм аны куып житкән иптәшләренең дә тыңлап баруларын күреп, кычкырыпрак дәвам итте:

— «Син бу якларга үз йөзенне күрсәтүче! Әгәр синең акылың камилләшкән икән, син сораячаксың: кем без? Кем без? Таннан сора, урманнан сора, дулкыннан сора, давылдан сора, мәхәббәттән сора. Жирдән, миһнәт чиккән һәм яраткан жирдән сора. Кем без? Без — жир!»

— Мин дә үтәдән үтә жир! — дип өстәде Мвен Мас.

Сулышына кабынып каршыга Рен Боз йөгәрә иде. Дуслар физикны чолгап алдылар һәм ул берничә сүз белән генә моңа кадәр күренмәгән гадәттән тыш хәлне, ике чиксез зур йолдызлар атавының беренче фикер алышулары турында сөйләп бирде.

— Бу хәлне Эрг Ноорга белдерү өчен, кораб киткәнче шулкадәр өлгәрәсем килгән иде. Спиралодиск — звездолетның чиксез ерактан, бөтенләй башка дөньядан килүен һәм бу сәер корабның космоста бик озак еллар буе очуын ул кара планетада чакта ук аңлаган иде инде.

— Үзе тапкан звездолетның шундый коточкыч галәм тирәнлегеннән — икенче галактикадан, Андромеда томанлыгыннан булуын Эрг Ноор беркайчан да белмәс микәнни инде? — диде Веда. — Аның бу хәбәрне ишетмәве бик тә кызганыч.

— Ул беләчәк, — диде Дар Ветер, ышанычлы итеп. — Энергия Советыннан без утыз алтынчы иярчен аша махсус тапшыру уздыруны сораячакбыз. «Аккош» безнең белән әле унтугыз сәгать сөйләшә алачак!

ИСКӘРМӘЛӘР

¹ Биллион — биредә биллион Европада кулланыла торган мәгънәдә алына, ягъни миллион тапкыр миллионга (10^{12}) тигез.

² Парсек — астрономик ерак араларны үлчәү берәмлеге; 3,26 яктылык елына яки чама белән 32×10^{12} километрга тигез.

³ Анамезон — атом төшендәге мезон бәйләнешләре жимерелгән фантастик матдә; агышы яктылык тизлегенә якын.

⁴ Спорамин — йокы качыра торган фантастик матдә.

⁵ Мөстәкыйль ел — Жирдәге вакыт исәбе белән исәпләнә торган, звездолетның тизлегенә бәйле булмаган ел.

⁶ Бомба-маяклар — куәтле сигналлар жибәрәп планета атмосферасын тишә торган фантастик станция-роботлар; бу автомат станция-роботлар звездолетлардан төшерелә.

⁷ Йолдызның спектраль классы — спектрлары буенча йолдызлар түбәндәге тәртиптә бүленеп, О, В, А, F, G, K, M хәрәфләре белән билгеләнәп йөртеләләр; бирегә өске температуралары $100\,000^\circ$ ка җитә торган күк төстәге үтә кызу йолдызлардан алып өске температуралары 3000° булган кызыл төстәге йолдызлар керә. Һәр класста кимү тәртибендә бара торган ун баскыч була; алары сан белән билгеләнә, мәсәлән A7. Үз спектрларында углерод, циан, титан, цирконий күп булган йолдызлар N, P, R, S дигән аерым класслар тәшкил итәләр.

⁸ Планетар ягулык — планетолет двигательләре, звездолетларның күтәрелеп киткәндә һәм төшкәндә генә эшләтелә торган двигательләре өчен булган ягулык; фантастик матдә.

⁹ Кор — организмының нурлар тәэсире астында булуын үлчәү берәмлеге (фантастик төшенчә).

¹⁰ Нурланыш биодозасы — нурлар тәэсире астында булуның терек организм өчен зарарлы дозасы.

¹¹ Ион-триггер моторлар — ионлашкан матдәнең триггер реакциясе нәтижәсендә реактив ташкын хасил ителә торган фантастик двигательләр.

¹² Тартылу кыры — зур массалы матдә тирәсендәге тартылу кыры.

¹³ Субъектылык тизлегә — яктылык тизлегенә, ягъни секундына 300 мең километрга якин булган тизлек.

¹⁴ Очу тизлегенә бәйле вакыт сәгате — звездолеттагы вакытны, ягъни корабның очу тизлегенә бәйле вакытны күрсәтә торган фантастик сәгать. Чагыштырмалылык теориясе буенча хәрәкәт тизлегә зур (субъектылык тизлегә) булганда хәрәкәт итә торган әйбердәге вакыт, звездолетка нисбәтән алганда хәрәкәтсез булган күзәтүче вакытына караганда кыскара.

¹⁵ Квант чиге — тизлекнең яктылык тизлегенә якин чиге; тизлек бу чиккә җитсә, теләсә нинди күләмле җисем юкка чыга, чөнки бу вакытта масса чиксез, ә вакыт нульгә тигез була.

¹⁶ Тышкы өермә зонасы — ике йолдыз системасының тартылу кырлары тоташу зонасы; бу зонада өермәләр хасил була.

¹⁷ К-кисәкчекләр — атом төшенең божра сыман мезон болыт кыйпылчыкларынан торган кисәкчекләре (фантастик матдә).

¹⁸ Дулкын янса фотон нуры — яктылык нуры бер үк вакытта дулкын-дулкын булып һәм кисәкчекләр (фотоннар) ташкыны булып агу хасиятенә ия. Киләчәк заман техникасында нурдагы бу хасиятләрнең икесе дә аерыла (фантастик төшенчә).

¹⁹ Электроник инвертор — сурәтләрне, электроник сурәтләргә әверелдерү юлы белән көчәйтә, мең тапкырлар зурайту.

²⁰ Качу тизлегә — күк җисеменең тарту көчен җиңеп аннан космос киңлегенә аерылып китәргә мөмкинлек бирә торган тизлек.

²¹ Изограв — тарту кырының көчәнеше тигез булган чикне билгеләүче фантастик сызык.

²² Атомар (каты) кислород — молекула хәлендә түгел (O_2), бәлки аерым атомнар хәлендә булган кислород. Мондый халәттәге матдә үтә көчле һәм тиз бара торган химик реакция хасил итеп, молекуляр хәлдәгегә караганда күп тапкырлар ныграк кысылуга ирешергә мөмкинлек бирә.

²³ Оптималь радиант — звездолет планета тирәсендә, атмосфера катлавыннан өстә әйләнеп очканда, кораб орбитасының иң тотрыклы хәлдә булуын тәмин итә торган фантастик радиус. Планетаның зурлыгына һәм массасына бәйле.

²⁴ Температура — абсолют шкала буенча Кельвин градуслары белән үлчәнә торган температура; биредә 0° — 273° ка тигез.

²⁵ Физик станция — планета өстендәге физик шартларны билгеләүче фантастик робот.

²⁶ Ярым сферик экран — ярымшарның эчке өслегә кыяфәтендәге экран; бу фантастик экран стереоскопик сурәтләр алу өчен кирәк.

²⁷ Силиколл — җепсел-җепсел кремнийлы органик кушылмалардан тора торган үтә күренмәле фантастик материал.

²⁸ С и л и к о б о р — бор һәм кремний карбидларын кушып алынган эретмә; үтә күрәнмәле бик каты фантастик материал.

²⁹ Т В Ф — стереотелевизиофон — сөйләшү һәм шул ук вакытта стереоскопик сурәтләрне тапшыру өчен хезмәт итә торган фантастик прибор.

³⁰ А н д е з и т к ы я л а р — лава характерындагы вулканик токымнардан төзелгән кыялар.

³¹ С а р г а с с л а р — дингезнең агымлы урыннары эчендәге тоташтан суусемнәр белән капланган өлкәләре.

³² Х л о р е л л а — аксым матдәсенә гаять бай булган дингез суусеме; бу фантастик суусем аксымлы азыklar житештерү өчен игеп үстерелә.

³³ Х р о м к а т о п т р и к б у я у л а р — катлам эчендә гаять зур яктылык көченә ия булган фантастик буяулар.

³⁴ П и к т о г р а м м а — рәсемнәрнең эзлекле сериясе.

³⁵ Р е п а г у л я р и с ә п л ә ү — биполяр математикада бер халәттән икенче халәتكә, бер билгедән икенче билгегә күчү (репагулюм) моментларында юнәлешләрне билгеләү белән шөгыйльләнә торган фантастик исәпләү.

³⁶ Н у к л е о н — атом төшендә мезон божра эчендәге үзәк «төшчек».

³⁷ Б и п о л я р м а т е м а т и к а — ике яклы анализ ярдәмендә чишә торган диалектик логикага нигезләнгән математика (фантастик төшенчә).

³⁸ С и н г у л я р н о к т а л а р — сан үзгәрешләре сыйфат үзгәрешләренә күчүнең чик нокталары.

³⁹ К о х л е а р и с ә п л ә ү — биполяр математиканың спираль буенча алга таба хәрәкәтне тикшерү белән шөгыйльләнә торган бүлгә (фантастик төшенчә).

⁴⁰ П а р а с и м п а т и к с и с т е м а — тоткарлау-тыю хәрәкәтләренә идарә итә торган автоном нерв системасы; симпатик системаның капма-каршысы.

⁴¹ К о л л а п с — аңны югалту, һуштан язу хәле.

⁴² П а р ц и а л ь б а с ы м — газның тыгызлыгына бәйле булган басымы.

⁴³ Т р о м б о з — кан тамырларында тромб дигән төерләр хасил булудан канның оешуы.

⁴⁴ Т и р а т р о н — кеше организмындагы нерв процессларын куәтлү, аерым алганда йөрәк тибешен көчәйтә ала торган электроник прибор («лампа»).

⁴⁵ О р г а н и к с т и м у л я т о р л а р — аерым нервларга турыдан-туры тәэсир итә торган, организмның нерв ташландыкларыннан ясала торган фантастик дарулар.

⁴⁶ Т е р м о б а р о о к с и с т а т — температураны, басымны һәм кислородка туену микъдарын зур төгәллек белән көйли ала торган фантастик прибор.

⁴⁷ П р о т у б е р а н е ц л а р — йолдыз өслегеннән (мәсәлән, Кояштан) аерылып чыга торган кызган газ хәлендәге матдәләр; бу ташландыклар өскә гаять еракларга күтәреләләр.

⁴⁸ К в а н т а — энергиянең бик кечкенә порциясе.

⁴⁹ Г е о л о г и к б о м б а — шартлау көче гаять зур булган фантастик бомба; планета өстендәге матдәләрне атмосфераның иң өске катлауларына күтәртү өчен тикшерелә торган планетаның өстенә звездолеттан ташлана.

⁵⁰ М и н у с - к ы р — йолдызара пространствода тискәре корылмалы кыр.

⁵¹ Х р о м о р е ф л е к с л ы р е п р о д у к ц и я — эчке катламнарда яктылыкны кайтару сәләтенә ия булган буяулар белән төшерелгән картина; мондый фантастик буяулар яссы сурәتلәрнең табигый төсләр күчешендәге стереотиплык дәрәжәсен күтәрә.

⁵² А п л и т — тамырлы ак тау тоқымы.

⁵³ Л е й к о д е н д р о н н а р — ылыслары көмеш сыман ялтырый торган агач; Көнъяк Африкада үсә.

⁵⁴ Н ә с е л д ә н л е к к и б е р н е т и к а с ы — нәселдәнлекне идарә итү. Нәселдәнлекнең ритмнары — организмдагы тереклек матдә молекулалары чылбырының көйле һәм эзлекле үсеше (фантастик төшенчә).

⁵⁵ В и д д р и н г т о н н я — Көнъяк Африкада үсә торган ылыслы агач.

⁵⁶ Б е р и л л и й һ ә м р е н и й — сирәк металллар.

⁵⁷ С т а л а к т и т л а р — тау куышында өстән боз сөнгеләре сыман асылынып төшә торган известьташ чыгынтылары.

⁵⁸ Ф л ю к т у а т и в п с и х о л о г и я — кешеләр психологиясендәге массовый тарихи үзгәрешләренә өйрәнү (фантастик төшенчә).

⁵⁹ О б е р т о н д и а ф р а г м а л а р — кеше тавышындагы обертонарыны тапшыра торган диафрагмалар; бу фантастик диафрагмалар ярдәмендә кеше тавышы белән тапшыргыч тавышы арасындагы аерма бетерелә.

ЭЧТӘЛЕК

Автордан	3
I бүлек. Тимер йолдыз	5
II бүлек. Тукан Эпсилоны	33
III бүлек. Караңгылык тозагында	60
IV бүлек. Вакыт елгасы	93
V бүлек. Диңгез төбөндәге ат	112
VI бүлек. Зәңгәр кояшлар легендасы	132
VII бүлек. Төсләр тональеге 4,750 мю булган	154
Фа-минор симфониясе	154
VIII бүлек. Кызыл дулкыннар	180
IX бүлек. Өченче цикл мәктәбе	199
X бүлек. Тибеттагы тәжрибә	211
XI бүлек. Онытылу утравы	232
XII бүлек. Йолдызара очышлар Советы	252
XIII бүлек. Күк фәрештәләре	273
XIV бүлек. Корыч ишек	298
XV бүлек. Андромеда томанлыгы	311
Искәрмәләр	326
I—VII бүлекләргә Ф. Хәсәнов, VIII—X бүлекләргә С. Ибраһимова,	
XI—XV бүлекләргә Г. Ханов тәржемә итте.	

Ефремов Иван Антонович

Туманность Андромеды. На татарском языке. Казань, Татарское книжное издательство. 1967.

Художник И. Хантемиров

Ефремов Иван Антонович

Е—90

Андромеда томанлыгы. Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1967.

332 бит. 15 000 экз. Бәясе 65 тиен.

Күренекле фантаст И. Ефремовның «Андромеда томанлыгы» дигән фәнни-фантастик романы ерак килчәккә сурәтләүгә багышланган. Анда кешеләр бөек акыл көче хакында, космосны штурмлау, сыйныфсыз, интернациональ җәмгыять тезү турында мавыктыргыч итеп сөйләнә.

7-6-3

P2

166-67м

Ефремов Иван Антонович

Туманность Андромеды. На татарском языке. Казань,
Татарское книжное издательство, 1967

Ефремов Иван Антонович

АНДРОМЕДА ТОМАНЛЫГЫ

Художество редакторы Б. М. А л ь м е н о в

Техник редакторы Ф. Х. Г а б д у л л а ж а н о в а

Корректоры Н. Г. Г о б а й д у л л и н а

Наборга бирелде 18/IX-1967 ел. Басарга кул куелды 27/X-1967 ел.
Типография кэгазе № 2, 60 × 84¹/₁₆. Якынча басма табак 19,3. Учетно-
изд. табак 18,99. Заказ В-395. Тираж 15 000. Бэясе 65 тиен.

ТАССР Министрлар Советы каршындагы Матбугат идарәсенен
„Татполиграф“ типографиясе.
Казан, Миславский ур., йорт 9.

Татарстан китап нәшрияты. Казан, Бауман урамы, 19.

Баясе 65 тнен.